

ОРГАНИЗИРАНАТА ПРЕСТЪПНОСТ В БЪЛГАРИЯ: ПАЗАРИ И ТЕНДЕНЦИИ

**ЦЕНТЪР ЗА
ИЗСЛЕДВАНЕ НА
ДЕМОКРАЦИЯТА**

Настоящият анализ допълва поредицата публикации на Центъра за изследване на демокрацията през последното десетилетие, посветени на различни аспекти на организираната престъпност в страната (контрабанда, разпространение на наркотици, данъчни измами, трафик на хора, трафик на оръжие и др.), както и на свързаната с нея системна корупция. Представени са не само най-актуалните тенденции и форми на проявление (респективно „пазарни ниши“) на този особено опасен вид престъпност, но е направен и опит да се обобщят и преосмислят натрупаните досега факти и експертиза, за да се даде отговор на по-общия въпрос за корените, спецификата и закономерностите в еволюцията на „подземния свят“ в контекста на българския преход.

Направен е опит да се очертае максимално достоверна картина на организираната престъпност в България, нейните основни параметри и тенденции. За целта са използвани всички достъпни източници на информация, получени и анализирани с помощта на няколко взаимнодопълващи се изследователски метода. Самото набиране на емпирична информация за нелегални и скрити пазари е трудно и в някои случаи рисковано за изследователя начинание. То обаче няма алтернатива, тъй като твърде често т.нар. обективни данни – официалната криминална статистическа информация (полицейска и съдебна), предоставяна от държавните институции, са непълни или откровено манипулативни. С настоящия анализ Центърът за изследване на демокрацията доразвива и методиката на публично- частното партньорство в обмена на различните типове експертиза.

Тази публикация е осъществена с финансовата подкрепа на Европейския съюз. Отговорност за съдържанието ѝ носи Центърът за изследване на демокрацията и тя не отразява непременно позицията на Европейския съюз.

Тази публикация е осъществена и с финансовата подкрепа на Министерството на правосъдието на САЩ

Редакционен съвет

Огнян Шентов
Бойко Тодоров
Александър Стоянов

ISBN 978-954-477-151-5

© 2007, Център за изследване на демокрацията
Всички права запазени.

ул. „Александър Жендов“ 5, 1113 София
тел.: (+359 2) 971 3000, факс: (+359 2) 971 2233
www.csd.bg, csd@online.bg

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод	5
1. ОРГАНИЗИРАНАТА ПРЕСТЪПНОСТ В БЪЛГАРИЯ: ТИПОЛОГИЯ И ТЕНДЕНЦИИ	9
1.1. ЕВОЛЮЦИЯ НА СИЛОВИТЕ ГРУПИРОВКИ	14
1.2. ОЛИГАРХИЧНИТЕ СТРУКТУРИ	24
1.3. ЕКСТРЕМНО-РИСКОВИТЕ ПРЕДПРИЕМАЧИ	28
1.4. НОВАТА СИМБИОЗА: ОРГАНИЗИРАНАТА ПРЕСТЪПНОСТ НА ПРАГА НА ЕВРОПА.	30
2. ПАЗАРЪТ НА НАРКОТИЦИ В БЪЛГАРИЯ	39
2.1. ВЪЗНИКВАНЕ НА НАРКОПАЗАРИТЕ ПРЕЗ 80–90-ТЕ ГОДИНИ	39
2.2. ПАЗАРЪТ НА НАРКОТИЦИ – СЪСТОЯНИЕ, ТЕНДЕНЦИИ И РИСКОВЕ. ВИДОВЕ НАРКОПАЗАРИ	42
2.2.1. ПАЗАРЪТ НА ХЕРОИН: ТИПОВЕ ПОТРЕБЛЕНИЕ, СТРУКТУРА И ОРГАНИЗАЦИЯ НА РАЗПРОСТРАНЕНИЕТО СЛЕД 2001 Г.	42
<i>ЙЕРАРХИЧНИЯТ ПРИНЦИП</i>	43
<i>ПРИНЦИПЪТ НА РАЙОНИРАНЕТО</i>	61
2.2.2. ПАЗАРЪТ НА „МЕКИ ДРОГИ“.	64
2.2.3. ПАЗАРЪТ НА СИНТЕТИЧНИ НАРКОТИЦИ	70
2.2.4. ПАЗАРЪТ НА КОКАИН	85
2.3. ОБЕМ НА НАРКОПАЗАРА, ТЕНДЕНЦИИ И ВЪЗМОЖНИ СЦЕНАРИИ ЗА РАЗВИТИЕ.	87
2.3.1. ОБЕМ НА НАРКОПАЗАРА	87
2.3.2. ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИЕТО НА НАРКОПАЗАРА	89
2.3.3. ВЪЗМОЖНИ СЦЕНАРИИ	92
3. ПРОСТИТУЦИЯ И ТРАФИК НА ХОРА	95
3.1. ВЪЗНИКВАНЕТО НА ВЪТРЕШНИЯ ПАЗАР И БАЛКАНСКИЯТ КОНТЕКСТ	98
3.2. ТИПОЛОГИЯ НА ПРОСТИТУЦИЯТА В БЪЛГАРИЯ	103
3.3. ИЗНОСЪТ НА ПРОСТИТУЦИЯ И ТРАФИК НА ХОРА. ТРАФИКЪТ НА ЖЕНИ	116
3.4. ОРГАНИЗИРАНАТА ПРЕСТЪПНОСТ ПРИ ИЗНОСА НА ПРОСТИТУЦИЯ	144
3.5. ПАЗАРЪТ НА ПРОСТИТУЦИЯ – СЪСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ.	150
4. ПАЗАРЪТ НА КРАДЕНИ АВТОМОБИЛИ	157
4.1. ОТ ИКОНОМИКА НА ДЕФИЦИТА КЪМ ЧЕРНА ИКОНОМИКА	157
4.2. СИЛОВИЯТ ПЕРИОД	162
4.3. КОНСОЛИДАЦИЯ НА ПАЗАРА	166
4.4. ПОЛИТИЧЕСКА СТАБИЛИЗАЦИЯ И ПЕРЕРАЗПРЕДЕЛЯНЕ НА ПАЗАРА	170
4.5. СЪВРЕМЕННИЯТ ПЕРИОД	173
4.6. ВЪЗМОЖНИ СЦЕНАРИИ	191

5. БИЗНЕСЪТ С АНТИКИ: ТЪРГОВЦИ, ТРАФИКАНТИ И ЦЕНИТЕЛИ	195
5.1. ВЪТРЕШНИЯТ ПАЗАР НА АНТИКИ	196
5.2. ТРАНСГРАНИЧНИЯТ ТРАФИК ОТ БЪЛГАРИЯ	204
5.3. ПЕРСПЕКТИВИ ЗА РЕГУЛИРАНЕ НА ПАЗАРА С АНТИКИ	207
5.4. ВЪВЕЖДАНЕ НА ЕВРОПЕЙСКИ СТАНДАРТИ ЗА ДВИЖЕНИЕТО НА АНТИКИТЕ В БЪЛГАРИЯ.	208
5.5. ПЕРСПЕКТИВИ ЗА РЕГУЛИРАНЕ ОПАЗВАНЕТО И ДВИЖЕНИЕТО НА АНТИКИ В СТРАНАТА	211
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	219
ПРИЛОЖЕНИЕ	220

УВОД

Настоящият анализ допълва поредицата публикации на Центъра за изследване на демокрацията през последното десетилетие, посветени на различни аспекти на организираната престъпност в страната (контрабанда, разпространение на наркотици, данъчни измами, трафик на хора, трафик на оръжие и др.), както и на свързаната с нея системна корупция. Представени са не само най-актуалните тенденции и форми на проявление (респективно „пазарни ниши“) на този особено опасен вид престъпност, но е направен и опит да се обобщят и преосмислят натрупаните досега факти и експертиза, за да се даде отговор на по-общия въпрос за корените, спецификата и закономерностите в еволюцията на „подземния свят“ в контекста на българския преход.

Отправна точка в анализа на сложното явление **организирана престъпност** е схващането, че за разлика от престъпността в „нормалните общества“, в посткомунистически държави като България тя е **не толкова девиантен феномен, колкото характеристика на до голяма степен криминален преход от държавна към частна собственост и от етатистки монопол върху икономиката към хаотично възникващи частноикономически отношения в условията на слаба държавност** и институционален вакуум след 1989 г. По такъв начин самата организирана престъпност отразява процесите на разпадане на тоталитарната държава и икономика, съпътстващи се от първоначален ръст на сивата и черната икономика и последвани от крехкия синтез между законен и незаконен бизнес в периода на легализиране на посткомунистическите елити.

Публичните институции и преди всичко правозащитните органи на държавите в преход не разполагат с нужния инструментариум за идентифициране и противодействие на **синтезните форми на организирана престъпност**, характеризиращи се с **функционалното съчетаване на законен и криминален бизнес** и с предпочитание към корупционната зона на сивите практики и пазари. Оттук е и естественият стремеж на тези институции да се ограничават с пресичането на откровено криминалните дейности и да мобилизират потенциала си за разбиването на черните пазари. Поръчковите убийства са жалоните на политическата и публичната реторика на тема „организирана престъпност“, която по-скоро подчертава институционалната безпомощност на национално и на европейско равнище. Всъщност изненадващата рационалност и икономическата ефикасност на тези убийства илюстрират съществуването на сложна конфигурация на престъпността, в която и най-тежкото престъпление има своя логика и цена.

От друга страна, естественият за Европейския съюз рефлекс в полза на стандартизирани решения обуславя и **повърхностния характер на инструктивния диалог Брюксел–София по въпросите на сътрудничеството в сферата на правосъдието и вътрешните работи**. Макар и да откроява значението на противодействието срещу организираната престъпност и корупцията по високите етажи за успеха на европейската интеграция на страната, Европейската комисия залага върху постигането на количествени и формални критерии, които са далече от обективните показатели за реален напредък или стагнация в тази сфера.

В този смисъл опитът да бъдат очертани основна типология и тенденции в развитието на организираната престъпност в контекста на българския преход може да бъде използван и за съживяване на обществената дискусия по разглеждания кръг проблеми – в частност по въпроса за **последниците и цената на интегрирането на престъпните групировки и особено на българския вариант на олигархични структури в икономическия и политическия живот на страната**. Той е свързан и с изясняването на още по-фундаментални въпроси – доколко изобщо може да се говори за легитимен национален капитал в страни като България и какъв е предпочитаният път за неговото оздравяване, как може да се противодейства на все по-откровените форми на симбиоза между сенчеста икономика и национална политика и какви са границите на допустимата им симбиоза в условията на европейска интеграция на България.

* * *

Настоящото изложение е опит да се очертаят максимално достоверна картина на организираната престъпност в България, нейните основни параметри и тенденции. За целта са използвани всички достъпни източници на информация, получени и анализирани с помощта на няколко взаимнодопълващи се изследователски метода. Този многомерен подход води понякога до противоречиви изводи за изследваните черни и сиви пазари. Подобни противоречия съзнателно не бяха отстранени, тъй като показват необходимостта от по-нататъшни усилия за събиране на информация. Самото набиране на емпирична информация за нелегални, конспиративни и скрити пазари е трудно и в някои случаи рисковано за изследователя начинание. То обаче няма алтернатива, тъй като твърде често т.нар. обективни данни – официалната криминална статистическа информация (полицейска и съдебна), предоставяна от държавните институции, са непълни или откровено манипулативни. С настоящия анализ Центърът за изследване на демокрацията доразвива и методиката на публично-частното партньорство в обмена на различните типове експертиза.

Използваните източници на информация могат да се разделят на първични и вторични.

Първичните източници на информация са свързани с данните, получени от серия количествени и качествени изследвания. Към количествените изследвания се отнасят:

- **Националните изследвания на престъпността**, провеждани ежегодно от Центъра за изследване на демокрацията и Витоша Рисърч в периода след 2002 г. Те се основават на национална представителна извадка на населението на възраст над 15 години. Използва се методология, разработена от Междурегионалния институт за изследване на престъпността и правосъдието на ООН (UNICRI), която осигурява международна съпоставимост на получените данни.
- **Специализираните национални изследвания в областта на наркоупотребата и проституирането.** По-конкретно става дума за изследванията на български и чужди държавни институции и неправителствени организации за употребата на психоактивни вещества при различни групи потребители – ученици, студенти, инжекционно употребяващи, проституиращи, жертви на трафик на хора и др.

Към **качествените изследвания** се отнасят проведените в продължение на две години (2005–2007) над 200 дълбочинни интервюта с представители на правоохранителни и правораздавателни институции, представители на организираната престъпност, потребители на криминални стоки и услуги. Бяха използвани и интервюта, правени в периода 2001–2007 г. и свързани с наркоразпространението и наркотрафика, трафика на оръжие, контрабандата и митническите нарушения. Участниците в дълбочинните интервюта принадлежат към три групи:

1. Представители на правозащитните и правоохранителните органи. Това са висши и оперативни полицейски служители, които имат ключови позиции по отношение на изследваните пазари; митнически служители, прокурори и съдии, взели участие в ключови разследвания и процеси срещу организираната престъпност. В почти всички случаи интервюираните предпочитаха да запазят своята анонимност. В някои случаи те изрично поставиха условие да не бъде спомената тяхната длъжност. За целта бе съставен обозначителен списък, в който всеки анонимен източник е представен със съответната буква от латинската азбука.
2. Представители на организираната престъпност. Сред тях най-многобройни са тези от най-ниските нива – бивши и настоящи улични дилъри на наркотици, дребни сводници, автокрадци и др. Освен тях бяха интервюирани и представители на средното ниво и няколко емблематични фигури от подземния свят.
3. Привилегировани клиенти на търговията с наркотици, сексуални услуги и крадени коли. По принцип това са лица с дълъг опит на сътрудничество с организираните банди, които имат поглед върху общата картина. В тази група са и представителите на криминалната инфраструктура – бармани, охранители и собственици на нощни заведения, диджеи, адвокати, автомонтьори и др.

Вторичните източници на информация са свързани с наличната официална криминална статистическа информация. В тях влизат българската полицейска и митническа оперативна статистика, съдебната статистика, данни от чужди полицейски и съдебни статистики.

Изложената проблематика е структурирана в пет глави. В съдържателно отношение първа глава има по-обобщаващ характер, докато следващите глави са посветени на основни сектори в дейността на организираната престъпност – пазар на крадени коли, трафик на жени и проституция, контрабанда и разпространение на наркотици, пазари на културни ценности и др.

При подготовката на публикацията са проучени основни западноевропейски криминологични изследвания и анализи. Наред с местните полицейски и други статистики, са използвани и материали на разследващи журналисти и публикации в националния печат за периода 1990–2007 г.

Основен автор на анализа е **Тихомир Безлов** – главен експерт в Центъра за изследване на демокрацията. Авторски принос имат и **д-р Емил Ценков** – главен експерт в същия център, **Марина Цветкова** – докторант в Оксфордския университет, **Филип Гунев** – Лондонски институт за икономика и политически науки, **д-р Георги Петрунов** – научен сътрудник в Института по социология на БАН.

1. ОРГАНИЗИРАНАТА ПРЕСТЪПНОСТ В БЪЛГАРИЯ: ТИПОЛОГИЯ И ТЕНДЕНЦИИ

Разпространяването на организираната престъпност като изключително опасен обществен феномен е характеристика на прехода на почти всички посткомунистически страни. **България е сред най-потърпевшите от криминалната вълна, съпътстваща трансформацията на тоталитарната държава¹** в началото на 90-те години. Всъщност терминът „трансформация“ дава неадекватна представа за внезапния преход от тотална държавна опекa над индивида към свобода, която се съчетава с полукриминална икономика, правно-институционален хаос и тотална несигурност за гражданите. В резултат както на nihilизма и некомпетентността, така и на груповата и личната корист на новите политически елити са предприети хаотични стъпки, представяни за либерални реформи, довели до практическо разпадане на държавността и до разширяване периметъра на действие на организираната престъпност².

Проблемите на **нарастващата престъпност от началото на прехода** обаче остават в сянката на формално успешните демократични реформи и поради конюнктурни политически причини са подценени както от местната експертна общност и партийните елити, така и от чуждестранните партньори на посткомунистическа България. Едва от края на миналото и началото на настоящото десетилетие, когато преобладаващите дотогава идеологеми губят своето влияние и се забелязват признаците на засилващо се обществено недоверие в демократичните институции и в политическата класа от ранния преход, проблемите на организираната престъпност и корупцията придобиват първостепенно социалнополитическо звучене, а впоследствие техният мониторинг и оценка се налагат и като основни критерии в отношението към България на съюзници като Европейския съюз и САЩ.

Изживява се и първоначалното изкушение тази проблематика да бъде третирана изключително с политическия инструментариум на традиционния антикомунизъм. Все повече политици и анализатори разбират, че организираната престъпност е по-скоро бенефициент на разрушаването на тоталитарната държавност и не може да бъде разбрана и обяснявана единствено с „комунистическото наследство“. Нещо повече – тя успешно се легитимира чрез отъждествяване с ключовите категории на демократичния преход и заема

¹ В края на 80-те години на XX век „народната милиция“ и специалните служби имат агентурна мрежа от около 250 000 души и разполагат с досиета за 450 000 души при население на страната от 9 млн. души. По брой агенти на глава от населението (средно трима на 100 души) България е изпреварена единствено от ГДР и Румъния.

² В литературата подобна „либерализация“ обикновено се обозначава с термина „реформа чрез катастрофа“.

свободната ниша на „националния капитал“ в рамките на прехода, което има много негативни последствия за страната (не е случаен фактът, че през 90-те години в масовите представи понятия като „бизнесмен“ и „добре облечени бизнесмени“ се възприемат като синонимни на бандитизма)³.

Оттук има само крачка до поставянето на въпроса за легитимирането на организираната престъпност като закономерен или най-малкото неизбежен феномен на преход, доминиран до голяма степен от висока престъпност⁴. В обстановката на стагнираща реформа, при корупционно експлоатиране на държавната собственост от елитите на прехода и при разрушени или корумпирани контролни и правозащитни институции, нарушаването на законите и икономическите престъпления се превръщат в икономическа и политическа необходимост. С други думи, **в страни като България организираната престъпност не е толкова девиантно явление, а има по-скоро функционални предпоставки, произтичащи от спецификата на прехода**⁵.

Безспорното е, че развитието на организираната престъпност в България представлява **изключително комплексен социално-икономически процес, свързан с радикалните промени в обществото и цялостното преразпределяне на националното богатство, както и с възникването на паралелни на легалната икономика „сиви“ и „черни“ пазари**. Това е преходът от тотален контрол над обществото и стопроцентна държавна собственост към ситуация от олигархичен тип, която води към паралели с латиноамерикански държави.

Каре 1. Сива и черна икономика: опит за дефиниция

Сивата икономика е изградена от дейности, които по своята същност не са забранени от законите на страната, но не се извършват по предвидените за това правила и/или институционални изисквания (деклариране, регистриране, лицензиране и др.) и това най-често представлява административно нарушение на някои от тях.

Черната икономика обхваща дейности, които са забранени от законите на страната и за които се носи наказателна отговорност.

Пример: търговията с алкохолни напитки е законна дейност. Ако тя се извършва без бандерол, става „сива“, но до момента, в който бъде платен бандеролът. Тоест съществува канал, по който дейността може да „изсветлее“. Търговията с наркотици, от друга страна, е „черна“ дейност и не съществува канал в дадената правно-институционална рамка за нейното „изсветляване“.

³ Доколкото в момента на рухването на комунистическата система не съществува „теоретично ноу-хау“ на безболезнен преход от държавен социализъм към пазарен капитализъм и плуралистична политическа система, спекулациите на тази тема могат да бъдат безкрайни. Във всеки случай те трябва да са обект на самостоятелно изследване.

⁴ Известният руски социолог и политолог Вадим Волков също поставя този въпрос в контекста на изследването си на организираната престъпност в Русия. – Вж. Volkov, V. *Violent Entrepreneurs: The Use of Force in the Making of Russian Capitalism*, 2002.

⁵ В политическата история няма страна, която да може да опровергае тази закономерност. Дори в ГДР, чийто преход е извършен с помощта на най-силната икономика в Европа и политическата класа на ФРГ, икономическата престъпност и политическата корупция се оказват неизбежни.

Характерно за българския преход е, че няколко хиляди „бизнесмени“ се оказват собственици на държавата и нейната икономика, а **немалка част от въпросните „бизнесмени“ отговарят на всички известни от учебниците и академичните изследвания критерии за организирана престъпност**⁶. В повечето случаи контролът над собствеността се упражнява чрез устойчиви структури, в които участват стотици и дори хиляди служители и фирми, намиращи се в сложни йерархични зависимости. Чрез подобни механизми се осигуряват монополни печалби, част от които се преразпределят чрез корупционни мрежи сред бюрократи на местно ниво, магистрати, депутати и министри. Тези механизми или модели са универсални, независимо дали става дума за криминална приватизация, банково кредитиране, контрабанда на стоки, заграбване на природни ресурси и т.н.

Могат да се открият **три различни проявления на организираната престъпност в страната**⁷:

- **Първият тип** са т.нар. **силови групировки („силово предприемачество“)**, чиято дейност първоначално до голяма степен се основава на насилието.
- **Вторият тип** се представлява от групата на **екстремно-рискските предприемачи**. Те проявяват склонност към трайно упражняване на системна престъпна дейност с оглед на големите конкурентни предимства на този вид „предприемачество“. Характерното за тях е, че дейността им досега оставаше встрани от вниманието на обществеността.
- **Третият тип** е свързан с огромни структури, оглавявани от т.нар. **олигарси** (действащи по подобие на известния руски модел), чиито амбиции са насочени към монополизиране на най-доходоносните дейности и сектори в държавата с помощта на корупционен и клиентелистки инструментариум.

⁶ Съществуват множество дефиниции за „организирана престъпност“. В европейската литература преобладава виждането, че организираната престъпност е дейност, която съдържа най-малко шест характеристики, като първите четири са задължителни: 1. сътрудничество между повече от двама души; 2. продължава дълго време или за неопределен период; 3. съответната група е подозирана в извършването на сериозни криминални престъпления, наказуеми с лишаване от свобода най-малко за четири години; 4. действията на въпросната група целят получаване на облага и/или на власт. Към тези четири критерия трябва да се добавят още два измежду следните характеристики: 5. съществува разделение на труда между участниците в групата; 6. предприемат се мерки за укрепване на дисциплината и контрола; 7. използват се насилие или други средства за сплашване; 8. използват се търговски или сходни предприемачески структури; 9. участие в изпиране на пари; 10. дейността на групата има и наднационален характер; 11. осъществява влияние върху легитимни социални институции (политическата класа, управлението, правосъдието, икономиката). – Вж. Levi, M. *The Organization of Serious Crimes*. – In: *The Oxford Handbook of Criminology*, ed. By Mike Maguire, Rod Morgan and Robert Reiner, 2002, p. 882. Интересно описание на този феномен гласи: „Организирана група, чието ръководство е защитено от пряко участие в криминални актове и осигурява организационната цялост в случай на загуба на лидера“. – Вж. www.iir.com/28cfr/sample_operating_Policies_definitions.htm

⁷ Тези обобщения се основават на съществуващи изследвания, „сива литература“, журналистически разследвания, анализи на специализирани служби в България, както и на данни за състоянието на проблемите в други страни – на Балканите, от Източна Европа и особено в Русия.

Общият принцип и при трите групи е стремежът към овладяването на пазарите, независимо от различните структури и методи на реализация. При това влизането в различните легални, сиви и черни пазари се осъществява в рамките на преструктурирането на плановата в пазарна икономика, както и с нейната либерализация, съпътствана с навлизането на пазара на големи световни компании (Таблица 1).

Таблица 1. Източници, методи и етапи в развитието на организираната престъпност в условията на българския преход

	Силови структури (силови предприемачи)	Екстремно-рискови предприемачи	Олигарси
Източници	<ol style="list-style-type: none"> 1. Бивши спортисти в силови спортове 2. Бивши служители на Министерството на вътрешните работи 3. Бивши криминални затворници 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Представители на „пазарни професии“ при социализма без образование – шофьори на таксите, бармани, склададжи, сервитьори и пр. 2. Представители на професионални групи като търговци износители, счетоводители, юристи (предимно адвокати), както и студенти по такива специалности и пр. 3. Бивши криминални затворници 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Бивши висши стопански ръководители 2. Бивши партийно-комунистически функционери 3. Бивши служители на специалните служби
Метод	Използване и продаване на насилие чрез големи групи	Използване на мрежи за осъществяване на криминални и полукриминални операции, свързани предимно с внос и контрабанда на стоки и арендуване и закупуване на държавна и общинска собственост; получаване на банкови кредити (така наречената група на кредитните милионери) и др.	Преразпределяне на национално богатство чрез използване на новите политически елити и създаване на холдинги, състоящи се от десетки компании. Доминиране във финансови институции и превземане на държавни финансови институции (включително Централната банка) и медиите
Пазари – първоначално възникване	<ol style="list-style-type: none"> 1. Охрана на магазини, заведения, търговски компании 2. Събиране на дългове, наказания, посредничество при спорове (арбитраж между бизнес структури) 	<p>Извличане на предимства от противозаконно навлизане на всички възможни пазари:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. На дефицитни групи стоки – започвайки от масови като олио и захар в първите месеци на кризата (пролетта на 1990 г.) 	<p>Завземане на ключови пазари чрез:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Създаване на финансови компании – финансови къщи, банки и т.н.

Таблица 1. (продължение)

	Силови структури (силови предприемачи)	Екстремно-рискови предприемачи	Олигарси
Пазари – първоначално възникване	<ul style="list-style-type: none"> 3. Контрабанда с Югославия 4. Контрабанда на акцизни стоки – алкохол, цигари, петрол 5. Кражба, трафик и търговия с коли 	<ul style="list-style-type: none"> 2. От внос на коли втора употреба и части за коли до измами с коли и регистрации 3. От търговия с недвижима собственост до спекулации като изкупуване на общински и държавни жилища, включително свързано с изгонване на наематели 4. Търговия с валута, включително спекулация с нея 5. Участие на черните пазари, включително на тези на проституция и наркотици 	<ul style="list-style-type: none"> 2. Създаване на модела контрол на входа и изхода 3. Създаване, завземане и контрол на масмедии 4. Контрол на големи дялове от масовите пазари (организиране на картели) 5. Партньорство с рискови предприемачи и създаване на холдинги, които участват на максимален брой пазари 6. Създаване на стратегически съюзи с големи мултинационални компании
Пазари – втори етап	<ul style="list-style-type: none"> 1. Застраховане, трансформиращо охраната и навлизащо на масовия пазар на застраховки – симбиоза с пазара на крадени коли 2. Производство на компактдискове, значими инвестиции в сложна технология 3. След края на югославия опит да се компенсират загубите на доход чрез контрол на най-доходните пазари на контрабандата (включително на наркотици) 		
Сътрудничество между трите групи	<p>Използване на олигарсите за решаване на проблеми с правоохранителните и правораздавателните органи, а на екстремно-рисковите предприемачи – като съветници, доверени лица и канали на доход и инвестиция</p>	<p>Използване на силовите структури за завладяване на пазарни дялове и при проблеми с конкуренти и партньори, коалиране на олигарсите за осигуряване на достъп до пазари, защита и помощ срещу държавата</p>	<p>Саморазправа с дребния бизнес чрез екстремни наказания (включително унищожаване на собственост и убийства); използване на екстремно-рисковите предприемачи (включително чрез финансиране) за проблемни операции</p>

1.1. ЕВОЛЮЦИЯ НА СИЛОВИТЕ ГРУПИРОВКИ

Силовите групировки са емблематични за българската организирана престъпност и от началото на дейността си до днешни дни са синоним на престъпния „бизнес“ в страната. Етапите в тяхното развитие през двете десетилетия на прехода дават най-пълна представа за нееднозначните взаимоотношения между криминалния и политическия елит, които се колебаят между противоборството и корупционното партньорство.

Началото (1990–1992)

Силовите групировки представляват българския вариант на описания в криминологичната литература модел на „**предприемачество на насилието**“ (квалифициран и като „продажба на протекция“). Техните членове първоначално се рекрутират измежду **спортистите**, откъдето произтича и популярното им название „борчески групировки“ и „борци“. Наред с бившия Съветски съюз и Германската демократична република, България има много добре развита система за изграждане на професионални спортисти в олимпийски спортове. Създадена е мрежа от спортни училища, в които огромен брой деца се превръщат в професионални спортисти. При тогавашните условия държавата осигурява елитните спортисти цял живот. С края на комунистическото управление тази система е лишена от финансова подкрепа, което оставя на улицата десетки хиляди спортисти. Част от тях – преди всичко от т.нар. силови спортове, се вливат в силовите структури, които им гарантират нова идентичност, добри доходи и перспективи за бързо замогване в хаоса на прехода. Така рекрутираните членове на тези структури имат уникалния психически и физически опит на използване на насилие, печелене на двубои, понасяне на болка и т.н. Структурно самите бивши спортни училища се превръщат в гръбнак на бъдещите структури на организираната престъпност.

Вторият източник на кадри за силовите групи са **бивши служители на специалните служби и полицията**. През периода 1990–1992 г.⁸ по идеологически причини от системата са уволнени 12 000–17 000 служители. Смята се, че представителите на тази група, чиито имена рядко стават публично известни, имат ключова роля в избора на дейност на силовите структури. Те са посредници при проблеми с органите на реда и сигурността.

Третият източник са **криминалните престъпници**, голяма част от които са амнистирани в началото на 90-те години. Тяхната роля обаче не може да се сравнява със страни с дълга история на организираната престъпност, като Русия (Съветския съюз).

Успешното налагане на силовите групировки през първата половина на 90-те години е свързано с дълбоката политическа, икономическа и институционална криза, която парализира държавата и улеснява узурпирането ѝ от нови

⁸ През периода януари–май 1990 г. започва масово съкращаване на служители от Държавна сигурност, следва втора вълна от януари–юни 1991 г. и трета – през 1992 г.

елити, участващи в полукриминални мрежи. Тежката икономическа криза⁹ и икономическата изолация¹⁰ създават огромен дефицит на ресурси. Последницата е, че практически не е възможно да се провежда контролирана политика на преход от планово централизирано управление към пазарна икономика.

Същевременно политическите процеси водят до нестабилност в управлението. Показателно е, че за период от 7 години (ноември 1989–юни 1997 г.) се сменят две служебни и осем редовни правителства. При всяка политическа промяна една от най-често засяганите системи е тази на Министерството на вътрешните работи. Промените се отразяват крайно негативно и върху съдебната система. През първия период на прехода на практика се наблюдава **парализиране дейността на правозащитните органи**, включително спрямо представителите на организираната престъпност. В **сектора за сигурност** процесите на съзнателно разрушаване на старите комунистически служби поставят редица правозащитни и контролни функции в положение на **институционален вакуум**. Стига се дотам, че в началото на 90-те години държавата практически губи присъщия ѝ монопол върху принудата, което развързва ръцете на силовите групировки. Особено безсилие проявяват правозащитните органи при гарантиране сигурността на експлозивно увеличаващите се малки частни предприятия, чиято поява дава фактическия старт на прехода от одържавена към пазарна икономика. Тези новъзникващи магазини, ресторанти, хотели и други предприятия предимно в сферата на услугите се оказват почти напълно беззащитни пред взрива на криминалната активност. По официални данни само за три години (1990–1992) **уличната престъпност нараства четири пъти, като при редица криминални престъпления ръстът е между 10 и 20 пъти.**

Силовите структури бързо запълват очерталения се вакуум и **„пазарът за продажба на насилие и защита“ се превръща в ключов** за оцеляването на всеки бизнес в последвалите 7–8 години. Защото наред с рекета, подобно на ситуацията и в другите страни от Източна Европа, в България се появява пазар за „защита от насилие“¹¹. Фактическият старт на този процес е поставен през 1991 г., когато група известни български спортисти (олимпийски и световни шампиони) издигат искането за разрешаване на частната охранителна дейност, за да може да оцелеят „след драматичното намаляване на държав-

⁹ По време на социализма България е страна, чиято икономика е изключително отворена – близо 60–70 % от националния и продукт преминава през външната търговия. Около 60 % е със Съветския съюз и още около 15 % – с останалите страни от Източния блок. Краят на СИВ води до драматичен спад на външната търговия и в рамките на 1990–1991 г. България губи две трети от пазарите си. Започналата война в Югославия практически спира интереса на Западна Европа до централноевропейските страни. Допълнително България губи втория по значение пазар на арабските страни с войната в Ирак през 1991 г. Най-големият проблем на населението в страната е рязкото спадане на жизнения стандарт, който преди 1989 г. е равен на ГДР и Чехословакия и е по-висок от Полша, Унгария и балтийските републики.

¹⁰ България е с най-висок външен дълг в Източна Европа. За разлика от страни като Полша, където дългът е към държави, по-голямата част от българския дълг е към частни институции (Лондонския клуб). В началото на 1990 г. частните кредитори отказват да разсрочат плащанията по дълга и се оказва, че страната не може да продължи да ги обслужва. В резултат правителството на Андрей Луканов обявява мораториум върху външния дълг и България попада в почти тотална финансова изолация.

¹¹ По-подробно вж. Gounev, Ph. *Bulgaria's Private Security Industry*. – In: *Private Actors and Security Governance*, 2007, p. 110.

ното финансиране за спорта". Министерството на вътрешните работи бързо регламентира частната охранителна дейност, изтъквайки като най-важен аргумент, че по този начин се дава възможност на уволнените служители от тази система да получат легална прехрана. В резултат десетки хиляди съкратени служители на МВР и МНО, голям брой бивши спортисти и дори амнистирани криминални лица не само получават легална работа, но и привилегиата да носят оръжие и демонстрират силово поведение в условията на всеобща несигурност. С това е поставено началото на частна „армия“ от въоръжени хора с опит, която фактически е използвана като легално прикритие на възникващата организирана престъпност.

От самото начало частните охранители започват да предлагат защита не само на частни, но и на държавни предприятия. Впоследствие тези по същество рекетъорски групи регистрират фирми за охрана. Типичната схема на действие при тях е извоюването на собствена териториална зона и защитаването ѝ от конкурентните силови структури. В територията на бандата попадат новооткрити офиси, магазини, складове, ресторанти и други обекти. Собствениците са изнудвани да прибегнат до услугите на охранителна фирма, а в случай на отказ се упражняват физическо насилие и повреждане или унищожаване на собственост¹².

Постепенно освен простата „рента“, която фирмите плащат на силовата структура, на собствениците им започват да се предлагат **допълнителни „силови услуги“**. В условията на неефективна съдебна система и при годишна инфлация 30–40 %, която облагодетелства длъжниците, най-често предлаганата услуга става „събирането на дългове“. В тези условия започват и първите териториални сблъсъци между конкуриращи се „силови охранители“. Впоследствие обаче настъпва бързо окрупняване на силовите охранителни фирми. В средата на 1993 г. в България вече има силови охранителни компании, покриващи почти половината от най-големите градове в страната.

Югославското ембарго и разцветът на контрабандата (1992–1995)

Югославското катализира формирането на структурите на организираната престъпност. То е наложено през лятото на 1992 г., когато българското правителство се присъединява към ограниченията на ООН за износ към страните от бивша Югославия. Тази мярка създава подходящи условия за организираната трансгранична престъпност. С развитите вече структури за прилагане на различни форми на принуда, включително насилие, организираната престъпност получава изключително предимство спрямо всички останали участници в контрабандния бизнес (например жители на пограничните райони и частни фирми). През последвалия период се наблюдава специализиране на различни структури на организираната престъпност в зависимост от използваните от тях схеми за извличане на печалба от контрабандния износ за Югославия. В края на 90-те години става известен мащабът на тази престъпна дейност, обхващаща както изнасянето на петрол с танкери и влакови композиции, така и контрабандата на дребно, извършвана от отделни граждани, пътуващи с колите си през границата. От разкритите през разглеждания период доку-

¹² Ibidem, pp. 111–114.

менти се осветлява и своеобразната система на контрабанден франчайзинг, при която всички участници в трансграничния трафик са плащали специални данъци на отговарящите за района и граничните пунктове представители на организираната престъпност. Въздействието на югоембаргото върху българската организирана престъпност може да се оприличи на това на „сухия режим“ в САЩ през 30-те години върху американската организирана престъпност.

Непосредствено след възникването на силовите групировки **контрабандата заема важно място в тяхната дейност**, като с течение на годините те съумяват да организират повече или по-малко трайни контрабандни канали както за наркотици, така и за легални стоки. Една от причините за включването на силовите групировки в трансграничните операции е съществуващият стоков дефицит. Както е известно, съветският модел на планова икономика предвижда пълен държавен монопол над потребителския пазар – внасяните видове стоки и тяхното количество и цена се определят от държавните планови органи. В резултат на тази политика в България, както и в останалите източноевропейски страни съществува постоянен и масов дефицит на стоки, който се запазва и задълбочава през първата година на прехода. С отпадането на държавния монопол върху пазара на потребителски стоки започва лавинообразен процес на внос – от евтини турски стоки до скъпа електроника и луксозни автомобили. Нововъзникналите структури на организираната престъпност веднага реагират на тази нова тенденция. За разлика от руската организирана престъпност, специализирала се в получаване на отчисления от оборота и печалбата на фирмите вносителки, българските силови групировки започват да участват в самия внос. Условно могат да се опишат няколко типа участие на „борците“ в този процес.

Първият тип е свързан преди всичко с най-рисковия внос на стоки – **контрабандата**. Благодарение на възможността да се използва насилие и на включването на бивши служители от органите за сигурност (поддържащи контакти със служители в митниците, данъчните органи и най-вече в МВР) структурите на организираната престъпност бързо завладяват контрабандата на акцизни стоки – вносни цигари и вносен алкохол. Особено печеливши в това отношение стават най-масовите потребителски суровини, които през определени периоди са и дефицитни в страната (нефтепродукти, захар, олио и др.). Другата група стоки, към които се насочват контролираните от силовите групировки фирми за внос, са битовата електроника, автомобилите втора употреба, автомобилните части и др.

Вторият тип участие е плащане на **различните услуги**, които организираната престъпност предлага на търговските фирми, като се започне от митническият пункт и оформянето на документите за внос, мине се през осигуряване на полицейска защита и се стигне до събиране на плащания на нередовни платци и физическа разправа с конкуренцията.

Третият тип е свързан с **пазара на дребните вносители**. В началото на прехода куфарната търговия от Турция (започнала още през есента на 1989 г.) е напълно свободна, хаотична и неконтролирана. Тази тип внос и търговия се

осъществява от „организатори посредници“ на вноса, на „водачки“¹³. Характерното за него е и използването на „складовете пазари“ (бивши държавни складове където се извършва освен складиране на стоките и търговия на едро и дребно)¹⁴. Силовите охранители поставят под контрол значителна част от участниците във веригата на турската търговия. Така „на входа“ „водачките“, добавят към разходите си такса за охрана, а „на изхода“ – складовете пазари се поделят между най-мощните охранителни групировки. Периодичните сблъсъци между последните водят до сътресения и напрежения около контрола върху складовете пазари и „водачките“. В периодите на „войни“ между различните национални и регионални структури на „силовите застрахователи“ често биват палени и унищожавани стоки, а участниците – глобявани, отвлечани, малтретирани и дори убивани заради принадлежността им към дадена групировка.

„Златният период“ на групировките: овладяването на застрахователния бизнес в средата на 90-те години

Към средата на 1993 г. хаотичното завземане на свободни територии, осигуряващи продажба на услугата „насилие“, участието в контрабанда на стоки и контрола над черни пазари, като кражба на коли, трафик на наркотици, проституция, нелегален хазарт и др., вече е приключило. В процеса на преразпределяне и окрупняване на тези пазари се утвърждават **монополните позиции на силова структура с национален обхват – ВИС-1** („Вярност, инвестиции, сигурност-1“), чиято основна дейност е предлагането на „услуги, свързани с насилие“. Моделът, който ВИС-1 създава и развива изключително успешно, функционира чрез присъединяването на „охранителни фирми“ по места към основната организация в София. Целта е компанията да има свои представителства във всички големи градове на страната, а местните компании започват да се представят като нейни клонове. Присъединилата се структура запазва своята територия (град, регион, клиенти и др.) и приходи, като получава помощ срещу конкурентите си и съответно е задължена да оказва помощ на членуващите във ВИС-1¹⁵.

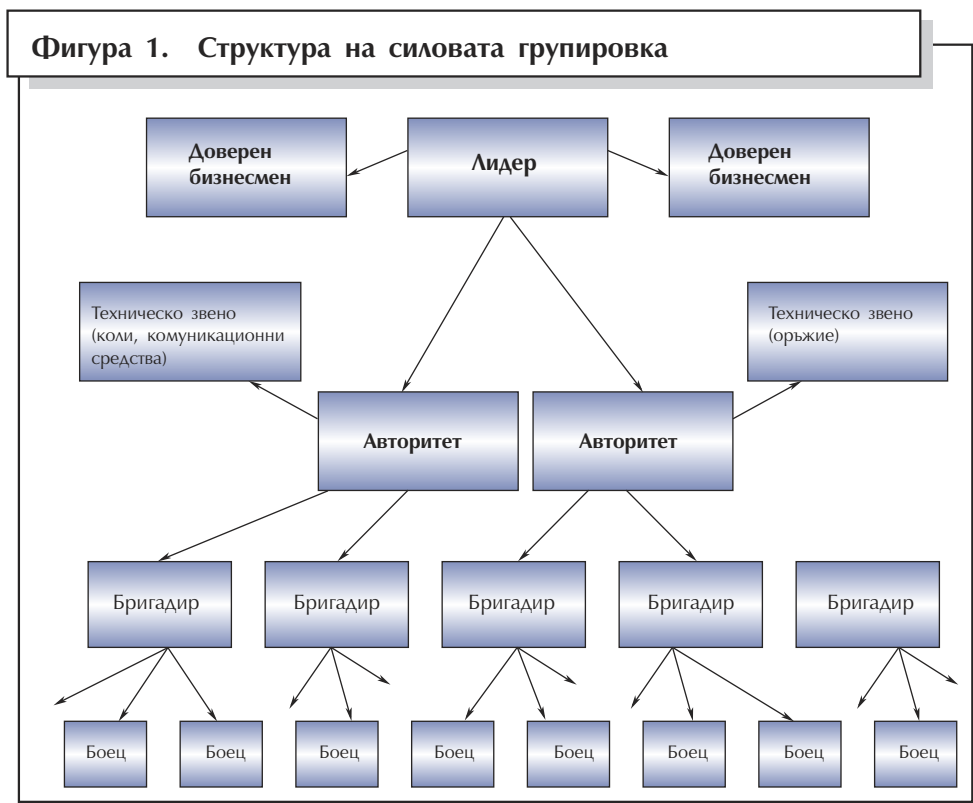
През разглеждания период държавата изобщо не се опитва да ограничи дейността на компанията. Според някои анализи МВР дори се намесва и взема страна в някои от най-конкурентните пазари, като София. Например при сблъсъците с конкуренти като „каратистите“, структурата около Иво Карамански и „седмиците“ (охранителната силова фирма „Клуб 777“) предста-

¹³ Вж. по-подробно: *Транспорт, контрабанда и организирана престъпност*. Център за изследване на демокрацията. С., 2004, с. 50.

¹⁴ Пак там, с. 51.

¹⁵ Например, ако в даден град (район) възникне проблем за представител на ВИС-1, той иска и получава помощ от централата, респективно от структури на организацията в съседни градове. В рамките на една година организацията се разраства лавинообразно и влезлите под чадъра на ВИС-1 фирми успяват да погълнат местните си конкурентни фирми, да ги изтласкат или унищожат. Това се отнася както за обикновените „охранителни фирми“, така и за престъпни групи, действащи на техните територии. Така ВИС-1 успява да постигне национално покритие. Въпреки това обаче висаджиите не съумяват да установят монопол в „охранителния бизнес“ в по-големите градове. В най-големите като София, Пловдив, Варна, Бургас, както и в някои по-малки градове различни местни силови структури като ТИМ, „Клуб 777“ и др. запазват своето влияние и дори притежават по-голямата част от пазара. Важно е да се отбележи, че ВИС-1 юридически е напълно легална компания, която предлага „охранителни услуги“.

вители на МВР често се намесват в полза на ВИС-1. Към средата на 2004 г. ВИС-1 има около 2000 служители, разпределени в различни по големина „бригади“. Анализът на структурата на ВИС-1 и другите „силови охранителни групировки“ дава основание да се твърди, че те в много отношения са заимствали и копирали страните в бившия Съветски съюз. Като цяло по-големите структури имат поне тристепенна йерархия и много от наименованията са точно копие на руските (вж. *Фигура 1*)¹⁶.

В средата на 90-те години обаче случаите на рекетиране, както и честите инциденти, свързани с използване на насилие, създават **изключително негативни обществени нагласи срещу „силовите охранители“**. Настъпилата политическа промяна¹⁷ води до предприемане на мерки от страна на държавата за свиване дейностите на частните охранители. През лятото на 1994 г. се появяват първите проекти за ограничаване от страна на МВР на частните

¹⁶ Причините за подобна близост не са ясни. Съществуват различни хипотези, като най-популярната е свързана със сблъсъка на българските силови структури с тези от бившия Съветски съюз (предимно руски, украински и кавказки) при опита им да навлязат в България. Другата хипотеза се опира преди всичко върху участието на българските силови структури в дейността на търговски фирми износители и вносители от страните на бившия Съветски съюз и предимно от Русия. Както е известно, след 1991–1992 г. руските силови структури се превръщат в гарант за изпълняването на търговските договорености с българските им колеги. През онзи период, за да бъде осъществена сделка с руски вносител на цигари например, износителят обикновено се обръща към подобна силова компания в България, която да гарантира задължението.

¹⁷ През лятото на 1994 г., след оттеглянето на подкрепата на БСП за правителството на Любен Берков, се провеждат предсрочни парламентарни избори, в резултат на които е сформирано ново правителство.

охранители, като в някои варианти дори се иска забрана на частната охранителна дейност. Въведено е изискването за лицензиране на охранителните фирми от МВР, както и забраната те да имат национално покритие¹⁸. В резултат много от „силовите охранители“ губят разрешенията си за охранителна дейност и трябва да напуснат пазара.

За да избегне новите ограничения, през 1995 г. ВИС-1 се пререгистрира с ново име и дейност. Новата **ВИС-2** има за предмет на дейност **застраховането**. На практика обаче на клиента се предлага своеобразен „пакет от услуги“: ако той не се съгласи да бъде застрахован, не само губи своята защита, но е изложен на физическа принуда, докато не капитулира. Официално обаче предлаганият от ВИС-2 договор не е за охрана, а за застраховане на обекта. Това „силово застраховане“ има обратна логика на нормалния застрахователен бизнес: вместо клиентът да плаща, за да бъде компенсиран при настъпване на застрахователно събитие, в случая той плаща рекет, за да не му се случи (преднамерено) подобен инцидент.

Основна застрахователна дейност на ВИС-2 става **автомобилното застраховане**. В средата на 90-те години в страната влизат годишно по около 70 000–100 000 западни автомобили (90 % втора употреба). Поради изключителното търсене в Източна Европа и Близкия изток се развива огромен пазар на крадени автомобили. В резултат в България кражбите на коли достигат няколкокостотин автомобили месечно, което за мащабите на страната означава, че всяко трето-четвърто домакинство (или частна компания) с новозакупена кола рискува да стане жертва на автомобилна кражба. Традиционните застрахователи не могат да се справят с тази вълна от автомобилни кражби, забавят изплащането на застраховката или не са в състояние да я изплатят.

Точно този пазар става прицел на „силовия застраховател“. В новата ситуация застрахованите във ВИС-2 автомобили получават защита срещу кражба от собствените структури на организацията, но и гаранция, че независимите криминални „деятели“ ще бъдат преследвани, ако посегнат на кола, застрахована от ВИС-2. Така към старата дейност на висаджиите за охрана на търговски обекти (магазини, ресторанти, складове и др.) се добавя и новата услуга – намиране на откраднатото или дори заплащане на щетите при настъпване на криминален инцидент. С течение на времето за клиента става ясно, че услугата при новия тип застраховател и придобиването на стикера „ВИС-2“ минимизира риска от кражба или увреждане на неговия автомобил. Бързото развитие на ВИС-2 обаче създава **нарастващи вътрешноорганизационни проблеми**. Конкурентите ѝ по места започват да се обединяват срещу националната централа на компанията. Подобно на традиционните корпорации, и тук всеки опит да се наложи централизирано управление създава напрежение в организацията. Вследствие на това от системата на ВИС-2 излизат първите силови лидери, които отказват да признаят авторитета на Васил Илиев. Те стават ядрото за възникването на **новата силова структура СИК** („София иншурънс къмпани“). За разлика от ВИС новата компания няма водещ лидер. До края

¹⁸ Вж. Наредба № 14 от 25 март 1994 г. за издаване на разрешения за осъществяване на дейност по охрана на обекти и лица от физически и юридически лица (издадена от министъра на вътрешните работи, обн., ДВ, бр. 28 от 1 апр. 1994 г., изм. и доп., бр. 99 от 2 дек. 1994 г., бр. 18 от 28 февр. 1997 г., отм., бр. 19 от 2 март 1999 г.).

на съществуването ѝ и след това различните ѝ реструктурирани фирми се ръководят от 6–8 публично известни личности. Към новосъздадената структура бързо се присъединяват конкурентни на ВИС местни структури в страната, както и недоволни, които излизат от ВИС. Подобно на ВИС-2, новосъздадената СИК също се ориентира към силовото застраховане.

Така през 1995 г. се оформят основните структури на организираната престъпност в страната. През последвалия период всички криминални и полукриминални икономически групи се идентифицират с едната от двете големи групировки. Въпреки че малко по-късно се появяват нови силови застрахователни компании, като „Аполо Болкан“, „Корона Инс“, ЗК „Левски-Спартак“, „Зора Инс“ и други, които имитират успешно схемата на двата големи силови застрахователя и успяват да завземат известен пазарен дял, до настоящия момент разделението между криминалните и икономическите групировки продължава да е в съответствие с първоначалното им обособяване от ВИС-2 или СИК.

„Застрахователният период“ (1994–1997) може да се определи като „златен век“ на българската организирана престъпност. Въпреки че югоембаргото е отменено през 1995 г. и приходите от контрабандата със страните от Югославия намаляват, това е периодът, когато силовите групировки успяват да постигнат влияние, обхващащо представители на изпълнителната, законодателната и съдебната власт. Показателен за мащабите на това влияние е фактът, че стикерите за застраховка с емблемите на СИК и ВИС-2 стават задължителен атрибут на почти всяка по-добре изглеждаща кола, магазин, офис, ресторант и т.н. Колите или търговските обекти, останали без такива стикери, рискуват в рамките на денонощие да станат обект на престъпление. В този период силовите застрахователи претендират, че именно те, а не полицията, допринасят за премахване на престъпността¹⁹.

Реструктуриране на силовите групировки (в края на 90-те години – началото на XXI век)

След политическата промяна в началото на 1997 г. става ясно, че в бъдеще големите структури на организираната престъпност трябва да търсят ново поприще. **Изтласкването на силовите групировки от застрахователния пазар** започва с началото на процеса на лицензиране през следващата година²⁰. През въпросния период всички застрахователни компании трябва да бъдат лицензирани от Националния съвет по застраховане, а Дирекцията за застрахователен надзор е оторизирана да упражнява надзор над дейността на застрахователите на оперативно равнище. След първата вълна на лицензиране през 1998 г. пазарът е сведен до 27 от работещите дотогава около 100 застрахователни компании. Лиценз не получават „Юнион Инс“ (новото наименование на СИК), „Планета Инс“ (за която се твърди, че е приемник на ВИС-2), „Зора Инс“, „Корона Инс“, свързаните с „Мултигруп“ „София Инс“ и „София-живот“, както и „Аполо Болкан“ и други, които са създадени от бивши барети.

¹⁹ През този период силовите застрахователни компании демонстрират преследване и наказване на криминалния контингент, включително чрез пиар в средствата за масово осведомяване, за това как разкриват малолетни крадци и преследват наркодилъри.

²⁰ През 1996 г. е приет Законът за застраховането, с който се въвежда държавен надзор в лицето на Дирекцията за застрахователен надзор – агенция към Министерството на финансите. Но реално тя започва да действа в края на 1997 г.

В края на 90-те години решаващ фактор за реструктуриране дейността на организираната престъпност е **ориентацията на властите към компромис както с олигархичните, така и със силовите групировки**. Постигната е договореност с лидерите на различните групировки – държавата се съгласява да бъде легализиран техният „сив“ бизнес, но при условие, че те се откажат от криминалната си дейност. На практика, подобно на казуса с олигархичните структури²¹, и силовите групировки получават възможността, необезпокоявани от данъчните и полицейските органи, както и от съдебната система, да продължат голяма част от дейностите си. Този процес на дистанциране на силовите групировки от откровено криминални операции намира метафоричен израз в призива на Илия Павлов²² „гущерът да отреже опашката си“.

С началото на политическата стабилизация (февруари 1997 г.) и въвеждането на паричния съвет (лялото на 1997 г.) започва процес на **постепенна легализация както на вътрешните продажби на стоки, така и на външнотърговската дейност**. От контрабанда на стоки тип „вдигната бариера“ (т.е. без митническо оформяне на стоките) постепенно се преминава към по-леки форми на митнически нарушения, като обмитяване на стоки по занижени цени, деклариране на по-малко количество или различен вид стока. При някои стоки за масова употреба вносът е почти изцяло законен – например алкохол и прах за пране. При други – например дрехи или хранителни продукти, въпреки укриването на част от стойността, чистата контрабанда почти изчезва. Преходът от черно-криминални към сиви дейности е свързан с внос и търговия най-вече с алкохол и горива²³.

²¹ Най-вече свързаните с „кредитните милионери“, фалиралите банки и ликвидирани държавни предприятия.

²² Илия Павлов е създател и президент на „Мултигруп“, в класацията на полското списание „Vprost“ за 2002 г. е обявен за най-богатия българин, убит е през 2003 г.

²³ През периода 1991–1996 г. вносните цигари достигат почти 50 % от предлагането на националния пазар, като те са почти 100 % контрабанда. Подобна е ситуацията с вносният алкохол (шотландско уиски и известни марки водка). Поради икономическата криза от 1996–1997 г. националният тютюнев монополист „Булгартабак“ успява да си върне 80 % от пазара, защото вносните цигари са твърде скъпи за българския потребител. След политическата стабилизация и подобряването на митническия контрол основните канали за внос на чужди цигари остават безмитните магазини по границите, а чистата контрабанда рязко намалява. Според изчисления на Центъра за изследване на демокрацията в периода 1998–2001 г. обемите на този полулугален, т.е. сив внос, чрез безмитните магазини се изчисляват на около 45 млн. щ.д. годишно. Прилаганата при тях схема е спестяването на акцизи чрез препродажбата в страната от дребни търговци на около 70–80 % от оборота цигари на безмитните магазини. Подобни тенденции се наблюдават и при вноса на алкохол. През периода 1998–1999 г. всички основни мултинационални компании предпочитат да влязат в България и да продават законно, отказвайки се от старите си партньори, които са внасяли почти напълно контрабандно. Показателни са данните на митническата статистика през този период. Ако през 1998 г. е внесен алкохол за 4,1 млн. лева, през 2000 г. цифрата достига 20 млн. Проблемът е, че към 2000 г. същите контрабандисти купуват от безмитните магазини по света марките, които се търсят в България, и започват да ги внасят в страната на по-ниски цени от тези на големите мултинационални компании. Въпреки че плащат данъците и акциза, в крайна сметка техните цени са по-ниски, защото нямат разходи за реклама, офиси, развитие на дистрибуторската мрежа и пр. Този т.нар. паралелен внос се определя от собствениците на марките като „сив“, защото при него губещи са както официалните вносители, така и бюджетът. В случая бившите контрабандисти, които се заемат с този вид внос, успяват да се възползват от пропуските в закона. Подобна е ситуацията при алкохола от безмитните магазини. Типична става практиката ресторанти, нощни клубове и заведения в големите градове да се зареждат от безмитните магазини, като по този начин пестят от неплатени акцизи и ДДС.

Успоредно с това обаче, отделни групировки или техни подразделения продължават да са активни играчи на черните пазари. **Трафикът и разпространението на наркотици се запазват като основен криминален пазар.** Нова ниша за престъпна дейност е фалшифицирането на пари и документи, където българската организирана престъпност получава конкурентно предимство пред другите балкански мафии. Вероятно най-големият външен черен пазар през този период е **износът на проституция.** В много отношения тук става въпрос за експанзия в Западна Европа на съществуващия вътрешен пазар, контролиран от „силовите предприемачи“, който донася на сутеньорските мрежи по-високи приходи дори от трафика на наркотици.

Изкушението за включване в сивите и черните пазари е лесно обяснимо икономически. При съществуващия в края на 90-те години 30–35 % сив сектор (спрямо БВП) дори за легитимните бизнес структури е трудно да останат изцяло в рамките на закона, без да губят конкурентно предимство. На практика това е по силите единствено на големите мултинационални компании. При българските фирми всеки опит за намаляване над определен процент на сивите бизнес дейности води до загуба на конкурентоспособност, тъй като печалбите в легалния бизнес са с 30–50 % по-ниски, отколкото на сивите пазари, и с няколкостотин процента по-малко от черните пазари.

В структурно отношение разрушаването на основните източници на доход на силовите групировки (силово застраховане и контрабанда на стоки) води до разпадане на старите структури. Същевременно, особено на местно равнище, раздробявайки структурите си и създавайки мрежи, групировките запазват охраната на складовите пазари и трасетата. Съответните местни авторитети от бившите силови групировки успяват да запазят контрола над ключовите контрабандни зони по турската и гръцката граница, а също и над някои от най-големите градове, въпреки че старата йерархия и субординация са разрушени. Раздробените структури постепенно влизат в нови отношения помежду си. Бившите конкуренти започват да участват в общи канали, осигурявайки различни звена от системата, а старите партньори се превръщат в конкуренти и дори врагове заради преразпределянето на предишни клиенти.

През този период започва да се оформя **нов тип организация на организираната престъпност – мрежови структури**, чиито участници осигуряват различни услуги – банкови кредити, транспорт, спедиторски услуги, митническо, данъчно и полицейско покровителство. Използват се различни начини на въздействие – от реактивиране на дългогодишни устойчиви взаимоотношения между фирми до криминални „проекти“, при които престъпната група се разпуска непосредствено след осъществяване на операцията. За разлика от старите структури на ВИС и СИК, чиито по-известни членове са познати не само на специалните служби и полицията, а дори и на широката общественост, при новата мрежова организация се стига до публична известност единствено при допускане на инциденти.

Периодът след 1998 г. е **успешен за новите по-малки и гъвкави структури на организираната престъпност**, въпреки прекратяването на много от най-доходоносните дейности, свързани с предлагане на насилие и стокова контрабанда. Тези загуби се компенсират от широките възможности за ин-

вестиране на мръсни капитали в разгърналия се през този период процес на приватизация на държавните предприятия и обекти. Активите на банките и на фондовете от масовата приватизация също предоставят изключително благоприятна възможност за изпиране на мръсни пари. Приоритет стават различни търговски дружества и производствени предприятия. В рамките на 2–3 години са направени различни инвестиции на пазари, които предполагат относително прост технологичен цикъл и запазване цената на активите. Преориентирането към легални бизнеси в много отношения копира инвестициите на италианско-американската организирана престъпност предимно в бързооборотни и високопечеливши сектори (туризъм, хранителни заведения, развлекателна индустрия, магазини за модни дрехи, автомобилни сервиси, складове на едро, транспорт и т.н.).

1.2. ОЛИГАРХИЧНИТЕ СТРУКТУРИ

Поява и структуриране на олигархичните корпорации

Успоредно с развитието на силовите групировки още в началото на прехода се появява **качествено различен тип икономически структури, които получават достъп до ресурси не чрез насилие, а чрез връзки с политическите елити**²⁴. Ползвайки се от съдействието на политици от различни формации, няколко десетки икономически групировки успяват да се утвърдят в процеса на преразпределяне на тази собственост в своя полза. В много отношения техните лидери наподобяват руските олигарси. Между тях и „силовите предприемачи“ съществува „генетична“ разлика. При силовите структури принципът на развитие е от долу на горе: използват насилие, за да завладеят съответните материални активи и да получат финансови ресурси от малки и средни бизнесмени, след което влизат в „партньорски отношения“ с местни структури на властта и представители на правозащитните органи на средно ниво, а в крайна сметка – в корупционни взаимоотношения с политиците на национално ниво. За „олигарсите“ развитието е **от горе на долу**: завладеват управлението на държавата, като „вербуват“ ключови политици в изпълнителната власт и „овладяват ръководствата“ на политическите партии. Подобна симбиоза им позволява впоследствие да сменят неудобни директори на предприятия, да получават неограничено банково финансиране, да внасят и изнасят стоки без митнически контрол, да избягват данъчни проверки и т.н.

²⁴ Съществуват значителен брой анализи на олигархичните структури в Източна Европа: Ganev, V. *Preying on the State: The Transformation of Bulgaria after 1989*. Lengyel, G. (ed.). *Cohesion and division of economic elites in central and eastern Europe: contains chapters on the economic elite in most East European countries*; Barnes, A. *Comparative theft: context and choice in the Hungarian, Czech, and Russian transformations, 1989–2000, East European Politics & Societies*, Summer 2003, v 17 i3, p. 533 (565); Miklos, I. *Economic Transition and the Emergence of Clientelist Structures in Slovakia*; Schwartz, A. *The politics of greed: how privatization structured politics in Central and Eastern Europe*; Gould, J. *Beyond Creating Owners: Privatization and Democratization in the Slovak and Czech Republics, 1990–1998*; Darden. *Blackmail as a Tool of State Domination: Ukraine under Kuchma*. – *East European Constitutional Review*, Vol. 10, Nos. 2/3 (Spring/Summer 2001), pp. 67–71. Albats, Y. *Bureaucrats and the Russian transition: the politics of accommodation, 1991–2003, etc.*, 2004.

Лидерите на тези протоолигархични организации са предимно **бивши служители на Държавна сигурност и на външнотърговските представителства на страната (голяма част от тях свързани с Държавна сигурност)**. Типично за тях е развиването на „информационни отдели“, което подсказва за по-сериозните им бизнес амбиции. В арсенала им е и по-активното използване на офшорни компании, като част от техните наднационални по структурата си корпорации. Тази ниша на сравнително легитимен бизнес предполага и делегиране на силовите операции и методи на подизпълнители. Пример в това отношение е използването на силовата групировка ВИС-1 в качеството ѝ на подизпълнител на олигархичната структура „Мултигруп“²⁵.

Наред с овладяването на политически лостове, не по-маловажен приоритет при олигархическия модел е получаването на **влияние в държавната администрация**. Основна характеристика на този подход е привличането в частните компании на олигарсите на компетентни висши държавни служители – от шефове на отдели в министерствата до директори в държавните предприятия, които често се оказват безработни поради постоянните политически сътресения през 90-те години. При този модел процесът е двустранен, като олигарсите се превръщат в кадровици на висшата администрация. Овладяването на ключови позиции в държавните институции и предприятия е стратегически важно. Много са случаите, когато, за разлика от политиците, които са с ограничен времеви хоризонт на влияние, държавни служители или директори „оцеляват“ с години. Последницата е, че възниква уникален симбиозен модел, при който няма принципна разлика къде точно започва частната и къде свършва държавната собственост.

Тъй като в началото на 90-те години държавната собственост в индустрията и финансите продължава да е почти 90 %, а приватизацията по различни причини протича изключително бавно, „кандидат-олигарсите“ използват специални техники за **„източване“ на публичния сектор**. За разлика от страните в Източна Европа, където колегите им съсредоточават активността си върху придобиване на собственост (създаване на фондове за масова приватизация, изкупуване на ваучери, участие в мениджърски тип приватизация и др.), в България до средата на 1996 г. основната възможност е използването на държавни активи. Особено популярна е схемата за установяване на контрол на входа и изхода на големите държавни предприятия. За целта се монополизират всички доставки за предприятията (суровини, материали, резервни части, машини и пр.), докато готовата продукция се реализира (продажби, износ) през частни фирми. Така, без да инвестират в заплати, данъци и други разходи, големите частни групировки приватизират печелившите дейности на държавните предприятия. Значими индустриални структури, като металургични комбинати, химически предприятия, машиностроителни холдинги, военни заводи и др., се оказват на загуба, започват протестни действия и държавата поема техните загуби, отпуска им чрез държавните банки необходимите кредити (най-често за заплати), което само отлага поредната криза.

²⁵ Олигархичните структури преминават през различни периоди в развитието си и в отношенията си. Например към 1994 г. отношенията между ВИС и „Мултигруп“ стигат до открит конфликт, което принуждава Илия Павлов да създаде собствени структури за вътрешна сигурност.

Друга популярна сред кандидат-олигарсите схема от 90-те години е **„източване“ на държавните банки** и дори финансиране чрез БНБ. Техните финансови структури (банки и финансови къщи) получават кредити от държавните банки, по които плащат или изключително ниски лихви, или забавят връщанията, или просто не връщат заемите, фалирайки фирмите, чрез които са вземали кредити. Резултатът е, че най-големите държавни банки се превръщат в „кухи“ структури, които са в основата на кризата през 1996–1997 г. Подобно е положението и при частните банки. С малки изключения те не функционират като финансови институции, а се превръщат в организации, които концентрират собственост за сметка на нарастващи необслужвани задължения. Банковата криза води и до затварянето на почти 90 % от частните банки, като по различни оценки загубеното национално богатство (пряко и непряко) в резултат на тази криза се оценява на около 10 млрд. долара.

Освен в различните форми на преразпределяне и разрушаване на националното богатство чрез трансформиране на държавна собственост в частна тези **„икономически структури“** се настаняват и в **контрабандните схеми за внос и износ на стоки**. Описаните по-горе групи пазари, в които участват **„силовите структури“**, се използват и от олигархичните структури, чиито схеми са по-широки и сложни. За разлика от **„силовите структури“** те обаче избягват масовото насилие и предпочитат да работят чрез корумпиране на държавни служители и използване на държавните институции като основен инструмент. Резултатът от подобно партньорство проличава при анализа на контрабандния износ на петролни продукти за Сърбия. Докато **„силовите предприемачи“** се задоволяват с трафика на няколко автоцистерни чрез свои фирми или с получаване на рента срещу охраната на дребни търговци, олигархичните корпорации изнасят цели танкери и влакови композиции. Единствено по силите на олигарсите е обезпечаването на национални по мащаб схеми – от вноса на танкери с петрол, през преработката му в български нефтени рафинерии до превоза с държавната железница през цялата страна и контролирания му износ в ембаргова Югославия. Същата схема се използва и при контрабандния внос на други бързоликвидни стоки, като алкохол, цигари и захар.

В края на 90-те години доминиращата форма на участие на олигарсите в преразпределянето на националното богатство става участието им в процесите на приватизация на държавна собственост. Най-типичната форма на тяхно участие е т.нар. **работническо-мениджърска приватизация**, както и използването на синдиките за завземане на фалиралите предприятия и финансовите институции. Други разпространени форми са участието в приватизационните фондове при масовата приватизация, както и в касовата приватизация чрез офшорни компании. Тези дейности предоставят на олигарсите и на техните колеги от силовото застраховане възможност да изперат мръсните пари, натрупани от криминални дейности през 90-те години.

Любопитно е да се отбележи, че при олигархичните структури в България могат да се открият **два типа комуникационни стратегии**. Първата, е **„конспиративният тип поведение“**. Собствеността върху компаниите и активите се прикрива с разнообразни техники през български и чужди юридически и физически лица. За целта се използват офшорни регистрации, компании и фондове с анонимни собственици и дори големи мултинационални корпора-

ции, от които се купува правото за продаване на марката в страната, франчайз и т.н. Чрез доверени управители, наемани чрез доверени посредници, се „завземат“ и основават нови фирми, холдинги, участва се в приватизация, купуват се активи.

Втората стратегия е **агресивният пиар**. В този случай се използват различни техники за самореклама и лобизъм – от медийни кампании до купуване на политици и партии. Привържениците на подобно поведение създават или купуват средства за масово осведомяване (и техни представители), плащайки по такъв начин за медиен комфорт. Това е известната руска схема на превръщането на медийната власт в политическа и оттам трансформирането ѝ в икономическа. За да следват руския модел, българските олигарси трябва да достигнат определени мащаби на бизнес дейностите си. Въпреки че тази група предприемачи получава първоначален финансов тласък от политически „приятели“, техните възможности остават значително по-скромни от тези на руските им колеги. За да постигнат по-голямо обществено влияние, тенденцията на българските олигарси е към създаване на съвместни обединения, които да им придадат допълнителна легитимност. Именно представителите на тази група се възприемат от обществеността и политическия елит като легитимните лица на националния капитал.

Съюзът за стопанска инициатива на гражданите е първият опит за подобно обединение. Той е последван от **клуб „Патронат“**, който подготвя почвата за **най-известното обединение – Г-13**. Основано през 1993 г., то е разнородна компания, включваща най-големите икономически групировки тогава („Мултигруп“, „Турист банк“, „Нове холдинг“, „Трон“, „Агробизнесбанк“, „Капиталбанк“, „Орел“, „Буларентерпрайсиз“, „Лекс“ – Георги Аврамов, Банка „Славяни“, ССИГ, „Пресгрупа 168 часа“, държавната оръжейна фирма „Тератон“²⁶). Опазването на българското национално богатство от „нашествието“ на чуждестранния капитал е формулирано като основна задача на тази структура. „Патриотизмът“ на Г-13 обаче не изключва посреднически услуги към чуждите корпорации.

²⁶ Поради различната съдба на участниците в Г-13, които ще се срещат и по-късно в текста, някои факти следва да се споменат още тук.

„Мултигруп“ до 2003 г. се смята за най-голямата българска групировка с огромни активи от туризма до машиностроенето и енергетиката. След смъртта на нейния президент Илия Павлов на 7 март 2003 г. (вж. по-долу) групировката се реструктурира, като продава голяма част от активите си.

Групировката „Трон“ успява чрез триъгълни операции с дълг между България, Русия и Полша да се превърне в основен конкурент на „Мултигруп“. Създава вестник „Стандарт“ и получава първия GSM лиценз без търг, дал ѝ възможност да създаде GSM оператора „Мобилтел“. По-късно собственикът на „Трон“ Красимир Стойчев продава GSM оператора на руския милиардер Майкъл Чорни. Пловдивската групировка „Агробизнесбанк“ притежава различни търговски фирми, финансови къщи, вестник „Марица“, радиоверига „Ком“, кабелна телевизия „Тракия“ и др. Банката е затворена от БНБ през 1996 г. и по-късно е обявена в несъстоятелност. На председателя ѝ Христо Александров са повдигнати различни обвинения за финансови престъпления и той е осъден през ноември 2005 г. за безстопанственост. „Капиталбанк“ с президент Ангел Първанов финансира „Трон“ и изпада в несъстоятелност заради това. Лицензът на банката е отнет през 1997 г.

Застрахователна компания „Орел“ продължава да е сред първите 10 застрахователи в страната. Председателят ѝ Добромир Гущеров сега е депутат от БСП.

Конфликтите между членовете на Г-13 са толкова дълбоки, че за реално функциониране на клуба не може да се говори и той се разпада след около двугодишно съществуване. Необходимо е да се отбележи, че извън кръга Г-13 остават значителен брой големи бизнес групировки с национално влияние (Първа частна банка, „Литекс“, ТИМ и др.), които, без да използват конспиративни техники, избягват излишното медийно внимание. Извън нея са и някои по-малки структури с регионално влияние.

1.3. ЕКСТРЕМНО-РИСКОВИТЕ ПРЕДПРИЕМАЧИ

Анализът на българската организирана престъпност откроява и достатъчно обособена **междинна група криминални предприемачи**, които отговарят на всички критерии за организирана престъпност. Тя условно може да бъде наречена група на „черните предприемачи“ и да бъде ситуирана между „силовите предприемачи“ и „олигарсите“. При „черните“ или екстремно-рисковите предприемачи основният източник на приходи е сивият и черно-криминалният пазар. Самите силови предприемачи и олигарсите също могат да бъдат причислени към черните предприемачи, но разликата при тях е, че започват първоначалната си дейност с непазарни средства – „продажба на насилие и защита“ или корупционни партньорства с политическите елити.

По своя професионален състав екстремно-рисковите предприемачи са **хора с „пазарни професии“**, като бармани, сервитьори и таксиметрови шофьори (някои от които работили успоредно и за службите), които още преди 1990 г. участват в българските сиви пазари, доставяйки дефицитни стоки на местните елити. Към тази група може да се причислят и някои чужди граждани от Близкия и Средния изток (част от тях също обвързани с бившите служби). За броя на тези „черни предприемачи“ може само да се съди от различните списъци, които МВР се опитва да съставя след 1995 г., както и от публикувания от БНБ през 1997 г. списък с имената на 5000 кредитни милионери.

„Туристспорт банк“, е втората по големина частна банка през този период и се представлява от Емил Кюлев (убит на 26 октомври 2005 г.). Тя е затворена през 1996 г. Емил Кюлев напуска преди това и създава „Росексимбанк“, която работи главно с Русия. По късно той участва в приватизацията на ДЗИ и създава „ДЗИ Груп“ (най-голямата застрахователна компания и сред десетте най-големи български банки).

„Пресгрупа 168 часа“ притежава най-големия по това време всекидневник „24 часа“ и най-големия седмичник „168 часа“. Представител на пресгрупата в Г-13 е Петьо Блъсков. При кризата от 1996–1997 г. тя е купена от немската медийна компания WAZ. По-късно Петьо Блъсков създава нов вестник – „Монитор“.

„Нове холдинг“ с председател Васил Божков при създаването на Г-13 е сред най-незабележимите икономически структури. В настоящия момент повечето анализатори в страната я определят като най-успешната икономическа структура, в чийто холдинг присъстват над 350 компании, работещи на различни пазари на страната.

„Тератон“ е държавна компания, специализирана в търговията с оръжие, и нейният председател Младен Мутафчийски е държавен служител. След смяната на ръководството той участва в различни частни структури, инвестиращи от туризъм до битова електроника.

„Булварентерпрайсуз“ начело с Борислав Дионисиев се специализира предимно в търговия и е известна с това, че е официален дилър на „Опел“. Няма успеха на структури като „Мултигруп“, „Нове“ и ДЗИ. Борислав Дионисиев успява умерено да разшири личното си богатство чрез дружества като „Булвария холдинг“ и „Електромашинари холдинг“. Става известен с приватизацията на „Електроимпекс“.

„Лекс“ с президент Георги Аврамов се оказва една от финансовите пирамиди, която се срива през 1995 г. и изчезва от сцената.

При този тип организирана престъпност ориентацията е предимно към задоволяване на най-острите дефицити и деформации на пазара, които в началото на прехода отразяват наследените слабости на социалистическата икономика. **Черните предприемачи създават и контролират съответно черни и сиви канали за внос, износ и дистрибуция.** За разлика от преобладаващата маса частни предприемачи през първия период на прехода те не просто си спестяват част от дължимите мита, данъци и такси, а предпочитат изцяло криминалните трансакции. Профилирането на „черните предприемачи“ е предимно в търговията с дефицитни стоки, като захар, олио, месо, мляко, части за коли, текстил, обувки, битова електроника. Те са и първите, които прилагат масово корупция в брой спрямо държавни служители – митничари, полицаи, данъчни и други служители. Екстремно-рисковите предприемачи създават фирми, студентски кооперации и фондации като кухи структури за избягване на финансовия контрол. За тях е характерно вземането на необезпечени заеми от банки с ясната идея, че няма да ги върнат. Техни жертви са както държавни субекти, така и частни бизнес партньори.

За разлика от олигарсите и силовите предприемачи криминалните им организации са много по-малки и още в началото на прехода работят в мрежи. Същевременно черните предприемачи се стремят да получат подкрепата и на силовите групировки, и на олигарсите. Те често влизат в олигархичните холдинги, работят за тях, получават услуги и им правят услуги. В определени периоди дори се идентифицират като част от големите силови или олигархични структури. В края на 90-те години все по-често работят самостоятелно.

В рамките на първите няколко години след демократичния преход черните предприемачи обикновено първи откриват най-доходоносните пазари – независимо дали е внос на контрабандни цигари, фиктивен или реален износ на български цигари, контрабанда на марков алкохол или производство и продажба на евтин алкохол. След разработването на пазара често губят пазарния си дял или са принудени да влизат в партньорство от полза на по-силните силови и олигархични структури, или най-малкото да почнат да им плащат отчисления. Същото се случва и при контрабандата през югославската граница, макар че става дума за много по-големи приходи.

Освен пионерската си роля в разработването на вътрешните сиви и черни пазари екстремно-рисковите предприемачи са и първите бизнес структури, които се **ориентират към големите западни компании.** Те се опитват да си осигурят пространство в легалния бизнес, купувайки правото да представят световни марки и франчайз със съзнанието, че първоначално този бизнес ще носи загуби, но все пак представлява инвестиция в бъдеще, когато вътрешният пазар стане достатъчно голям и легален.

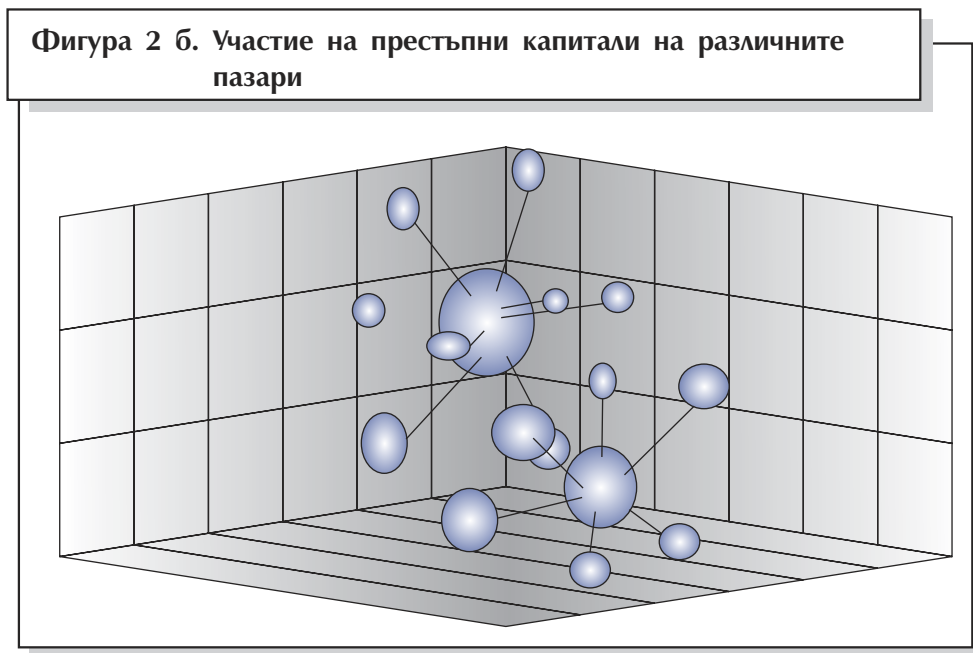
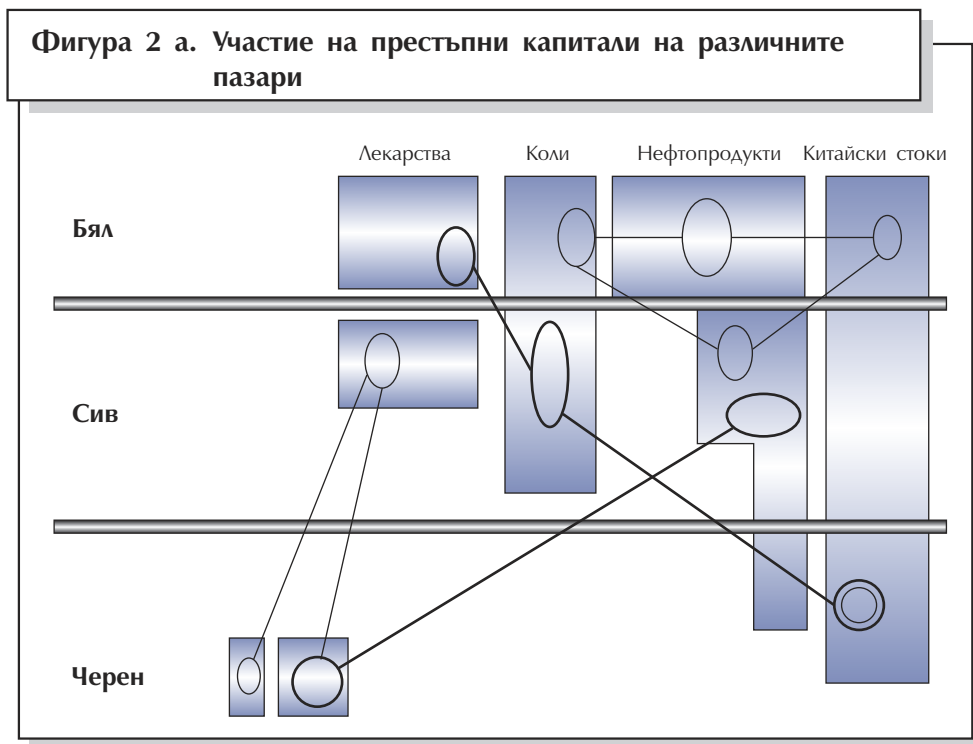
1.4. НОВАТА СИМБИОЗА: ОРГАНИЗИРАНАТА ПРЕСТЪПНОСТ НА ПРАГА НА ЕВРОПА

С приключването на основните процеси на първоначално натрупване на капитали и на преразпределяне на националното богатство в зората на сегашното десетилетие започва да се оформя и съществуващата днес конфигурация на организираната престъпност в страната. Тя се характеризира със **симбиозна структура**, включваща трите типа на организираната престъпност от началото на прехода – **силовите предприемачи, олигарсите и черните предприемачи**. В резултат постепенно се налага нов тип универсална структура на организираната престъпност, която е активна не само на черните и сивите пазари, но и в легитимния бизнес.

На *Фигура 2* е направен схематичен опит да се визуализира участието на престъпните капитали в търговските мрежи и позиционирането им в различните пазари – легални, сиви и черни²⁷.

Съчетаването на законни с незаконни бизнес дейности изисква следването на успешна **стратегия на оцеляване и експанзия**. Тя се свежда до механизма на прехвърляне на „мръсните операции“ на нисши структури и на зависими от босовите подизпълнители. Същевременно лидерите на престъпните групировки притежават напълно легални „чисти фирми“ и избягват участие дори в минимални рискови практики. Основната част от доходите на съответната престъпна групировка се осигурява от фирми, които имат в репертоара си сиви бизнес дейности. Тези „бяло-сиви“ фирми са най-големите и най-типичните за олигархичните холдинги и за бившите силови групировки.

²⁷ Ако „се разреже“ този трислоен модел на пазари, региони и структури на организираната престъпност, може да се очертаят няколко основни характеристики. На първо място е големината на всеки пазар. На второ място може да се определи каква е структурата на съответния пазар по отношението на слоевете – легално, сиво и черно. Например при най-големия пазар в страната – на недвижимата собственост, важният въпрос е какъв процент от оборота на този пазар е бял, т.е. за него са платени всички данъци и такси, регистрацията е направена по всички законови изисквания и т.н.; каква част от обемите са в сивата зона, т.е. за тях не е обявявана реалната цена, съответно не са платени всички данъци и такси и съществуват разрешителни документи (за строителство, регулации и пр.), които са направени с някакви нарушения; съответно при черния сегмент на пазара са налице открито криминални измами, включително фалшификации на документи, отнемане на собственост по насилствен начин и т.н. Анализ по вертикала може да се направи и при нефтопродуктите, където, за разлика от 90-те години, почти няма черен сегмент. При третия по големина пазар – на нови и стари автомобили – сивият пазар се сви многократно след отпадането на различните ограничения в процеса на присъединяването на страната към ЕС, докато черният пазар е в процес на значително преструктуриране. Подобна структура може да се проследи при всеки пазар, като се отчита обстоятелството, че при някои пазари (например на наркотици) няма легални и сиви пазари, а при пазара на сексуални услуги няма легален сегмент в страната, но има много възможности в Европейския съюз. В България може да се открият и напълно легални пазари при търговията с масови стоки като този на бирата, праха за пране, банковите услуги и пр. И при трите слоя – бял, сив и черен – може да се открият структури на организираната престъпност. Освен във вертикален пазарите могат да се анализират и в хоризонтален план, където да се проследят големината и структурата им в съответните региони. Понякога две-три регионални структури са в състояние да контролират икономиката на средноголям град и общините около него.

Друга важна черта в дейността на фирмите на престъпните групировки е тяхното **роене** – т.е. увеличаването на броя им, но не и на този на служителите, и техния капитал, активи и продажби. Честа практика в това отношение е босовете на големи легални компании да задължават дългогодишните си служители да регистрират компании на свое име. При възникване на проблеми с държавните институции тези скоротечни фирми прекратяват дейността си, а отговорността им се размива. Може да се даде пример с една от най-големите сиви мрежи в страната, която включва над 350 легални фирми,

работещи в най-различни сфери – от внос на автомобили до национална мрежа за спортни залагания.

При необходимост се прибегва и до сътрудничество между силовите играчи, като техните фирми си продават „услуги“ с цел затварянето на веригата за външни участници.

Най-рисковите дейности, свързани с черните пазари, като източване на ДДС, укриване на обороти от хазарт, престъпления с културни ценности, контрабанда на цигари и др., са опосредствани чрез включването най-малко на 5–6 компании. По правило тези структури са много малки, като ядрата им се състоят от двама-трима души. Тяхното съществуване продължава само до реализирането на съответната криминална операция; те наподобяват **легални „проекти“, чиито екипи се разпадат след реализирането им**. Подобна тактика позволява лесно да се прикрият следите на криминалния бизнес. Например при залавянето на участници в наркопазара на средно ниво „щифетата“ се поема от незасегнатите звена, така че дори в рамките на едно денонощие дефицитът на стока се ликвидира. Друг пример е възстановяването на дейността на контрабандните канали само дни след тяхното разкриване от правоохранителните органи.

Разслоението „легално–нелегално“ се извършва и в самите групировки по скалата „стари–млади“. През последните години се очертава тенденция **постарите и влиятелни членове на организираната престъпност да преминават към напълно легален бизнес²⁸, а по-младите и неизвестни от техните антуражи да поемат контрола над сивите и черните структури**. За да бъдат допълнително защитени, лидерите на съответната структура купуват активи извън страната (западноевропейска, азиатска или американска държава). Това позволява на съответния бос да демонстрира, че е признат като легитимен бизнесмен в развита държава, както и да живее продължително в нея при възникване на заплахата лично за него или за „бизнеса му“ в България (независимо дали от конкуренти или от органите на реда).

При функционирането на мрежите в трите типа пазари (бял, сив и черен) се използва **стратегията на пазарната мобилност**, отразяваща променящата се конюнктура. Например при организирани действия на държавата срещу дадена групировка нейната дейност на черния пазар силно се редуцира или напълно се прекратява за определен период (пример в това отношение е временното спиране продажбите на алкохол без бандероли). При прекратяване на проверките от страна на държавата старите схеми отново се възстановяват.

Крайната цел на съответната престъпна групировка, разполагаща с развити мрежи от фирми и лица, е **установяването на монопол или картел върху определени пазари**. Това става чрез използването на клиентелни контакти с политическите елити, прилагането на корупционни техники за печелене на обществени поръчки, облагодетелстването от непазарни конкурентни предимства (спестяване на данъци, акцизи, мита, социални плащания) и др. Пове-

²⁸ През 2003 г. 50-те най-известни имена, свързани с организираната престъпност (според медиите), за първи път платиха рекордни за България данъци.

дението на тези структури е различно в зависимост от нивото им. Понякога 2–3 семейства (тук понятието „семейство“ включва част от рода) контролират града или съответния район. На градско ниво е възможно едно от тях или дори всичките семейства да имат сиви и черни дейности. На национално ниво този модел се повтаря, като няколко десетки големи структури/мрежи покриват страната.

Тази **универсална симбиозна структура** представлява **самостоятелна мрежа от лица с десетки легални компании**, които имат свойството да се роят или да бъдат закривани при изчерпване на корупционните ресурси в съответния сектор. Успешното балансиране между трите типа пазари се измерва с фактическия имунитет на „добре облечените бизнесмени“ по отношение на закона, трайното корупционно партньорство с политическата класа и създаването на задгранични клонове на бизнеса, които допринасят за легитимността на техните собственици. Решаването на тази свръхзадача е процес, който може метафорично да бъде наречен „инвестиране в риска“²⁹.

Един от важните въпроси е **как българската организирана престъпност се адаптира към отварянето на шенгенското пространство за граждани на страната, както и към членството на България в ЕС**. Първоначалният достъп до западноевропейските страни създава изключителни възможности за експанзия на българските криминални мрежи. В някои случаи над половината от кадрите на силови структури се изнасят в Западна Европа и по-конкретно в южноевропейските държави – членки на ЕС. Това обяснява активизирането на българските престъпни групировки на европейските черни и сиви пазари и преди всичко на пазара на сексуални услуги, на кражби на коли и на наркотици, в частност през периода 2001–2003 г.

Като цяло обаче опасенията на Западна Европа от нашествието на българската организирана престъпност се оказват преувеличени и понастоящем се забелязва стабилизиране на подобен трансграничен износ на престъпност. От друга страна, присъединяването на България към ЕС води до **постепенното ограничаване на най-драстичните форми на организирана криминална дейност в самата страна**. Това до голяма степен се дължи на засилващия се натиск на Брюксел върху българските институции, което на свой ред рефлектира в прилагането на по-решителни мерки срещу организираната престъпност. С течение на времето се подобрява и взаимодействието на правозащитните органи в рамките на ЕС, под чиито удари все по-често попадат и българските престъпни групи.

²⁹ Успоредно с описаната по-горе универсална симбиотична структура, от 2003 г. насам се наблюдава нова тенденция на възникване и съжителство на чисто криминални мрежи с малки структури, чиято дейност се извършва предимно на черните пазари, като наркотици, сводничество, фалшификация на пари, кражби на автомобили и пр. Характерното е, че тези криминални образувания са слабо свързани с установените стари структури, като договореностите с тях са предимно пазарни и те често стават жертва на правозащитните органи.

Каре 2. Изключението „безмитни магазини“

Безмитните магазини и бензиностанции представляват важна, при това формално легална, инфраструктура на контрабандата главно на цигари, алкохол и дизел (посредством фиктивния износ на тези стоки и препродаването им на вътрешния пазар). За разлика от някои други корупционни схеми, контролирани от организираната престъпност, тук се наблюдава рядко единодействие на лобитата на почти всички парламентарно представени партии, което осуетява всеки опит те да бъдат закрити. Дори когато непосредствено след влизането на страната в ЕС трябваше да се затворят съответните безмитни магазини по гръцката и румънската граница (които се превърнаха във вътрешни граници в ЕС), българският парламент разреши да бъдат открити нови безмитни магазини и бензиностанции на оставащите външни граници на Евросъюза – с Турция, Македония и Сърбия. Пред обединения интерес на политици, престъпници и корумпирани служители изглежда е безсилен дори самият Международен валутен фонд – въпреки неговите настоявания и поетите формално ангажменти от българското правителство, България продължава да практикува „екстратериториална търговия“, при която се облагодетелстват единствено анонимните бенефициенти на тази официализирана контрабанда.

Към тези външни фактори трябва да се добавят и водещите тенденции към устойчив растеж на икономиката на България³⁰ през последния период, характеризирани се с подобряването на бизнес средата, укрепването на пазарните институции в процеса на присъединяване на страната към ЕС и навлизането на чуждестранни инвеститори, които доведоха до намаляване дела на сивата икономика в страната³¹. Което представлява допълнителен стимул за структурите на организираната престъпност за по-бързо легализиране на техните дейности и търсене на монополни позиции в официалната икономика чрез „легална“ корупция (промяната на закони и регламенти в своя полза)³².

След 2001 г. основен фактор за подобряването на икономическата среда, наред с политическата стабилизация, представлява модернизацията на държавната администрация. Безспорно за това допринесе и рязкото поевтиняване на ключови технологии в информационната индустрия. С постепенното въвеждане на митническата информационна система (БИМИС), информационната система на Гранична полиция, информационните системи на данъчната администрация и някои други системи за финансова информация и вътрешна сигурност се засилиха и процесите на свиване на сивите и черните пазари в страната³³.

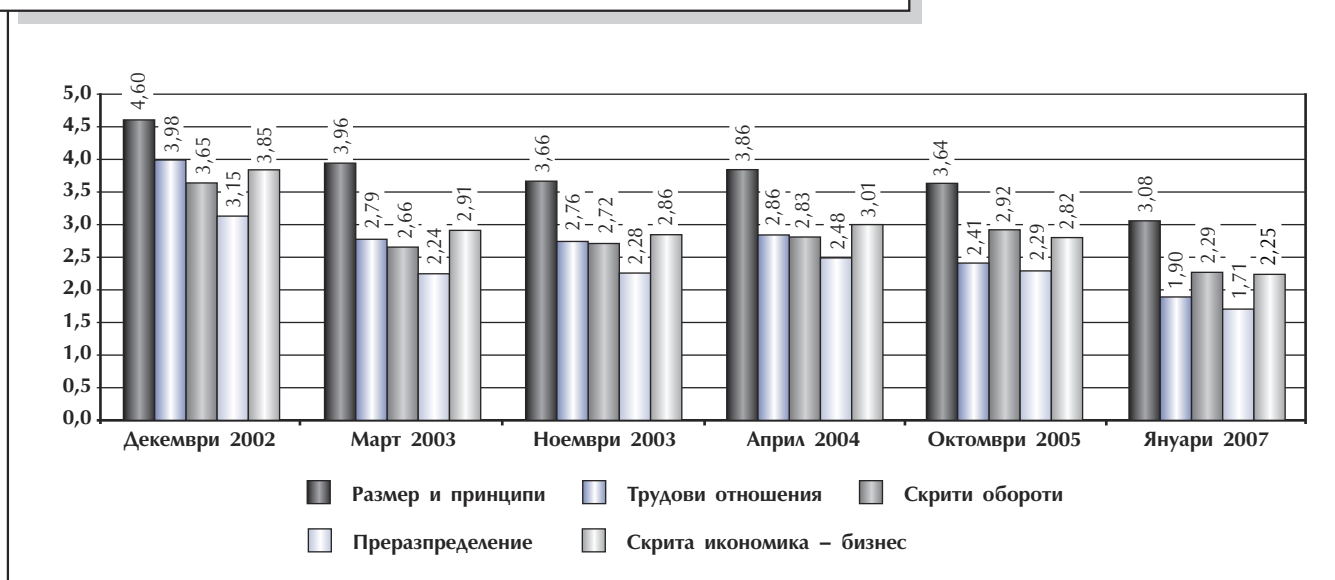
³⁰ През последните девет години БВП е нараствал с почти 5 %, а след 2003 г. – с над 6 % годишно.

³¹ За периода 2002–2007 г. дялът на сивата икономика в България е намалял от 29 % на 17,1 % от общия оборот на предприятията в икономиката. Намаление се забелязва по отношение на всички компоненти на скритата икономика, измервани от бизнес индекса на скритата икономика в България – укриване на трудова заетост, обороти, скрито преразпределение. За повече подробности вж. *Сивата икономика в България*. Център за изследване на демокрацията, 2004; *Неформалната икономика в страните кандидатки за членство в ЕС*. Център за изследване на демокрацията, 2003; *The Informal Economy in the EU Accession Countries: Size, Scope, Trends and Challenges in the Process of EU Enlargement*, Center for the Study of Democracy, 2003.

³² Въпреки това като абсолютен обем сивата икономика в страната остава сравнително голяма, постоянна величина и дори е възможно в зависимост от ефективността на функциониране на институционалната среда да се наблюдава увеличение в някои години. Темповете ѝ на растеж обаче изостават от тези на официалната икономика, което води до намаляване на нейния дял в бизнес оборота.

³³ Няколко са особено типичните примери, в които модернизацията води до безспорни положителни ефекти. По отношение на митническите измами през периода 1997–2000 г.

Фигура 3. Индекс на скритата икономика в България*

* Индексът е синтетичен измерител на различните проявления на дейностите в скритата икономика. Стойността му се изменя от 0 (липса на скрита икономика) до 10 (тотална доминация на скритата икономика). Повече за конструирането на индекса вж. Гоев, В., В. Бошнаков. *Оценка на размера на скритата икономика в България*. – В: *Неформалната икономика в страните – кандидатки за членство в ЕС*. Център за изследване на демокрацията, 2003, с. 57–93.

Източник: Витоша Рисърч/СМК. *Корупционни изследвания на българския бизнес, 2007*

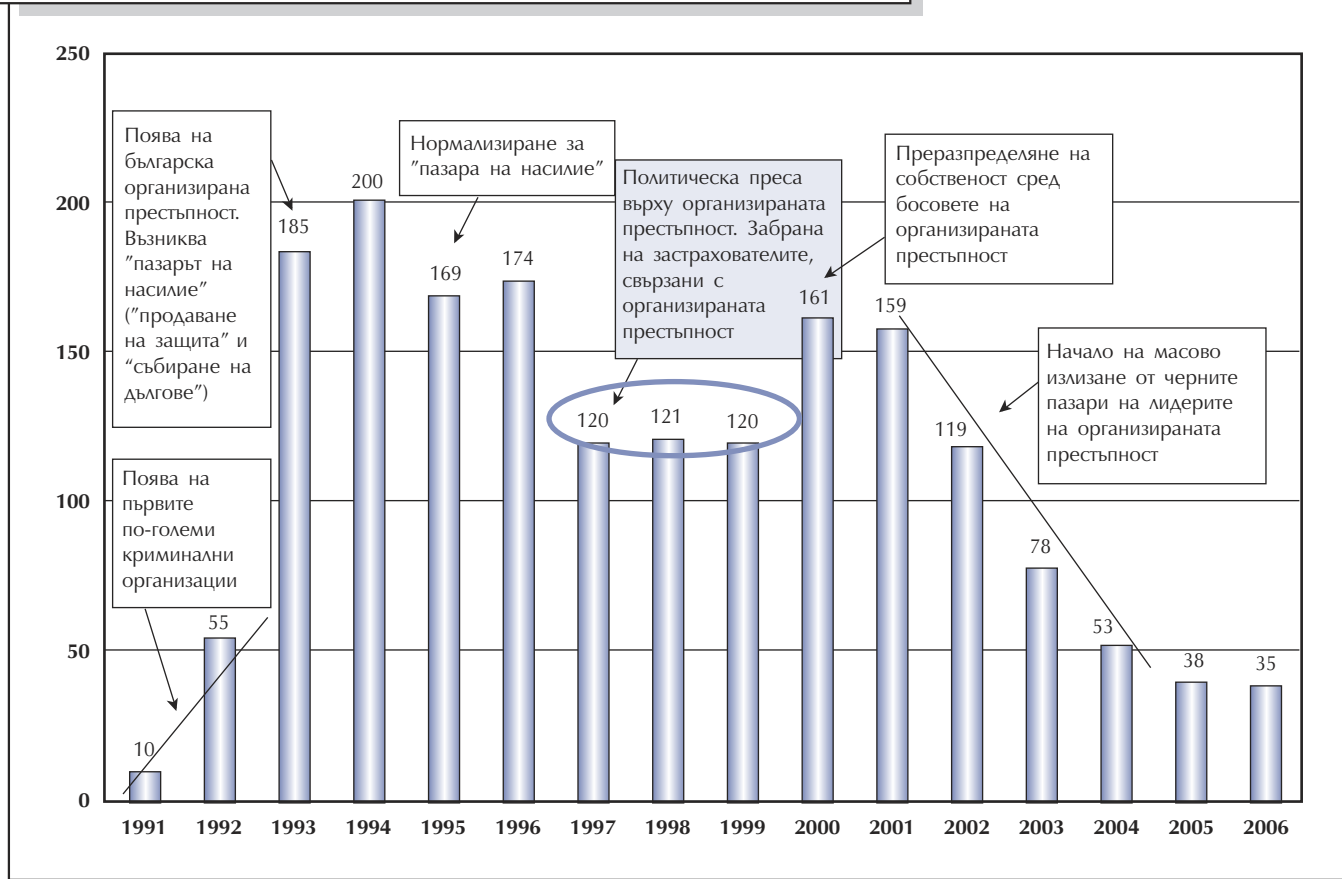
При анализа на дейността на организираната престъпност в **периода 2002–2007 г.** могат да се посочат **няколко нови тенденции**:

- Наблюдава се **свиване на обемите и съответно на печалбите на трите основни черни пазари** в страната (наркотиците, крадените автомобили и проституцията).
- Подобна е и **тенденцията към намаляване дела на сивите пазари**, контролирани от организираната престъпност. Това се дължи както на подобряване дейността на митническата и данъчната администрация, така и на навлизането на все повече мултинационални компании в областта на търговията на дребно.
- Свиването на черните и сивите пазари е симптоматично за **по-активното навлизане на организираната престъпност на легалните пазари**. С бума на пазара на недвижимата собственост след 2001 г. инвестициите в строителството, строителните парцели и земята се превръщат в пазар номер едно за организираните престъпни групи.

използването на огледална статистика показва, че само при вноса и износа от Европейския съюз разликите – например за 1998 г., са 858 млн. долара при търговски оборот 5240 млн. долара. Това означава, че 16,37 % от тази сума под някаква форма не се отчитат или са свързани с източване на ДДС. Още по-големи са разликите като проценти при вноса от Турция, Китай и други азиатски страни. С въвеждането на обмена на митнически данни сивият внос (занижаването на стойността на стоките) и частично източванията на ДДС – особено със страните от ЕС, видимо започват да се свиват.

В новите условия, дори когато прибегват до силови методи по отношение на легалните си конкуренти, представителите на групировките се стремят да запазят видимостта на законно поведение. Забелязва се тенденция към **спад на насилието от страна на организираната престъпност**. Тази констатация е валидна и за взривяванията – като основен инструмент на рекета, и при конфликтите между групировките. Следната графика дава представа за размера и тенденциите в използването на взривявания от престъпния свят:

Фигура 4. Брой на взривяванията по години

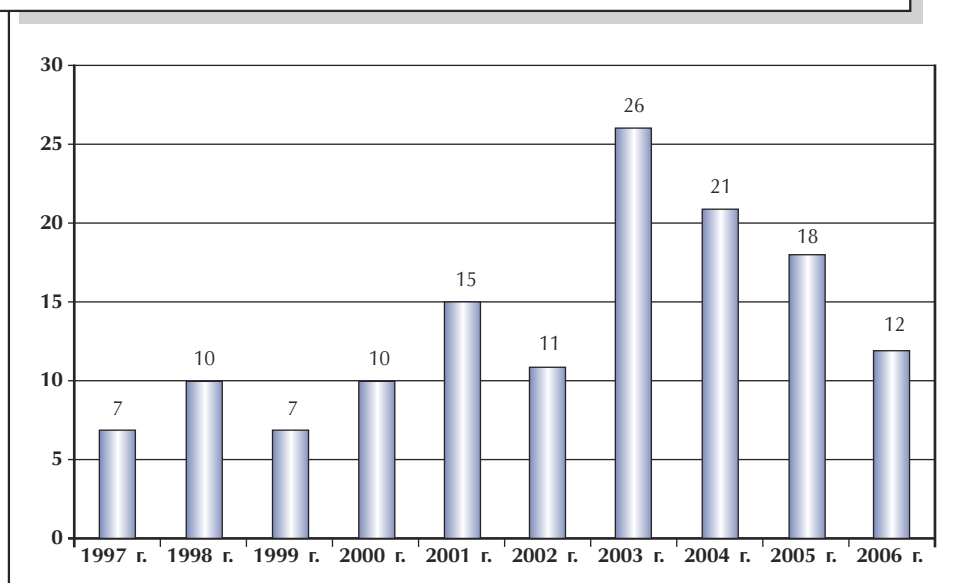
Източник: Министерство на вътрешните работи

През разглеждания период се налагат **по-рафинирани средства за парализиране бизнеса на противника**. Честа практика е завеждането на искове към съответния конкурент и евентуалното спечелване на делата с помощта на корумпирани магистрати. При забавените темпове на българското правосъдие, и да не бъде уважен искът, самото замразяване дейностите на съответните фирми по съдебен път обикновено води до големи загуби и дори до финансов крах на конкурента. От друга страна, и при изцяло криминалните дейности (трафик на наркотици, контрабанда на цигари и др.) все повече се използват пазарните инструменти.

Насилствените методи се проявяват в чистия си класически вид в т.нар. **поръчкови убийства**, които често са и показни – т.е. извършват се на публични места и целят сплашване на всички потенциални конкуренти, наред

с елиминирането на конкретния опонент. Въпреки че след техния бум през 90-те години в началото на сегашното десетилетие намаляват, поръчките убийства все пак са 13 % от всички убийства в страната. През периода 2000–2005 г. са извършени 156 такива убийства (включително опитите за убийства и убийствата, които не са идентифицирани като поръчкови). Слабата им разкриваемост³⁴ прави от поръчките убийства сравнително нискорисково начинание. Същевременно този тип убийства представляват сравнително най-ефикасният и евтин инструмент за решаването на сериозни икономически проблеми от страна на групировките. С тяхна помощ се елиминират основните конкуренти при налагането на монополен контрол и при овладяването на високодоходни дейности/сектори. Опитът от последните години показва, че убийството на лидера на голяма групировка (както при олигархичните структури, така и в силовия бизнес) обикновено води до дезинтегрирането на неговата „империя“ и до преразпределянето на черните и сивите пазари, които дотогава е контролирал.

Фигура 5. Поръчкови убийства по години*

* За първите шест месеца на 2007 г. броят на поръчките убийства е четири.

Източник: Министерство на вътрешните работи и Национална следствена служба

Необходимо условие за съществуването на организирана престъпност е съществуването на **трайни корупционни обвързаности между силовите играчи и държавата** (политици, депутати, магистрати и представители на адми-

³⁴ Досега е съобщено за разкриването само на 17 поръчкови убийства. Необходимо е да се отбележи, че основният проблем в пресичането и разследването на поръчките убийства е липсата на достатъчно професионални кадри в МВР. В страната няма развито специализирано звено с нужната експертиза и кадрово попълнение. Въпреки относително добрата си мотивация повечето от хората, които сега работят по тези дела, са предимно млади и без нужния опит. Същевременно МВР и прокуратурата са принудени да доказват своята активност чрез отчитане на обем (формално) свършена работа. Това води до стотици разпити във връзка с поредното убийство, от които в крайна сметка има малко полза. Например в случая с убийството на боса на ВИС Георги Илиев бургаската полиция е провела над 2000 разпита, но и досега убиецът не е идентифициран.

нистрацията на централно и местно равнище). Всички клонове на властта в страната са обект на особеното „обгрижване“ от страна на организираната престъпност. Например типично за влиянието на групировките е **създаването на лобита в законодателната власт**. Според експертна оценка в рамките на последните два състава на парламента (39-ото и 40-ото Народно събрание) могат да се идентифицират средно около дваисет депутати, които активно прокарват закони в полза на икономически структури, свързани с организираната престъпност. Към тази категория нормативни актове могат да бъдат отнесени редица законопроекта, изменения и допълнения на законите за хазарта, застраховането, електронните медии, производството на алкохол, безмитната търговия и др.

Още по-мощно е **корупционното сътрудничество между престъпните групировки и съдебната власт**. Това е логично, като се има предвид, че ако до края на 90-те години основната част от националното богатство се преразпределя от изпълнителната власт (чрез механизмите на приватизацията), през последните години за тази цел се използва главно съдебната власт. Особено фрапантни са случаите на корупционна обвързаност между прокурори и босове на престъпни групировки. Най-разпространеният начин за „пробиване“ на съдебната система е прякото плащане на подкупи на корумпирани прокурори за неповдигане на обвинения срещу представители на организираната престъпност. Корупционните методи на силовите бизнесмени, използвани в съдебната фаза на процесите, най-често включват посредничеството на адвокати.

Едни от най-разпространените и деструктивни **корупционни мрежи обвързват групировките с представителите на местната власт – кметове, общински съветници, както и местните подразделения на централната власт**. Преплитането на публична власт с престъпни частни интереси е особено сериозен проблем по Черноморието и в големите курортни селища, където недвижимата собственост достига европейски цени. Емблематичен е случаят с убийството на председателя на Общинския съвет на град Несебър, провъзгласен от медиите за тартор на сенчестия бизнес с туристически обекти. **Корупционните мрежи, обвързващи общинари, кметове и служители в общината с босове на групировки, са най-мощни в столицата София**, която може да бъде използвана за модел при анализа на престъпния заговор за използване в користен интерес на някои от най-доходоносните дейности в градската икономика: събиране на сметта, водоснабдяване, топлофикация и т.н.

2. ПАЗАРЪТ НА НАРКОТИЦИ В БЪЛГАРИЯ

2.1. ВЪЗНИКВАНЕ НА НАРКОПАЗАРИТЕ ПРЕЗ 80–90-ТЕ ГОДИНИ

Въпреки че България се намира на хероиновия път за Западна Европа, до средата на 1990 г. почти няма наркозависим, който да е виждал хероин³⁵. През 1989 г. в страната има около 1300–1400 регистрирани зависими³⁶, но те употребяват медицински опиати като лидол и морфин. Тези психоактивни вещества се доставят изключително трудно от болници и аптеки чрез кражби, от познати лекари, с фалшиви рецепти и т.н. Марихуаната е почти непозната, макар че климатичните условия са много благоприятни за отглеждане на канабис. Същият парадокс се наблюдава и при синтетичните наркотици. Българските държавни предприятия произвеждат огромни количества амфетамин, известен с търговското име „каптагон“ от началото на 80-те години³⁷, но той е почти неизвестен в страната. Почти 100 % от произведеното се изнася за Близкия изток, а инцидентна употреба от студенти при изпити като средство, подобряващо концентрацията и умствената работоспособност е с източник кражби от работещите в предприятията. Какви са причините за липсата на наркопазар в страната до 1990 г. може само да се спекулира и те варират от успешността на тоталитарния контрол до споразумения между българските специални служби и организираната престъпност.

Истински бум на разпространяването и консумацията на наркотици се наблюдава след демократичната промяна през 1989 г. и последвалите процеси на либерализация, съчетани с разрушаване на репресивно-контролния апарат на държавата. Благоприятните условия за развиването на пазарите на наркотици през 90-те години са свързани и с отварянето на страната към външния свят, което води до навлизане на чуждестранни престъпни групировки и интегриране на нововъзникналата българска организирана престъпност с международните мрежи за презграничен пренос на наркотици. На свой ред засиленият трафик допринася за процесите на ускорена криминализация чрез

³⁵ При три изследвания сред наркозависими (2003, 2004, 2005) нито едно интервю с употребявали преди 1990 г. не регистрира това да е било свързано с хероин.

³⁶ Според експерти реалният брой до 1990 г. едва ли е надминавал 600–800 души. Числото 1300–1400 включва всички лица, които са били регистрирани от началото на 80-те години. Значим процент от тях са прекратили употребата, лекуват се принудително или се намират в места за лишаване от свобода, където практически употребата е невъзможна.

³⁷ Производството на амфетамини става възможно, след като през 1981 г. Комисията за разрешаване на лекарствени средства дава позволение България да произвежда каптагон. През октомври 1981 г. е сключена поръчка-договор между Държавно стопанско обединение „Фармахим“ и Бюрото за развой и внедряване към Химико-фармацевтичния комбинат в София за разработване на технология за производство на таблетки каптагон. Той се произвежда на три линии: една в Станке Димитров (дн. Дупница) и две в София – в Илиянци и в НИХФИ – Дървеница.

възникване на структурирани в йерархично и териториално отношение наркомрежи и навлизането на дрогата в повечето български градове – особено на територията на училищата. Най-общо българските наркопазари в условията на посткомунистически преход се отличават със следните параметри:

- **Стабилен ръст** през целия период на четирите основни наркопазара (хероин, марихуана, синтетична дрога, кокаин), белязан от епизодични наркоепидемии, промяна на съотношението между тях чрез преливане на наркозависими и нови потребители от един към друг пазар.
- Интегрираност на наркопазарите с черните **пазари на организираната престъпност** със запазване на известна специализация и автономност на сектора като част от най-рисковите престъпни видове бизнес (наред с проституцията, поръчковите убийства, трафика на хора и др.).
- Включване на наркопазарите в **корупционните мрежи** на преразпределяне на мръсните пари от продажбата на наркотици, обхващащи правозащитните и правораздавателните органи, както и структурите на политическата власт.
- Единствено пазарът на хероин, поради силната зависимост, която създава у наркоманите, има структуроопределящ характер. Трендовете му отразяват тенденциите на транснационалния трафик на този тип дрога, потреблението на дрога в страната като цяло, вътрешната еволюция на българската организирана престъпност и нейното интегриране в корупционните системи.

Най-структурираният пазар през 90-те години е именно този на хероин. След кратък преходен период в началото на това десетилетие, когато вносителите и дистрибутори са чуждестранни граждани предимно от Близкия и Средния изток, той постепенно е обхванат от мрежите на организираната престъпност, която изтласква конкурентите си както от българското трасе на международния трафик, така и от самата дистрибуция. В териториално отношение разширяването на този пазар (подобно и на останалите наркопазари в България) се извършва от столицата към големите градове, а оттам – към по-малките населени места.

Вътрешното структуриране на хероиновия пазар става чрез постоянно завладяване и преразпределяне на територии между престъпните групировки, специализирани в този вид „бизнес“. Наред с монополизирането на търговията с наркотици върху съответната територия (град или квартал/територия на РПУ) от съответния „собственик на наркоразпространителската мрежа“, съществуват и комбинирани схеми за контрол от типа на „съсобственост“, т.е. разделяне на контрола между двама наркодистрибутори или установяване на васални зависимости (чрез предоставяне на защита от страна на по-голяма престъпна групировка) и установяване на траен патронаж. Преразпределянето на пазарите се извършва с типичните за този „бизнес“ средства – демонстрация на сила, плашене, преговори и др., като често е придружено с демонстриране на насилие и жестокост.

Особено важно за успешната експанзия на наркопазарите е създаването на добре работеща система на корупционно „отчитане“ на наркодистрибуторите пред по-горните нива на съответните корумпирани служители на МВР, следствие, прокуратура и дори съд, срещу гарантиране на защитеност от разследване и наказване. По такъв начин с течение на годините възниква ешелонирана система за преразпределяне на приходите от наркопазарните дейности, в която често ролята на посредник играят т.нар. черни адвокати.

В края на 90-те години, в резултат от временното изтласкване на организираните престъпни групи от „сиво-черни“ пазарни ниши (илюстрирано с прочутата тогава метафора за „откъсването на опашката на гущера“), част от тях се пренасочват към типични черни пазари, в частност – към трафика и дистрибуцията на хероин и други наркотици. Пак от този период датира и бурното развитие на вътрешния пазар на синтетични наркотици, които се утвърждават като успешна „социална дрога“, преобладаваща асоциативните характеристики на хероиновото потребление. Причината тук, както и в други страни, е, че пазарът на синтетични наркотици (амфетамини, екстази и т.н.) е концентриран предимно в дискотеките и другите нощни заведения и поради по-мекия тип наркозависимост те се превръщат в неразделна част от младежките купони. Бумът на синтетичните наркотици улеснява навлизането на този пазар на бившите силови групировки чрез овладяване на нощните заведения в големите градове.

С развитието на т.нар. училищен пазар (също в края на 90-те години) е свързано и превръщането на другия наркопазар – на марихуаната – в най-масовия в страната. Поради занижаването на училищния и извънучилищния контрол, както и в резултат на ниския праг на търпимост към „най-меката дрога“, срещу чието криминализиране в някои европейски страни има солидни аргументи и практики, марихуаната става най-достъпната и „приятелска“ дрога, алтернатива на алкохола и цигарите. Възникналата стройна система с участието на дилъри, снабдители/дистрибутори и контролиращи ги криминални банди обхваща училищната и околоучилищната среда и превръща учениците в потенциални клиенти.

Наследство от етапа на възникване и развитие на наркопазарите през миналото десетилетие е ненаказаността на разпространяването на дрога и фактичката неприкосновеност на босове и дистрибутори от различни нива. Те по-често стават жертва на криминални войни, отколкото на преследване от страна на правозащитните и правораздавателните органи.

2.2. ПАЗАРЪТ НА НАРКОТИЦИ – СЪСТОЯНИЕ, ТЕНДЕНЦИИ И РИСКОВЕ. ВИДОВЕ НАРКОПАЗАРИ

В края на 90-те години вече са оформени четирите основни пазара на не-легални психоактивни вещества – хероин, марихуана, амфетамини и кокаин. От този момент, независимо от сътресенията в каналите на предлагането, нарковойните и драматичните изменения в търсенето, основните характеристики на българския наркопазар се запазват.

2.2.1. Пазарът на хероин: типове потребление, структура и организация на разпространението след 2001 г.

Разпространението на хероин е структуроопределящо за целия пазар на наркотици в страната след средата на 90-те години. Поради създаването от него силна физиологична и психична зависимост всекидневната му употреба е устойчива и практически не зависи от седмични и сезонни колебания. Това създава голям за мащабите на страната контингент от потребители. Географската близост на България и Турция³⁸ прави почти безпроблемен вноса му. Към края на миналото десетилетие хероиновият пазар се оказва не само важен източник на доходи за бившите силови групировки. Възможността да се разполага с млади хора (много от тях хероиново зависими), склонни да прилагат екстремни форми на насилие, играе важна роля в поддържането на влиянието на старите силови предприемачи. Премахването на силовото застраховане прави трудно поддържането на прилагашите масово насилие стари „наказателни бригади“, състоящи се от бивши спортисти. Възможностите, които осигуряват структурите за разпространяване на хероин, позволяват чрез тях мрежите на организираната престъпност да контролират (в някои региони на страната) останалите пазари на наркотици (марихуана, амфетамини и кокаин) и да си осигурят господство над местните черни и сиви пазари, като проституция, измами с недвижима собственост, сив внос и продажба на горива, китайски и турски стоки, изкупуване на селскостопанска продукция и др.

Възможна отправна точка за анализ на структурата на хероиновия пазар в България е използването на деленето на организирана престъпност³⁹ на два типа – „хищнически“ и „пазарен“. От интервютата със служители от полицията⁴⁰, специализирани в борбата с наркотиците, улични дилъри и известни имена в подземния свят, става ясно, че хероиновият пазар е организиран на два принципа. **Йерархичният** принцип е подобен на класическия модел на организация и „разреждане“, описан за Ню Йорк през 1969 г. от Preble и Casey⁴¹. Вторият принцип на организация е **районирането** – към началото на

³⁸ Огромните стокооборот и пътникопоток през българско-турската граница прави практически неоткриваемо рутинното пренасяне на хероин.

³⁹ Вж. по-подробно първа глава за еволюцията на българската организирана престъпност. Екипът, участвал в анализа на наркопазара, приема, че типологията за „хищнически тип“ и „пазарен тип“ организирана престъпност добре обяснява българската ситуация. – Вж. *Wages of Crime: Black Market, Illegal Finance and Underworld Economy*, New York, Cornell University Press, 2002; интерпретацията на тази теория от: Levi, M. – In: *The Oxford Handbook of Criminology* (third edition), Oxford University Press, 2005.

⁴⁰ Вж. *Пазарът на наркотици в България*. Център за изследване на демокрацията. С., 2003.

⁴¹ Preble, E., J. Casey, Jr. *Taking Care of Business – The Heroin User's Life on the Street*. – *International Journal of the Addictions*, March 1969.

десетилетието по-голяма част от страната е разделена на територии, всяка от които е доминирана от една криминална структура.

Йерархичният принцип

При описанието на двата принципа на организиране на наркопазарите трябва да се има предвид, че ситуацията през последните 6–7 години се променя динамично. Периодично се сменят криминалните лидери, контролиращи съответните пазари, променят се териториите и йерархичните нива.

Пътят на стоката

Има два основни начина за доставяне на хероин. Първият предполага използване на контактите на криминални лидери или „черни предприемачи“⁴² с търговци, продаващи хероин на едро в Турция. От случаите на залавяни преносители („мулета“) става ясно, че купуваните количества са в рамките на 2–15 килограма и са насочени към по-малките регионални пазари. Организаторите на тази схема обикновено са криминални лидери, доминиращи определен регионален пазар (по-точно – хора от близкия им антураж, отговорни за наркоразпространението). Има и случаи, когато независими криминални лица успяват да внесат хероин и да се превърнат във фактор на местния пазар.

Вторият начин е свързан с типичните схеми за износ към Централна и Западна Европа и заслужава по-подробно описание, тъй като той практически обхваща всички останали разновидности. В началото на схемата е фигурата на вносителя, който купува от турските лаборатории хероин с 60–80 % съдържание на диаморфин (активната съставка на хероина) на приблизителна цена от 5000–6000 американски долара за килограм⁴³ и го доставя в определена европейска страна. Според източници от службите за сигурност вносителите са лица, на които турските производители имат пълно доверие и с които работят от дълги години. Разкритите наркомрежи за трафик на хероин към Западна Европа през последните години показват, че става дума за лица от албански, кюрдски, сръбски и турски произход.

В зависимост от това към кой от вътрешните пазари (София, Пловдив, Варна, Бургас или по-малък) е насочен наркотикът се определят количеството и нивото на договаряне. Количеството най-често е от 20 до 50 килограма, което изглежда много на фона на малкия обем на българския пазар, но хероинът обикновено е с чистота под средната за Европа, а съответно и с по-ниска цена. При по-големи пазари, като София и Варна, довереният купувач, с когото преговаря вносителят, е някой от „капитаните“ (от близкия антураж на регионалния бос, отговарящ за наркопазара). При покупко-продажбата вносителят и довереният клиент/„капитанът“ обикновено никога не виждат стоката. Фрагментарни данни за това ниво на договарянето показват, че в

⁴² Вж. първа глава и условната дефиниция за тази специфична група лица – „черни предприемачи“.

⁴³ През различни периоди качеството и цените на турския хероин имат различни характеристики. Според данни на UNODC за периода 2000–2005 г. чистотата му се движи между 30 % и 80 %, а цената – между 5000 и 10 000 долара.

процеса участват и посредници, които повишават цената на стоката, но увеличават сигурността на участниците. Самият хероин се пренася от лица, които нямат никаква представа за вносителите и доверените клиенти⁴⁴. Тези „мулета“ вземат стоката от някой паркинг (или друго публично място) в Турция и я оставят/предават на подобно място в България. При този модел съществуват различни схеми на плащане от българското „доверено лице“. Възможно е да се платят 10 000–12 000 долара за килограм или по бартерна схема. В края на 90-те години с хероина, оставащ в България (около 10 % от стоката), се плаща трафикът до Централна и Западна Европа чрез така нареченото разсипване, но след 2003–2005 г. подобни практики не се наблюдават. Като по-развита практика, особено при по-дребните предприемачи през последните години, се използва схемата хероинът да се разменя с амфетамини или кокаин.

При схемата с чужд вносител пътят след доставката е много разнообразен. Различията се предопределят както от спецификата на вътрешните регионални пазари, така и от многократните сътресения в най-високите нива на нарко-разпространението. Хероинът може да премине през три или четири **нива на разреждане**, след което да бъде купен само за един град (регион) или да си го поделят няколко града. Като цяло доставката на хероин за пазарите на повечето градове в страната винаги се контролира от столицата. Основният принцип обаче е „черният предприемач“ или „капитанът“ да продава стоката на по-долното ниво за около 14 000–16 000 долара за килограм. При преминаването на всяко следващо ниво хероинът се разрежда. От 1 килограм хероин се правят 2 килограма. Съответно процентното съдържание на диаморфин спада на 30–35 %. Пример в българското хероиново разпространение е софийският пазар през 2001–2002 г., когато един от най-известните „капитани“, познат с прякора си Ключа, контролиращ в определен период почти цялата столица, за да демонстрира, че стоката е оригинална, използва преса, с която преупакова хероина по начин, напълно имитиращ опаковката на турските лаборатории. Преди това турските пакети са разтворени, а стоката е двукратно разреждана.

На следващото ниво стоката се продава на „отговорника“ (шефа) за регионалния пазар. София условно се разделя на 9 района. В по-малки региони е възможно един отговорник да контролира няколко града, тъй като консумацията е значително по-ниска. Получените 1–2 килограма от пратката също се разреждат наполовина. Съответно активната съставка в хероина намалява до 15–17 %. Следващото разреждане се извършва от снабдителите (зареждачи, майки, депа, грамове дилъри), като отново се спазва принципът на удвояване на „мешилката“ и активното вещество спада до 7–9 %. На предпоследното ниво са дилърите, които купуват по 2–3 грама, като хероинът продължава да се разрежда (до 20–30 %). Най-често дилърите добавят още една доза, делейки 1 грам не на пет дози, както е стандартът, а на шест. Така съдържанието на диаморфин в уличната доза спада до 4–7 %. На последното ниво са продаващите за уличните пласъори (Juggler – Pusher) – те нямат възможност да разреждат стоката, тъй като тя се пакетира от дилъра.

⁴⁴ При описанието се използват „етикетите“, с които Preble и Casey са анализирали нюйоркския пазар в края на 60-те години, защото като цяло покриват наблюдаваната схема в България. Избягва се използването на жаргона от българския подземен свят, тъй като е неустойчив, двусмислен и би създавал проблеми в разбирането.

Таблица 2. Структура на мрежата за разпространение на хероин

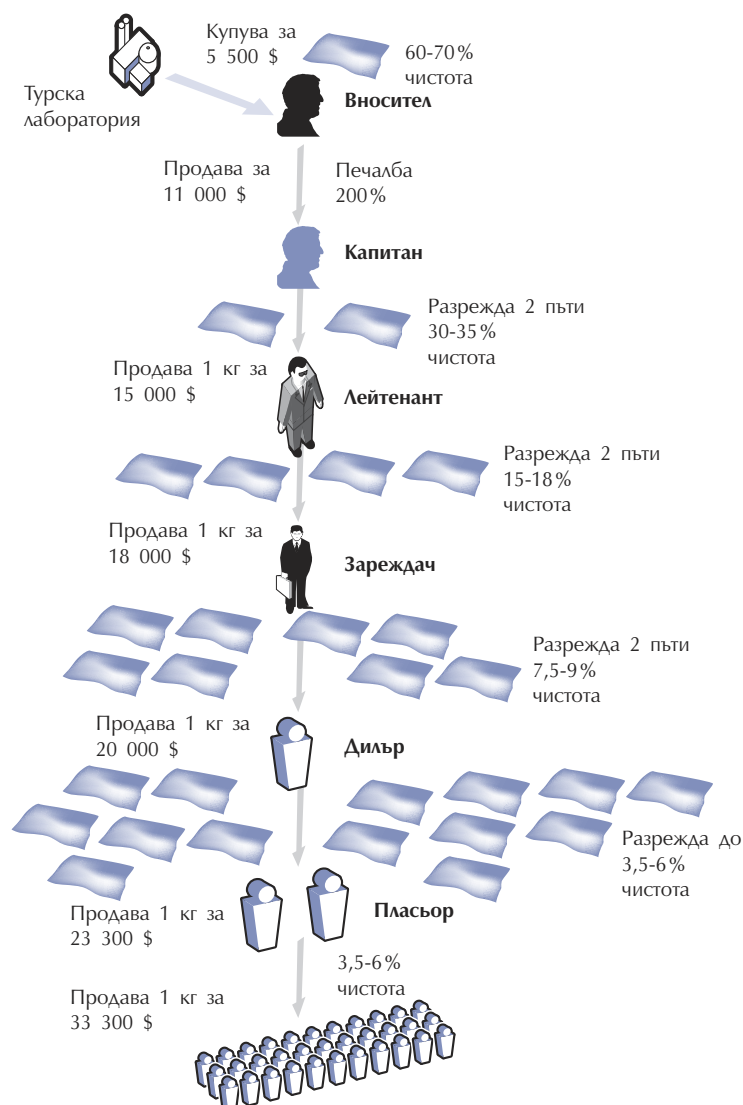
Пребъл, Е. и Кейси (Preble, E., J. Casey) – 1969					Български класически модел (2003–2007)				
Дистрибутор	Начин на разреждане	Резултат от разреждането	Процент на диаморфин	Възвращаемост	Дистрибутор	Начин на разреждане	Резултат от разреждането	Процент на диаморфин	Възвращаемост
Вносител		1 кг	80 %	300 %	Вносител		1	60–80	100
Килограмова връзка (Kilo Connection)	1:1	2 кг	40 %	100 %	Капитан	1:1	> 2	30–40	300
Връзка (Connection)	1:1	4 кг	20 %	145 %	Лейтенант	1:1	> 4	15–18	170
Дилър на едро (Weight Dealer)	2:1	12 кг	6,7 %	114 %	Зареждач	1:1	> 8	7,5–9	140
Уличен дилър (Street Dealer)	1:1	24 кг	3,3 %	124 %	Дилър		> 12,8	3,5–7	115
Пласьор (Juggler Pusher)	?	?	?	56 %	Пласьор	–	–	3,5–7	30–40

От средата на десетилетието класическата схема чужд вносител – уличен пласьор започва да се замества с пряк внос от Турция, а йерархията става все по-хаотична.

При описанието на хероиновото разпространение трябва да се има предвид и това, че всеки от големите регионални пазари има собствена логика на развитие, свои схеми на разреждане, ценови равнища, специфика при смесване с други групи наркотици. Например в пловдивския квартал „Столипиново“ се наблюдава „къса схема“, при която разреждането след внасянето⁴⁵ преминава през три стъпки, за да стигне до улицата – 70 % активно вещество при получателя, 50 % при „грамовите дилъри“ и 30 % при уличния пласьор. Съществуват също „къси схеми“ при личен внос в случаите, когато лейтенантите (шефовете на райони в София, на мрежи от дилъри в провинцията) продават стоката на шефа си и своя собствена стока.

⁴⁵ За организацията на вноса съществува само фрагментирана информация, която не дава възможност да се очертае ясна картина.

Фигура 6. Пътят при хероина от горе на долу

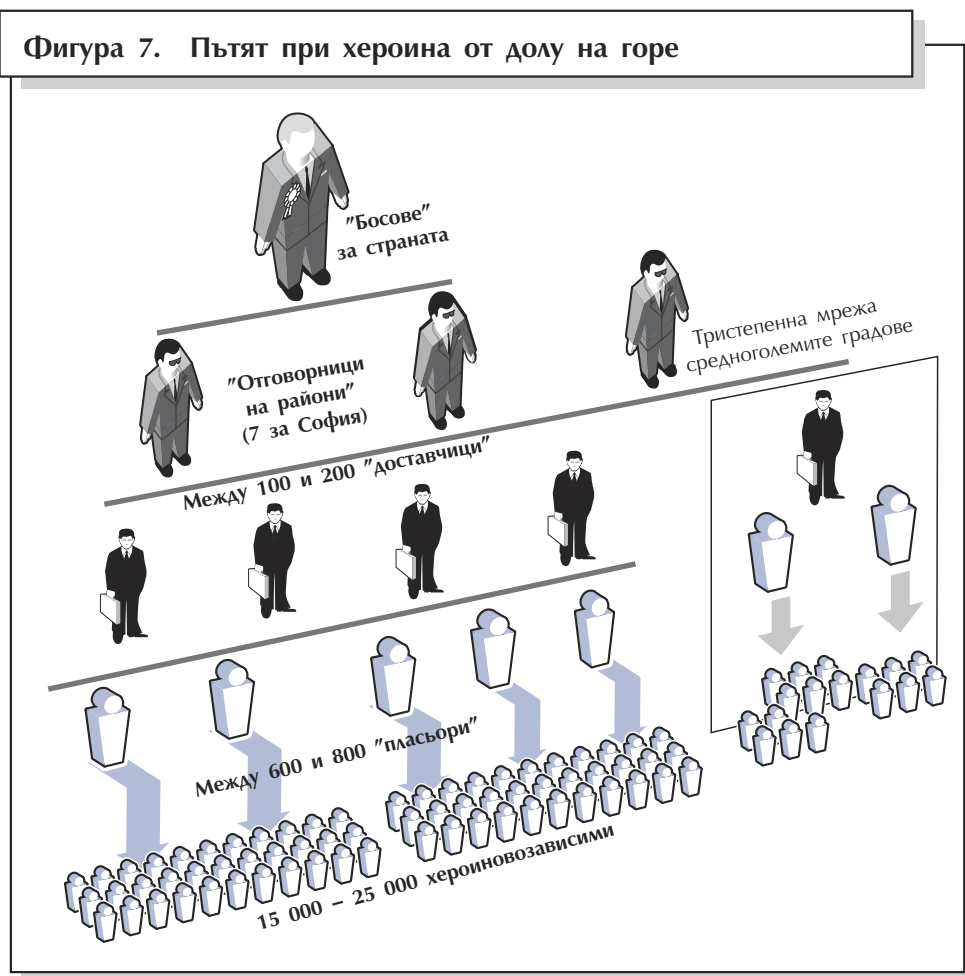

Освен среза „от горе на долу“ определящо за оценката на хероиновия пазар има разглеждането „от долу на горе“ (вж. *Фигура 7*). При този подход изключително важен е въпросът, колко широка е основата на пирамидата или първото ниво. Определянето на броя употребяващи дава възможност да се очертае рамката, в която вертикално се разгръщат структурите на наркопространението. За съжаление, както навсякъде по света, и в България за размера на хероиновата популация се правят много спекулативни изчисления. До момента съществуват малко системни изследвания, осигуряващи надеждна количествена информация. По данни на Националния център по наркотици броят на проблемно употребяващите хероин в България е 20 000–30 000⁴⁶ през 2004–2005 г. Според проучване на Центъра за изследване на демокра-

⁴⁶ Вж. *Годишен доклад по проблемите, свързани с наркотиците и наркоманиите в България*. С., 2006.

цията (2002–2003) той се движи между 15 000 и 25 000⁴⁷. Без да се навлиза в дискусия за използваните изследователски методи, би могло да се приеме, че контингентът от 15 000–30 000 хероиново употребяващи определя параметрите на организацията на хероиново разпространение. Посоченият брой употребяващи и зависими от хероин е по-висок от действително употребяващите. По различни причини (започнало лечение, емиграция от страната, заболявания, попадане в затвора и пр.) част от употребяващите не участват във вътрешния пазар.

Фигура 7. Пътят при хероина от долу на горе

Броят на употребяващите хероин е основен фактор, определящ размера на пазара. От друга страна, това е и контингентът от хора, сред който се набират много от пласъорите и дилърите. Преходът между употребяващ и продаващ хероин е отдавна анализиран процес⁴⁸. Изследвания сред ин-

⁴⁷ Проведеното тогава първо представително изследване на населението в страната, върху което се основават тези оценки, даде възможност да се определи, че броят на ползващите хероин достига дори 32 000–34 000 души. При последвалите по-късно национални представителни изследвания в периода 2003–2006 г. тези данни не бяха потвърдени, но се потвърди хипотезата, че високият брой употребяващи хероин произтича от смесването на тази група с други групи психоактивни вещества. Данните от здравните заведения, съществуващите програми за намаляване на щетите, информацията от полицията и изследванията сред улични дилъри показват, че оценката 15 000–25 000 е напълно реалистична.

⁴⁸ Вж. Preble, E., J. Casey, Jr. *Taking Care of Business – The Heroin User’s Life on the Street*. – International Journal of the Addictions, March 1969.

жекционно употребяващи⁴⁹ през 2003 и 2005 г. установят, че 5–7 % от тях признават, че в същото време работят като дилъри за своя сметка⁵⁰. От дълбочинните интервюта със стари хероиновозависими през същия период над 50 % от респондентите заявяват, че са имали или имат опит с продажба на хероин или са помагали на „дилъри“. Практиката показва, че при залавяне на пласъори от полицията, в рамките на няколко часа от средите на употребяващите се намира необходимият брой пласъори. Лицата от най-ниското ниво на разпространение са най-често залавяните от полицията, те са и най-често отстраняваните от мрежата за разпространение.

Второто ниво се състои от група, която още през 60-те години в Ню Йорк се описва с названието Juggler (Pusher)⁵¹. В България най-често се употребяват понятията „дилър“ и „пласъор“, макар че и участниците в следващото ниво също се наричат пласъори. Спецификата на хероиновата консумация прави изключително уязвимо това най-ниско ниво на наркоразпространение. Лесната разпознаваемост на зависимите (в по-малките градове полицията познава почти 90 % от проблемните употребяващи), а съответно и лесното им проследяване, както и разпитите на наркозависими, които нямат скрупули да посочат пласъора, води до постоянни залавяния от полицията. За да направи по-малко уязвима мрежата за разпространение, след промените в Наказателния кодекс през април 2004 г. и премахването на личната доза⁵² е въведен нов слой посредници между уличния дилър и употребяващия. Това са силно хероиновозависими лица, които поемат полицейските арести. Обикновено те продават, за да си осигурят дневната консумация. Освен предпазването на по-високите нива от разпространението тези полудилъри (пласъори) осигуряват като клиенти и приятелския си кръг, което често може да включва и лица, които не са употребявали до този момент.

Моделът предполага постоянно обновяване на продаващите на най-ниското ниво. Средният стаж на такъв пласъор е от 3 месеца до 1 година. Следва отпадане по естествен път – залавяне от полицията, влизане в затвора, спиране по собствено желание или отстраняване от босовете⁵³. Възможно е след няколко месеца пласъорите отново да започнат да продават и описаният цикъл да се повтаря многократно. Моделът предполага най-уязвимият слой да контактува с клиента, да носи стоката и парите и да възпрепятства дос-

⁴⁹ През 2003 г. изследване е проведено в четири града – София, Пловдив, Бургас и Плевен, като броят на респондентите е 501. През 2005 г. то е повторено със същата методология в София, Пловдив, Бургас и Велико Търново и са интервюирани 498 респонденти.

⁵⁰ Безлов, Т., К. Барендрех. *Инжекционно употребяващи наркотици в България – профили и рискове*. Фондация „Инициатива за здраве“. С., 2004; Безлов, Т. *Хероиновите потребители една година след отпадане на „личната доза“ – промените в закона и новите рискове*. Фондация „Отворено общество“ и Фондация „Инициатива за здраве“. С., 2005.

⁵¹ Preble, E., J. Casey, Jr. *Taking Care of Business – The Heroin User's Life on the Street*. – International Journal of the Addictions, March 1969. Silverman, L., G. Brown. *The Retail Price of Heroin: Estimation and Application*, 1973 Drug Abuse Council. Nordegren, T. *The A-Z Encyclopedia of Alcohol and Drug Abuse*, Universal-Publishers, 2002.

⁵² Вж. по подробно: *Наркотици, престъпления и наказания*. Български хелзински комитет, 2007; *Хероиновите потребители една година след отпадане на „личната доза*. Фондация „Инициатива за здраве“, 2005.

⁵³ Най-често поради задължняване, икономическа неефективност, нараснала зависимост от хероин, по-голяма от допустимата свързаност с полицията и пр.

тигането до горните нива. Участващите са с очакването, че престъплението е дребно и или няма да получат присъда, или тя ще е минимална. Това са хора, чието жертване е калкулирано в цената на крайния продукт.

При положение, че 5–7 % от употребяващите хероин работят като „дильри за своя сметка“ и че употребяващите са между 15 000 и 25 000, продаващите на второ ниво би трябвало да бъдат между 750 и 1400. Това обяснява броя на задържаните, които МВР обявява⁵⁴ през периода 2003–2006 г. – 350–700 годишно.

В различните модели за продаване на хероин пласьорът може да има различни функции – например при „телефонните продажби“ може да изпълнява ролята на куриер, но основната му функция е рискът от контакта да се прехвърли върху крайния клиент. Наличието на подобен защитен слой във веригата допълнително усложнява организацията и намалява печалбата. Сравнението с 2002–2003 г. показва, че средният доход на тези крайни търговци е намалял. Според самите пласьори от средно по 150 лв. на ден през 2001–2003 г. до 120 лв. три години по-късно.

Третото ниво се състои от дильри, които са пълноценни членове на мрежата за разпространение. За разлика от уличните пласьори, чиято роля е да бъдат жертвани, дильрите принадлежат към организацията, имат достъп до по-високите нива, ползват се със защита от други криминални структури, получават адвокатска защита при проблем, босът на района им се е доверил и пр. Обикновено те също са зависими лица⁵⁵, а често и с криминален опит. Дильрът има правото да купува наркотика от „зарещдача“ („депото“) на грам и да прави дозите, което му позволява да разрежда стоката. В много отношения работи като дребен предприемач за своя сметка. Той е задължен да си наеме пласьори, за да не подлага на риск организацията, но са му наложени ограничения за броя им. Например в Бургас може да се наема само един пласьор. В София са позволени двама и много рядко трима-четирима. Може да се предполага, че по този начин целта е дильрът да остане дребен и с ограничени икономически възможности. Необходимо е да се направи уточнението, че до края на 90-те години дильрите продават направо на употребяващите хероин. Тази практика е запазена в по-малките градове на страната. В случаите, когато дильри продават на крайни клиенти, може да се говори или за проблеми в разпространението, или за специални отношения с клиента. В първия случай по някаква причина пласьорите са извадени от употреба. Често след полицейски акции дильрите започват да продават сами, за да изпълнят финансовите си задължения. Тогава организацията е най-уязвима. Вторият случай се наблюдава при едри потребители (консумиращи големи обеми) и стари (верни) познати.

⁵⁴ Вж. Годишен доклад по проблемите, свързани с наркотиците и наркоманиите в България. С., 2006; Доклад на главен комисар Валентин Петров на „Публично заседание на Държавно-обществената консултативна комисия по въпросите на превенцията на престъпността“ (<http://www.csd.bg/bg/fileSrc.php?id=2251>).

⁵⁵ През определени периоди в райони на София и в някои други градове са правени и се правят опити да се използват дильри, които да са „чисти“, т.е. да не са зависими от наркотици. При стабилност на мрежата и добър пазар, ако някой дильр се „закачи“ („продруса“), т.е. започне да ползва хероин, обикновено бива отстраняван. Поради дефицит на подходящи хора тази стратегия често бива нарушавана.

Четвъртото ниво (в София) е резултат от появилия се допълнителен слой на улични продавачи. Състои се от едри дилъри, които са доставяли хероин; те са продавали и не са имали ясно изразена функция през последните 2–3 години, като все повече са се превърнали във фигури на средно ниво и са значително по-сериозно защитени и законспирирани. Преди това са били лица, доставящи дрога на дилърите и прибиращи парите от тях. Показателно за неизчистеността на ролята им е, че и сега те нямат общо наименование. Етикетите варират от „зарещдач“ и „база“, до „грамов дилър“ и „дилър“. Според излезли от системата участниците на четвърто ниво получават значително по-висок доход от дилърите. Ако преди са контролирали дилърите, събирали са парите и са се обаждали на шефовете (при проблеми), вече имат допълнителни функции, включващи не само подготвяне на стоката, но и кредитиране на дилърите. Подготвянето на стоката предполага разреждане на хероина с още толкова „мешилка“, като печалбата от по-големите количества се предават на шефа на района. „Зарещдачът“ обикновено е кредитор на дилъра. При по-слабите дилъри дългът може да нараства и „управлението на дълга“ е част от работата на хората от това ниво. Зарещдането на дилъри е първата стъпка в израстването в наркойерархията. Дали на това ниво доставчикът ще получи и „мениджърски“ функции, или просто ще „доставя стока“, зависи от поведението и качествата му.

На дилъра на едро (зарещдача) може да помагат различни помощни фигури, като куриери („мулета“) и подготвящи стоката („опаковачи“). „Мулето“ има функцията да достави стока на дилъра на едро. За да се минимизира рискът, за прикритие служат шофьори на таксите, шофьори, зарещдащи търговски обекти, и дори полицаи (случаи в София, Благоевград, Сливен, Бургас, Кюстендил и пр.)⁵⁶. При задържането на такива лица се откриват между 100 и 200 грама наркотик с висока чистота (което предполага разреждане на следващо ниво). Съществуват и т.нар. големи складове, където се държат количества стока, която е достатъчна за потреблението на няколко района или града за по-продължителен период. В София е известно, че има два-три такива склада. При разбиването на голям склад в столицата (август 2002 г.) са намерени около 5 кг хероин.

Успоредно със структурите, в които участват пласьори, дилъри и зарещдащи дилърите действат независими предприемачи, които продават за себе си. Те са врагове на системата и срещу тях се вземат специални мерки. Смята се, че ако пласьорът си достави стока от източник извън района, прави „шано“ и подлежи на сериозно наказание. Този термин навлиза като наименование за работещите извън мрежите: т.нар. шанаджия е свободен играч, който обикновено не се подчинява на наркоорганизациите и използва неконтролирани канали за доставяне на стока. „Шано“ може да се прави и от официалните дилъри в района, като част от стоката, която продават, е получена по различни от официалните канали и не се отчита нагоре по йерархията. В миналото в тази категория преобладават араби и представители на съседни балкански страни (вносят за своя употреба), но със започналото разпадане на старата система за разпространение все по-често нерегламентирано работят дори

⁵⁶ Вж. Вътрешни новини – БТА, 25 септ. 2002; Сера, 3 септ. 2003, 17 авг. 2007 (http://press.mvr.bg/News/news070817_05.htm), 2 септ. 2007 (<http://news.netinfo.bg/?tid=40&oid=1092570>).

шефове на райони и лица от предпоследните нива в йерархията. Схемата е купуване на 100–200 грама стока, която е значително по-чиста от продаваната на улицата и по-лесна за реализация. В миналото шанаджията се смята за изгодна плячка на наказателните бригади, защото неговата собственост се преразпределя. Отстраняването му става чрез разоряваща глоба и пребиване. Ако случаят е по-тежък, той се осакатява. През последните 2–3 години шанаджиите все по-често се отстраняват, като се подхвърлят на полицията.

Второто, третото и четвъртото ниво образуват основните схеми за продажба на наркопазара (не само на хероин, но и на останалите групи психоактивни вещества). Тези три групи може да работят в различни конфигурации, като основен е **линейният тип дистрибуторска мрежа**. В типичния ѝ вид в нея участват 3–4 дилъри, които купуват от един зареждач, а след това продават на пласьорите си, които пък продават на крайни клиенти. Дневно един дилър може да извърши 2–3 зареждания на пласьорите. Това е най-простата и най-често използвана схема, която обаче поставя под постоянен риск участниците в нея. При този начин на организация не е трудно проследяването на наркозависимите, оттам идентифицирането на пласьора, съответно на дилъра, а при по-добра работа на полицията – стигане дори до „грамовия дилър”. За да намалят риска, мрежите избягват да държат наркотика при себе си. Например големите количества, които се доставят от по-високите нива до „грамовия дилър”, се оставят в тайник. След разпределянето на стоката на дилъра от 3-то ниво стоката също се оставя в тайник (тайници), откъдето се взема, за да се продава на улицата. Уговарянето става с кодирани съобщения по телефона⁵⁷, а пренасянето се извършва от доверени лица, като „едрият дилър” не пипа стоката на открито. Дори и на най-ниските нива предпазните мерки са задължителни. Например избягва се (забранено е) предаването на стока и пари от клиентите от ръка на ръка. Обикновено и парите, и съответната доза наркотик се поставят също в тайници. Цигарените кутии са най-типичното средство. Пласьорът обикновено носи само поръчаните дози и дори да бъде заловен, може да претендира, че са за лична употреба.

Покупко-продажбата се извършва, като първо купувачът оставя пари на определено място. След като се установи плащането, се посочва откъде да се вземе стоката. При ромската версия на линейния модел например може да участва цялото семейство, като бащата казва къде да се оставят парите, майката ги взема, а децата подхвърлят хероина. Въпреки използването на тайници лошата дисциплина на наркозависимите (клиенти, пласьори и дори дилъри) често води до нарушаване на забраните за безконтактна продажба.

⁵⁷ Например говори се за кафе, за кола, за лекарство и пр. Има примери, които стават известни от процеси срещу разпределящи дилъри („депа”, „опаковачи”, „грамови дилъри”), използват се кодови думи като „горното кафе” и „долното кафе”. Под „горното кафе” се разбира хероин на едро, достигащ до 100–200 грама, а под „долното кафе” – хероин за уличните дилъри, който вече е разпределен и е около 5 грама.

Таблица 3. Типове дилъри при продажбата на хероин

	2003 г.	2005 г.
Дилър, с когото се свързвате по телефона	69,0	59,2
Дилър, с когото се срещате на улицата	44,0	43,2
Дилър, когото посещавате в дома му	9,5	21,3
Дилър в кафене, бар или ресторант	10,7	8,0
От приятели	12,4	19,1

Източник: Инжекционно употребяващи наркотици в България – профили и рискове. Фондация „Инициатива за здраве“. С., 2004; Хероиновите потребители една година след отпадане на „личната доза“ – промените в закона и новите рискове⁵⁸.

С появата и поевтиняването на мобилните телефони (към 2001–2002 г.) моделът **продажба „на телефон“** става основен (вж. Таблица 2). Съществуват различни разновидности на този начин за разпространение. Най-известният е **дилър с телефон, който се знае от клиентите**. Този метод на продаване възниква още в средата на 90-те години⁵⁹, когато започват да продават вече не на определено място (пост), а си уговарят срещи с клиенти в различни части на града, постоянно движейки се и бидейки съответно по-малко уязвими от полицията. С възможността да се ползват предплатени карти с мобилните телефони този начин на продажба се превръща в основен за страната. При поръчка по телефон се договарят времето, мястото и количеството. Цената обикновено е известна, защото се съдържа в етикета на стоката. Например една десетка означава хероин за десет лева, една дванайсетица е хероин за дванайсет лева, петица, шестица – съответно за пет, шест лева, и т.н.

При участието на фигурата на пласъора се появяват по-сложни разновидности, когато поръчката се приема от дилъра, а доставянето се извършва от пласъорите.

Най-сложният вариант при продажба чрез телефон е този на **телефонните централи**. При него в „клетката“ (автономната структура от едър дилър, дилъри и пласъори) участват няколко души с различни функции. Обикновено има работен телефон, на който се правят заявките и както по-нататък ще бъде описано, освен хероин на тези относително сложни структури за разпространение се продават и останалите популярни наркотици – синтетика и марихуана. Поръчката на клиента се приема от „дилъра на телефон“, който организира по телефона (отново с предплатени карти) „пласъорът куриер“ да вземе съответното количество от „пласъора снабдител“. Пласъорът обикновено изпълнява само една поръчка, за да може при залавяне да претендира, че това е неговата лична доза.

⁵⁸ Инжекционно употребяващи наркотици в България – профили и рискове. Фондация „Инициатива за здраве“. С., 2004; Безлов, Т. Хероиновите потребители една година след отпадане на „личната доза“ – промените в закона и новите рискове. Фондация „Отворено общество“ и Фондация „Инициатива за здраве“. С., 2005.

⁵⁹ Според стари наркозависими и полицейски служители, работещи по наркотиците, първият дилър, който „открива“ мобилните телефони за търговията, е станалият по-късно известен бос Кюна.

Освен продажба на улицата и по телефона съществува и моделът на **продажба от дома** на дилър. Въпреки успеха на мобилните телефони, колкото и парадоксално да изглежда, през последните години се наблюдава нарастване на продажбите от домовете на дилърите. Принципно пласьорите, продаващи по този начин, би трябвало да са уязвими, но спазването на определени техники за защита се оказва достатъчно надеждно. Полицията трябва да преодолява значителни проблеми при залавянето – уличният дилър на телефон може да бъде заловен на публично място, докато за влизане в частен дом е необходимо разрешение. Основният принцип, който се спазва при този модел, е добре да бъде защитено проникването в жилището (външна врата на жилищните блокове, блиндирани врати, решетки по прозорците и пр.). При атака от страна на полицията наркотикът се изхвърля в канализацията по време на влизането в жилището. Подобен модел на дилърски домове са описани в различни изследвания в големите градове на Западна Европа. Прави впечатление, че тенденцията е при нарастване на полицейския натиск по публичните места, дилърите да развиват частните си домове като база. Особена разновидност на този модел е продажбата в ромските квартали, където успяват да изградят своеобразна „крепост“. В някои градове тази форма на разпространение има изключително силно влияние върху пазара. Във Варна според експертни оценки около 80 % от хероина вече се продават в ромския квартал. В Пловдив⁶⁰ (вж. *Фигура 8*) най-големият ромски квартал „Столипиново“ не само осигурява почти цялото потребление на хероин в града, но след 2003–2004 г. се превръща в основен източник за доставки към големите градове от Южна България. Този феномен в разпространението би могъл да е обект на специално изследване.

Описаните методи и нива на разпространение при мрежите в ромските квартали имат различна характеристика. Конкуrentното предимство, което получават продаващите е свързано с много от спецификите на живеещата там етническа група. Това обикновено са райони, в които няма строителна регулация, повечето от къщите са построени хаотично и продължават да се строят нови, достроява се, разширяват се стари постройки. Обикновено плътността на застрояване е голяма, има тесни пътеки между къщите, често те са свързани една с друга и дилърите при бягството си преминават през вътрешността на няколко къщи. „Дилърските къщи“ са в центъра на ромския квартал и по пътя до тях се поставят постове. Поради спецификата на ромската култура дори и без постове при навлизането на непознати се съобщава в целия квартал. Съществуват впечатляващи истории сред наркоупотребяващите как при полицейски акции в „Столипиново“ дилърите продължават да работят в източната, западната и северната част на квартала, докато полицаите проверяват южната. Когато служителите премиват в източната част, продажбата спира, но започва в южната и т.н. Допълнително конкурентно предимство на квартала е, че на употребляващите се предоставя помещение срещу заплащане, където да консумират дозата си. В квартал с над 90 % жители от ромското малцинство (често враждебни към полицията) се създава своеобразна „етническа стена“ спрямо органите на реда. Те имат сериозни проблеми за достигане не само

⁶⁰ Според данни от ГРАО – по постоянен и настоящ адрес (по области и общини) от 15 февруари 2007 г. – Пловдив е вторият по големина град в страната с 377 000 жители, а Варна е третият – с 355 000 (вж. <http://grao.bg/tna/tab01.html>).

до грамовите дилъри, но и до най-уязвимата част във веригата – продавашите на дребно.

Фигура 8. Ромският квартал във Варна, който се намира в покрайнините и се оказва определящ фактор за пазара на хероин в града

При описанието на ромските квартали трябва да се има предвид, че всеки е много специфичен и трудно може да се правят обобщения. В Пловдив освен „Столипиново“ има още три ромски махали, но поради по-малкия им размер и спецификата на населението не са развити мрежи за продажба на наркотици. Изключително важна предпоставка дали в ромски квартал ще се развие подобна инфраструктура, е наличието на наркоупотребяващи сред живеещите. Съществуват големи ромски квартали, където употребата на хероин не се толерира и наркозависимите се преследват от местното население. В София например в най-големите квартали като „Факултета“ и „Христо Ботев“ след епидемията от края на 90-те години се наблюдава агресивно враждебно отношение към зависимите роми. Подобна е ситуацията в Бургас. Същевременно има закъсняла хероинова вълна от нови зависими в пловдивския квартал „Столипиново“ и някои по-малки градове като Пазарджик, Кюстендил, Петрич и др.

Фигура 9. Ромският квартал „Столипиново“ в Пловдив се превръща в монополист при разпространението на хероин в града

Петото (четвъртото) ниво е това, на което реално се извършва оперативното, управление на наркопазара. Това е равнището, където се намира босът (отговорникът) на територията. Той контролира дилърските мрежи, доставя или контролира доставките на наркотиците (не само на хероин, но и на всички останали групи психоактивни вещества), използва наказателни бригади и „черни адвокати“, плаща определена „рента“ на най-високото ниво в подземния свят. Това е слой, който е почти недосегаем за правоохранителните органи. Дейността на боса се доказва изключително трудно, той не пипа стоката, пази се от всякакъв тип доказуеми криминални действия (притежание на оръжие, каране на крадена кола, участие в действия, свързани с насилие, и пр.). Големината на контролирания пазар определя значението на криминалния лидер. В малки градове това може да е дистрибуторът на едро, който контролира 2–3 дилъри и 4–5 пласъори, съответно плаща „рента“ и ползва протекцията на някой „шеф от големите градове“ (най-често София)⁶¹. В столицата на „условното четвърто ниво“ се намират т.нар. шефове на райони, за които могат да работят няколко мрежи за хероин и няколко за

⁶¹ Този тип криминални лидери, обаче са значително по-уязвими. На тях им се налага да общуват с дилърите си и дори да имат допир със стоката си.

трева и синтетични наркотици. Отделно към структурата се числят куриери, опаковачи и други помощни лица. Във „фирмата“ в големите столични райони може да участват десетки „служители“. Бързо променящата се среда през последните 4–5 години показва, че вече не може да се говори за стройна йерархична система (пирамида). Често в една мрежа има няколко шефове, които си „разделят властта“, сред тях няма ясна субординация, а мрежите препокриват различни райони. На това четвърто (пето) ниво се срещат непрекъснати ротации – издигания и сваляния в рамките на месеци. Заедно с шефовете на районите непрекъснато са налице поне още един-двама „малки отговорници“ с не особено ясна йерархична позиция⁶².

Сигурното при наркопазара е, че субординация и разделение на ролите безспорно съществуват, което е невъзможно без **разпределяне на територии в страната**, а в някои случаи и на градовете. Един от основните ресурси на „отговорника“ за района е достъпът му до различни нива на полицейските структури. От интервюта с бивши и настоящи дилъри става ясно, че типичната вноска за полицаите, специализирани по наркотици в едно районно управление, е около 15–20 лв. на дилър седмично. „Таксата за работа“ се плаща от дилъра. Допълнително, според твърденията на интервюираните, шефът на района плаща на по-високите нива в РПУ, за да може системата да функционира без сътресения. Сумите, за които има конкретна и потвърдена информация в периода 2001–2003 г., се движат между 10 000 и 20 000 лв. годишно. Известно е, че извън общите споразумения, при инциденти пласъорите, доставчиците и шефовете плащат допълнително. Например при хванат пласъор се плаща на заловена доза. При залавяне на по-големи количества, като 200–300 грама на трето ниво, се стига до 10 000–15 000 лв. При залавяне на ценен дилър се плаща, за да се загубят веществени доказателства, да се допуснат грешки при процесуалните действия и пр.

В процеса на стабилизиране на правоохранителните органи, наблюдаван през последните 2–3 години, за подобни практики все по-рядко се говори. Според дългогодишни дилъри грубите техники за прикриване на наркодилъри стават практически невъзможни. Преобладаващата схема, която се използва, е да се предостави предварително информация за готвена акция в района или да се разпредели заявителският материал на подходящ дознател (ако не на склонен да прави услуги, поне на такъв, който е неопитен). Освен пари в брой на шефовете на районите се плаща и под други форми – сметки в ресторанти, ремонт на автомобил и жилище, осигуряване на ВИП карти за публични домове, продаване на имоти и коли на изгодна цена (разликите се плащат от босовете на района). Една от най-разпространените форми, която е взаимноизгодна за двете страни, е доставянето на информация и осигуряването на жертви. За да може да се запази системата, отговорникът на района трябва да жертва дилъри. Най-удобни за подпомагане кариерата на своите полицаи са естествено шанаджиите, но те винаги са лесни за „подлагане“ (осигуряване на лесно залавяне и доказване на престъплението).

⁶² Това дублиране и редублиране на нивата звучи в интервюта от пласъорите така: „Работих за Боце, под него е Митко Бабата“. Същевременно Боце, който е шеф, се оказва, че работи за Митко Руски, а той „се бил разбрал с Клюна“... Разказите са доста противоречиви: от типа, че Клюна искал да преразпредели територията и същевременно работи и за Косьо Самоковец, и Мето Илиански. А пък „Киро Японеца вече работи само в мах'лите“, но имало райони, откъдето „още получава“, и т.н.

Пробивите в полицията са на различно равнище. Ако не може да се достигне шефът, се работи с неговите подчинени; ако се пробие подчинен, се търси неговата помощ за достъп до по-високо ниво. При трима-четирима души в РПУ е възможно шефът да не сътрудничи, но типичната картина е поне половината от подчинените да се възползват от позициите си. Парадоксално е, че хора, за които има данни за злоупотреби, се преместват от един район в друг или се назначават на друга позиция в същото РПУ. Дори дилърите на средно и ниско ниво правят опити да влияят върху полицейски служители. Използва се специфичната полицейска субкултура, в която слуховете и личностните интриги имат особено място в кариерното развитие (чрез предлагане на непълна информация или на zlepоставяща или отличаваща определени служители⁶³). Освен специалните отношения между ключови местни полицейски служители отговорниците за територии имат контакти с прокурори, а извън столицата съществуват няколко цитирани в медиите случая на контакти със съдии. Подобно на контактите със служители на МВР са налице различни примери в края на 90-те и началото на новото десетилетие, когато магистрати са извършвали услуги.

Важна роля за функционирането на мрежите играят определен кръг **адвокати** и т.нар. **наказателни бригади**, които се управляват от разглежданото пето (четвърто) ниво.

За разлика от типичния наказателен адвокат, който има разнообразни клиенти, обслужващият криминалните структури адвокат (т.нар. **черен адвокат**⁶⁴) е силно профилиран в работата с контингента си. Етикетът му „черен“ се дължи главно на средствата, които използва. Типичният черен наркоадвокат атакува системата на всички равнища (оперативните полицейски служители в РПУ, където е осъществено задържането, дознатели и следователи, прокурори и съдии), като се опитва да я пробие на всеки стадий на досъдебното и съдебното производство. В тези случаи се търсят не толкова грешки и пропуски в наказателното производство, а се ползват клиентелни привилегии или корупционни практики. Обикновено черният адвокат е работил в системата на МВР или като оперативен криминален работник, или като следовател (най-честият случай), по-рядко като прокурор и още по-рядко като съдия. Ролята на тази група е да бъде специфичен тип посредник, който често предлага сделки – сътрудничество от страна на обвиняемия, плащания в брой, уговариене на жертви⁶⁵ с полицията, пускане на информация в медиите и пр. Показателно за тази роля е, че хонорарите обикновено се формират като

⁶³ Проблемът за взаимното влияние между представителите на подземния свят и полицейските служители от различни структури (от кварталния полицай до директори на специални служби) е тема през последните 17 години и е изключително интересен, но не е предмет на дискусията тук. Заслужава обаче да се отбележи, че често не е ясно кой на кого служи, дали агентът – на полицая, или полицаят – на агента; дали вербуването помага на полицейската служба, или на структурата на организираната престъпност.

⁶⁴ Обикновено са юристи, свързани със сиви и черни структури, включително наркоструктури, с добра практика в различни наказателни дела за тежки престъпления.

⁶⁵ За да се избегне подозрението, че дадено районно полицейско управление е пробито, с „покриващите шефове“ се договаря сериозно жертване на някой по-известен дилър с натрупани криминални инциденти. При залавянето трябва да е налице достатъчно стока, за да има какво да се покаже на медиите. След това може да се окаже, че намереното не е хероин, а пудра захар, че протоколът за обиск не е подписан, и т.н.

процент от парите, които би трябвало да се платят за спасяването на съответния член на структурата. Важна специфика в работата е, че тези адвокати работят като мрежа. Случаите се разпределят в зависимост от влиянието на дадения адвокат в съответните райони или части на съдебната власт. Например един адвокат работи с обвинените в Трето районно в София, защото е бил следовател там, друг – в Първо във Варна, защото е работил в районното като офицер от полицията, и т.н. Ако клиентът е задържан в район, където адвокатът няма контакти, той го прехвърля на свой колега, а получава клиенти за райони, където е добре поставен. В зависимост от градовете броят на черните адвокати е различен. В наркоделата в София например са ангажирани двайсетина адвокати. Необходимо е да се уточни, че освен специализирането по райони, е налице и относително ясна йерархия – с обикновените пласьори се занимават младшите представители на тази група. За разлика от обикновения адвокат, за когото загубено дело означава пропускане на доход, при черния адвокат има риск неуспехът да доведе до физическо наказание⁶⁶. Черните адвокати в много отношения продължават да бъдат неизвестни имена. Те се различават от известните адвокати авторитети⁶⁷, които защитават известни криминални лидери и обикновено не участват или са склонни да участват в черни операции (договорки с магистрати) само от време на време. Делата на най-високо ниво се поверяват на популярни адвокати, а черните извършват предимно помощни функции, като оказване на натиск върху свидетели, осигуряване загубване на вещественни доказателства и пр.

Наред с полицейската структура и адвокатската мрежа, важна роля за функционирането на йерархията и принципа на райониране имат **наказателните бригади**. Без насилието, което тези специални групи осъществяват, не би било възможно създаването на закрити територии, контрол над разпределянето на доставките и санкциониране нарушаването на правилата. Според наличната информация големи наказателни бригади – подобно на тези от периода 1994–1997 г. – стават трудни за поддържане. На тяхно място всеки отговорник за територия има по трима-четирима души („една кола хора“), поддържащи дисциплината. Възможно е един-двама от тях да са лични телохранители на шефа. Проучването от 2002–2003 г. показва, че разходите в София за участник в малка бригада са: плаща се около 300 лв. на седмица плюс екстрите – кола, мобилен телефон, алкохол и храна в заведенията на шефа, проститутки от контингента на шефа и т.н. Глобите на пласьорите и

⁶⁶ При интервюта с полицаи и прокурори основна част от фолклора заемат разкази за подути и насинени адвокати.

⁶⁷ Ролята на редица известни български адвокати от началото на прехода досега не е еднозначна, преминава през различни етапи, тясно се преплита с политиката и поради това заслужава специално изследване. Тук се разглежда само в контекста на наказателните дела, свързани с проблемите наркотици и организирана престъпност. В интервюта с народни представители се твърди, че редица изявени адвокати поради притежаваната висока професионална експертиза са били привлечени в подготовката на различни закони като консултанти. Според народните представители част от тези консултанти са предлагали промени (подкрепени от народни представители, някои от които са също изявени адвокати с непреустановена практика по време на мандата им) в наказателния закон, които предизвикват съмнения, че целят да се улесни избягването на наказателна отговорност – пряко или непряко, включително като дават възможност дори на посредствен адвокат да спечели дело срещу добре осъществена полицейска, следователска и прокурорска работа.

отнетата собственост се присвояват от наказателната бригада. Шефът на бригадата взема около 1500 лв. на седмица, има особен статут и може да бъде съсобственик в бизнеса. Възможно е член на наказателна бригада да взема по-малко от уличния пласьор, тъй като пазарът на силови услуги се е свил и равнището на заплатите трябва да се съобразява с това в нормалните охранителни фирми, където работещите имат два-три пъти по-ниско заплащане от тези в наказателните бригади⁶⁸. Обикновено наказателните бригади се използват допълнително и в други сфери на организираната престъпност – събиране на лихви, наказване на сводници и притежатели на заведения и пр. На практика през последните 3–4 години силовите структури от наркопазара осигуряват насилие за почти всички останали черни пазари във всички големи градове на страната.

След 2004–2005 г. поддържането на самостоятелни наказателни бригади става все по-трудно. Възникват полупрофесионални структури, които се състоят от дилъри, участващи в мрежата: млади здрави момчета, обикновено продаващи трева и амфетамини, които се събират при проблеми с шанаджии и задлъжнели хероинови дилъри. Те получават допълнително заплащане и специални бонуси при всяка наказателна акция, но основният им доход идва от дилърска дейност. Този гъвкав подход, освен че не натоварва отговорника с допълнителни разходи, дава възможност при необходимост да се използват различни хора, които са по-малко уязвими за полицията. **Наказанията**, които се налагат, могат условно да се степенуват в три нива: 1) глоба – в зависимост от тежестта на нарушението лицето плаща определена сума, която варира от няколко стотин до няколко хиляди лева; 2) пребиване – има степени на пребиване, но се избягват чупене на кости и тежки наранявания; 3) осакатяване – рязане на уши, наръгвания с ножове⁶⁹ в седалището, чупене на трудно възстановяващи се или невъзстановяващи се кости, като лакът, капачки на коляното и пр.

Както в края на 90-те години (при началото на районирането), така и сега (с началото на разпадането на районите) наказателните акции обикновено сплашват пласьорите, които се отклоняват. В подобни операции участват двама-трима души, а когато трябва да се вземат по-сериозни мерки, се мобилизират хората от три-четири района.

Петото ниво включва т.нар. **големи шефове**. Имената и прякорите на това равнище са една от най-често дискутираните теми от средствата за масово осведомяване, полицаи и политици. От всички интервюта на полицаи, дилъри и криминални лидери (проведени след 2002 г. до настоящия момент) става ясно, че отговорниците, т.е. четвъртото (петото) ниво, се отчитат нагоре. За това как точно функционира системата на високите нива разполагаме главно с лични разкази. Единственото изключение до настоящия момент е разследването срещу бургаския бос Митьо Очите, продължило около една година и завършило със задържането му през април 2007 г. Може да се направи изводът, че босовете на най-високо ниво са лица с биография, свързана с

⁶⁸ Вж. Пазарът на наркотици...

⁶⁹ Известни са два случая на починали дилъри при подобни наранявания в София и Варна през 2006 г. Основната причина за смъртта е загуба на кръв.

бившите силовите групировки (включително бивши полицейски служители). Те вече имат устойчив легален бизнес, доказващ значителни доходи. Същевременно легалната им дейност не може да съществува без сиви и черни икономически практики, които осигуряват значим допълнителен финансов, организационен и човешки ресурс. **Големите шефове никога не се занимават с оперативна дейност при черните пазари** – не знаят и не се интересуват кой кой е в дилърските мрежи, къде отива стоката, кой я носи, кого ще награждават и наказват на ниските нива. Техният основен критерий за оценка е наличието на нормални приходи; други критерии са лоялността и липсата на проблеми в организацията. Не е ясно доколко големите босове участват в преговори за разпределяне на териториите, доколко дават лиценз на някого да продава, доколко контролират снабдяването с наркотици, качеството и цените. Намесата на голям бос във всекидневието, дори при сериозни проблеми на подчинената му територия, е по-скоро изключение. В резултат, особено през последните години, отговорниците и едрите дилъри започват да разчитат на пасивността на големите и да работят за себе си. Принципът, който обаче може да се проследи, е в големите пазари да има по един „наместник“. В полицейските доклади и в дилърските разкази, отнасящи се за последните 5–6 години, се срещат различни имена на наместници като Антон Милтенов – Ключа, Пешо Щангата, Шилето, Иво Гела, Рашо и пр. Те контролират районите в градове като София, Пловдив и Варна⁷⁰. Двама наместници в голям град (София, Пловдив, Варна и Бургас) означават конфликти и често водят до война. От началото на 2002 г. се смята, че деленето на хора от ВИС и СИК на наркопазара вече почти не съществува, но определени граници се запазват. Например твърди се, че в градове като София и Варна хероинът, амфетаминът и марихуаната са на СИК, а кокаинът – на ВИС. Опитът показва, че наличието на повече от един наместник в голям град, обикновено се обяснява с намеса на друг голям бос. В историята на наркопазара през последните 6–7 години има многобройни примери как отговорници, успели да станат достатъчно силни в контрола на насието, търсят закрилата на някой от големите босове срещу стария лидер над тях.

Описаните по-горе характеристики на „големите“ поставя въпроса какви са факторите, определящи тяхното влияние. Систематизирайки потвърдени фрагменти от известни инциденти, свързани с тях и техните биографии, може да се направи предположението, че освен авторитета, изграден чрез насилие през златните години на силовите групировки, и значимите финансови ресурси, с които разполагат, ключово значение имат техните възможности за влияние върху правоохранителните и правораздавателните институции на национално равнище; както и достъпът им до политици на местно и национално равнище. Развитието от началото на десетилетието, публичните убийства през периода 2001–2005 г. и напускането на страната на част от най-често коментираните имена поставя въпроса дали недостижимите за правосъдието знаменитости от сенчестия свят продължават да имат същото значение за функционирането на наркопазара.

⁷⁰ В Бургас ситуацията е по-различна. Човекът, който се занимава с „наместничеството“ според правоохранителните органи и дилърски интервюта, е Янко Поморийски, който според полицейските експертизи е „допълващата част“ на Митьо Очите.

Принципът на районирането

Районирането на наркопазара е изключително интересен феномен, характерен за България. От дълбочинни интервюта с полицаи и дилъри се очертава хипотезата, че към края на 90-те години в страната започват да се създават територии, за които се договаря контрол. Членове на местните бивши силови структури получават контрол над наркопазара в своя район. Най-емблематична в това отношение е София. До 2001 г. тя е разпределяна на „точки“ или „постове“ в хероиновото разпространение. Типичната организация включва бос, който има 4–5 пласъори на улицата и 1–2 доставчици; налице е ясна връзка с едно от двете групирания около бившите ВИС и СИК⁷¹. Възникването на районирането на София е пример за това как структурите на организираната престъпност ефективно се договарят за зони на влияние. Историческата реконструкция показва, че след серия от инциденти (убийството на Поли Пантев и на Лъонята Джуджето⁷² през 2001 г.) се стига до нарастване на напрежението, което кара представители на двете групировки на средно и високо равнище да преговарят и да стигнат до консенсусното решение София да се подели териториално. Парадоксалното е, че при това разпределяне **за граници на наркотериториите се използват границите на районните полицейски управления (РПУ)**⁷³. Така София е разделена на девет района, които съответстват на деветте РПУ в града. Възприема се принципът, че всеки район има един бос или отговорник⁷⁴. Той управлява цялата организация на снабдяване и разпространение, наказанията, цените и пр. „Притежава“ дилърите, контролирайки територията, на която работят. Продаването в чужд район дори в рамките на отсрещния тротоар на улицата, вземането на стока от външни източници или работата за друг шеф на район се наказват.

Според наркодильри и представители на подземния свят, имащи впечатления от работата на наркоразпространението, съвпадането на районите на наркоразпространение с териториалната организация на полицията е естествено решение, взето на базата на опита и дължащо се на ключовата роля, която полицията играе в преразпределянето на територията⁷⁵. Без контакти в съответното полицейско управление опазването на територията не е възможно. Опитът от „постове“ (дилъри, продавали в повече от един район) е, че при договаряне и плащане на полицаи от повече от едно РПУ, координацията е много сложна, разходите са по-големи, а рискът при съперничество между корумпирани полицейски служители (или при наличие на некорумпирани служители) е много висок.

⁷¹ Вж. *Пазарът на наркотици...*

⁷² Поли Пантев е застрелян на 9 март 2001 г. на о. Аруба. Смята се, че е най-влиятелният човек на наркопазара, контролирал доставките на хероин и кокаин. Леонид Фотев – Лъонята Джуджето е заклан на 16 септември 2001 г. заедно с приятелката си в апартамента му в София. Смята се, че тогава той контролира наркоразпространението в София.

⁷³ Вж. *Пазарът на наркотици...*

⁷⁴ „Отговорник“ е „титлата“, която се използва при създаването на районите и вероятно отразява тогавашната ситуация на подчиненост към най-големите криминални лидери в този момент.

⁷⁵ Корупцията в проваохранителните и правораздавателните институции има ключово значение за развитието на престъпността в България. Специални анализи по темата бяха направени от „Коалиция 2000“ (вж. <http://www.anticorruption.bg>). Темата е многократно дискутирана и в политическото ръководство на Министерството на външните работи.

Необходимо е да се отбележи, че въпреки териториалното разпределяне старият модел на „постове“ не изчезва. Продължава да съществува, но постове функционират в района и се зареждат и отчитат на боса, на когото принадлежи територията. Съществуват „оборотни постове“, т.е. места, които се знаят от хероиновозависимите и осигуряват основната част от продажбите. Те са в центъра на София – паметникът на Патриарх Евтимий („Попа“), Орлов мост („Синьото“), паметникът на Съветската армия („Баба Яга“) и пр. Подобна е ситуацията в Бургас и Варна. Основният проблем при това разпределяне на публичните постове е, че местата за продажба стават все по-известни на обществеността и полицията не може да си позволи да ги пренебрегва или заобикаля. В началото на десетилетието мобилните телефони вече са толкова разпространени, че западният модел на телефонни продажби започва да се прилага и в България. В резултат старите форми на контрол са трудни за използване. Появяват се нови дилъри, които „отнемат клиенти от отчитащите се дилъри“, започва да се нарушава балансът между босове, контролиращи „постовете“; а така намаляват приходите на двете силови структури – ВИС и СИК.

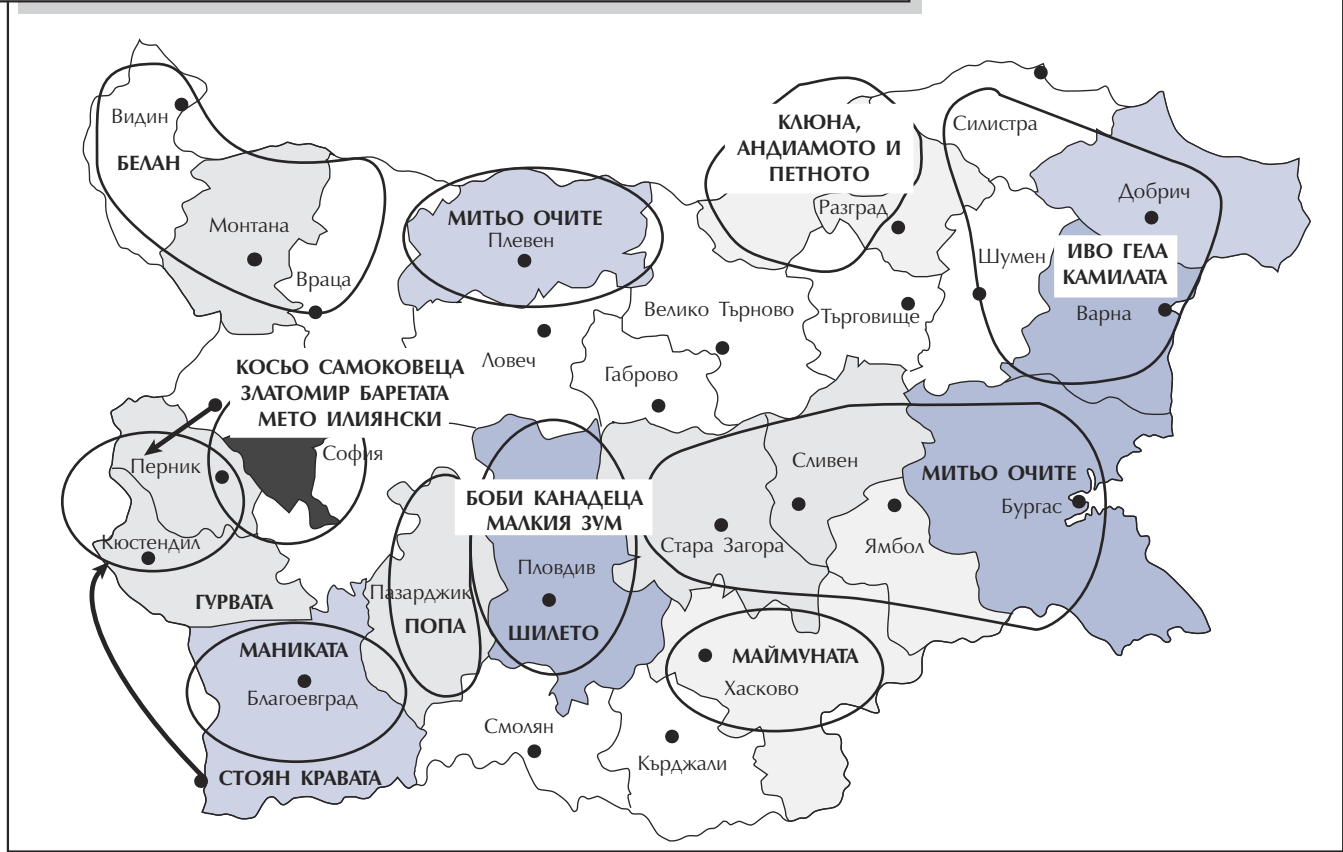
За разлика от разделянето на София страната е поделена по по-спонтанен и естествен начин. Местните лидери (от бившите филиали от силовите групировки) получават по право хероиновото разпространение. През 2002–2003 г. в анализ на Центъра за изследване на демокрацията, в който бяха използвани поне два различни източника⁷⁶, бе създадена условна карта в разпределянето на страната, като бяха очертани основните криминални лидери, упражняващи контрол над големите градове (вж. *Фигура 10*).

Логиката на контрола над териториите на наркоразпространение се подчинява на два принципа. Първият е големината на регионалния пазар – по-големите подчиняват по-малките съседни пазари. Вторият е силата на местната структура на организираната престъпност. Една организация е толкова по-значима, колкото по-ефективно използва насилието и по-ефективно е проникнала в местната власт, местните правоохранителни и правораздавателни институции. За разлика от София в по-малките градове обикновено няма нужда от райониране. Изключение в това отношение е Варна, където наркопазарът е достатъчно голям. При по-малки населени места структурите за наркоразпространение са част от разпространителската мрежа на големия град в съседство. Съществуват райони като този на Югозападна България, където не само Благоевград, но и останалите по-малки градове до гръцката граница са сложно вписани в йерархичните структури на поне четирима софийски криминални лидери.

Всички интервюта, проведени в периода 2002–2007 г., очертават водеща линия в обяснението на регионалните пазари – подчиняват се на София.

⁷⁶ Данни от специалните служби, от местните полицейски структури, интервюта с наркодилъри на ниско и средно равнище, публикации в средствата за масово осведомяване и др. След публикацията на „Пазарът на наркотици...“ бяха получени много и различни коментари и данни за публикуваните карти, което дава основание да смятаме, че въпреки известни неточности, националната карта от 2003 г. отчита вярно тогавашното състояние на наркоразпространението. В предлаганата карта са добавени някои лидери, които са изпуснати по една или друга причина през 2003 г.

Фигура 10. Условна карта за разпределянето на територията на страната според контрола над наркоразпространението през 2003 г.

Колкото по-интензивен е цветът, толкова по-висока е консумацията на наркотици в съответния район през периода 2002–2004 г. Най-висока е в София, а в градове като Габрово, Ловеч, Търговище, Смолян и др., които са в бяло, употребата е минимална.

С изключение на Бургас и частично на Пловдив влиянието на столицата е осезаемо. Много често се говори за „позволение да се вземе хероинът, получено от София“, „позволение да се продават допълнително трева и амфетамини“, „месечни отчисления за София“ и т.н. Най-реалистичните обяснения са, че през столицата продължава да се осигурява вносът на основната част от хероина и кокаина на едро, както и да се организира производството на синтетични наркотици. Освен необходимостта да се гарантират редовните доставки, принадлежността към мрежите, в чийто център са големите софийски структури, дава достъп до допълнителни човешки и финансови ресурси. Типични са случаите на командировани софийски дилъри и разсрочено плащане на доставената дрога. Съответно изолацията и несъобразяването водят до проблеми за местния криминален бос. Рисковете за него са да бъде „подложен“ на правоохранителните и правораздавателните органи на централно равнище. Ако на местно равнище може да се контролират определени събития, регионалният бос няма никакъв шанс срещу операция от София. Той може да бъде изненадан, да му бъде отказана помощ за контакти с висши полицаи и магистрати и дори да бъдат осигурени данни и доказателства за неговата дейност.

2.2.2. Пазарът на „меки дроги“

Структурите за разпространение на хероин и различните модели, по които те функционират, имат определящо влияние върху целия пазар на наркотици. Превръщането на „меките наркотици“ в **най-масовата дрога** предизвиква вниманието на организираната престъпност към края на 90-те години. От този момент местните криминални лидери започват опити за поставяне пазара на „меки дроги“ под свой контрол. Въпреки че пространството около училищата и публичните места периодично биват завладявани и губени, до 2001–2002 г. на „тревата“ се гледа като на дрога, от която не може да се печели. Основните причини са ниските цени и неустойчивото потребление⁷⁷. Със свиването на хероиновата консумация обаче ситуацията бързо се променя. Всички проучвания показват, че през периода 2001–2006 г. употребата на „меки наркотици“ сред населението устойчиво нараства⁷⁸. Ако в началото на 2003 г. при първото национално представително проучване на наркотиците в страната, проведено от Витоша Рисърч, броят на „опиталите поне веднъж в живота“ (lifetime prevalence) марихуана е около 130 000, според изследването на същата агенция от 2007 г. вече са 160 000. Според изследване на Национален фокусен център за наркотици и наркомани, проведено през 2005 г., броят на опитвалите е значително по-голям – 4,4 %⁷⁹, или преизчислено в абсолютен брой – около 200 000–210 000. Тук не влизат лицата под 18 години, които според данни на НЦН би трябвало да допълнят групата с още 60 000–80 000 потребители⁸⁰.

За разлика от кокаина и хероина консумацията на „меки наркотици“ се осигурява почти 100 % от българско производство и организираната престъпност не може да ползва конкурентните си предимства – контакти с транснционалните наркомрежи, канали през границата и т.н. Нещо повече,

⁷⁷ За разлика от хероиновия зависим, който всекидневно се нуждае от своята доза и отсъствието ѝ се превръща в абстинентна криза, а за необходимото количество наркотик лицето е готово на всичко – престъпление, проституиране и пр., при типичния употребяващ марихуана и производните на канабиса честотата варира и зависи от различни фактори – дните на седмицата, сезона, поводи като празници, приятелска компания и пр.

⁷⁸ Оценката е направена въз основа на годишни национални представителни изследвания, които Витоша Рисърч провежда през периода 2002–2007 г. Вж. също: Годишен доклад по проблемите, свързани с наркотиците и наркоманиите в България. Национален фокусен център за наркотици и наркомани, 2006.

⁷⁹ Стандартните въпроси, измерващи опита с различни групи психоактивни вещества, като „Опитвали ли сте някога“, разчитат на „самопризнанието“ на респондента, че е извършил нарушение на закона. В този план не е ясно какъв процент от българските граждани са склонни да признаят употреба на наркотични вещества. Опитът от изследванията на Витоша Рисърч с едни и същи въпроси за „опиталите поне веднъж в живота“ през периода 2002–2007 г. показва, че след законовите промени към по-тежки репресивни мерки броят на интервюираните, признаващи, че са имали опит с наркотици, в частност, с марихуана, рязко намалява. Като се има предвид, че изследванията в училищата показват, че всяка година в популацията на използващите марихуана навлизат нови потребители, а старите в по-голямата си част продължават да живеят в страната, може да се предположи, че опасенията от последствия кара част от респондентите да не споделят опита си. В този план големите различия при социологическите проучвания имат своето обяснение.

⁸⁰ Национално представително социологическо проучване „Употреба на алкохол и други наркотици в българските училища (9–12 клас)“, екип от НЦН и НЦОЗ по методиката на ESPAD, май 2003 г., общ брой анкетирани – 1400 ученици от 75 паралелки в общообразователни и специализирани училища в страната.

подходящите климатични условия дават възможност за аматорско отглеждане на канабис във всяка точка на страната. В това отношение „меките дроги“ са много по-различни и от амфетамина, който изисква организация на производство и внос на прекурсори, а това не е по силите на средния потребител. В началото на настоящото десетилетие пазарът на канабисови продукти е вече достатъчно зрял и стабилен. Приятелската търговия и дребните черни предприемачи успешно задоволяват нарастващото търсене, създавайки ефективни мрежи за изкупуване на канабисовата реколта, продажба на едро и на дребно, които обхващат и малките населени места.

Проучването от 2002–2003 г.⁸¹ показва, че в този момент пазарите, контролирани от организираната престъпност (хероин, синтетични наркотици и кокаин), са обособени един от друг и не са свързани с пазара на канабисови продукти. До 2003 г. в повечето големи градове на страната⁸² приятелската търговия и независимите дилъри преобладават. Данните от проведените изследвания след този период⁸³ разкриват процес на **монополизиране на разпространението**. Започва сливане на дистрибуторските мрежи, като вече се продават едновременно и синтетични наркотици, и марихуана. Когато източникът на предлагане на марихуана в съответния квартал или град се нарича „фирмата“ или „монополът“, това означава, че структурите на организираната престъпност са постигнали контрол.

Анализът на събитията показва няколко основни направления на развитие, които водят до затваряне пазара на марихуана и до изтласкване на приятелите търговци и дребните предприемачи. На първо място организираната престъпност в най-големите градове успява да постави под контрол доставките на едро. В това отношение усилията на полицията да се ограничи производството на канабис и достъпът на изкупуващите реколтата се оказват особено важни. В края на 90-те години, наред с дилърите на канабис, свързани с организираната престъпност, активно действат многобройни малки участници на пазара, които могат да бъдат характеризирани като потребители продавачи и дребни черни предприемачи. Те купуват малки количества от производителите (обикновено около 1 кг суха канабисова реколта), които продават на свои приятели и познати. С подобряването на ефективността на полицейските акции срещу производителите в най-известния район (около Петрич) в него все по-трудно проникват случайни хора, които действат за своя сметка. От интервюта с дългогодишни потребители дребни търговци става ясно, че към 2004–2005 г. практически е невъзможно непознат човек да отиде в малко село в Югозападна България, да попита дискретно кой продава трева и да си тръгне необезпокояван с купения канабис. Често полицията просто конфискува стоката и предупреждава аматьора да не се опитва да повтаря авантюрата. Интервюираните са убедени, че в такива случаи тя по-скоро пази територията от нежелана конкуренция и осигурява

⁸¹ Вж. *Пазарът на наркотици...*

⁸² Изключения са градове като Варна и Бургас.

⁸³ От 2004 г. Центърът за изследване на демокрацията провежда годишни виктимизационни изследвания, в които въпросите, свързани с употребата на основните психоактивни вещества, представляват основен блок. В допълнение през 2006 и първата половина на 2007 г. имаше серия от дълбочинни интервюта с дилъри и служители от правоохранителните и правораздавателните институции.

спокойствие за истинските стопани в района. Гледната точка на полицията е, че структурите на организираната престъпност в района вземат специални мерки и са трудно достижими със средствата, с които местната полиция разполага. При превозването на стоката (най-уязвимата част от процеса) преди колата с канабиса преминават 2–3 пилотни коли, проверяващи за засада по пътя, а колата с реколтата се кара от „муле“, което при залавянето не може да навреди на организацията⁸⁴. Местните участници в криминални групи познават всички полицейски служители и имат задача в деня на операцията да ги локализируют. Проблемът не се решава и с включването на външни служители в района, защото всеки новопоявил се е лесно различим. Последницата е, че местното население вече не рискува и продава само на сигурни купувачи. Дори и да не работят избирателно, правоохранителните органи са създали ситуация, в която по-конкурентни се оказват професионалните криминални структури. Те успешно управляват щетите от полицейските акции, за разлика от дребните предприемачи, за които загубата на един килограм канабис и регистрацията в полицията значи край на кариерата.

Много по-важно е постигането на контрол в района или града. В някои градове като Варна и Бургас процесът на монополизация протича изключително бързо още в края на 90-те години. В други като Пловдив и София постигането на контрол е по-бавно и трудно. Причините са различни: в морските градове например наказателните бригади на организираната престъпност бързо се справят с алтернативните дилъри, а производители на канабис, които да са достъпни за употребяващите в близост до градовете, няма. В Пловдив ситуацията е качествено различна: там организираната престъпност няма развити структури извън квартал „Столипиново“, а приятелските мрежи купуват марихуана от познати в околните села и градчета.

За разлика от хероина, който се употребява от маргинализирани социални групи, при марихуаната **профилът на средния потребител** е по-различен – ученик, студент, служител с висока квалификация и до 35 години⁸⁵. Тези възрастови групи имат сравнително високи доходи. Логиката на организиране разпространението на меки дроги в този смисъл е по-различна. Трудно е да се прецени доколко хората, които вземат решения в структурите на нарко-разпространението, рационално са преценили, че използването на хероиновите дилъри за марихуана е не само неефективно поради социалните различия, но и предизвиква страх, че от меките наркотици може да се стигне до дилъри, които по правило не продават хероин. Съществуват различни приме-

⁸⁴ Интервюираните полицаи вярват, че вътрешните разпоредби за борба с реколтата от канабис се изработват така, че да са умишлено „безумни“. Разпоредбата например при откриване на нива с канабис изисква реколтата да се постави под охрана, докато стане годна за употреба, след това да се прати количество за анализ и ако се окаже канабис, да се унищожи, като нивата се изоре. Последницата е, че този, който се е „излъгал“ да открие зелен канабис, трябва да назначи охрана. Пример е Гранична полиция (2006 г.), която е принудена да постави постове за охрана през цялото лято (а хората, с които разполага, са крайно ограничени) и гледа да не открие друга нива.

⁸⁵ Според виктимизационното изследване на Витоша Рисърч за 2006 г. около 75 % от имащите опит с марихуана са на възраст от 15 до 35 години. Според „Годишен доклад по проблемите, свързани с наркотиците и наркоманиите в България“ (Национален фокусен център за наркотици и наркомани, 2006) във възрастовата група от 15 до 35 години 8,7 % са „опиталите поне веднъж в живота“ си марихуана.

ри, цитирани от интервюираните, които могат да се сведат до две основни линии. Първата е, че здрави агресивни момчета започват да продават трева срещу процент от продажбите, като освен това получават твърда заплата и допълнителни бонуси. Тези дилъри обикновено се набират от кварталния криминален контингент, свързан с леки криминални прояви и хулиганство, а част от тях имат с опит от продажба в училищата. В много от кварталите на София и Варна⁸⁶ те изпълняват и ролята на особен тип наказателни бригади, защото трябва да приобщат или изчистят конкуренцията (старите дилъри на марихуана). Втората линия е принуждаването на старите дребни предприемачи да работят за босовете. Натискът се осъществява чрез използване на полицията (предоставяне на информация) и чрез пряко насилие. Освен това се използват и икономически аргументи, като редовно осигуряване на стока, сигурна заплата и пр. Част от старите дилъри на марихуана са принудени да продават и амфетамини. Освен дилърите, продаващи по училищата, в завладяването на пазара на меки дроги участват и дилъри, които до този момент продават главно амфетамин за районите в София и Варна. На практика, ако типичният продаващ марихуана в началото на десетилетието е полупрофесионалист, дори и по-голяма част дохода му да идва от продажба, той обикновено има друга основна дейност: или е студент, или е с друга основна професия. С поставянето под контрол на канабисовия пазар от организираната престъпност дилърството се професионализира.

Организираната престъпност получава сериозно конкурентно предимство чрез най-добре работещия си модел за разпространение – **„телефонните централи“**. През последните 2–3 години в София, Варна и Бургас този модел се превръща в доминираща схема за продажба и на четири вида наркотици – хероин, амфетамини, марихуана и кокаин. Обикновено всяка група наркотици се доставя от отделна група куриери. При големите телефонни централи (с дилъри с много обаяния), е невъзможно краденето от дилърите, защото те често не познават куриерите (умишлено) и не контактуват с тях освен по телефона. Контактът с клиентите може да бъде организиран по различен начин. От определяне на среща в градинката (където дилърът идва с чувал и потребителите почват да се стичат от всички посоки, съответно полиците обикалят наоколо, но избягват точката) до таксите (които идват на адрес, качват клиента, предават стоката и го свалят 500 метра по-нататък)⁸⁷. Шофьорите на таксите са донякъде ограничени в своята анонимност (заради относително

⁸⁶ В Бургас няма още в края на 90-те години.

⁸⁷ Шофьорите на таксите и таксиметровите фирми са изключително интересна тема за изследване: поради характеристиките на професията – мобилност, легитимна работа, контакти с много клиенти, лесен достъп до работа и пр. те се оказват привлекателна форма на заетост за криминалния контингент. Специфичната субкултура в някои таксиметрови фирми, съответстваща на маргинализирани социални групи, и резките колебания на доходите (които в някои периоди поради острата конкуренция стигат до много ниски нива) създават условия за девиантно поведение. Таксиметровите шофьори се използват от различни групи, свързани с организираната престъпност, за дейности, вариращи от кражби на коли и жилища, до охрана и „касиери“ на проститутки. Известни са различни роли на таксиметровите шофьори на наркопазарите. В средата на 90-те години градски таксите често карат хероиновозависими до правилното място, където може да се купи дрога. Най-често в София – до ромския квартал „Факултета“, в определени части на квартала, където се продава почти открито. В Пловдив в края на 90-те години отделни шофьори на таксите дори продават на зависими. По същото време такситата започват да се използват и за куриери, пренасящи хероин от склада на едро до склада на квартала, а дори зареждат и самите улични дилъри.

лесното идентифициране); при претърсване са много уязвими и по тази причина обикновено си возят пътник, който да поеме вината при задържане. В София се наблюдават специфични форми на контрол над куриерите и дилърите. Например куриерът се глобява за закъсняване за клиент, тъй като по-големите закъснения водят до отказване от покупка. Вторият механизъм е контрол на качеството. Често куриерите опитват да увеличат дохода си, като добавят „жмел“ (треви, бурени и пр.) към марихуаната. Затова, подобно на нормалните търговски компании, шефовете на разпространението ползват таен клиент (някой от проверяващите се представя за клиент), допитване до клиентите (обратно обаждане по телефона на редовните клиенти, за да кажат мнението си за тревата) и дори въвеждане на телефон за оплакване. Моделът „телефони и куриери“⁸⁸ е изключително успешен при бързо разширяващ се пазар. Ако при модела „приятели“ новият участник, решил да опита, трябва да изчака дилъра, да поръча в присъствието на приятеля си, след това да изчака за стоката, при телефонния модел просто се дава телефонът и куриерът идва. Освен телефонния модел са известни различни екзотични подходи, които организираната престъпност ползва. В някои райони на София, като кв. „Гоце Делчев“ в София, дилърът на канабис се движи в определени часове по определен маршрут, където го чакат потенциалните клиенти. Тази схема много напомня на пазара на хероин преди едно десетилетие. В училищата контролът също е запазен, като се стига и до парадоксални случаи: в една от софийските гимназии „официалният дилър“ за продажбата на канабис е петокласник, който продава на батковците. Ниската му възраст вероятно е свързана с факта, че предизвиква по-малко подозрения. От друга страна, неговите клиенти не се съмняват, че малкият е свързан с престъпни структури.

Освен изброените фактори трябва да се обърне специално внимание на отпадането през 2004 г. на разпоредбата в Наказателния кодекс, изключваща наказателната отговорност за притежаване и разпространение на наркотици по отношение на лица, които са зависими от наркотични вещества, и заловеното количество е в размери, сочещи, че е предназначено за **еднократна употреба** (т.нар. лична доза). Проучване на съотношението цена–качество и източник на доставка сред форума на сдружение „Промяна“ показва, че е налице връзка между трите варианта на закона, действали през последните четири години: разпространението до април 2004 г., от средата на 2004 до края на 2006 г. и след началото на 2007 г. С въвеждането на по-репресивната версия на закона през 2004 г. започва постепенно намаляване на независимите дилъри (т.нар. еднолични фирми). През 2006 г. почти във всички райони в София и по-големите градове на страната потребителите на трева обявяват, че купуват от „монопол“ или „фирма“ (както се наричат контролираните дилъри). От началото на 2007 г. в рамките на 1–2 месеца отново се появяват независими дилъри. Същевременно старите мрежи на организираната престъпност продължават да съществуват. Данните от лятото на 2007 г. показват

⁸⁸ Заслужава да се отбележи интересен случай на независимо разпространение, което ползва модела телефонен диспечер – куриери. В VI район на София бившият отговорник на района успява да създаде собствена система за поръчки. В случая обаче е спорно доколко неговата дейност е несанкционирана и доколко може да се класифицира като дребен предприемач, защото в нея участват много хора, които се контролират.

дори леко засилване на контрола от страна на организираната престъпност в София, Варна и Бургас⁸⁹.

Интервютата с продавачи в приятелските мрежи независими дилъри дават основание да се предположи, че при по-репресивен закон (като действията в периода 2004–2006 г.) независимите дилъри стават по-уязвими и силно ограничават дейността си. Основната причина са не толкова насилието и страхът от насилие, колкото характерът на полицейската дейност. Почти невъзможно е да има ефективно продаване извън много тесен затворен приятелски кръг, защото независими дилъри се търсят активно и за намирането им босовите предлагат премии. Откритите дребни независими търговци по-скоро стават обект на полицейско внимание, отколкото жертва на репресии. Разбитите два опита за отглеждане на канабис в оранжерии в центъра и в покрайнините на столицата⁹⁰ се обясняват не толкова със случайност, колкото с насочване на полицията към тези алтернативни източници на доставки. Това показва, че **организираната престъпност се е възползвала от закона, за да получи преимущество както при достъпа до канабисовата реколта, така и до контрола над разпространението на дребно**. Характерен признак на контролирания пазар е, че при еднакво качество цените са около два пъти по-високи.

Спадът в качеството на предлагания канабис води все по-често до предлагане на „друсана трева“ – например във Варна много тийнейджъри смятат, че тревата, „за да става за пушене, трябва да и се сложи нещо вътре“. Тенденцията е обезпокояваща, тъй като добавките към канабиса (от бензодиазепини до амфетамин и хероин) са значително по-вредни от него. Познати са случаи на младежи, получили остри сърдечни смущения от трева, „друсана“ с големи дози амфетамини. Потенциалът за формиране на зависимост в тези случаи също е много по-голям. Трябва да се отбележи, че е възможно Варна да е отклонение, защото в София проблемите с „друсана трева“ са много по-слабо забележими, а за други градове няма информация за подобни практики.

От схематичното изложение на развитието и моделите на предлагане може да се направи заключение, че **след 2004–2005 г. организираната престъпност успява да придобие доминиращо положение на пазара на меки наркотици в големите градове**. Като цяло дилърските мрежи, разпространяващи марихуана, стават част от градските и районните структури на наркоразпространението, контролирани от организираната престъпност. Те обаче имат различно място в йерархията. Възможно е да се различат няколко условни типологии. Първата е силно централизирана и **специализирана по групи наркотици**. Типичен пример в това отношение е пазарът на наркотици в Бургас до пролетта на 2007 г. При този модел марихуаната е една от четирите подструктури (освен хероина, синтетиката и кокаина). За нея има един лейтенант⁹¹, който отговаря

⁸⁹ Данните са за Слънчев бряг и не е ясно дали това не е временно завладяна територия от структури на организираната престъпност на София, след като местната мрежа за разпространяване на марихуана попада в кризисна ситуация след ареста на основните ѝ лидери.

⁹⁰ През юни 2004 г. в апартамент в квартал „Лозенец“ и през август 2007 г. във вила до Панчарево са разкрити оранжерии за отглеждане на канабис.

⁹¹ Информацията е получена от интервюта с полицаи и прокурори, работили по случая, както и от дилъри, работили в наркоразпространението в града.

за доставките на канабисовата реколта и приходите по веригата, но той няма оперативен контрол над дилърите. Това обикновено се прави от по-ниските нива, които са подчинени на друг лейтенант. В Бургас и региона (Несебър, Слънчев бряг, Поморие, Созопол и други по-малки крайбрежни населени места, които през летния период няколкократно увеличават броя на населението си) пазарът е с ясна пирамидална йерархия и през последното десетилетие не е имало оспорване на монопола в разпространението на наркотици. При този модел всички потоци се събират на едно място.

Във Варна и софийските райони марихуаната вероятно е част от **териториален модел**. Всеки криминален лидер продава в своя район, ползвайки собствените дилърски мрежи, като купува марихуана от един или няколко **канала**. В по-малките градове съществува различен модел, изграден основно върху **контрола над разпространителските мрежи**. Подобна организация се среща в градове като Благоевград, Плевен, Добрич, Хасково, Сливен, Разград, Силистра и др. – в тях продават различен брой дилърски групи, които се грижат сами за доставката на марихуана, имат вътрешни правила при разпределяне на доходите помежду си и плащат рента (отчисляват) на един или повече отговорници, които са получили лиценз от големите национали босове.

2.2.3. Пазарът на синтетични наркотици

Ако **хероинът** може да се определи като наркотик-упойка, необходима да притъпи болката от прехода, **канабисът и синтетичните наркотици** би трябвало да се приемат като средства за търсене на забавление в едно нормализиращо се общество. С края на политическата криза и началото на икономическата стабилизация и в България, подобно на Централна и Източна Европа, започва бърз ръст в употребата на синтетични наркотици и марихуана. Проучванията показват, че пазарите на меки наркотици и амфетамини се развиват успоредно и в много отношения си влияят взаимно. Според данните от съществуващите национални изследвания 80 % от приемащите амфетамини употребяват и марихуана⁹². Увеличаването на употребата може да се обясни с промените в нагласите на възрастовата група 14–30 години: търсене на „надстройка“ или алтернатива на алкохола, наркотик който не е толкова рисков като хероина. Идеята да се намери безопасна дрога за забавление става тема за поколението, което е в значително по-добро материално положение. Ако хероинът осигурява бягство от средата, в новата ситуация тревата и синтетиката осигуряват нещо допълнително и различно в забавлението.

Производството на синтетични наркотици

Реалното навлизане на синтетичните наркотици във вътрешния пазар на България започва в края на 90-те години⁹³ когато заедно с техномузиката започва да се копира цялостният стил на забавлението, при което синтетичните наркотици имат определящо място. Както и при марихуаната, още в

⁹² Анализът се базира на данни от национални представителни проучвания на агенция Витоша Рисьрч, проведени в периода 2002–2007 г.

⁹³ По-ранните прояви на употреба на синтетични дроги са изключително ограничени и засягат не повече от няколко десетки млади хора, опитващи се да предложат техномузиката в рамките на епизодични партита в изоставени индустриални халета и складове.

самото начало се очертават два паралелни пазара. Единият е алтернативна/ъндърграунд сцена, където амфетамините се доставят чрез приятелска търговия и осигуряват допълнителен доход на диджеите. Вторият е контролираното от организираната престъпност пространство – дискотеки, клубове, барове и пр. И двете групи потребители успяват да „открият“ българско производство поради изключително високите цени на вносните синтетични наркотици. В този момент българското производство е насочено основно към Близкия изток и не се интересува от европейския, включително от българския пазар. Подобно на хероина, каналите за трафик на амфетамини (в случая износ) са собственост на чужденци. От интервюта с дългогодишни участници на алтернативната/ъндърграунд сцена става ясно, че през първите години се купува именно от тези трафиканти. При втората група, където консумацията на синтетика започва да се осъществява в нощни заведения под контрола на бившите силови групировки, доставките са директно от производителите. Няма достоверна информация как точно различните силови лидери и дори олигарси⁹⁴ успяват да влязат в този херметичен бизнес, но към края на 90-те години има многобройни индикации, че това се е случило. Изграденото от блискоизточните предприемачи производство обаче оказва специфично влияние върху разпространението вътре в страната. Първоначалната организация е относително проста – един-двама химици с технологичен опит в синтеза, двама-трима куриери, пренасящи готовата продукция, един-двама търговци, осигуряващи оборудването, прекурсорите и необходимите химически субпродукти. В някои от случаите от двете страни на процеса – производството и разпространението (в Близкия и Средния изток) има също и по един „оторизиран“ съорганизатор. В началото в структурите на производителите не се вземат почти никакви предпазни мерки при производството и преноса на амфетамини. Новите производствени мощности⁹⁵ извън държавните предприятия осъществяват доставки пряко до лабораториите, а при преминаване на турската граница продукцията от синтетични наркотици се обявява като химикали и лекарства. Разпространението към вътрешния пазар е също почти толкова безпроблемно. Куриерите доставят направо в заведенията и дори в домовете на собствениците дължимите количества таблетки⁹⁶.

След началото на сътрудничеството на българските и западните специални служби при проследяване на прекурсорите⁹⁷ се разкриват първите амфетаминови лаборатории и относително лесно се идентифицират лицата, които организират тези производства и каналите за износ. Не е ясно доколко особените отношения между българските специални служби и чужди граждани, живеещи в страната⁹⁸, водят до преосмисляне и реорганизиране на тази

⁹⁴ Случаят „Опицвет“ показва, че и тази група черни предприемачи не подценява възможностите за екстремни печалби.

⁹⁵ Съществуват различни свидетелства, че след като си възстановяват каналите за износ към блискоизточните пазари, черните предприемачи в рамките на 1–2 години успяват да пласират останалите отпреди 1990 г. количества каптагон. С изпразването на складовете те започват да създават лаборатории, като изнасят хора, прекурсори и технологии от все още държавните предприятия.

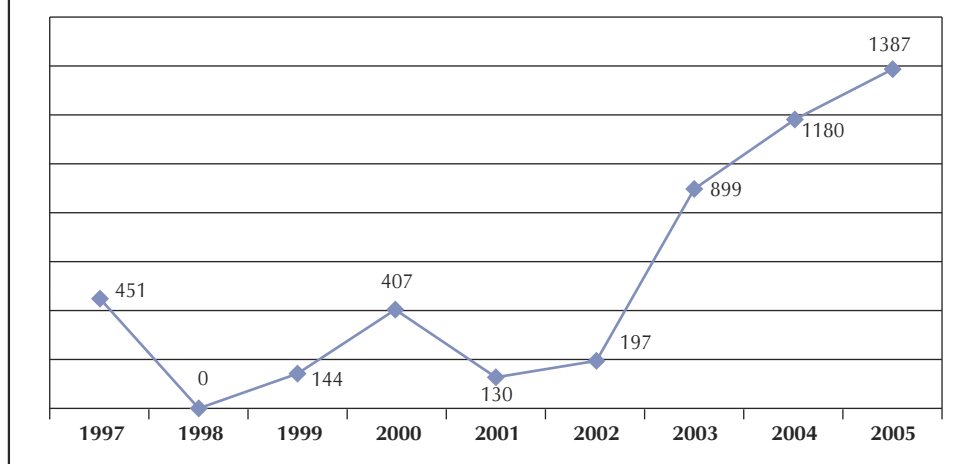
⁹⁶ Интервю с бивш бодигард на криминален лидер в София.

⁹⁷ Лично интервю с бивш високопоставен служител в отдел „Наркотици“ в НСБОП.

⁹⁸ Съществуват различни факти, които дават основание да се предполага, че дори в началото на текущото десетилетие сегашните специални служби продължават да имат „странни“ отношения с тази група чужди граждани, които в повечето случаи са от агентурата на ДС. В този план не е ясно например как НСБОП (сега ГДБОП) разбиват амфетаминови производства и разкриват организаторите, а в същото време НСС води тези граждани сред агентурата си.

дейност, но след случая „Опицвет“ в края на 1997 г.⁹⁹ структурите, занимаващи се с производство и износ на синтетични наркотици, променят радикално организацията си. **Новата стратегия** на амфетаминовите производители наподобява поведението на хидра. Организацията е изградена така, че залавянето на куриери с големи количества и разкриването на бази за производство да не водят до проблеми във функционирането на „предприятието“. Периодично се губят големи количества прекурсори, готова амфетаминова продукция, куриери и лаборатории, но сериозните щети като че ли са предварително калкулирани и няма данни това да води до намаляване на производството (вж. *Фигура 11*).

Фигура 11. Количества синтетични наркотици иззети в България за периода 1997–2005 г. (в кг)

Създадената организация е подобна на описаната от Питър Ройтер¹⁰⁰ кокаинова схема на пясъчния часовник. При нея в най-горната (най-широката) част на конуса са работниците в амфетаминовите цехове (няколко десетки души нискоквалифициран персонал¹⁰¹), които получават евтино оборудване¹⁰², прекурсори и подробни инструкции. Производството на амфетамини при наличието на основен прекурсор, като БМК, е изключително просто. Не е трудно да се намерят хора с ниска квалификация, способни да следват технологията за синтез, която не е по-сложна от традиционното производство на ракия по селата. За да се редуцират щетите, на едно и също място не се използват съоръжения за синтез и таблетиращи машини. При разкриването на производствени мощности след 2000 г. вече не се залавят

⁹⁹ В близост до столицата, в село Опицвет, е открита най-голямата до този момент българска производствена мощност. Намерени са 330 кг готов амфетамин-база и 666 кг бензилметилкетон (БМК). Аарестуван е химикът Валери Величков, а по-късно е задържан и Кристиян Младенов в Унгария с помощта на Интерпол (вж. Сега, 26 февр. 1998 г.; Демокрация, 4 май 1998 г. (<http://www.kriminalist.info/50s2.html>)).

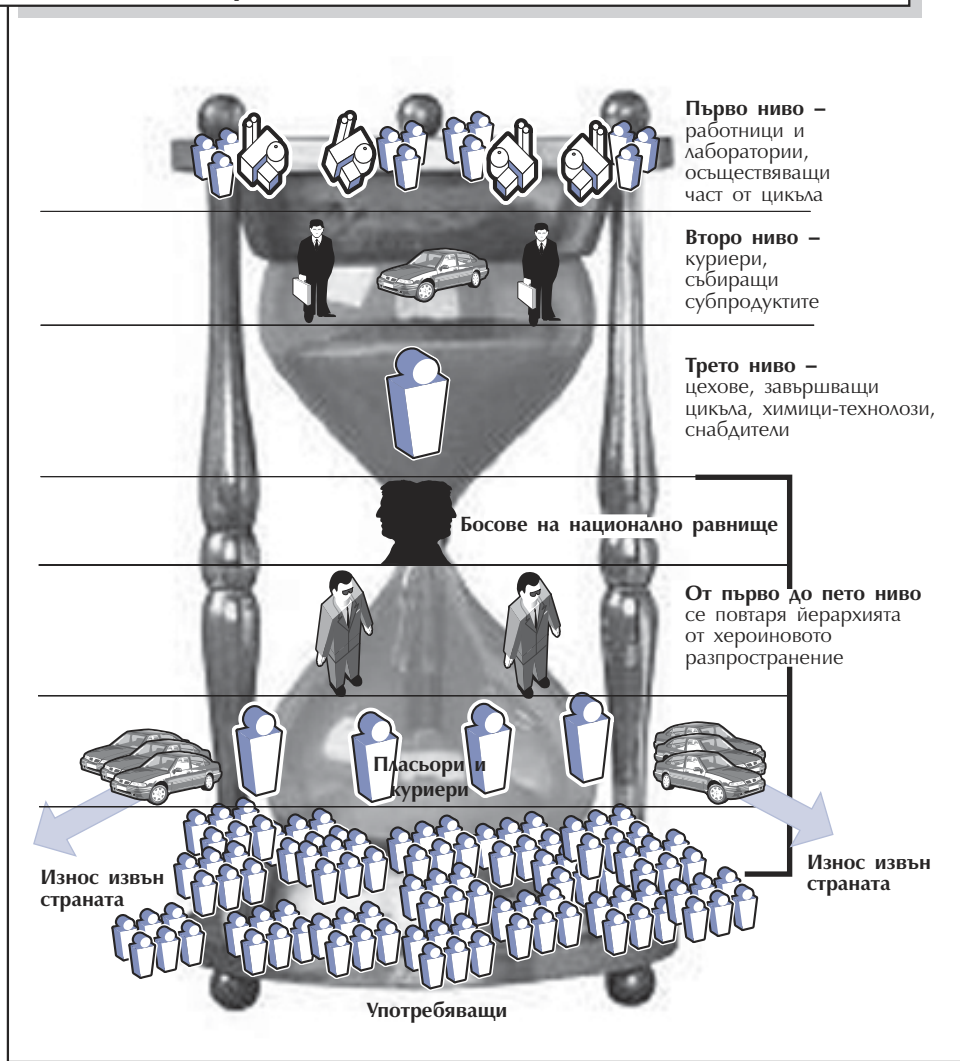
¹⁰⁰ Reuter, P. Do Middle Markets for Drugs Constitute an Attractive Target for Enforcement, 2003.

¹⁰¹ Вероятно няколко десетки, работещи едновременно, но подобно на случая с дилърите, може да се говори за стотици хора за период от повече от 10 години.

¹⁰² Цената на оборудването е сведена до минимално възможната и се движи в рамките на 50 000–60 000 лв.

квалифицирани химици, а хора с начално и средно образование. Следващото звено в организацията са няколко десетки куриери, занимаващи се с пренасянето на прекурсорите, субпродуктите, амфетамина на прах и готовия таблетирани продукт. В предпоследното ниво влизат хората, организиращи вноса на прекурсори¹⁰³, квалифицираните химици-технолози¹⁰⁴, а на най-тясното място на часовника са инвеститорите и собствениците на производствата и каналите. След това започва **конусът на разпространението**, който е подобен на този при разпространението на героин (Фигура 12).

Фигура 12. Производство и разпространение на синтетични наркотици

¹⁰³ Съществуват сериозни предположения, че за да се избегне рискът от преминаването на границите, са създадени производствени мощности за тотален синтез на прекурсори.

¹⁰⁴ Според експерти от специалните служби има многобройни индикации, че някои от най-известните български химици са били подложени на натиск и вербуване от страна на организираната престъпност. С особено внимание се ползват тези, които са имали участие в разработването на технологията за производство на каптагон. Като доказателство се посочват показното убийството на дъщерята на един от най-известните химици и залавянията на други по време на работа с химикали, за които се подозира, че са част от екзотични технологични решения за производство на амфетамини.

Новото е, че високоплатени квалифицирани химици не се наемат за производство, защото то е най-уязвимата част от системата¹⁰⁵. Идеята на схемата пясъчен часовник е, че рискът се поема от най-ниско стоящите в йерархията – работниците в лабораториите, които имат същата функция като пласъорите на улицата. Заловеното оборудване трябва да представлява поносима финансова загуба. Лабораториите са пръснати из цялата страна и работят епизодично¹⁰⁶, за да не могат да бъдат засечени. В резултат на масовизацията и опростяването на производството активното вещество (*Alpha-Methyl-PHENETHYLAMINE*) в **залавяната продукция е няколко пъти по-малко** от това в традиционните таблетки каптагон, които са произвеждани в държавните предприятия.

Освен с Турция и Близкия изток, според служители от специалните служби, българското производство е свързано със сръбската организирана престъпност. Не е ясно дали това са изнесени мощности от бившата югославска република след операция „Сабя“¹⁰⁷ или сръбската организирана престъпност участва в производството на синтетични наркотици в България още от началото на войната в Югославия. Според ръководни български служители от специалните служби има данни, че след 2005 г. лабораториите се изнасят в Турция и Близкия изток, за да се намали рискът. С преориентацията на сръбския бизнес се обяснява и намаленият брой разкрити производствени мощности. Доколко това е така и дали по-малкият брой разкрити лаборатории не е свързан със сътресенията в НСБОП през 2005 г.¹⁰⁸, е трудно да се каже (вж. *Фигура 13*).

Независимо обаче дали амфетамините са от български или сръбски лаборатории, качеството на продукцията е изключително ниско и то не се е подобрило през последните 10 години¹⁰⁹. Следователно може да се предположи, че пазарите на Близкия и Средния изток приемат това качество, а възможностите за износ към Централна и Западна Европа не са достатъчно атрактивни¹¹⁰.

¹⁰⁵ В случая с „Опицвет“ добре образованите участници в производството се оказват сериозен риск за инвеститорите и организаторите. Те успяват да обяснят схемата на разследващите следователи, въпреки че имат само частична информация и единствено възможността през този период да се купи върховен съдия успява да спаси участниците. Въпреки че на първите две инстанции съдът е приел, че обвиняемите лица са виновни, третата инстанция приема, че 330 кг готов амфетамин-база и 666 кг бензилметилкетон са резултат от експеримент. Според бивш високопоставен служител от НСБОП от 150 000 долара, платени от инвеститора, до пенсионираната съдийка по делото на последната инстанция достигат 50 000 долара.

¹⁰⁶ За прикритието на базите се вземат специални мерки. Те работят само през зимните месеци, когато голямата консумация на ток не прави впечатление, избират места, където миризмата не се забелязва, като обори, постройките покрай реки със силни течения и др.

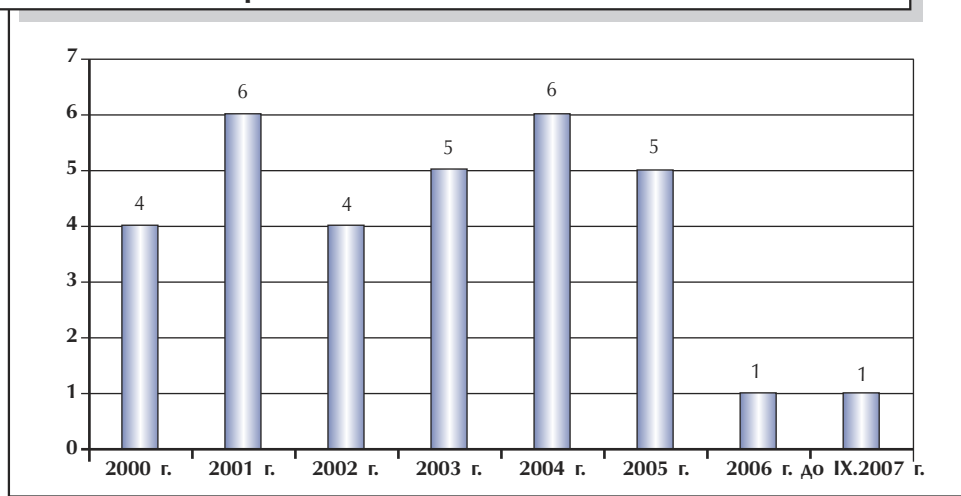
¹⁰⁷ След убийството на министър-председателя на Сърбия Зоран Джинджич активните полицейски действия водят до пренасяне на част от известните сръбски криминални лидери в България. През периода, докато траят извънредните полицейски мерки, доставките за вътрешния наркопазар на Сърбия се ръководят от България.

¹⁰⁸ През есента на 2005 г. петима висши служители от НСБОП напускат в знак на протест срещу плановете да се реструктурира службата.

¹⁰⁹ За качеството на изнасяните амфетамини може да се съди от момента, в който се осъществяват първите залавяния (средата на 90-те години).

¹¹⁰ Не са ясни причините за отказ от износ на амфетамини в западна посока. Освен ниското качество на произведената в България синтетика са възможни и други обяснения. Например: проблеми с достъпа до търговията на дребно, която вероятно е обвързана с производствата в Централна и Западна Европа; отсъствие на конкуренция в Близкия и Средния изток; обвързаност със структури и лица от Близкия и Средния изток, които осигуряват прекурсори и финансиране на производството, контролират пазара на дребно в своите страни и са заинтересувани да получават цялото количество.

Фигура 13. Разкрити лаборатории за производство на амфетамини

За разлика от наркотиците, които се внасят (хероин и кокаин), **при амфетамините производството е фактор**, който пряко влияе върху разпространението и задава спецификата на българското потребление. Поради това, че износът е десетки пъти по-голям от консумираните количества на вътрешния пазар, той налага ниското си качество и на вътрешния пазар, въпреки че това ограничава търсенето. Наличието на свръхниски цени обаче прави безсмислен вноса както за структурите на организираната престъпност, така и на приятелското разпространение¹¹¹.

Показателно за взаимодействието производство – разпространение е развитието през последните 5–6 години (след 2001 г.). Криминалните лидери на високо равнище избират да свалят цените на улично ниво, като поевтинят производството, а не да подобрят качеството. Те са предпочели да се откажат от таблетирването, което увеличава не само цената, но и риска. Вероятно този избор следва принципа на минималното усилие и не е ясно доколко той е съзнателен и обмислен. Обратният подход би изисквал да се търсят квалифицирани химици, да се развият международни контакти за доставка на прекурсори, и най-важното – да се осигури достъп до мрежите за разпространение на дребно в Западна и Централна Европа. Това би означавало не само подобряване на качеството на амфетамин, но и усвояване на технологията за производство на екстази. В противен случай доходоносният пазар на Западна Европа остава недостъпен. При този подход обаче се влиза в пряка конкуренция не само с мрежите на организираната престъпност в страни като Холандия, Белгия, Полша, Чехия и пр., но и с кокаиновите мегаструктури на транснационалната организирана престъпност.

Типове потребители на синтетични наркотици

Избраният път на поевтиняване води до ръст в продажбата на амфетамин под формата на прах, опакован в найлонови пакетчета (топчета, пликче-

¹¹¹ Според потребители с дългогодишен опит първите вносители са гръцки студенти, които предлагат екстази за 30 лв.

та) или държан на бучки. Тази модификация на производството влияе върху моделите на потребление и до формиране на нови групи потребители. Първата група се състои от млади хора, които са склонни да експериментират с наркотици. За тях прахообразният амфетамин е възможност да имитират всички ритуали, свързани с традиционната употреба на кокаин. Това често е демонстративно; за тази група кокаинът е наркотикът образец, но е много скъп, за да си го позволят. Употребата на синтетични наркотици (с изключение на екстази) е съпроводена със значителна консумация на алкохол, при което постиганият ефект е близък до получавания при употребата на кокаин. Потребителите не излизат извън стереотипите си, свързани с консумацията на алкохол (продължават да консумират в средата си по стария начин), но и получават въздействия, подобни на евентуален предишен опит с кокаин.

Втората група потребители на нетаблетирани амфетамин също е свързана с нощния стил на живот. Прахообразният вид на наркотика позволява разтварянето му в минерална вода и безалкохолни напитки. Възниква нова мотивация: синтетичните наркотици са по-евтини от алкохола (в заведение). Както заявяват няколко респонденти, в различни средноголеми градове в страната „с две пакетчета по 2–3 лева може да се изкара цяла вечер, а две водки излизат по-скъпо“. Този аргумент е верен най-вече за градове с по-нисък среден доход на населението, където амфетамините са с много ниски цени. Като допълнителен аргумент се изтъква, че амфетамин, разтворен в безалкохолни напитки, е недоказуем за полицията (отсъствие на подходяща технология за тестване).

Третата група, употребяващи синтетични наркотици, са или потребители на марихуана, или хора, които нямат опит с незаконни психоактивни вещества. Това са инцидентни употребяващи (докато се откажат или докато започнат да съвместяват амфетамини с алкохол или марихуана). Към тази група трябва да се причислят и „принудените“ да опитат: студенти, които биват убедени да използват амфетамин по време на сесия или за важен изпит. Обикновено успехът, който се постига след употребата на синтетични наркотици в рамките на 3–4 дена, води до периодичното им използване при учене. Към тази група могат да се причислят и ученици в горните класове, които се опитват да подобрят постиженията си при различни компютърни игри, джаги, бiliarд и други състезания, изискващи висока и продължителна концентрация. Тук може да се включи и потребителската група, свързана с търсене на удоволствие в екстремните спортове и високите скорости – състезания с коли, мотори, скокове от мостове и пр. Те обикновено имат високи доходи и въпреки че си позволяват и кокаин, използват амфетамини и метаамфетамини, за да подобрят представянето си. Друга група са млади момичета и жени, които използват амфетамините като средство за отслабване. От определен момент на употреба те не могат да си позволят да спрат, защото изпитват огромен страх, че напълняват. Някои от тези потребители започват по-късно да употребяват амфетамините и за удоволствие (при посещения на заведения, концерти и домашни партита). В резултат използването на амфетамини става част от модела на забавление.

Четвърта група потребители на амфетамин на прах са инжекционно употребяващите хероин. Подобно на Западна Европа и САЩ, дългогодишно упот-

ребяващите опиати търсят промяна към т.нар. вдигаща дрога. Обикновено това е кокаин, но в страни като България редовната употреба на кокаин сред проблемните хероинови потребители е невъзможна поради високата цена. В резултат амфетаминът се превръща в естествен заместител на кокаина. Кризата при вноса на хероин през 2002–2004 г. кара много от съществуващите наркорежи да търсят заместител. Проведеното изследване сред инжекционно употребяващите хероин показва, че през лятото на 2003 г. е започнала своеобразна амфетаминова епидемия. Както показва изследване, проведено през този период, най-засегнати са София и Бургас, където 40 % и 60 % от хероиново инжектиращите са употребявали амфетамин през последния месец¹¹².

Дозирание, цени, типове синтетични наркотици

Дозите за продажба на амфетамин на крайните клиенти в повечето градове на страната следват модел на разделяне като при хероина – количеството е обвързано с цената. В градове като София, Варна, Бургас и прилежащите им райони се използват „петици“, „десетки“, „петнайсетици“, „двайсетици“. Начинът, по който се мери, е подобен на този при хероина. Използват се опаковки от лекарства. Например най-малката доза – „петица“ (доза за 5 лева за столицата)¹¹³, се измерва, като амфетаминът се сипва в празно гнездо от блистер, например витамин С (100 милиграма), при следващата доза „десетка“, „петнайсетица“ се използват блистери с по-големи гнезда като аспиринов хапчето за гърло и пр. Тази технология спестява сложното мерене, което би изисквало електронна везна. Разпределените количества се опаковат в найлонови или хартиени пликчета; в зависимост от вида може да се очертае спецификата на района. Освен амфетамин на прах синтетични наркотици продължават да се продават и на хапчета. За разлика от началото на десетилетието, когато това е преобладаващият модел за ползване от крайния потребител, сега съотношението амфетамин на прах към хапчета е почти 10 към 1 в полза на прахообразната форма – според статистиката на залавянията от полицията¹¹⁴.

При таблетирания амфетамин възможностите за **взаимодействие между производство и разпространение** са ясно забележими. Хапчетата, които се задържат от полицията, и информацията, набирана посредством интервюта, показват, че традиционните каптагонови таблетки имат значение само при насочени пратки за износ. На вътрешния пазар формата, цветът и логото на хапчето са се превърнали в част от опита да се създават търсене и определена представа за качество. Огромното разнообразие при външния вид на хапчетата дава основание да се смята, че разпространяващите мрежи се опитват да имитират формата на таблетките екстази, разпространявани в Западна Европа. Използват се същите логота като звезди, усмивки, „мицубишита“, „долари“, „армани“, „мики-мауси“ и пр. В някои случаи дилърските мрежи и лоялните потребители се опитват да разграничат своите хапчета от останалите. В други

¹¹² Вж. Инжекционната употреба...

¹¹³ В градовете с по-малка покупателна способност цените може да спаднат до 2–3 лева.

¹¹⁴ Би трябвало да се направи уговорката, че хапчета се продават на по-елитни потребители, които биват по-рядко залавяни.

случаи се търси промоция на новата продукция чрез ново лого и дори се измислят специални рекламни послания, като „стани звезда“, „разтегни се като Пинко“ и пр. В големи пазари като София и морските курорти чрез вида на хапчетата се прави опит да се профилира въздействието на таблетките. Цената им се движи в широки граници: като се започне от 2–3 лева (в Пловдив през зимата на 2006 г.) и се стигне до 30 лева (лято на 2007 г. във Варна). Най-често срещаната цена е 10–15 лева. Колкото по-рано и от по-познат дилър е купена стоката, толкова по-ниска е цената. Често срещана практика е да се купува на едро за приятелската мрежа, като при вземане на 100–200 таблетки цената може да падне до 1,50–2 лева.

Изработването на таблетки с подходящата форма и лого е въпрос, свързан с възможността да се поръча на производител според нуждите на пазара и той да изпълни заявката достатъчно бързо. Според дилъри звеното, свързано с приготвянето им, често се намира в самия град. Типичната задача на „готвачите“, както ги наричат понякога, е да увеличат обема на продаваната субстанция чрез подходящо разреждане. Както при хероина, и тук има два типа разреждане. В единия случай просто се добавят прахообразни субстанции, които приличат на амфетамин от суха паста за зъби до мазилка. При втория случай се добавят подходящи вещества – те смесват амфетамин с кофеин, витамини и пр. Съществува и „майсторско готвене“. При него таблетките се „сготвят“¹¹⁵, като се цели определен тип въздействие. Например амфетамин се смесва с фалшива виагра¹¹⁶ и се предлага като качествено нов стимулант, който засилва сексуалните възможности за разлика от класическата таблетка, която подобрява възможностите за танцуване и слушане на музика. Съществуват различни еротични таблетки, различавани според логото, но рекламирането е в рамките на няколко клишета. Засилването на физическата сила и издръжливост като при амфетамините чрез допълнителните субстанции не само не ограничава сексуалната активност (както е при синтетичните наркотици), но засилва различни нейни страни – възприятие, желание, потентност и пр. Другата посока в „майсторското готвене“ е създаване на хапчета за предизвикване на халюциногенни ефекти. Според интервюирани привилегирани потребители освен ефедрин в някои случаи се слага дори LSD. Освен таблетки има данни, че през определени периоди се появява и така нареченият пластилин – лепкаво вещество, в което при залавянията са откривани ефедрин и амфетамини. Трябва да се каже, че освен традиционния амфетаминов синтез, се среща и българско производство на метаамфетамин, известен като „пико“. За съжаление, за неговото производство се знае твърде малко. Според някои източници това е внесена от Чехия технология. Историята, която се разпространява в подземния свят, е, че това се е случило чрез сливенски сводници с дългогодишно присъствие на пазара на проституция в Централна Европа и добри контакти, които са осигурили технологията.

Ако трябва да се определи водещата представа в търсенето на качествена синтетика, това, безспорно, е „екстази“. Данните за задържаните от полицията¹¹⁷ синтетични наркотици доказват, че MDMA е много рядко

¹¹⁵ Жаргон, който се използва в много градове от дилъри и употребяващи за подготвяне на по-сложни синтетични наркотици.

¹¹⁶ Смята се, че от Азия се внася генерично производство на известните лекарства като виагра (Sildenafil), левитра (Vardenafil) и сиалис (Tadalafil) за еректилна дисфункция.

¹¹⁷ За съжаление, в страната още няма независима оценка на продаваните психоактивни вещества.

срещано психоактивно вещество в България. Изследванията показват¹¹⁸, че повече от половината лица, които имат опит със синтетични наркотици, претендират, че употребяват или са опитвали екстази. Разграничението, което правят неопитните потребители, е, че ако е таблетка, е екстази, ако е на прах – тогава е амфетамин. Другото различие е опаковката: ако е капсула (като антибиотиците) и е с висока цена, се смята за автентично екстази. Съществуват многобройни легенди за скъпите истински хапчета екстази от Холандия – по 20–30 лв., но може да се купят и за 10 лева. В повечето случаи химическите анализи показват, че заловените хапчета, смятани от потребителите с голям опит за истинско екстази, съдържат предимно ефедрин и амфетамини. Може да се предположи, че в страната наистина периодично влизат известни количества таблетки екстази, но до момента почти всички заловени, включително съдържащите МДМА (в много малко количество и с много ниско качество), се оказват българско производство. Може да се предположи обаче, че подобно на кокаина, скъпите таблетки са по възможностите на елитни потребители. Независимо дали това са чужди туристи, или български граждани с високи финансови възможности – тези потребители са недостъпни за (или избягвани от) полицейските служители.

Според дилъри и бивши полицейски служители, станали амфетаминови предприемачи, многократно са правени опити да се произведе българско екстази. Според някои това се е случило и е имало успешни серии, произведени в Южна България. Отново обяснението е свързано със сводници, работещи в Холандия и Белгия, пренесли технологията и създали канал за внос на прекурсори. Според полицейски източници става дума по-скоро за относително епизодичен внос на оригинално холандско екстази, а не за производство.

Разпространение

Както бе посочено при описанието на производството на синтетични наркотици, ясно се разграничава **професионалното от аматорското разпространение**. Първото направление опира до популярните нощни заведения, а второто – с алтернативната/ъндърграунд сцена. В първия случай разпространението на синтетични наркотици опира до създаването/завладяването на част от най-известните нощни заведения в големите градове от бившите силови структури. Там, където се танцува (дискотеки, клубове и ресторанти с дансинги), се появяват амфетамини българско производство, които имитират западноевропейския модел за допълнително или алтернативно удоволствие с помощта на незаконни психоактивни вещества. Собственици позволяват и дори развиват мрежи от дилъри, които осигуряват популярността на заведенията¹¹⁹. В края на 90-те години е нормално барманите и дори охраната в заведенията при поискване да предлагат на клиентите си телефони на дилъри (за всеки изпратен клиент те получават допълнителен доход). Съответно дилърите почти открито продават – носят наркотици в заведенията,

¹¹⁸ Данните са от представителни проучвания на Витоша Рисърч през периода 2002–2007 г.

¹¹⁹ Както един дългогодишен дилър-барман описа периода: „Ако няма достатъчно хора в добро настроение да скачат, да продължават да танцуват с часове, заведението може да изглежда замиращо. Много често, когато едно заведение преставаше да е на мода и беше полупразно, танцуващи в него 5–6 надрусани младежи променяха усещането“.

спирайки с такси пред входа, и предават стоката си, без да се крият, вземат парите вътре в заведенията и т.н.

Второто направление възниква преди комерсиалните заведения за нощен живот и се развива успоредно с тях. Това е алтернативната/ъндърграунд сцената – хангар с минимално вложени средства за интериор и ниски цени на напитките, където освен че интензивно се консумира трева, част от публиката слуша техномузика, а съответно – както навсякъде по света – тя предполага синтетични наркотици. При тази група, въпреки че в началото се внасят екстази и (мета)амфетамини от Централна и Западна Европа, българският амфетамин бързо се превръща в основна дрога поради крайно ниските доходи на клиентите. Вместо от професионални дилъри наркотиците се предлагат от организаторите на музикалните събития и диджеите при концерти. Според интервюта с привилегирани участници на тази сцена през периода се установява контактът между българските (балканските) структури на организирана престъпност и групата аматорско-приятелски мрежи за разпространение. Това дава достъп на ъндърграунд музикалните общества до нискокачествената, но евтина и лесна за осигуряване българска синтетика.

Зрелият период на мрежите за разпространение на синтетични наркотици започва с експоненциалното нарастване на броя на нощните заведения, съответно експлозията на данс-културата и нощните забавления с подобряването на икономическата ситуация в страната след 2001 г. Появяват се нови, различни типове дискотеки, барове, клубове, покриващи клиенти с различен стил на живот и финансови възможности. При алтернативната/ъндърграунд сцена, макар и не толкова многообразно, се развиват различни типове концерти, задоволяващи новите вкусове. Би могло да се каже, че и двете направления захранват българската разновидност на хаус-партита. Още в началото на десетилетието обаче приятелските мрежи за разпространение на синтетика попадат от алтернативна/ъндърграунд сцена под контрола на организираната престъпност по същия начин, както по-късно ще се случи с марихуаната. Въпреки че диджеите на технопартита и организаторите на рейв-концерти продължават да получават от продажбите на дрога по-голяма част от дохода си, те вече са под контрола на някой криминален лидер¹²⁰.

Необходимо е да се отбележи, че тази група психоактивни вещества ползва почти всички познати схеми за разпространяване на хероин и канабис. Всички нива на дистрибуцията, описани при хероиновото разпространение, са налице и при амфетаминовото разпространение. Организацията на телефони (индивидуални телефони и централи), през куриери и продавачи по домовете е също част от разпространението на амфетамини.

Синтетични наркотици ползват и разпространителските мрежи на канабисовите продукти. Както бе отбелязано, поставянето под контрол на пазара за меки дроги създава ситуация, при която почти половината от старите дилъри започват да продават заедно с тревата и амфетамини – както на улицата (на телефони), така и в приятелските си мрежи (полуоткрит пазар).

¹²⁰ Неспазването на тези правила се наказва по същия начин, по който се наказват дилърите.

При синтетичните наркотици обаче съществуват специфики в разпространението, които отсъстват при хероиновите и канабисовите мрежи. Тук мрежата е изградена основно около **особеностите на нощния живот и музикалните предпочитания на потребителите**.

При описанието на употребата на синтетична дрога трябва да се има предвид и типът заведения, около които се осъществява продажбата и в които често пъти се извършва употребата. Случващото се в най-големите градове на страната в много отношения напомня синтетичната епидемия в Испания от 90-те години¹²¹. Подобно на испанските градове, заведенията са групирани и употребяващите синтетични наркотици се профилират според заведението си. Могат да се различат четири условни зони. **Първата** е центърът на града, където има най-голяма концентрация на нощни клубове, дискотеки, барове и ресторанти. **Втората** зона са заведения, пръснати извън центъра на по-интересни места и в определени квартали. **Третата** зона са крайните квартали (гетата). Това са доста маргинализирани места, които се посещават от жители на околността. Четвъртата група се намира в студентските градове, където концентрацията на заведения е почти толкова висока, колкото и в центъра на градовете. В морските градове по крайбрежието има и допълнителна зона, в която през лятото заведенията са с по-висока концентрация от градския център.

При класификацията на заведенията, свързани с разпространението на синтетични наркотици (и в по-малка степен на кокаин през последните 1–2 години), трябва да се има предвид и техният тип. Те условно се делят на заведения, където само се танцува, където се предлагат алкохол и се танцува, т.е. има сцена, и такива, където се предлага само алкохол и храна. Последните отпадат почти напълно, защото синтетичните наркотици правят невъзможна употребата на храна. Освен това може да се направят допълнителни разграничения като бар, малък клуб, дискотека и голямо заведение.

Употребата на синтетични наркотици може да се типологизира и на основата на спецификата във времето на потребление. Нощта в най-големите български градове се разделя условно на три – преди партито, партито и след партито. Потокът търсещи вечерни и нощни забавления е най-многоброен в началото. В първата част на вечерта компаниите започват да се събират в частни домове или заведения, където се консумира предимно алкохол. Това е периодът между 22 и 1 часа след полунощ. Първоначално се употребява предимно алкохол или ако е ъндърграунд място (частен дом или заведение) – се употребява марихуана. Втората част започва към 12–1 часа след полунощ и е свързана с клубове или дискотеки, където има парти цяла нощ. Последната част, която стана популярна през последните години – „афтер парти“ (after party) заведения по подобие на Западна Европа. Там събирането започва след края на партито – към 4.30–6.00 часа и понякога продължава до 12 часа.

¹²¹ Вж. *Synthetic Drugs Trafficking in Three European Cities: Major Trends and Involvement of Organised Crime*, Gruppo Abele, in cooperation TNI – IECAH and with the support of UNICRI, 2003.

Обикновено най-слаба е употребата на синтетични наркотици в началото на вечерта. Тогава до тях прибъгват предимно най-интензивно употребяващите; в периода after party употребилите наркотик достигат до 50–60 % от присъстващите. Купуването на синтетични наркотици обикновено се извършва преди влизането в заведението заради по-ниските цени, но не малък процент решават да го сторят едва в самите заведения. При предварителните покупки потребителите и дилърите си уговарят срещи по описаните телефонни модели. Най-големите продажби се осъществяват обикновено между първите два периода – преди партито и отиването на партито.

Освен публичната употреба – на партито, през последните 2–3 години се наблюдава и една нова тенденция – употребата по домовете. Това обикновено е свързано с високите цени на нощните заведения и търсенето на алтернатива и допълване на алкохолната употреба. В градовете извън София и Варна, особено в средноголемите градове, където има университети, употребяващите могат да се възползват от ниската цена на амфетамин, ако нямат допълнителни разходи за нощно заведение, т.е. вкъщи. Точно тези населени места осигуряват експоненциално нарастване на употребата на синтетични наркотици¹²². Появяват се различни модели на черпене, които до момента не са типични за българската младежка култура. Вместо „с едно питие“ момичето се черпи „с един бонбон“, „с една линияка“ и т.н., или вместо „с каса бира“ дизайнер на вътрешен интериор черпи с 2 грама амфетамин.

При продажбата на публични места (основно около заведения, места за концерти и по-рядко вътре в тях) **разпространението се извършва от полузакрити мрежи**. Спазва се принципът да се продава предимно на познати лица. Независимо дали е ъндърграунд концерт или нощно заведение, дилърът продава предимно на познати лица. Дори и да не знае името на клиента си, или това да не е негов клиент, той продава само на лице, което е виждал в подходяща среда и разпознава. Този фейс контрол¹²³ е една от ключовите характеристики за дейността на дилърите, продаващи синтетика и кокаин на публични места. Ако се анализира тяхната практика, ще се очертае рамката на тази защитна стратегия. При типично нощно заведение¹²⁴ с 200–300 посетители (в дните от уикенда) употребяващите са в рамките на 50–70 души. В този случай 5–6

¹²² Според лица, работещи в барове, клубове и други нощни заведения, доходът, който те си осигуряват чрез дилърите на синтетика, е по-голям от този при алкохола.

¹²³ Понятието face control започва да се използва от охранителните фирми в нощните заведения, след като се заимства от западноевропейските охранителни практики. Съответно криминалният контингент бързо започва не само да се приспособява, за да прониква в охраняваните обекти, но и да го ползва за свои цели. За сводници, дилъри, наказателни бригади ориентацията по лицето става ключово за оцеляването.

¹²⁴ Основният въпрос, който възниква при описанието на дилърските мрежи в нощните заведения, е каква е ролята на собствениците им. Не е тайна, че много от нощните заведения в големите градове на страната продължават да са собственост на представители на силови групировки. Въпреки че има заведения, в които употреба на синтетика се допуска умишлено от собствениците, за да не изглежда западнало мястото, по-голяма част от местата вземат специални мерки срещу наркотиците. Според интервюта с участници на този пазар конкуренцията през последните години прави изключително внимателни притежателите и управителите на тези заведения. Те внимават основно за три неща: да имат редовни трудови и граждански договори с персонала; да имат бандероли на алкохола и да не допуснат инцидент с наркотици (включително подхвърлени от конкуренцията). Проблеми по всяка една от тези 3 линии може

дилъри, работещи в 3–4 заведения, познават всички, които са редовни клиенти¹²⁵. В големите заведения, където броят на посетителите може да достигне до над 1000 души едновременно и над 3000 за вечерта (поради циркулацията на клиенти из нощните места за забавление), броят на употребяващите може да е много по-голям, но дилърите не рискуват с непознати. Новите лица, желаещи да експериментират, получават търсения наркотик чрез някой от своите познати, които са познати на дилърите. Съответно, за да му бъде продаден наркотик самостоятелно, защитната тактика изисква лицето да е виждано достатъчно често, за да бъде запомнено. Другият подход, който дилърите следват, е да се продава само на определени **привилегирани клиенти**. От интервютата с такива клиенти се налага впечатлението, че старият принцип на приятелските мрежи се е запазил. Клиентът е склонен да купува повече и по-често от приятел. По този начин се създава чувството на сигурност, че няма риск от полицейски капан, а също, че стоката е качествена (изключително важна подробност за българските условия) и на по-ниска цена от тази за останалите. Принципът е който има приятел дилър, да събира поръчките на компанията¹²⁶. За тази услуга той получава отстъпка за количеството и гаранция за качеството. По този начин приятелската мрежа редуцира риска за дилъра. Дилърите имат обикновено същия социален профил като групите, сред които продават. Те са вътрешни лица – ученици, студенти, които по един или друг начин са влезли в наркоразпространението, но не се различават по стил на живот от клиентите си. Характерното за тях е, че са професионални дилъри, макар че може да учат или работят и някаква законна работа. Те принадлежат на боса (отговорника) на района. Напускането на „работата“ обаче обикновено не е лесно – в най-добрия случай им се позволява да излязат от системата, когато си намерят приемник.

Третият подход е подобен на използването на пласъорското ниво при хероина. Това са обикновено интензивно употребяващи потребители, млади момчета и момичета, които имат „доверени телефони“. Те обикновено имат големи приятелски мрежи от по-рядко употребяващи, на които осигуряват синтетика. Обикновено ги търсят активно самите дилъри и им предлагат специални оферти за определено качество, количество и цена. Тези продаващи обаче – за разлика от хероиновите пласъори – не са зависими от един дилър, имат понякога по 10–15 източника на синтетика (някои са специализирани само за едно психоактивно вещество, други продават всичко). Ако се визуализира този тип дистрибуторски мрежи, те са гъста паяжина, състояща се от десетки дилъри, които продават на стотици интензивни потребители, а те от

да доведе до прекратяване на дейността, а спиране дори за малък период означава да бъдеш изхвърлен от бизнеса. За да избегнат проблеми, собствениците почти винаги плащат на полицията, за да бъдат предупреждавани за проверки. Според отговорни полицейски служители през последните години наркотици рядко се намират при проверки по нощните заведения. Както казва един от респондентите: „Навремето земята побеляваше от изхвърлени от посетителите хапчета и пакетчета при внезапна проверка. Сега само от време на време намираме по някое пакетче“. Не е ясно доколко охраната на заведенията е във връзка с дилъри. Според самите охраняващи всички покупки се извършват извън заведенията. Персоналът, според барманите, понякога прави повече пари на вечер от потребители, които са потърсили дилър или проститутка, отколкото от продажба на алкохол.

¹²⁵ Простата сметка показва, че не са повече от 280 души, т.е. 4 заведения по 70 употребяващи.

¹²⁶ Привилегирваните клиенти биват сондирани предварително колко ще поръча тяхната компания.

своя страна – продават на свои 3–4 различни приятелски кръга. Може да се предполага, че именно тези пласьори стават по-късно дилъри. Обикновено в някакъв момент те успяват да попаднат на едър продавач, който им предлага много по-евтина стока за голямо количество. Подобни ниски цени означават възможност за огромни доходи.

Възниква въпросът за мястото на едрите продавачи. Контролът над производството предполага, че доставките на едро би трябвало също да са за лица, които са част от структурите на организираната престъпност. От интервютата с дилъри и полицейски служители обаче става ясно, че шанаджиите са изключително широко разпространени при синтетичните наркотици, особено през последните години. Това би могло да се интерпретира като факт, че доставчици на едро успяват ефективно да отправят самостоятелни поръчки до производителите, без да се съобразяват с районирането на страната. Съществуват няколко случая на задържани търговци на едро, които не принадлежат към структури на никого от босовете, контролиращи териториите в големите градове. Те изпълняват ролята на **пътуващи търговци**, движейки се между големите градове и доставяйки амфетамини за различни криминални лидери. В този план тяхната дейност наподобява пазарни субекти, които получават своите доходи на пазарен принцип – осигурявайки стоката, където има търсене, в конкуренция и независимо от търговците на едро, работещи за местните структури на организираната престъпност. Това дава основание да се предполага, че част от производителите или не са под пълен контрол, или че регионалните босове се конкурират помежду си, продавайки допълнителната си продукция, която не отива към Близкия и Средния изток, в градове извън техен контрол. По този начин слойт шанаджии успява да захранва приятелските си мрежи, следвайки принципа на продажба само на познати лица. Този модел очевидно ги пази освен от полицията и от структурите на организираната престъпност, контролиращи местния пазар. В резултат полузатворени мрежи, които не са част от организираната престъпност, особено бързо се развиват през последните 1–2 години в средно големите градове.

Предпоставка за развитието на телефонните приятелски закрити мрежи е, че за разлика от хероиновите потребители, употребяващите синтетични наркотици обикновено са лица със средно социално положение и оказването на натиск и насилие над тях с цел да се открие дилърът е риск, който се избягва както от криминалните лидери, така и от полицията.

Съществуват фрагментарни сведения, че тези мрежи от свободни средни черни предприемачи поръчват необходимите им количества амфетамини на различни производствени бази в страната. Възниква въпросът, защо тези едри търговци не се опитват да купуват по-качествени синтетични наркотици от Централна и Западна Европа подобно на техните колеги от Испания и Италия¹²⁷. Вероятно основната причина е, че **пазарът на стимулиращи наркотици е балансиран**. В долния сегмент предлагането на евтини амфетамини задоволява търсенето на масовия потребител, а във високия – кокаинът е добро решение за хората с високи доходи. Би могло да се прогнозира, че

¹²⁷ Вж. *Synthetic Drugs Trafficking in Three European Cities...*

вероятно след падането на граничния контрол с влизането на България в ЕС от 1 януари 2007 г. може да възникнат мрежи за внос на синтетични наркотици – и особено на екстази, като се има предвид резкият спад на цените при тази група психоактивни вещества.

2.2.4. Пазарът на кокаин

Въпреки че равнището на употребата на кокаин в България е значително под средните нива, наблюдавани в Западна Европа, той заема специално място както за разпространителите, така и за потребителите. Според налични изследвания кокаинът („белото“) се смята за най-престижната, най-добра и следователно най-желаната дрога. Високата му цена обаче го прави непозволено скъп. Развитието през последните пет години демонстрира ясна тенденция към увеличаване на употребата му. Националните представителни изследвания¹²⁸ показват, че „опитвалите някога кокаин“ бързо нарастват от 0,1 % през 2002 г. на 0,8 % през 2007 г. Процентът е дори по-голям – 1,1 % според изследването на Националния фокусен център¹²⁹. За възрастовата група 18–34 години относителният дял достига 2,4 %. При това се оказва, че опит с употребата имат твърде различни социални групи: от хероиново зависими (10 % от интервюираните заявяват, че са употребявали през последния месец), до студенти, от които 1,2 % заявяват, че са употребявали през последния месец, а 4,9 %, че са опитвали някога през живота си¹³⁰ (при учениците процентът на опитвалите е 1,6 %¹³¹).

Безспорно най-високо равнище на консумация се наблюдава сред групите с най-стабилни доходи – висококвалифицирани професионалисти и мениджъри. За съжаление, изследването на тази група е много трудно. От информация, набрана предимно чрез дълбочинни интервюта, може да се каже, че от гледна точка на **профила на употреба**, кокаинът има сходни характеристики най-вече с амфетамините. Преобладаващо се консумира в края на седмицата – петък и събота, по време на празници като Коледа и Великден, летни и зимни ваканции.

Според дилърите има две относително обособени групи употребяващи. **Първата** е от хора, които имат високи доходи и купуват само кокаин. По-голяма част от тях не са свързани със силовото предприемачество. Те смятат синтетичните наркотици за нискокачествена и рискова дрога. Тази група употребяващи са изключително взискателни спрямо качеството на кокаина. Обикновено избираните нощни заведения не са свързани с дискотеки, а се предпочитат по-малки луксозни клубове. Значима част от потребителите предпочита попфолк („чалга“) заведения. Друга разлика е, че в тях се консумира и храна, което при употребата на амфетамини почти напълно отсъства. Алтернатива на заведенията, свързани с нощен живот, за групата на употребя-

¹²⁸ Национални представителни изследвания със специализирани блокове въпроси за достъпа до наркотици и употребата им са провеждани веднъж от Витоша Рисърч – от 2002 г. до настоящия момент.

¹²⁹ Вж. Национален фокусен център...

¹³⁰ „Университетските студенти и психоактивните вещества'06“, национално представително проучване сред студентите в България, Национален фокусен център за наркотици и наркомании.

¹³¹ Национален център по наркомании, 2003.

ващите само кокаин са домашните партита. Те са обикновено за затворени приятелски кръгове, където кокаинът се предлага заедно с алкохол. Според дилъри, зареждащи със „стока“ подобни партита, често известни подземни босове организират доставката на необходимото количество наркотик, като по този начин получават достъп до затворените групи на мениджъри, полицаи, митничари, високопоставени магистрати, полицаи и др. На основата на полицейската статистика може да се каже, че тази група потребители е практически недосегаема от правоохранителните органи. Причината е не само в херметичността и високите им социални позиции, а и в това, че полицейските служители избягват да търсят проникване сред тях.

Вторият тип потребители на най-скъпата дрога са хора, които консумират кокаин по-скоро инцидентно. Те обикновено са амфетаминови потребители, които епизодично си позволяват кокаин. Чрез тях равнището на употреба на кокаин влияе върху равнището на продажби на амфетамини. Според дилъри, ако клиентът им „си позволи през петъка кокаин“, няма да купи амфетамини не само в съботата, но и през следващите седмици. Обикновено с повишаване на възрастта и подобряване на материалния статус част от тази група потребители преминава към чисто кокаинова консумация.

Организацията на разпространението на кокаин заема особено място. В големи градове като София, Варна, Бургас и Пловдив тя е отделна структура. Например в София, според служители от полицията и дилъри, разпространението на кокаин се контролира от ВИС (Take). Наместникът под него е известен с прякора Сако; осигурява зареждането на столицата и се отчита нагоре. Стоката за София се продава надолу на едрите дилъри, които я продават или на специализирани дилъри, осигуряващи само кокаин на телефон, или на дилъри, продаващи в районите други видове наркотици. Този отделен клон на наркоразпространението има договорености с отговорниците, но те нямат никаква оперативна функция по отношение на кокаина. Дилърските мрежи в районите за продажба на хероин, амфетамини и марихуана имат чисто търговски отношения с кокаиновата мрежа, т.е. когато имат клиенти, които търсят кокаин, си купуват от тях и го препродават със съответната печалба. Редовните клиенти обикновено купуват от кокаинови дилъри. Как точно са изградени отношенията между дилъри, които продават кокаин в районите на заведенията, какви ренти плащат на отговорниците на райони, не е известно, но безпроблемната им дейност показва, че отношенията са договорени. Подобни отношения се наблюдават във Варна – там кокаинът до 2005–2006 г. е отделна вертикална структура и се контролира от криминален лидер с прякор Камилата. След като той напуска страната, контролът над една от двете продаващи структури в града преминава в ръцете на Веско Полицая. Дистрибуцията обаче остава отделна организация, ръководена от Севата.

Бургас е единственият голям град, в който до пролетта на 2007 г. се смята, че кокаинът се контролира от една криминална организация известна като „поморийската групировка“ с лидер Митьо Очите. Както бе споменато обаче, в този град независима дистрибуторска мрежа работи за всяка група наркотици и кокаинът се продава също през самостоятелна структура. След задържането на Митьо Очите съществуващата организация започва да се разпада.

В най-големите регионални пазари като Слънчев бряг–Несебър през лятото на 2007 г. контролът се осъществява от софийските структури на ВИС.

За доставките на кокаин на българския вътрешен пазар се знае твърде малко. След смъртта на Поли Пантев (за когото се твърди, че е откраднал кокаин от колумбийски картел и част от количество е консумирано в България) през 2001 г. почти нищо не се знае за отношенията внос–продажба в България. Не са известни нито цените, нито количествата кокаин. Българският криминален лидер, свързан с трафика на кокаин, е Брендо. Според полицейски източници той не работи за българския пазар. Залавянията на български „мулета“ в различни европейски страни, като Испания, Холандия, Италия, както и в Латинска Америка не показват връзка с българския вътрешен пазар на кокаин. Независимо дали това са „мулета гълтачи“¹³² с малки количества, или екипажи на яхти, в които се залавят тонове, до този момент няма известни случаи наркотикът да е бил насочен към българския пазар.

2.3. ОБЕМ НА НАРКОПАЗАРА, ТЕНДЕНЦИИ И ВЪЗМОЖНИ СЦЕНАРИИ ЗА РАЗВИТИЕ

Преди да бъде анализирана динамиката на разпространението през последните години при четирите групи психоактивни вещества ще бъде направен опит за оценяване обема на наркопазара. Предварително е необходимо да се уточни, че поради фрагментарността на данните за броя на употребяващите и интензивността на потреблението, а не на последно място и за съотношението между цени и качество, предложените изчисления следва да се приемат като условни.

2.3.1. Обем на наркопазара

Според най-консервативните оценки употребяващите хероин са около 15 000–25 000 души, като не са едновременно присъстващи на пазара купувачи. Наличните данни от количествените изследвания в градовете показват, че поне една трета от тази група не употребява определен период от време, като най-честите причини са излежаване на присъда, лечение, временно отсъствие от страната¹³³, отказване, което обикновено има характер на временно спиране, и т.н. Следователно употребяващите в един и същ момент са приблизително 10 000–16 000. От количествените проучвания за средния брой дози става ясно, че варират през различните години в зависимост от качеството на хероина и броя на „дупките“, които възникват в разпространението. През периода 2003–2005 г. средният брой дози се движи между 1,5 и 1,8 на ден¹³⁴. Цената на една стандартна доза хероин (независимо от количеството и качеството) средно за страната може да се оцени между 5 и 10 лева. Ако се отчете броят

¹³² Те пренасят кокаин в стомаха си, като поглъщат наркотика в малки опаковки.

¹³³ Според дълбочинни проучвания част от хероиновозависимите търсят работа извън страната, подобно на значим процент други български граждани, или лечение заради убеждението, че в България не се предлага достъпно качествено лечение.

¹³⁴ Вж. Законът за еднократната доза една година по късно...

на употребяващите, по броя средни дози и по средната цена на доза **годишният оборот на пазара на хероин се движи в границите между 32 млн. и 105 млн. лева**. Това са обеми, изчислени по т.нар. улични цени, но част от хероина се употребява от дилърите на най-ниско ниво. По наша оценка това образува около една пета от общия обем на потреблението.

Оценката на обема на **пазара на канабисови продукти** е значително по-трудна поради нередовността на употребата и липсата на специализирани количествени изследвания на тази група незаконни психоактивни вещества. Националните представителни изследвания и изследванията сред ученици и студенти дават данни за относителния дял на опитвалите, но липсва надеждна информация за конкретните модели на потребление. Единствените сравнително надеждни данни се оказват оценките за обема на дневните продажби в най-големите и големите градове: количеството годишно потребление се движи между 15 000 и 20 000 кг канабис, продадени на дребно. Цените на улицата, както бе показано, отново силно варират в зависимост от населеното място, наличието на монопол и пр. Средната цена за първото полугодие на 2007 г. за най-големите градове на страната е около 3300 лева на килограм (или 3,3 лева на грам). Следователно **годишният пазар на меки дроги в страната варира между 50 и 66 млн. лева**. Данните показват, че пазарът на меки дроги е нараснал десетократно в сравнение с 2002–2003 г., когато оценката е между 3,2 и 5 млн. лева годишно¹³⁵. Възможно е до края на годината обемът на пазара на канабисови продукти да нарасне допълнително, тъй като в момента на най-големия пазар (София) структурите на организираната престъпност се опитват да наложат цена от 10 лева на грам.

Пазарът на синтетични наркотици, подобно на меките наркотици, е също изключително труден за оценяване. При около 7000–10 000 интензивно употребяващи, които консумират всеки ден или в края на седмицата (четвъртък–неделя), и среден разход според дълбочините интервюта от 50–60 лева, се получава обем на годишното потребление в размер на 14–24 млн. лева. Към тях трябва да се прибавят около 30 000–40 000 потребители, които използват наркотици от време на време. Според данните те плащат средно 20–40 лева месечно, т.е. обемът на годишното им потребление е между 7 и 19 млн. лева. Ако съберем тези две условни групи¹³⁶, ще получим, че обемът на **пазара на синтетични наркотици се движи между 21 и 43 млн. лева (годишно)**.

При кокаина оценката е най-сложна, защото само малки елитни групи могат да си позволят редовната му употреба. Епизодично потребление има и на хора с много ниски доходи, като ученици и хероинозависими безработни. Изчисленията допълнително се усложняват от факта, че се наблюдава значителна употреба от чужди туристи в летните и зимните курорти, за които няма почти никакви данни. Според наркодилъри, имащи представа за най-големите градове на страната, в София, Варна и Бургас пазарът на кокаин през последната година е достигнал приблизително обем, равен на половината от продажбата на синтетични наркотици. Следователно обемът на **кокаиновия пазар може да се оцени на 10–20 млн. лева годишно**.

¹³⁵ Вж. *Пазарът на наркотици...*

¹³⁶ За да се опростят изчисленията, всички останали типове потребители са сведени до тези две групи.

Ако се сумират продажбите и на четирите пазара, обемът на **пазара на наркотици в страната би трябвало да се движи между 108 и 234 млн. лева годишно.**

2.3.2. Тенденции в развитието на наркопазара

Както бе посочено, развитието от началото на столетието води до постепенно изчезване на различията в моделите на разпространение на различните незаконни психоактивни вещества на средно ниво. Обикновено в един град или в един район продаващата структура предлага почти всички видове дрога. Същевременно на най-ниско ниво се наблюдава известна специализация сред дилърите. Макар че процесите между различните пазари и нива на наркоразпространение са в много случаи неразличими, за яснота ще бъдат разгледани като три условно обособени системи.

Улично ниво

Въпреки че най-ниското ниво е свързано с различни типове дилъри и при четирите пазара сътресенията в хероиново разпространение могат да се определят като най-сериозната промяна през последните 4–5 години. Вероятно основният фактор е спадащият брой на употребяващите хероин. Причините са различни. На първо място, подрастващите започват ясно да различават хероина от останалите наркотици. На второ място, заместващи програми като метадоновите изземват клиенти от хероиновите дилъри. На трето място, след падането на шенгенските визи има процес на миграция към Западна Европа, където се търсят лечебни програми, комуни или просто работа. В резултат на активизирането на правоохранителните и правораздавателните органи броят на осъдените на лишаване от свобода значително нараства¹³⁷. Според някои оценки близо една трета от 12 000 души, които излежават присъди, са с опит в употребата на хероин. Последницата е, че по-малката му употреба влияе обратно върху новите потребители. Както бе показано, дългогодишните хероиново зависими имат изключително важна роля за най-ниското ниво при разпространението. С бързото им намаляване започват и проблемите в намирането на достатъчен брой пласъори (pushers) и дилъри. По-малко пласъори означава и по-малко нови потребители. В резултат на тези промени устойчивият доход, който хероинът осигурява на разпространителските мрежи, вече е минало. Това предизвиква периодични „дупки“ във финансирането, което пък води до трудности в снабдяването, компенсирани с допълнително разреждане на наличния хероин. Проблемите при финансирането засягат не само вноса, но и осигуряването на насилие. В много случаи наказателните функции се депрофесионализират.

Ако броят на дилърите, пласъорите и **оборотът на пазара на хероин рязко намалява**, при меките дроги, синтетичните наркотици и кокаина се наблюдава **точно обратната тенденция**. Броят и структурите, разпространяващи тези наркотици, рязко нарастват. За разлика от хероиновите дилъри обаче контролът при този тип лица е много по-сложен. През последните 3–4 години освен

¹³⁷ Присъдите са не само за разпространение на наркотици, а и за различни видове криминални престъпления.

бързо нарастване броя на дилърите се наблюдава и циклично намаляване и увеличаване броя на „свободните дилъри“.

Промени на средните нива

С промените в най-ниския слой след 2002 г. се наблюдават сериозни размествания по етажите над тях. Това е нивото на криминалните лидери, които са почти неуязвими от правоохранителните органи, но за сметка на това вътрешните противоречия помежду им често водят до крайни форми на насилие. Особено показателен е примерът с най-големия регионален пазар в страната – София. „Войната за районите“ започва през 2002 г. с опита на един от най-силните криминални наркопредприемачи – Антон Милтенев – Клюна, да постави столицата под контрол. Този конфликт показва, че наркопазарът е една от зоните на подземния свят, където криминалните лидери не успяват да ограничат насилието. В периода 2002–2004 г. се наблюдава най-висока интензивност на насилието. Случващото се на наркопазара засяга и други черни пазари – контрабанда, крадени коли, проституция и пр. Конфликтът приключва с отстраняването на Клюна и разделянето на София през 2004 г. на две части. Според интервюирани служители от полицията и дилъри границата между тях минава по бул. „България“ и Перловската река (канала). Южната част на града попада под контрола на Златко Баретата, а останалата остава за Пешо Щангата. В рамките на две години следва нова промяна и конфликт, който приключва с изтласкването на Пешо Щангата и постигането на почти цялостен контрол от Рашо над софийските райони.

Преходът от една към друга контролираща фигура води и до промени в районите на София. Ако се сравни 2007 с 2003 г., ще се види, че само два района са останали със същите отговорници (вж. *Фигура 14* и *Таблица 4*).

Фигура 14. Разпределение на София по райони (2003–2007)

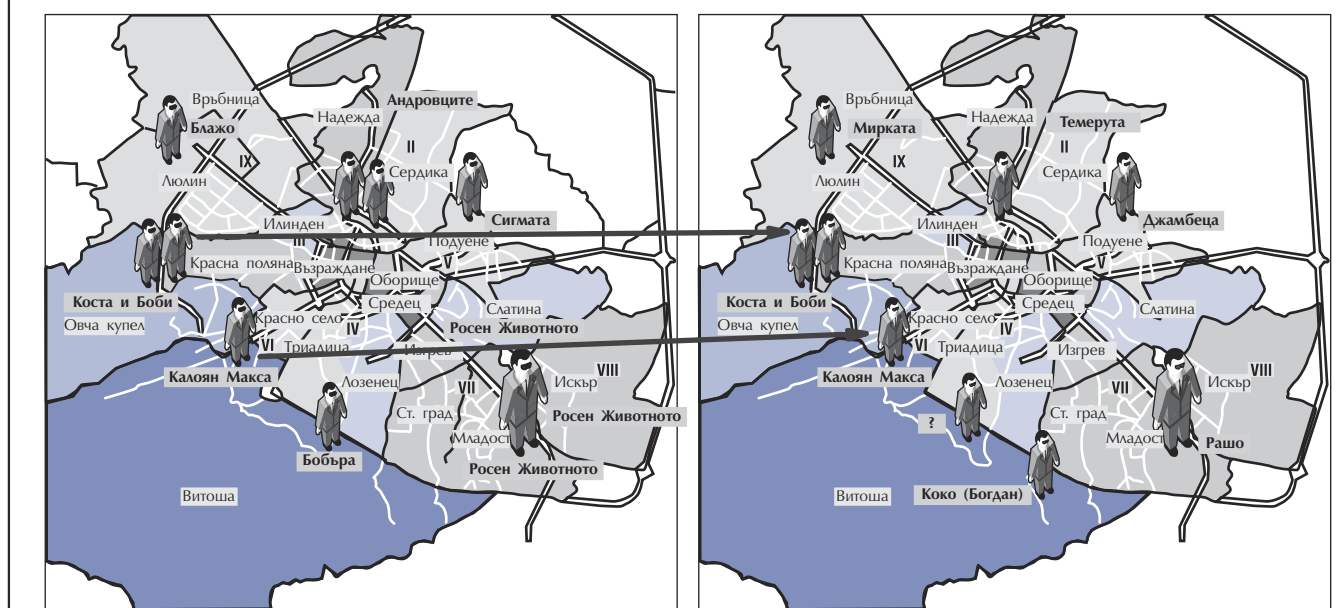

Таблица 4. Разпределение на София по райони

	2003	2007	
I район	Росен Животното	Рашо	Освен контрола над повечето райони в София Рашо контролира сам и най-доходоносния I район. Това обяснява защо мрежата в „Младост“ работи в почти цяла София. В I район след 2–3-годишно отсъствие се е завърнал към синтетиката и меката дрога Росен Животното
II район	Андровците	Темерута	До смъртта на Бобъра през 2006 г. районът се дели
III район	Коста и Боби	Коста и Боби	
IV район	Бобъра	Коста, Боби и Късоръкия	Коста и Боби се опитват да поставят под контрол района след смъртта на Бобъра, но за него има много желаещи. Той е един от най-доходоносните заради центъра на София
V район	Сигмата	Джамбеца	
VI район	Калоян Макса	Калоян Макса	Характерното за района е, че известен шанаджия успява да продава, създавайки телефонна централа
VII район	Росен Животното	Коко (Богдан)	
VIII район	Росен Животното	Банзо	
IX район	Блажо	Мирката	Това е районът с най-малък контрол, където шанаджиите почти безнаказано продават

Подобно развитие, съпроводено от периодични конфликти, се наблюдава и във Варна, където чрез смяна на отговорниците градът към настоящия момент (2007 г.) се поделва между двама криминални лидери. Според интервюирани полицаи и дилъри Вальо Бандита контролира кварталите „Владиславово“, „Възраждане“, „Младост“, „Кайсиева градина“, Аксаково и Аспарухово, а Веско Полицая – кварталите „Чайка“ и „Левски“, както и курорта Златни пясъци.

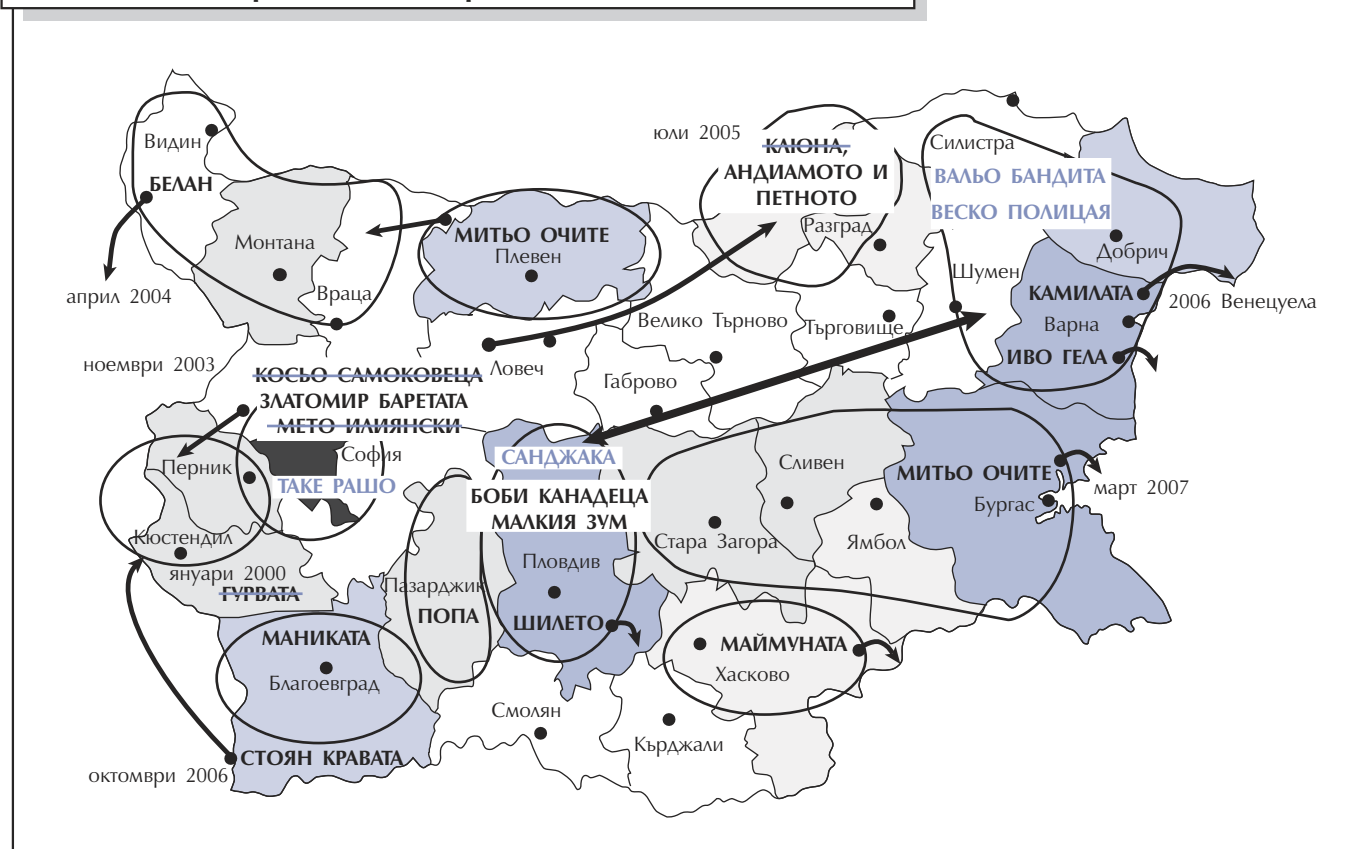
В по-малките градове в страната средното ниво има различна структура. Поради размерите на районите си криминалните лидери там – дори да имат контрол над целия град при всички групи наркотици – са с по-малки доходи дори от най-дребните „отговорници“ в София и Варна. Същевременно продължителността на владение рядко надхвърля 2–3 години.

Промени на високите нива

Анализът на развитието след 2003 г. показва, че на практика почти всички известни криминални лидери през лятото на 2007 г. вече не присъстват на пазара. Причините са поръчкови убийства, естествена смърт, емиграция, екстрадиране, доброволно оттегляне и повдигнати обвинения (вж. *Фигура 14*). През 2003 г. в Амстердам е застрелян Косъо Самоковеца и изчезва Мето Илиянски (двама от тримата лидери, контролиращи София). През април 2004 г.

е екстрадиран контролиращият Северозападна България черногорски гражданин Белана, Антон Милтенев – Клуна е застрелян през юли 2005 г. От 2006 г. изтърпяват своите присъди Стоян Кравата и Маниката. Камилата емигрира в Южна Америка, а последният известен лидер от периода на предходния анализ – Митьо Очите, е задържан през пролетта на 2007 г.

Фигура 15. Разпределение на пазара на наркотици в България по райони на контрол

Въпреки че се появяват нови лидери, като Рашо (София), Санджака (Пловдив), Вальо Бандита и Веско Полиция (Варна), може да се твърди, че все по-ясно се очертава изчезването на най-високото ниво на наркопазара и е налице ясна тенденция към загубване на контрола над големите райони. За разлика от края на 90-те години и началото на века старият модел на едновременно участие в бял, сив и наркобизнес се смята за все по-рисково. Големите сенчести играчи предпочитат да се изтеглят напълно от наркопазара и да инвестират свободните си средства в легален бизнес.

2.3.3. Възможни сценарии

Прогнозите за бъдещето на наркопазара условно може се сведат до три сценария, с които да се опише съществуващият в момента потенциал за развитие.

Песимистичният сценарий е свързан с нов цикъл на нарастване потреблението на хероин. Предстои излизането на много хероиново зависими от затворите. Може да се прогнозира, че голям процент от тях ще се върнат към старите си навици поради липса на адекватно лечение. Снабдяването с хероин ще се подобри поради отпадането на контрола на високо равнище и възникването на все по-добри контакти на средно ниво между българските и турските наркорежи. Пример в това отношение е Пловдив. Това ще доведе до подобряване качеството на хероина и възможността за закачане на опитващи (при моментната концентрация на диаморфин това е доста по-трудно). Младите хора вече нямат примера на многобройните тежко зависими, които предизвикват страх и въздържане. При синтетичните наркотици след присъединяването ни към ЕС пътуването и пренасянето на прекурсори и наркотици от Западна и Централна Европа става много по-лесно. Следователно е възможна нова епидемия от употребяващи тази група психоактивни вещества. При тревата процентът на употребяващите е все още много по-нисък, отколкото в бившите социалистически страни, и ще нараства. Кокаинът ще стане все по-често употребяван заради по-високия доход на населението и подобно на страни като Испания, туризмът ще изисква развитие на пазара.

Реалистичният сценарий е свързан със запазване на статуквото. Ще има както цикъл на нарастване на хероиновата употреба, така и цикъл на спад. Въпреки неефективността на лечебните програми съществуват достатъчно заместващи програми, които поемат новите потребители на хероин и не ги карат да продават на всяка цена на своите познати. Следователно „снежна топка“ и епидемия, подобна на края на 90-те години, няма да има. Синтетичните наркотици и меките дроги ще подобряват качеството си, но цената им ще продължи да се увеличава и това ще възпрепятства бързия ръст на потреблението. Като цяло българските млади хора запазват консерватизма си при консумацията на психоактивни вещества и въпреки че много от тях са склонни да опитват, сравнително малко стават редовни потребители.

Оптимистичен сценарий. Предполага се държавата (подобно на развитите демокрации) да инвестира повече в лечение и социални разходи, отколкото в репресия. В правоохранителните институции ще бъде направено реструктуриране, като се създаде ефективна координация между полицейските служби, работещи срещу уличното ниво на наркоразпространение, и специализираните звена за борба с организираната престъпност, които да засегнат ефективно недосегаемите средни и високи нива на наркоструктурите. В настоящия момент донякъде се засягат само ниските нива, а по-високите остават настрана поради липса на ефективен механизъм за координиране между различните полицейски структури. При този сценарий ще възникнат рационални програми за превенция, които няма просто да имитират дейност, ще се насочват към реално съществуващите проблеми и редовно ще оценяват ефективността си.

3. ПРОСТИТУЦИЯ И ТРАФИК НА ХОРА

В България темата за проституцията през последните 5–6 години се превърна в предмет на засилени дискусии и все повече се осъзнава като **реален проблем по две причини**. Първо, поради зависимостта между платените сексуални услуги и организираната престъпност; второ, поради връзката на проституцията с трафика на хора, което привлича вниманието както на големи международни организации, така и на западни правителства, чувствителни към тези теми.

Именно информацията за български момичета – жертви на сексуална експлоатация, които са потърсили помощ в Западна Европа, за първи път очертава **мащабите на проблема българска проституция**. Особено важно място в този процес имат систематизираните данни от страни като Германия и Холандия, от които става ясно, че малка страна се е превърнала в един от най-големите източници на трафик на хора. Според четирите годишни доклада за трафика на хора – Dutch National Rapporteur за периода 2000–2003 г., 14 % от жертвите на сексуална експлоатация в Холандия идват от България, което поставя страната ни на първо място през наблюдавания период (вж. Таблица 5).

Сходно е положението и на най-големия пазар на сексуални услуги в Европа – Германия. Според годишните анализи на Германската криминална служба за периода 2001–2005 г. България е на трето място в света по брой на жертви на трафик на жени с цел сексуална експлоатация (вж. Таблица 6).

От съобщенията за случаи на трафик с цел сексуална експлоатация, които периодично се появяват в Австрия, Гърция, а особено в Италия, Белгия и най-вече в Испания, може да се направи изводът, че мащабите на това изключително тежко престъпление срещу личността са подобни на тези в Германия и Холандия, но информацията, за съжаление, не е систематизирана.

Данни като тези за трафика на жени с цел сексуална експлоатация за Германия и Холандия повдигат един основен въпрос: **кое прави възможно трафикът на хора от една 8-милионна страна да е сравним с този от страни като Русия със 150 милиона население, Тайланд – с 65 милиона, Украйна – с 46 милиона, както и да е по-голям от страни с 3–5 пъти по-голямо население, като Полша и Румъния**.

Таблица 5. Жертви на сексуална експлоатация в Холандия по държави

	2000–2003 г.	
	Брой на жертвите	Процент от жертвите
България	166	14,0
Нигерия	122	10,0
Румъния	67	6,0
Русия	73	6,0
Холандия	65	5,0
Китай	45	4,0
Украйна	49	4,0
Чехия	31	3,0
Литва	42	3,0
Сиера Леоне	39	3,0
Албания	19	2,0
Камерун	21	2,0
Молдова	30	2,0
Полша	28	2,0
Бразилия	13	1,0
Гвинея	15	1,0
Тайланд	12	1,0
Неизвестни	161	13,0
Други	227	19,0
Общо	1225	100,0

Източник: *Trafficking in Human Beings – Dutch National Rapporteur*

Първоначалната цел на този анализ беше да се да се изследват типологията и организацията на пазара за проституция в България. Статистиката за трафика на жени в Западна Европа, получена в процеса на работата, обаче шокира с изключително високия коефициент на жертвите от България (вж. *Таблица 6*).

Във връзка с това се поставят няколко въпроса:

Първо, **какъв е размерът на българския износ на проституиращи за Западна Европа?** В редица анализи се приема, че около 90 % от жертвите са прехвърлени с цел сексуална експлоатация, но в същото време изследвания на проституцията в Западна Европа показват, че много малък процент от жените, проституиращи в чужди страни, са търсили помощ и са регистрирани като жертви на трафик. Така че регистрираните жертви от български произход може да се разглеждат като върха на айсберг, под който се крие огромен брой проституиращи извън България.

Таблица 6. Жертвите на трафик на жени по страни през периода 2001–2005 г.

	Брой на жертвите (2001–2005)	Коефициент на жертвите – 2003 г.*
Русия	747	1,2
Украйна	520	1,6
България	432	12,7
Румъния	425	4,3
Полша	349	1,7

* Коефициентът се изчислява по отношение на 100 000 лица във възрастовата група на жени от 15 до 30 години за съответната страна (Bundeskriminalamt, 2003)

Източник: Bundeskriminalamt 2002–2005

Второ, каква е причината делът на българките да е толкова голям сред проституиращите в Западна Европа?

Трето, дали свръхвисокият коефициент на жертвите на трафик от България е резултат само на **социално-икономически фактори**, или причината е в **спецификата на престъпността в страната?**

Повдигнатите въпроси са само част от сложния социално-икономически феномен на българската проституция. Безспорно „износът“ на момичета, предлагащи сексуални услуги в Западна и Централна Европа, е най-доходоносният пазар за българската проституция, но същевременно тази дейност е невъзможна без вътрешния пазар на проституция. По тази причина предмет на изследването са както възникването на българския пазар за платен секс, така и структурата и организацията на проституцията в страната. Предлаганият текст е един от първите опити за анализ на проблема на проституцията¹³⁸ в България и поради това няма претенции за изчерпателност.

¹³⁸ В различни теоретични анализи се правят опити да се обяснят причините и разпространението на проституцията във всяко общество. Изследванията по темата може да се сведат до четири основни обяснителни модела за включването на жените в проституцията: *патологичен модел, модел на социална дезорганизация и криминална субкултура, модел на икономическа позиция и бедност и модел на полова дискриминация и мъжко насилие.*

Логиката на *патологичния обяснителен модел* е, че някакъв вид индивидуална аномалия или патология карат жената да стане проститутка. Представителите на този модел разглеждат проститутките като съвършено различни от „обикновените“ жени.

Моделът на социална дезорганизация и криминална субкултура се основава върху отношението на жената и позицията ѝ в по-широкото общество, за да обясни нейното включване в проституцията. Вниманието се фокусира върху степента, в която жените се отклоняват или провалят в това, което се приема за нормално, особено по отношение на семейството или работата. Проституиращите жени са разглеждани като нарушаващи общоприети норми, което прави тяхното включване в проституцията фактически неизбежно.

При *модела на икономическата позиция* на преден план се извеждат специфичните икономически условия, оформящи включването в проституцията. То е разглеждано като икономическо решение, защото проституцията е приета за икономическа дейност. Икономическият

3.1. ВЪЗНИКВАНЕТО НА ВЪТРЕШНИЯ ПАЗАР И БАЛКАНСКИЯТ КОНТЕКСТ

След колапса на комунистическите режими страните в Източна и Централна Европа преживяват сложни политически, икономически и социални промени. Катаклизмите, свързани с икономическия преход, водят до нарастване на безработицата и рязко спадане стандарта на живот.

В някои специализирани изследвания¹³⁹ като едно от последствията от тези промени се посочва, че за голям брой жени проституцията се е превърнала в единствен начин да изкарват прехраната за себе си и семействата си и че почти всички страни от Централна и Източна Европа, сред които най-вече балканските, са регистрирали рязко нарастване на проституиращите.

Голямо влияние за разрастване на бизнеса с проститутки на Балканите оказват и военните конфликти в Югославия. Слабо охраняваните граници, присъствието на международни войски, както и липсата на работеща съдебна система създават идеални условия за сексиндустрията в страните от този регион. В близост до военните бази се разполагат многобройни жрици на любовта, предлагащи сексуслуги на войниците. Имайки предвид, че в повечето страни на Балканския полуостров проституцията е забранена от закона, тя се превръща не само в сериозен социален проблем за региона¹⁴⁰, но и във важен източник на доход за организираната престъпност.

Случващото се в България в много отношения е предопределено от **балканския контекст** и значително по-тежките **икономически сътресения** в сравнение с Централна и Източна Европа. Въпреки това пазарът на сексуални услуги се развива относително бавно. Макар че почти веднага след 1990 г. полицията изоставя репресивните си мерки над жените, предлагащи платени сексуслуги, минават 7–8 години преди проституцията да се превърне в масова професия. За съжаление няма никакви изследвания, които да обяснят какви са причините както за забавеното развитие, така и за рязкото нарастване на проституиращите в края на 90-те години. От интервюта с полицейски служители, проституиращи, сводници, собственици на клубове, материали на разследващи журналисти се очертават различни взаимосвързани фактори, предопределящи по-бавното масовизиране на проституцията – от инерцията, свързана със социалистическия модел на обществото и силните родово-семеини връзки, до жестоко намалените доходи, които ограничават вътрешното търсене.

модел обикновено се свежда до едно от следните обяснения: 1. жените са принудени и/или се насочват към проституцията, защото нямат друг начин за изкарване на прехрана; 2. те избират да се включат в проституцията, защото парите, които могат да се спечелят чрез нея, са много повече, отколкото при другите икономически възможности.

Моделът на полова дискриминация и мъжко насилие предполага, че има разлика между проститутките и другите жени и това е резултат от ефекта, който проституцията има върху проститутките. Представителите на модела обясняват проституцията като проява и резултат от мъжкия контрол над женската сексуалност. Жените стават проститутки поради предишни травми, нанесени от мъж. Проститутките са представени като „жертви“ на системата, доминирана от мъжете, в която тези жени са с малко или никакви ресурси да се противопоставят на социалните сили.

¹³⁹ Вж. напр. Sarang, A. and J. Hoover (eds.) *Sex work, HIV/AIDS, and Human rights in Central and Eastern Europe and Central Asia. The Central and Eastern Europe Harm Reduction Network*, 2005, p. 19.

¹⁴⁰ Ibidem.

Ако се направи опит да се реконструира възникването на вътрешен пазар за платени сексуални услуги в България, става ясно е, че в началото на 90-те години местата, на които те се предлагат – хотели и нощни заведения, „внасят“ проституиращи момичета от Украйна, Молдова и Русия. В първите години на прехода се привличат предимно крайно социално слаби момичета (от ромски произход, идващи от малки населени места и пр.) и такива с девиантно поведение, които биват задържани в професията предимно със систематично насилие. На практика проституирането в страната е невъзможно без участието на своднически мрежи и собственици на специализирани заведения. Същевременно на всички нива на пазара за платен секс, който е структуриран към 1992–1993 г., може да се установят участието и контролът на организираната престъпност.

Бавното развитие на българския вътрешен пазар обаче не възпрепятства свързването му с чуждестранни и международни своднически мрежи. Вълната от емигранти през периода 1989–1991 г., установяващите се в Централна Европа български рецидивисти, амнистирани през 1990 г., войната в Югославия от лятото на 1991 г. и разпадането на СССР са само част от **факторите, които „скачват“ зараждащия се български пазар на сексуални услуги с този в Централна и Западна Европа.** Типична става практиката проституиращи българки да бъдат предлагани чрез балканските и източноевропейските сводници, като доминиращи в началото са албанските своднически мрежи. При тях насилието е неотменна част както при набиране на момичета, където нормален метод е отвличането, така и при контрола над проституиращите. При неизпълнение на „дневната норма“ обикновено се налага физическо наказание. **Определящо влияние за организацията на българската проституция обаче оказва рускоезичната организирана престъпност.** Моделът на „точки“, предварително разпределяне на местата, които всеки сводник има за своите момичета, се въвежда и от българските сводници. Те предпочитат да използват понятието „пост“ (най-често членувано като „поста“) вместо руското „точка“, което има точно същата структурно-организационна роля – да се разпределя пазарът. В зависимост от доходността на района и броя на „постове“ сводникът плаща рента на босовете на организираната престъпност и органите на реда (най-често полицията и прокуратурата), както и на администрацията.

С разцвета на силовите групировки по време на югоембаргото (вж. първа глава) сътрудничеството със структури на организираната престъпност в Западните Балкани и Централна Европа при трафика на момичета с цел проституция става устойчиво и е подобно на другите дейности, свързани с преминаване на балканските граници – контрабанда на нефтопродукти, наркотици, крадени стоки и пр.

През първата половина на 90-те години износът на проститутки претърпява сериозна еволюция и сменя няколко пъти каналите си, докато се превърне в устойчива дейност. **Исторически първото направление за износ на проституиращи е към Чехия и Унгария** и там се формират първите български своднически мрежи извън страната. Близостта и по-лесният достъп до тези бивши социалистически страни ги превръщат в предпочитано направление и българските сводници използват вече създадената база от българските крадци на коли. В страните от бившия СИВ българските проститутки работят преди

всичко в населени места, близки до границите с Германия и Австрия, където секстуризмът е най-активен. В началото на 90-те години достъпът до Западна Европа е епизодичен поради визови ограничения, но към 1993–1994 г. в по-либерални страни като **Холандия и Белгия** се появяват първите „гнезда“ на сводници и проститутки и постепенно започва процесът на разширяване на българските общности. Третото направление е за **Гърция и Македония**, откъдето трасето достига **Италия**. Четвъртото направление за износ на български момичета е към страни от бившата Югославия и по-специално в зоните, където има мироопазващи сили – първоначално **Босна и Херцеговина**, по-късно – **Косово**.

В средата на 90-те години структурата на българския пазар на проституция вече е оформена. В страната се наблюдават три слоя – **улична, клубна и елитна проституция**. Тези три нива осигуряват две други форми на българска проституция – **курортната и експортната проституция**.

Каре 3. Дебатът „за“ и „против“ легализиране на проституцията

Традиционно в литературата и обществените дискусии¹⁴¹ присъстват две основни становища: според едното проституцията трябва да се криминализира, а според другото – да се легализира. Всяка от спорещите страни представя аргументи в защита на своята теза.

Привържениците на криминализирането обикновено използват три типа аргументи в защита на идеите си. Единият се основава върху традиционния и религиозния морал – проституцията се разглежда като грях и поквара на обществото, в пълно противоречие с моралните ценности, които трябва да се спазват. Вторият тип аргументи поддържа, че проституцията поражда престъпност и болести. Много феминистки пък твърдят, че тя води до деградиране и подчиняване на жените.

Защитниците на идеята за легализиране на проституцията твърдят, че нейното разрешаване може дори да бъде социално добро. Свободата някой да използва тялото си както желае се разглежда като основно право. Тук се набляга на два основни аргумента – финансов и медицински. В първия случай се изтъква приносът, който проституцията би имала за увеличаване бюджета на дадена държава чрез плащане на данъци. Другото е, че узаконяването на проституцията ще доведе до повишаване здравословното и хигиенното състояние на проститутките чрез изискването за задължителни медицински прегледи, изследвания за СПИН и други болести, предавани по полов път. Като допълнителни аргументи в подкрепа на своята теза привържениците на легализацията изтъкват и това, че държавата ще има възможност да регулира броя на проститутките и ще определя лицензирани места, където те могат да предлагат услуги.

В зависимост от социално-икономическата история, културните ценности и институционалното си развитие различните държави имат силно различаващи се законодателни решения по отношения на проституцията, които могат да се сведат до три основни модела: 1) изрична забрана; 2) изрично позволена и регламентирана дейност; 3) липса на ясни регулации. Очевидно България е в групата на страните, в които няма ясна регулация и сексиндустрията се е приспособила ефективно към останалите от социализма оскъдни норми и създаваните в хаоса на прехода.

¹⁴¹ Вж. например: Liberator, *Legalized Prostitution: Regulating the Oldest Profession*. М. 2004 (<http://www.liberator.net/articles/prostitution.html>); Phoenix, J. *Making Sense of Prostitution*, 1999. London: Antony Rowe Ltd; Katyal, N. *Men Who Own Women: A Thirteenth Amendment Critique of Forced Prostitution*, *Yale Law Journal*, 103, 1993, pp. 791–826.

Каре 4. Проституцията в българското законодателство

В българския Наказателен кодекс¹⁴² престъпленията, свързани с проституцията, са включени в глава втора от особената част „Престъпления против личността“, раздел VIII „Разврат“ (основно в чл. 155, чл. 156 и следващите), както и в раздел IX „Трафик на хора“.

В чл. 155 се инкриминират склоняването към проституиране, сводничеството и предоставянето на помещения за полови сношения или блудствени действия. В първите два случая предвиденото наказание е лишаване от свобода до три години и глоба от 1000 до 3000 лева, а при последния – лишаване от свобода до пет години и глоба от 1000 до 5000 лева. Когато тези деяния са извършени с користна цел, наказанието е по-тежко – лишаване от свобода от 1 до 6 години и глоба от 5000 до 15 000 лева. Законът предвижда лишаване от свобода от 5 до 15 години и глоба от 10 000 до 50 000 лева за склоняване или принуждаване на друго лице към употреба на наркотични вещества с цел проституция. Наказанието е още по-тежко (лишаване от свобода от 10 до 20 години и глоба от 100 000 до 300 000 лева), когато деянието е извършено:

1. от лице, действащо по поръчение на организирана престъпна група;
2. по отношение на малолетен, непълнолетен или невменяем;
3. по отношение на повече от две лица;
4. повторно.

Както се вижда, тези текстове не се отнасят за проституиращите лица, а за сводниците.

В чл. 156 се инкриминира отвлечането на лица с цел предоставяне за развратни действия. Това деяние се наказва с лишаване от свобода от 3 до 10 години и глоба до 1000 лева. Предвидено е по-тежко наказание (лишаване от свобода от 5 до 15 години), когато:

1. отвлеченото лице не е навършило 18 години;
2. отвлеченото лице е било предоставено за развратни действия;
3. отвлечането е с цел лицето да бъде предоставено за развратни действия извън границите на страната;

¹⁴² Наказателен кодекс (Обн., ДВ, бр. 26 от 2.04.1968 г., в сила от 1.05.1968 г., попр., бр. 29 от 12.04.1968 г., изм., бр. 92 от 28.11.1969 г., изм. и доп., бр. 26 от 30.03.1973 г., доп., бр. 27 от 3.04.1973 г., изм., бр. 89 от 15.11.1974 г., в сила от 1.03.1975 г., изм. и доп., бр. 95 от 12.12.1975 г., изм., бр. 3 от 11.01.1977 г., доп., бр. 54 от 11.07.1978 г., бр. 89 от 9.11.1979 г., изм. и доп., бр. 28 от 9.04.1982 г., в сила от 1.07.1982 г., попр., бр. 31 от 20.04.1982 г., доп., бр. 44 от 5.06.1984 г., изм. и доп., бр. 41 от 28.05.1985 г., доп., бр. 79 от 11.10.1985 г., попр., бр. 80 от 15.10.1985 г., изм. и доп., бр. 89 от 18.11.1986 г., попр., бр. 90 от 21.11.1986 г., изм., бр. 37 от 16.05.1989 г., в сила от 16.05.1989 г., бр. 91 от 24.11.1989 г., в сила от 24.11.1989 г., бр. 99 от 22.12.1989 г., в сила от 22.12.1989 г., доп., бр. 10 от 2.02.1990 г., изм., бр. 31 от 17.04.1990 г., изм. и доп., бр. 81 от 9.10.1990 г., в сила от 9.10.1990 г., бр. 1 от 4.01.1991 г., бр. 86 от 18.10.1991 г., попр., бр. 90 от 1.11.1991 г., изм., бр. 105 от 19.12.1991 г., доп., бр. 54 от 3.07.1992 г., в сила от 3.07.1992 г., изм. и доп., бр. 10 от 5.02.1993 г., бр. 50 от 1.06.1995 г.; Решение № 19 от 12.10.1995 г. на Конституционния съд на РБ – бр. 97 от 3.11.1995 г.; доп., бр. 102 от 21.11.1995 г., в сила от 21.01.1996 г., изм. и доп., бр. 107 от 17.12.1996 г., бр. 62 от 5.08.1997 г., изм., бр. 85 от 26.09.1997 г.; Решение № 19 от 21.11.1997 г. на Конституционния съд на РБ – бр. 120 от 16.12.1997 г.; доп., бр. 83 от 21.07.1998 г., изм. и доп., бр. 85 от 24.07.1998 г., доп., бр. 132 от 10.11.1998 г., в сила от 1.01.1999 г., изм., бр. 133 от 11.11.1998 г., изм. и доп., бр. 153 от 23.12.1998 г., бр. 7 от 26.01.1999 г., изм., бр. 51 от 4.06.1999 г., бр. 81 от 14.09.1999 г., в сила от 15.12.1999 г., изм. и доп., бр. 21 от 17.03.2000 г., бр. 51 от 23.06.2000 г.; Решение № 14 от 23.11.2000 г. на Конституционния съд на РБ – бр. 98 от 1.12.2000 г.; доп., бр. 41 от 24.04.2001 г., изм., бр. 101 от 23.11.2001 г., бр. 45 от 30.04.2002 г., изм. и доп., бр. 92 от 27.09.2002 г., бр. 26 от 30.03.2004 г., бр. 103 от 23.11.2004 г., в сила от 1.01.2005 г., бр. 24 от 22.03.2005 г., бр. 43 от 20.05.2005 г., в сила от 1.09.2005 г., изм., бр. 76 от 20.09.2005 г., в сила от 1.01.2007 г., изм. и доп., бр. 86 от 28.10.2005 г., в сила от 29.04.2006 г., бр. 88 от 4.11.2005 г., изм., бр. 59 от 21.07.2006 г., в сила от деня на влизане в сила на Договора за присъединяване на Република България към Европейския съюз – 1.01.2007 г., изм. и доп., бр. 75 от 12.09.2006 г., в сила от 13.10.2006 г., бр. 102 от 19.12.2006 г.).

Каре 4. (продължение)

4. деянието е извършено от лице, което действа по поръчение или в изпълнение на решение на организирана престъпна група;
5. отвлеченото лице е предоставено за развратни действия извън границите на страната;
6. деянието представлява опасен рецидив.

В последните три случая освен лишаване от свобода е предвидена и глоба от 5000 до 20 000 лева.

В чл. 159а се инкриминира трафикът на хора (набиране, транспортиране, укриване или приемане на отделни лица или групи от хора) с цел проституция. Деянието съставлява престъпление независимо от съгласието на жертвата и се наказва с лишаване от свобода от 1 до 8 години и глоба до 8000 лева за трафик на територията на страната и с лишаване от свобода от 3 до 8 години и глоба до 10 000 лева, ако жертвите са преведени през границата. Престъплението е по-тежко наказуемо (лишаване от свобода от 2 до 10 години и глоба до 10 000 лева за трафик в страната и лишаване от свобода от 5 до 10 години и глоба до 15 000 лева за превеждане през границата), ако е извършено:

1. спрямо лице, ненавършило 18 години;
2. чрез използване на принуда или въвеждане в заблуждение;
3. чрез отвлечане или противозаконно лишаване от свобода;
4. чрез използване на състояние на зависимост;
5. чрез злоупотреба с власт;
6. чрез обещаване, даване или получаване на облага.

В член 159в се предвижда наказание лишаване от свобода от 5 до 15 години и глоба до 20 000 лева, когато трафикът е извършен от организирана престъпна група или представлява опасен рецидив, като съдът може да постанови и конфискация на част или на цялото имущество на дееца.

Българският Наказателен кодекс не дава легална дефиниция на понятието „проституция“ и не предвижда наказателна отговорност за самото предоставяне на сексуални услуги. Същевременно, макар доброволното проституиране на пълнолетни само по себе си да не е забранено, то не е изрично регламентирано в българското законодателство, поради което неговата допустимост не е безспорна.

Наред с това сводничеството, което е наказуемо, трудно се установява и доказва, като една от основните причини е, че самите проститутки прикриват своите сутеньори, наричайки ги съпрузи или приятели. А изследванията¹⁴³ показват, че в нашата страна по-малко от 5 % от проститутките работят без сводник. Това, както и неясната правна уредба на проституцията в България, се отразява отрицателно върху ефективността на работата на разследващите и съдебните органи, което може да се види и от официалните данни за осъдените за сводничество лица.

Според данните от Националния статистически институт за разврат през последните 5 години годишно се обвиняват средно 350–390 души, от които за сводничество се осъждат не повече от 10–15.

¹⁴³ Arsova, T. *Prostitution and sex workers in Bulgaria: Analysis of the situation and the risk with regards to HIV/AIDS/STDs*. Health and Social Development Foundation, 2000.

3.2. ТИПОЛОГИЯ НА ПРОСТИТУЦИЯТА В БЪЛГАРИЯ

Първичната информация, която се използва в изследването, е набрана чрез дълбочинни интервюта с представители на основните групи, имащи отношение към проблематиката на проституцията: проститутки и техни сводници, полицаи, работещи по проблема¹⁴⁴, представители на неправителствени организации, занимаващи се с проблемите на проституцията, и с работещи на терен проститутки.

Въз основа на тези данни по-долу се разглеждат основните типове проституция.

Улична и магистрална проституция

Данните показват забележително сходство между уличната и магистралната проституция, поради което те се представят заедно. Уличните и магистралните проститутки се различават само по мястото, където набират клиентите, както и по специфичните им професии – например при магистралните проститутки клиентите са предимно професионални шофьори.

Уличните и магистралните проститутки от гледна точка на своите социални характеристики (репутация, начин на функциониране, печалби, клиенти и равнище на защита) заемат **най-ниското ниво в стратификационната скала** на проституцията. В същото време това е **най-явната форма** на проституция, поради което при полицейски акции най-много от заловените проститутки са улични или магистрални.

Обикновено уличните проститутки са момичета с нисък социален статут, най-вече от ромски произход. Те работят около гарите на големите градове (типични примери са централните гари на София, Пловдив и Бургас), околновръстните шосета и покрайнините на големите градове, а в черноморските градове сборища на проститутки има и по пристанищата. Магистралните проститутки работят по магистралите и международните пътища на територията на България, където пътният трафик е добре развит. Те най-често застават на паркинги, около мотели, крайпътни заведения и места, удобни за отбиване на шофьорите. Техни клиенти обикновено са шофьори на камиони ТИР.

По данни на МВР¹⁴⁵ в България има 366 сборища на проститутки, от които 109 са по магистралите на страната.

Начините за набиране на улични и магистрални проститутки са няколко.

В някои ромски семейства има традиция да се продават деца за проститутки. Често продадените момичета се препродават от един сводник на друг, като цената се движи от 500 до 1000 лева.

¹⁴⁴ В изследването са използвани и интервюта с представители на посочените групи от архива на Центъра за изследване на демокрацията, проведени от други екипи, по други теми и в друг период от време, но пряко кореспондиращи с разглежданата проблематика.

¹⁴⁵ Данните са изнесени от министъра на вътрешните работи Георги Петканов пред Народното събрание в края на 2003 г. и са многократно цитирани в медиите. – Вж. например: *Петканов преброи 4611 проститутки*. – Труд, 31 май 2003.

Безработицата и мизерията, съчетани с ниска квалификация, също принуждават някои жени доброволно да се включат в тази професия. Според представители на неправителствени организации, занимаващи се с работещи на терен проститутки, немалка част от проституиращите жени, с които те имат контакт, доброволно са „влезли в занаята“ и дори го предпочитат пред „нормална“ работа, тъй като проституирането им носи много повече пари.

Друг начин за набиране е отвлечането на млади жени. Това са най-вече момичета от разбити семейства, от сиропиталища, които са безпомощни и не могат да очакват помощ от роднини и близки. Най-уязвими са момичетата от малките градове и села, които сутеньорите привличат с предложения за доходна работа и осигурена квартира в големия град.

Цената на услугата, която предлагат уличните и магистралните проститутки, най-често се договаря с клиента и е между 5 и 30 лева в зависимост от мястото, на което работи проститутката, от качеството на момичето, но най-вече от услугата, която иска клиентът. На някои от международните пътища и в някои от крайграничните градове (например Свиленград и Сандански) тези цени са в евро.

При този тип проституция се използват обикновено **два вида контрол** от страна на сводниците. При единия сводникът конвоира проститутките постоянно и ги държи под контрол. Той стои встрани от момичетата и ги наблюдава – така вижда всеки клиент и веднага след сеанса проститутката му предава спечелените пари. В повечето случаи сводниците вземат 70 % от спечеленото и за проститутките остава съвсем малка част.

Другият начин за контрол е чрез поставяне на дневна норма от сводника, която проститутките задължително трябва да изкарат, а ако не успеят, следват санкции, изразяващи се често и във физическо насилие. Обикновено нормата е 100 лева на ден и сводникът само минава по няколко пъти, за да проверява момичетата и да прибира заработените пари.

Уличните и магистралните проститутки проституират най-често на групички по 3–4, но понякога стигат и до 10, като във вътрешността на градовете има и сбирщища, включващи повече проститутки. Сутеньорът следи на неговата територия да не се появят самостоятелна проститутка. В такъв случай веднага ѝ прави предложение да работи за него. Ако жената не желае, принуждава я със заплахи и насилие. Ако пък тя е собственост на друг сводник, проблемът се решава между самите сводници. Обикновено един сводник има от 2 до 6 работещи момичета, които живеят заедно с него.

От интервютата става ясно, че за да работи за даден сводник на определено място, проститутката трябва да плаща „такса“ както на полицейските служители от дадения район, така и на представителя на престъпната групировка, действаща в района. Проститутките разказват, че всеки ден отделят определена сума – най-често 20 лв., за рекетъор, който ги принуждава да плащат „такса“ за съответното място, където работят.

Събраната информация показва, че проститутките често биват задържани при полицейски акции, но поради липсата на законова регулация на проституцията в България престоят им в ареста рядко е за повече от 24 часа, след което отново излизат на улицата. Някои от интервюираните описват случаи, при които полицаите в опитите си да се справят с уличната и магистралната проституция са принудени дори да съставят актове на проститутките за пътно транспортно нарушение.

При уличната и магистралната проституция изключително тревожен е фактът, че **част от простикуиращите са непълнолетни и малолетни**. Освен това уличните и магистралните проститутки са силно изложени на риск и често стават жертва на престъпления от страна както на сводниците, така и на клиентите. **Пострадалите жени рядко съобщават за това на полицейските органи и не се възползват от законова защита**. Липсата на други източници на доходи, общественото отхвърляне, както и контролът от страна на сводниците правят почти невъзможно жените, веднъж станали улични или магистрални проститутки, да сложат край на участието си в тази дейност.

Клубна проституция

Тази форма на проституция е най-разпространена в България на средно ниво. Тя заема пространството между уличната проституция и т.нар. елитна проституция.

При клубната проституция сводниците се занимават с организационните детайли – влизат в контакт с клиентите, осигуряват терен, предпазват от проверки. Сутенъорите гарантират и необходимите медицински прегледи за момичетата от своите клубове.

Клубните проститутки имат **повече сигурност** от уличните и магистралните, изложени са на по-малко рискове както от арести, така и от насилие от клиенти и сводници. Само малка част от клубните проститутки се препродават от сводниците и се принуждават да простикуират. По-голямата част от клубните проститутки са водени от финансов интерес. Често сами търсят сводниците, за да простикуират в техните клубове и да ползват защитата и подкрепата им. За разлика от уличните проститутки работещите в клубове имат почивни дни, пари за дрехи и бельо. Докато уличните проститутки са най-вече представителки на малцинствата, **по-голямата част** от клубните са **от български произход**, но има и чужденки – най-вече рускини и украинки. Момичетата, занимаващи се с този тип проституция, в повечето случаи са между 18 и 30 години.

Цената на клубните проститутки се движи между 30 и 70 лева на час, като най-често тя е 50 лева, а при нестандартни желания на клиента се увеличава обикновено с 50 %. Клубните проститутки предлагат освен почасово обслужване и обслужване за цяла нощ, което варира около 200–250 лева. Най-често парите се разделят или 50 на 50, или 30 на 70 в полза на сводника.

Според мнение на експерти в България има около 300 клуба, като за София те са 100¹⁴⁶. Най-голямото струпване на клубове на територията на София е по границата на първа зона от общинското разделение на града. Смята се, че в големите градове на страната моделът на клубната проституция е олигополен, като например пазарът в столицата се държи от около десетина „собственици“¹⁴⁷.

При проведените интервюта ясно пролича, че под клубна проституция различните респонденти разбират различни видове, които могат да се сведат до **три основни типа** – проституция, извършвана в **публични домове**; проститутки, **поръчвани по телефона** и доставяни на място, посочено от клиента; **клубове, прикривани като барове и заведения**. Набраната информация показва, че тези три вида съвпадат по всички основни характеристики и че проститутките работят към клуб, поради което всеки от тях ще бъде представен като подтип на клубната проституция.

От интервютата се установява също, че трите вида клубна проституция често се преплитат и дори се сливат. Например много публични домове предлагат и доставяне на проститутки на посочен адрес при заявка по телефона.

Публични домове

Обикновено в един публичен дом има по 3–4 момичета, сводник и охрана. Но в някои има и по 7–8 проститутки. Сводниците наемат жилища и ги превръщат в публични домове, като се занимават и с рекламата на дома, пускат обяви в някои вестници, а от няколко години активно рекламират „стоката“ си и чрез интернет. Чрез обяви повечето клубове не само предлагат, но и набират компаньонки и проститутки.

Голяма част от апартаментите, превърнати в публични домове, са на първия етаж на сградата. Публичните домове се прикриват и като **легални салони за масаж**. По този начин те заобикалят закона, в който, както бе посочено, няма забрана за проституцията, но липсва и регламентация. Официално се дължи само патентен данък за компаньонки и компаньони и за масажистки и масажисти. Размерът на данъка за компаньонки и компаньони, за масажистки и масажистки е определен в Приложение към глава седма на Закона за данъците върху доходите на физически лица¹⁴⁸. Той е и в зависимост от групата, в която попада населеното място.

За компаньонки и компаньони – данъкът се определя според местонахождението на обекта:

- а) Столична община – 6440 лв.;

¹⁴⁶ Вж. *Плащам по 15 бона месечно на СДВР и никои не ми закача бардаците*. – Монитор, 21 апр. 2007.

¹⁴⁷ Изказаното мнение във вестник „Монитор“ от 21 април 2007 г. на анонимен собственик е частично потвърдено от полицейски служители и от момичета, работещи или работили в София.

¹⁴⁸ Закон за данъците върху доходите на физически лица (Обн., ДВ, бр. 95 от 24 ноем. 2006 г., в сила от 1 ян. 2007 г.).

б) други населени места:

I група	II група	III група	IV, V група	VI, VII, VIII група
6440	5200	4200	3520	3000

За масажистки и масажисти – данъкът се определя според местонахождението на обекта:

а) Столична община – 1680 лв.;

б) други населени места:

I група	II група	III група	IV, V група	VI, VII, VIII група
1680	1300	960	660	500

Според *Закона за данъците върху доходите на физически лица* сумите, които трябва да влизат в хазната само от една компаньонка, варират от 3000 до 6440 лева на година, в зависимост от населеното място. Прикритието като салони за масаж обаче води до многократно по-малки размери на патентния данък – от 500 до 1680 лева.

Проститутки на повикване

Клубовете предлагат и обслужване по домовете със заявка по телефона. Той обикновено се вдига от сводника, а в негово отсъствие – от някое от момичетата с по-дълъг стаж. На клиента се посочват цената, условията и се описват момичетата, с които разполагат в момента. Момичето се доставя на посочения адрес от охраната с автомобил на клуба или от доверен шофьор на такси, който работи с клуба и изчаква до края на сеанса. След изтичане на платеното време проститутката напуска адреса, а при желание за удължаване на времето тя уведомява охраната, която я чака близо до мястото. Към тарифата на проститутката се доплаща и разходът за такси.

Освен че водят момичета на адреси и при нужда гарантират тяхната сигурност, докато са при клиенти, таксиметровите шофьори най-често осъществяват и връзка между клиенти и клубове, предлагащи сексуслуги. При желание от страна на клиента повечето препоръчват клубове за проститутки, като в много случаи имат уговорка със сводника от клуба и получават комисиона за докаран клиент в границите между 5 и 10 лева.

Барове

Някои клубове, предлагащи проститутки, развиват дейността си под прикритието на барове и други заведения, като проститутките там работят официално предимно като танцьорки или сервитьорки, а сводникът – като управи-

тел на заведението. Той съобщава цените и условията на клиентите, които си избират момиче. Обикновено им се предлага стая, която в някои заведения се заплаща допълнително на цена около 20 лева. В по-люксови клубове цените надвишават тези за другите видове клубна проституция и достигат 100–200 лева.

Клиентът може да има проститутката и извън заведението или да я поръча по телефона, като в такива случаи се ползва посоченият вече модел за доставянето ѝ. Обикновено в такива заведения има 10–15 момичета. Мнозинството от проститутките в тях са българки, но немалка част са от страни от бившия Съветски съюз. Повечето доброволно се включват в тази дейност.

При клубната проституция до конфликти между сводник и проститутки се стига при неспазване на финансовите договорености, като най-честа причина е, че сводниците не дават на момичетата обещания процент. Друга причина за конфликти е намерението на проститутките да се откажат от занаята, при което сводникът иска момичето да му плати неустойка, т.е. дори влязла доброволно в професията, една жена трудно може да излезе от нея по свое желание.

Рядко в България един сводник отговаря за повече от един клуб. Той е обвързан с престъпни организации, на които внася такси, тъй като работи в техния район и се ползва от тяхната защита. Най-често това са престъпни групи, контролиращи разпространяването на наркотици, които успоредно налагат контрола си над сводниците и проститутките. При неподчинение на сводниците се използват т.нар. наказателни бригади, които са на разположение към тези групировки¹⁴⁹.

Елитна проституция

Мащабите и влиянието на елитната проституция биха могли да са предмет на отделно изследване. Тук темата е само щрихована, за да бъде представена по-пълна картина на българския пазар на проституция.

Ако уличните и магистралните проститутки се разглеждат от сводниците като стока, а работещите в публичните домове се приемат като работнички, изпълняващи тази професия, най-високо в стратификационната скала в света на проститутките са елитните проститутки, които дори могат да бъдат наречени предприемачи.

Характерно за този тип проституция е, че не попада в ползрението нито на полицията, нито на медии и политици, което се дължи на изключителната дискретност на страните¹⁵⁰. Поради това за набиране на информация за този

¹⁴⁹ Една такава бригада се състои от 3–4 души („една кола хора“), които наказват провинилите се сводници. За подробности относно наказателните бригади вж. *Пазарът на наркотици в България*. Център за изследване на демокрацията. С., 2003, с. 36–37.

¹⁵⁰ Въпреки дискретността при политически и криминални скандали имената на манекенки и агенции попадат в средствата за масово осведомяване. През 1996 г. вътрешният министър Любомир Начев е сниман от Националната телевизия сред манекенки в деня, в който са застреляни полицаи, и е принуден да подаде оставка. През 2006 г. стават публични снимки и договори на модни агенции с обвинение за милионни злоупотреби на директора на „Топлофикация“ Валентин Димитров. През 2007 г. отново темата за наличие на компрометиращи снимки с манекенки се появява при скандала между министъра на енергетиката Румен Овчаров и директора на националното следствие Ангел Александров.

тип проституция бяха използвани момичета, работещи или работили като манекенки, фотомодели, учещи във висши училища в България и Западна Европа. От една страна, самите те бяха интервюирани, а освен това проведеха интервюта със свои приятелки, колежки и познати, работещи или участвали в подобна дейност.

От набраната информация може да се изведе **моделът** на елитната проституция. При него **организацията е центрирана около агенции за манекенки и фотомодели**¹⁵¹. Обикновено агенциите са собственост на влиятелни бизнес дами, жени или приятелки на лидери на икономически групировки и бившите силови структури.

Всички тези компании имат нормална бизнес дейност – осигуряват модели за модни ревюта, рекламни кампании, телевизионни програми, промоции на стоки, участие във филмови продукции, фотосесии за списания и други традиционни услуги за модните агенции. Същевременно **основният принцип е липсата на граница между задълженията** като манекени-модели и като компаньонки-придружителки. При предлагането на услугата придружаване (компания или „ескорт“) преходът към сексуални услуги срещу пари се превръща в ключов за агенциите, известни с луксозна проституция. Трябва да се каже, че подобно смесване на функциите се наблюдава в цяла Източна Европа, като е особено типично за Русия и Украйна. При този тип компании структурата условно може да се опише като „ядро“ с два слоя – „вътрешен“ и „периферен“.

Повечето от манекенките в България **получават предложения за два основни типа работа**. Единият е свързан с **професионалното представяне** като манекенки и модели – ревюта, снимки, реклами, промоции и пр. Другата работа, която се предлага на манекенките, е **осигуряване на компания** („фон“, „среда“) при различни приеми и събирания, които организаторите договарят с агенцията. При агенциите, специализирани в елитната проституция, работа като „фон“ се предлага на момичета от „периферията“. Агенциите в такива случаи предоставят определен брой момичета, които трябва да присъстват на дадено събитие. Манекенки се използват често и от собственици на заведения – най-вече барове и дискотеки, които договарят с агенцията момичета, които да седят в заведението и да „привличат“ клиенти. При тази работа от момичетата не се изисква нищо друго освен да се държат като клиенти на заведението.

Трябва да се отбележи, че услугите, които предлагат агенциите за манекенки, не са незаконни и не може да се говори за проституция. Както и това, че се включват доброволно само момичета, които са съгласни да поемат такъв ангажимент. При тях става въпрос за нормална работа, за която агенцията плаща на една манекенка около 30–50 лева на вечер.

¹⁵¹ Тук не се цитират имената на агенциите, за които има най-много информация, за да не се провокират евентуални спорове и претенции.

Наемането обаче е епизодично, предлагат се без специален подбор всички, които имат достатъчно привлекателен вид и отговарят на възрастовите условия. Обикновено подобна дейност се развива в най-големите градове на страната. Както при агенциите, предлагащи платени сексуални услуги, така и при нормалните модни и фотоагенции, това е ефективна форма за наемане.

За разлика от временно наетите в „периферията“, **„вътрешният слой“** на агенциите се състои от момичета, които работят на **постоянни договори**. За набирането им агенциите, участващи в пазара на луксозна проституция, полагат специални усилия. Основният механизъм са конкурсите за красота, които се провеждат поне веднъж годишно в големите градове на страната. Събитието много активно се рекламира в целия район, за да бъдат обхванати и малките населени места. Основната цел са момичета на 15–16 години, но често се включват и по-големи. На избраните като задължително условие се поставя преместване в „школата“ на агенцията, като всички разходи се поемат от нея. Мотивът е, че момичето се нуждае от тренировки и образование, за да може да се развие и направи кариера на манекен.

От проведените интервюта става ясно, че **подобни предложения се приемат като възможност за получаване на изключително висок социален статут**. Дори за семейства с много добро социално и материално положение този тип кариера се приема като суперстатут. Не е ясно какъв е процентът на момичетата (семействата), които приемат предложенията. В подобни случаи се сблъскват консерватизмът на българското семейство и престижът, с който се ползват модните агенции.

Интересно е да се отбележи, че **темата за риска от проституция в модните агенции почти не присъства в масовите представи**. От интервюта става ясно, че приемането на предложението води до създаване на своеобразна зависимост на момичето от агенцията. Като влизат в модните школи, момичетата се откъсват от старата семейна и училищна среда, получават достъп до луксозно потребление, а по-късно личните договори за реклама, международните конкурси и важните клиенти водят постепенно до самоидентифицирането им с агенцията. **Преходът от дейността на професионален модел към платеното компаньонство и по-късно към платения секс** се осъществява въз основа на тази зависимост от компанията и е без принуда и насилие. В интервюта прави впечатление, че сексуалната услуга придобива специална ценност, приема се като важен и много ефективен инструмент за бизнес. Според интервюираните момичета, които са били оценявани като рискови от собствениците и мениджърите на агенциите, се оставят да напуснат. Обикновено приемането на компаньонската дейност от страна на момичетата става „спонтанно“. Агенциите работят без особен натиск на принципа на достатъчното количество, т.е. при 10–15 набрани нови момичета рядко отпадат повече от 2–3¹⁵². При ценни модели (много красиви момичета) е възможно да се положат допълнителни усилия за „социализация“ – специални инвестиции в луксозно потребление за проблемното момиче, включване в привилегирована социална мрежа и т.н.

¹⁵² Интервюта със собственици, мениджъри и момичета, работили или работещи за български модни агенции, пожелали анонимност.

При случаите на „масирано рекрутиране“ на нови манекенки в рамките на 2–3 седмици при появата на голям клиент ясно и без излишни подробности се обяснява задължението да се приемат сексуални услуги при придружаване и не се правят никакви усилия да се задържат отказалите се.

Набирането на нови момичета е ключово за запазване нивото на агенциите, предлагащи и услугата елитна проституция, поради изключително високия „процент на загуби“ на момичетата след 3–4 години работа. Излизането от бизнеса (временно или завинаги) поради „намирането“ на дългосрочен приятел или съпруг е постоянен процес, който се смята в агенциите за нормален. Подобна форма на напускане – особено при по-възрастните модели, се е превърнала в отработена технология, за се избегне унижителното им изключване от групата, обслужваща важни клиенти.

Най-важната част в агенциите, предлагащи луксозна проституция, е „ядрото“. Участващите в него манекенки получават най-добрите поръчки и имат лични отношения с **мениджърите и собствениците на агенциите, които често принадлежат към най-високите нива на организираната престъпност**. В случаите, когато агенциите са към някоя от известните силови или икономически групировки, има специализация на момичетата от ядрото за ключови личности в групировката. Те знаят, че работейки към съответната агенция, принадлежат на съответната силова структура и съответно се съобразяват със зоните на влияние на конкурентните групировки. В този тип отношения има и определена неяснота. Първо, не е ясно къде свършват личните отношения и къде започва сексуалната услуга. Работещите дълго в агенция, собственост на сенчестата структура, обикновено имат постоянни интимни отношения с ръководството на структурата и близкия му приятелски и клиентски кръг. Второ, типични са случаите, когато са възможни доброволни интимни отношения между модела и собственици на фирми – обикновено става дума за лица, които благодарение на тези отношения стават клиенти на сенчестата структура. Често елитните проститутки се използват като инструмент за създаване на контакти и осигуряване на влияние сред политици, магистрати и представители на големи мултинационални компании. Подобни отношения обаче са доброволни и може да не са планирани и организирани от мениджърите, собствениците на агенцията или лидерите на групировката. При подобен вид услуги и успешна дейност на момичето се дава процент – например при получаване на обществена поръчка или контракт от международна компания.

Като цяло тези отношения между **агенции**, поддържащи елитна проституция, и **икономически групировки** са силно **клиентелни и херметични**. Външни лица и компании не участват.

Поради това, че България е малка държава, всички по-големи и устойчиви бизнес структури са известни и проблем с непознати лица и компании почти не съществува. При чуждите компании има два типа отношения. Ако компанията вече е превърната в клиентелна за съответната българска икономическа групировка, тя участва в получаването на услугите, които бяха

описани по-горе. Отношенията са по-специални, ако компанията влиза в България, без да използва основните бизнес играчи. В подобни случаи отделите за реклама и връзки с обществеността на големите сенчести структури се опитват да „влязат в отношения“ чрез рекламни договори и след етапа на ориентиране „кой кой е“ се преминава към „операция за приобщаване“, в която може активно да се включат агенциите, предлагащи елитни сексуслуги. Основната цел е да се спечелят сделки за фирми, близки до икономическата структура. При влошаване на отношенията с чуждата компания е възможно да се използва **рекети от страна на сенчестата структура**, но той ще бъде осъществен с голяма вероятност **чрез държавна институция**, а не чрез насилие.

Трябва да се има предвид, че освен модни и фотоагенции сенчестите структури, както бе описано по-горе, имат собствени **рекламни компании**, в които представители на луксозната проституция също работят като административни служители или на секретарска работа.

Вероятно едно от най-големите предимства при рекламните агенции е, че те осигуряват перфектно **прикриване на сексуслугите под формата на рекламни договори**, които отговарят на всички изисквания при международно одитиране.

При анализа на структурите за луксозна проституция трябва да се прави **разлика с нормалните модни и фотоагенции**, които също предлагат придружаване и присъствие на рекламни събития. В тези агенции често работят модели, които предлагат сексуални услуги, но това се прави без подкрепата на компания. В компаниите има също служители, които се ориентират кои манекенки са готови на допълнителни услуги срещу пари. Като предлагат подобни ангажименти на момичетата обаче, те работят предимно за себе си, дори да имат закрилата на лидери от организираната престъпност. Независимите посредници играят ролята на типичен сводник. Те осигуряват клиента, гарантират плащането, дискретността и т.н. Тези посредници може да са извън модния бизнес и да предлагат на момичета, които работят както за обикновени модни агенции, така и за агенции, специализирани в луксозната проституция, но поне половината от предлаганите момичета работят в някаква друга сфера. Интересното в последната група е, че в нея влизат т.нар. звезди – познати лица от попфолка, телевизията, от масмедията. Тези момичета обаче работят епизодично, на много високи цени и приемат само предложения, в които виждат допълнителен интерес. Ролята на сводника, която в този случай е по-скоро тип импресарска дейност, е да осигурява момичета на заможни клиенти. Насилие почти не се упражнява.

Луксозните сводници работят в мрежа с няколко центъра и в много отношения са независими. В сравнение с тях обаче **агенциите, предлагащи и елитна проституция**, имат едно много голямо предимство – **достъп до международните пазари**. Трябва да се каже, че влизането на български манекенки в световните модни агенции става възможно с трансформацията на световната модна индустрия, края на ерата на супермоделите и нашествие-

то на елитни модели от Третия свят, започнало в средата на 90-те години¹⁵³. Включването в световните модни ревюта в Ню Йорк, Париж или Милано за българските модни агенции вече е техническо усилие, изискващо не особено голяма инвестиция.

Свободният достъп до международните модни ревюта, модни агенции, конкурси за красота и т.н. създава изключителни **възможности за контакти със свръхплатежеспособни клиенти извън страната.**

Информацията за този тип дейност обаче е силно ограничена и изкривена поради факта, че достъп до подобни канали получават основно момичета от ядрата на агенциите. Те са изключително дискретни за скъпите си чужди клиенти. Въпреки това има информация, макар и фрагментарна, която хвърля светлина върху този тип международна активност. Известни са случаите с осигуряване на момичета за яхтените партита в Средиземно море, както и десетки случаи на наемане на момичета в Гърция, Италия и Испания за круизи. Съществува сътрудничество и в обратната посока – след като чуждото ръководство на един български телекомуникационен оператор успява да превърти няколко десетки момичета от луксозния контингент на четири агенции, се налага да се потърсят нови момичета в Сърбия на принципа на бартер. Известни са случаи на временен внос срещу заплащане на момичета от бившия Съветски съюз – основно украинки по националност.

Елитните проститутки притежават скъпи коли, живеят в луксозни жилища и имат огромни разходи за козметика и пластична хирургия. Някои от тях употребяват наркотици, предимно кокаин.

Цените на елитните проститутки започват от 500 лева, като при тях най-често става въпрос не за почасово обслужване на клиента, а за компания през цялата вечер. По тази причина средните цени достигат и надхвърлят 2000 лева. Може да се каже, че техният доход като цяло е 3–4 пъти над средните доходи на работещите в Западна Европа български проститутки, при това със значително по-малко клиенти и рискове. Основната причина е не толкова във високите цени, колкото в това, че много по-голяма сума остава за

¹⁵³ Вж. Strike a Pose, Count Your Pennies: At 18, Bianca Gomez faces the new economics of modeling – lower fees and a surge of Russians, WSJ February 3, 2007 (<http://blogs.wsj.com/runway/2007/02/03/strike-a-pose-count-your-pennies>); Not Just Another Pretty Face: The End of the Supermodel Era by Hilary Rowland, Hilary Magazine online retrieved July 7, 2006 (<http://www.hilary.com/fashion/supermodels.html>), Death of the Supermodels by C. L. Johnson, Urban Models October 21, 2002 online retrieved July 13, 2006 (<http://www.urbanmodels.co.uk/modeling.php?page=supermodels>). Въпреки че не липсват имена, които да претендират за супермодели, като това на Гизеле Бюндхен, Кармен Кас, Хайди Клум, Ифке Сорм, Каролина Куркова, Летиция Каста, Кейт Мос, Тейра Бенкс, Адриана Лима и все още на Наоми Кемпбъл, напоследък на Дутцен Кройс, Робин Аркури, Дария Вербова, Джулия Стайнер, Наталия Водянова и Лия Кебеде, почти всички модни експерти говорят за края на ерата на супермоделите. Причините, които се изтъкват, са различни: от предпочитанието на модните агенции да използват известни киноартисти, певци, спортисти и други знаменитости до желанието на модните дизайнери публиката да се фокусира върху техните колекции, а не върху известния супермодел. Основният фактор обаче, който не може да се подмине, е глобализацията, осигуряваща огромен брой алтернативно изглеждащи красиви момичета от Третия свят. Един от най-известните сайтове – Models.com, дава 15 000 регистрации на месец от места като България, Казахстан и Мозамбик (вж. WSJ February 3, 2007).

момичето в сравнение с проститутките, работещи на средно ниво (публични домове, витрини и заведения).

При този тип проституция често сексуалните услуги не могат да се калкулират директно и спрямо някакъв времеви период. Обикновено договореността е за по-дълго време и е по-неясна като ангажимент. Често заплащането може да е под формата на скъпи подаръци и дори предоставяне на собственост, получаване на дял в компании и пр. В случаите, когато външни фирми са наели агенции за луксозна проституция, при спечелване на договор плащат процент от него на момичето (и на агенцията). Луксозни проститутки се използват и за извършване на корупционно посредничество и плащания.

Във връзка с това в края на 90-те години някои западни служби развиват хипотезата, че **чрез луксозна проституция организираната престъпност планирано постига влияние сред елитите на източноевропейските страни** (основно фокусът е Русия). развитието на този тип услуги в България показва, че става дума по-скоро за хаотичен процес, отколкото за някакво систематично влияние.

Курортна проституция и секстуризм

При курортната проституция и свързаната със секстуризм от Западна Европа проституция, които в много отношения се доближават до експортната проституция, основна част от приходите се генерира от чужди граждани и е свързана с туристическия сезон както в летните, така и в зимните курорти на България. При секстуризма, макар че опити за предлагане на подобни услуги има от началото на 90-те години, истински ръст се наблюдава едва след 2001 г., когато България започва да се възприема като безопасна страна, а броят на чуждите туристи да расте годишно с двуцифрени проценти.

Типичното за **курортната проституция** е, че в началото на всеки сезон започва миграция на проституиращи от големите градове във вътрешността на страната към черноморските курорти – Златни пясъци, Слънчев бряг, или планинските курорти Боровец, Пампорово, Банско. Към тази специфична форма на българска проституция може да се отнесат и пограничните райони – Свиленград, Петрич и Сандански, където също основен източник на доход са небългарски граждани.

При този модел на проституция се запазва описаната в предходните части структура, като всяко от нивата осигурява момичета на съответното ценово равнище.

Например в курортите и пограничните градове уличните проститутки заемат определените „постове“, разпределят магистрални възли и улици, далеч от скъпите хотели; момичетата от клубовете и заведенията също се разпределят спрямо съответния клас на заведението, от което идват. Основната разлика е, че цените по курортите и граничните зони са почти два пъти по-високи.

Ориентацията за нивото на проституиращите е и в зависимост от хотелите. Проститутките, които работят в евтините хотели, слабо се различават от уличните и много от тях, когато нямат клиенти в хотела, ги търсят по улиците

на курорта. Разликата е в това, че дори проститутките от най-евтините хотели получават повече от уличните, като обикновено тяхната цена е между 30 и 50 лева на час.

В по-люксовите хотели цените на проститутките са няколко пъти по-високи и се движат между 100 и 200 лева, а в някои от най-люксовите стигат и до 500 лева. В най-големите морски курорти, като Слънчев бряг и Златни пясъци, цените на проститутките се определят и от близостта на хотелите до морето. Най-скъпа е първа алея, т.е. на брега на морето, следват втора и трета алея. Работата в по-люксови хотели има и някои предимства, като по-богати клиенти, по-голяма сигурност и дискретност за проститутката, което ѝ позволява да избегне общественото неодобрение, както и полицейски проверки, които са много по-редки, отколкото на улицата. Същевременно интервютата сочат парадокса, че при ниския клас проститутки броят на клиентите е много по-голям и дневният оборот, съответно доходът на сводника, може да е по-висок от този в люксовите хотели.

Курортната проституция е добре организирана и силно обвързана със собствениците на хотели. Някои от тях имат добри връзки с политическите елити и по тази причина успяват да останат извън обсега на правоохранителните органи, чиято дейност се насочва повече срещу уличната проституция, особено в случаите, когато тя е по-агресивна и видима. Същевременно всички използвани източници на информация сочат, че **проституцията по курортите е почти изцяло под контрола на бившите силови групировки**, като проститутките и сводниците, работещи там, са по-скоро „служители“ на съответната групировка, отколкото автономни икономически актьори. Проституцията е страничен доход за тези групировки, занимаващи се основно с други дейности – както криминални, така и легални.

За разпределянето на проституцията по българските курорти от различните групировки свидетелства предотвратената от МВР в началото на 2005 г. война между две силови групировки за контрол над проституцията в курорта Пампорово. Според изнесената информация при акцията на полицията в зимния курорт са задържани 52 души, представители на пловдивската силова структура „Клуб 777“ и на групировката СИК¹⁵⁴.

Развитието на събитията след задържанятия в Пампорово, както и различни инциденти, свързани с проституиращи във Варна, Бургас, Златни пясъци и Слънчев бряг, показва, че има всички основания да се смята, че **правоохранителните и правораздавателните органи по места, както и общинските власти имат нерегламентирани отношения с този тип бизнес**.

Курортната проституция би могла да се разглежда в много отношения като етап, предхождащ това, което в България започва да се очертава като пазар на сексуризм.

¹⁵⁴ Вж. Приносът на МВР в борбата с престъпността и взаимодействието на специалните служби със сродни европейски и световни структури (<http://press.mvr.bg/Projects/Other/PP> – достъпен към 9 дек. 2005 г.); Желязкова, Ж. Главният секретар на МВР наказва полицейски началници на РПУ-та в Пловдив и Асеновград (<http://tvevropa.com/news.php?id=7986> – достъпен към 26 ноем. 2005 г.).

3.3. ИЗНОСЪТ НА ПРОСТИТУЦИЯ И ТРАФИК НА ХОРА. ТРАФИКЪТ НА ЖЕНИ

За разлика от проституцията в страната износът на проститутки като международен проблем е обект на изследване и разглеждане в докладите на много международни организации и правителства, ангажирани с проблемите на трафика на хора – например на Международната организация за миграция, Държавния департамент на САЩ, Германската криминална служба, български и чужди неправителствени организации. Принос по проблема имат и някои български журналистически разследвания.

Проституиращите извън страната също работят под различни форми, които невинаги имат връзка с насилие и организирана престъпност. Въпреки това трафикът на хора изисква специално внимание както поради изключителната тежест на това престъпление, така и защото дава възможност да се разбере по-добре явлението проституция на българи извън България – тенденции, профил на проституиращите, роля на конвенционалната и организираната престъпност и пр. По тази причина първо ще бъдат разгледани проблемите на трафика на жени с цел сексуална експлоатация, а след това – на износа на проститутки и българското участие на пазара за сексуални услуги в Западна и Централна Европа.

Проблемът трафик и неговото дефиниране

Появилата се през 1999 г. оценка на Фондация „Асоциация Анимус“, че 10 000 български жени годишно стават жертви на трафик, предизвика открито несъгласие сред органите на МВР и съдебната власт и иронични забележки, че при този трафик за 7–8 години в България не би трябвало да останат жени между 15 и 30 години. Скептицизмът и обвиненията в спекулации в много отношения продължават да пречат на рационалния анализ. В резултат до момента за България няма реалистична оценка на тенденциите и обемите на трафик.

Основна трудност при изследването на трафика на хора е дефинирането му и практическото прилагане на дефиницията. Водещите елементи на дефиницията според Протокола за предотвратяване, противодействие и наказване на трафика с хора, особено на жени и деца, допълващ Конвенцията на ООН срещу транснационалната организирана престъпност (известен като Протокол от Палермо), са **набиране, транспортиране, прехвърляне, укриване или приемане на хора с цел и последваща експлоатация**. Това включва сексуална експлоатация, принудителен труд, отнемане на телесни органи и принудително подчинение.

Въпреки привидно ясните елементи на това какво е трафик на хора от дефиницията произлизат редица трудности както за изследователите, така и за правораздавателните институции. Например елементите на набиране и транспортиране може да отсъстват изобщо при случаи, когато е налице доброволна емиграция, но има последваща експлоатация. При други случаи експлоатацията може да бъде „доброволна“ в някаква степен, тъй като е много трудно да се определи доколко заплащането и условията на определен вид

проституция, била тя и нелегална, могат да бъдат индикатор за експлоатация, или просто става дума за много ниско платен труд при мизерни условия на работа. Гледната точка на индивид, лишен от възможността да се труди в собствената му страна, може много да се отличава от тази на законодателя или на защитника на правата на човека.

Допълнително усложнение при дефинирането на трафика на хора произтича от факта, че в много случаи той като явление се преплита с **нелегалната емиграция**. Вследствие на това често разликата между трафик и каналджийство остава неясна. Например според всекидневната употреба на термина „трафик на хора“ в българския език често се има предвид каналджийство. Според Европол „объркването, що се отнася до това какво означава трафик на хора и подпомогнатата нелегална емиграция (или каналджийство), води до това, че те често са смятани за едно и също нещо. Но това не е така“¹⁵⁵. Двете явления са различни и според Протокола за трафика от Палермо, и според правната уредба на трафика на хора по българския Наказателен кодекс¹⁵⁶.

Разграничаването на трафика от каналджийството наистина може да бъде изключително трудно. Според инспектор Пол Холмс, експерт на Международната организация по миграция и бивш служител на лондонската полиция, от оперативна гледна точка разликата е следната: когато размяната услуга–пари е предварителна, се говори за **каналджийство**, но когато следва да се изплаща дълг след пристигането в желаната страна, вече може да се говори за **трафик на хора**¹⁵⁷. От аналитична и изследователска гледна точка обаче тази оперативна дефиниция решава проблема само частично. Това е така, защото много случаи на трафик включват каналджийство на определен етап от процеса. Същевременно някои от жените, въввлечени в трафик, влизат в страни от Европейската общност като временни емигранти или туристи, с редовни визи и паспорти и без съдействието на друго лице. В тези случаи елементът каналджийство липсва.

Допълнително объркване при дефинирането и идентифицирането на трафика на хора настъпва поради факта, че сред всички случаи на трафик има голяма група пострадали, които се адаптират към ситуацията на принудително проституиране и експлоатация. Така **от жертви на трафик те преминават в друга категория** – на нелегално пребиваващи или на нелегално работещи, приели в някаква степен положението, в което се намират (или искат да подобрят положението, в което са, но не на цената да се върнат там, откъдето са тръгнали)¹⁵⁸. Такъв тип адаптация се наблюдава често при сексуална

¹⁵⁵ *Traffic in people for sexual exploitation: the viewpoint of Europol*, Europol 2004 (<http://www.europol.eu.int/publications/SeriousCrimeOverviews/2004/TNB.pdf>).

¹⁵⁶ Вж. по-подробно за правната уредба на трафика на хора и нелегалната миграция според българския Наказателен кодекс: *Укрепване на правосъдието и правоприлагането в граничните райони*. Център за изследване на демокрацията. С., 2007, с. 10 и сл.

¹⁵⁷ Личен разговор през 2002 г.

¹⁵⁸ Beate, Andrees and Mariska N.J. van der Linden Designing, *Trafficking Research from a Labour Market Perspective: The ILO Experience*, 2003, International Labour Organization, Geneva, Switzerland. В изследването се прави следното разграничение – жертви на трафик с цел принудителен труд, лица, въввлечени в принудителен труд, които не се идентифицират като жертви на трафик, и успешни емигранти. Разделението е направено на базата на степента на заблуда, в която лицата са въввлечени, собствената им оценка на положението, в което се намират, и индивидуални стратегии за справяне с контрола и принудата.

експлоатация, където под влиянието на редица психологически (травматично разстройство и други последици) и външни фактори (насилие, връзка с трафиканта/сводника и т.н.) жертвите на трафик се превръщат в индивиди, които в известна степен доброволно проституират и получават някакво заплащане за труда си (макар и минимално в сравнение с парите, които в действителност се печелят от предоставяните сексуслуги)¹⁵⁹. В този смисъл може да се каже, че **процесът „трафик“ е много динамичен** и ако едно момиче, тръгнало против волята си, бъде задържано на границата на България с Македония например, то все още може да бъде разпознато и да разпознае себе си като жертва на трафик¹⁶⁰. Същото момиче след шест месеца в холандски или друг публичен дом може да не разпознае себе си като жертва и да не бъде разпознато като такава. Трафикът е динамично явление и ако не бъде идентифициран навреме, все едно не е осъществен. Така случаите на трафик изглеждат по-малко, отколкото са всъщност.

Друга ситуация, илюстрираща динамиката на трафика на жени, е тази, при която момиче смята, че отива да работи например като камериерка и го прави доброволно (каналджийство може да има или да няма). В момента на преминаване на границата и без наличие на информация какво ще последва няма причина то да бъде идентифицирано като жертва. Когато обаче вместо като камериерка в хотел се озове в публичен дом без документи, без доходи, с които да разполага, и лишено от свобода на придвижване, то се превръща в жертва на трафик. Същото момиче след няколко месеца може все още да бъде разпознато като жертва и да иска да избяга от ситуацията, в която е попаднало, но може и да се е адаптирало. Такива случаи не правят от трафика по-малко сериозно престъпление и нарушаване правата на личността, но за съжаление то трудно може да се дефинира, да се идентифицира и да бъде наказано. Парадоксалното е, че с такива случаи понякога се злоупотребява, както се злоупотребява, когато жени емигрират с цел работа в сексиндустрията доброволно и попадат в ситуация на трафик и експлоатация. Такива са например случаите на трафиканта Иван Главчев – Ванко 1, в които пострадалите имат представа, че ще проституират, но разчитат печалбата да се дели поравно между тях и сутеньора (организатора на дейността)¹⁶¹.

Опит за оценка на размерите на проблема по актуални данни

Според повечето наблюдатели и изследователи **България е страна, от която тръгва, но и през която преминава трафик на жени** с цел проституция¹⁶². Според Европейския център за превенция на престъпността 80–90 % от трафика в Европа е с цел сексуална експлоатация.

От 1999 г. насам числото 10 000 в споменатата оценка на Фондация „Асоциация Анимус“ се цитира безкритично от доклад на доклад. В действителност няма информация какви данни са използвани, за да бъде направена и как е направена тази оценка. Също така е наивно да се смята, че дори броят на

¹⁵⁹ Ако се приеме, че сексуслугите са труд, което също е предмет на ожесточени спорове.

¹⁶⁰ В този текст думата „жертва“ се използва в смисъла ѝ на жертва на престъпление и няма за цел допълнително да виктимизира пострадалите от трафик на хора.

¹⁶¹ Интервю със следовател Евгени Диков. – Труд, 13 май 2005.

¹⁶² *Трафикът на жени: въпроси и отговори*. „Асоциация Анимус“. С., 2000.

жертви да е бил такъв за периода 1998–1999 г., той е останал еднакъв през всичките тези години. Според по-скорошна оценка на Европейския институт за превенция и контрол над престъпността броят на жертвите на трафик в България годишно е между 3000 и 4000¹⁶³.

Малкото достоверни данни за трафика включват броя на случаите на **пострадали, идентифицирани от полицията или потърсили помощ от неправителствена организация** в България или в чужбина. Такива данни са използвани и в този преглед на трафика в България. По данни на Регионалния център за противодействие на трафика на Пакта за стабилност в Белград (РЦ) жертвите – български граждани и чужденци, които са получили помощ в България между 2000 и 2003 г., е поне 423. От тях 352 са български, а 71 – чужди граждани¹⁶⁴. Българските граждани са предимно жени и момичета, които доброволно са се върнали в България с помощта на програми за помощ и подкрепа, както и жени и момичета, идентифицирани като жертви от полицията по време на нейни акции в страната, в която са пребивавали. Данните, изнесени от РЦ, представляват минимална оценка и са близки до тези, събрани и публикувани през 2005 г. от Международната организация по миграция (МОМ), които са най-изчерпателните до момента за регистрирани случаи на трафик в България. Според МОМ броят на жертвите – български граждани, идентифицирани и подпомогнати в България между януари 2000 г. и 31 декември 2004 г., е 620, а на чуждите граждани, идентифицирани за същия период в България, е 86.

Таблица 7. Брой на идентифицираните жертви на трафик на хора в България

	2000 г.	2001 г.	2002 г.	2003 г.	2004 г.	Общо
Чужденци	24	41	4	6	11	86
Български граждани	46	96	164	172	142	620

Източник: Данни, публикувани от МОМ

Освен жертвите, идентифицирани в България, според данни на РЦ, които се позовават на данни на Фондация „Асоциация Анимус“, получени чрез партньорски организации в чужбина, 485 са българките, станали жертва на трафик и получили помощ извън България между началото на 2000 и май 2002 г., 21 жени и момичета са получили помощ в Италия през 2002 г.¹⁶⁶

¹⁶³ Вж. HEINU/Lehti M. *Trafficking in women and children in Europe*, Paper N 18, 2003.

¹⁶⁴ Вж. Stability Pact Task Force: Belgrade, *First Annual Report on Victims of Trafficking in South Eastern Europe*. Counter-Trafficking Regional Clearing Point of the Stability Pact Task Force, 2003.

¹⁶⁵ IOM, *International migration data and statistics. World Migration 2005: costs and benefits of international migration*, Geneva, 2005.

¹⁶⁶ Вж HEINU/Lehti M. Също: 95 българки, пострадали от трафик, са кандидатствали за разрешително за пребиваване Б-9 (за защита на жертвите на трафик) между 1996 и юни 2002 г. в Холандия. Не се знае обаче колко пострадали кандидатстват на година (Доклад на холандския национален докладчик по трафика, 2003).

В допълнение могат да се посочат данни за престъпленията, свързани с проституция и сексуална експлоатация от белгийската и германската криминална статистика през периода 2001–2005 г., от гръцката криминална статистика за 2004–2005 г., а също и за жертви от Холандия за 2000–2003 г. (вж. Таблица 8). Според данните от четирите страни общо 938 момичета са регистрирани като жертви на трафик.

Таблица 8. Регистрирани жертви на трафик

	2000 г.	2001 г.	2002 г.	2003 г.	2004 г.	2005 г.	Общо
Германия		24	91	128	127	62	432
Белгия		11	44	74	29	182	340
Холандия	19	40	59	48			147
Гърция					10	9	19
Общо		75	194	250	166	253	938

Очевидно е от разликата в броя на регистрираните момичета е, че МОМ и „Асоциация Анимус“ не включват всички данни от Германия, Холандия, Белгия и Гърция.

Следва също да се добави, че за периода от 2003 г. до края на първото полугодие на 2005 г. Националната следствена служба на България (НСЛС) работи по 60 следствени дела за трафик на хора и по 56 следствени поръчки, възложени от съдебните власти на чужди държави. Съответно почти половината от следствените поръчки са от трите страни, за които има данни – от Белгия са 6, от Германия – 8, от Холандия – 19¹⁶⁷.

По данни на „Асоциация Анимус“ за жертвите на трафик, които са се обърнали към кризисния център на организацията за помощ повече от веднъж през 2003, 2004 и 2005 г., може да се направи опит за приблизителна оценка на годишния поток на пострадали от трафик, които идват от България.

Като се използва **методът** на засичане–повторно засичане или **хващане–повторно хващане**¹⁶⁸, може да се направи следната оценка: изчислява се, че през 2003 г. жертвите на трафик с цел сексуална експлоатация са най-малко 267, а през 2004 г. – поне 275. Тъй като липсват данни за повторни посещения само от един център за помощ на пострадали в България, тези цифри следва да се прибавят към резултатите, получени на базата на данни от други организации,

¹⁶⁷ Национална следствена служба (НСЛС). *Генезис, развитие и проявни форми на организираната престъпност в България*. С., 2005.

¹⁶⁸ Методът Capture-recapture (на засичане–повторно засичане или хващане–повторно хващане), познат от популяционната биология, използва две или повече систематични измервания на популацията в определена точка и цели да засече повторни случаи. Смята се, че шансът на определен индивид от определен район да попадне в измерените групи, е приблизително еднакъв. На базата на събраните данни се пресмята размерът на цялата популация.

Таблица 9. Данни от кризисния център на Фондация „Асоциация Анимус“

Година	Посетили еднократно	Посетили повторно
2003	32	3 – през 2004 г. 2 – през 2005 г.
2004	50	3 – през 2004 г. 4 – през 2005 г.
2005	33	2 – през 2005 г.

Източник: Координатор на кризисното звено на ФАА, януари 2006

за да се получи много приблизителна оценка за размера на трафика на жени с цел проституция от България. Така направена, оценката остава непълна, тъй като няма точна информация колко пострадали се обръщат за помощ към други организации като цяло и дали при тях е имало повторни посещения. Ако се съпоставят данните на „Асоциация Анимус“ с данните на МОМ за общия брой на идентифицираните жертви на трафик (вж. Таблица 7), може да се изчисли, че жертвите на трафик са приблизително 1436 за 2003 г. и 781 за 2004 г. Отново става дума за много приблизителна оценка, която приема, че динамиката на посещенията в различните центрове е близка. Ако това не е така и като се отчита, че не всички данни от Белгия, Германия и Холандия са включени, числото може да бъде от порядъка на няколко хиляди жени и момичета, каквато е оценката на Европейския институт за превенция на престъпността – 3000–4000 годишно¹⁶⁹.

Профил на жертвите на трафик в България според данни от идентифицирани случаи

По данни на МОМ 88 % от пострадалите, които са се обърнали към техни програми за помощ между началото на 2000 и юли 2004 г., идват от Румъния, Украйна, Молдова, Беларус, България и Доминиканската република. Тези данни не са представителни за броя и произхода на жертвите на трафик от България и за мястото на страната на картата на международния трафик, тъй като базата данни на МОМ, събирана през последните пет години, включва само тези от регионалните офиси на организацията, каквито има в някои балкански страни, включително в България, и в някои страни от Африка, Азия и Латинска Америка¹⁷⁰. Въпреки това на базата на данните за тези случаи се получава някаква представа за профила на жертвите на трафика в България, макар че според МОМ и други изследователи на трафика, въз основа на наличните данни профилът на жертвите е труден за определяне.

¹⁶⁹ Вж. HEINU/Lehti M.

¹⁷⁰ ИОМ, 2005; МОМ имат офис и програми за пострадали от трафик и в Санто Доминго.

Възраст и социално положение на жертвите на трафик

МОМ обобщава, че в повечето случаи пострадалите от трафик български граждани са жени на възраст между 18 и 25 години (вж. Таблица 10), най-често безработни и без доходи, ниско образовани и идващи от проблемни семейства¹⁷¹.

Таблица 10. Разпределение по възраст на пострадалите от трафик между 2000 и 2004 г.

До 14 години	Процент
14–17 години	6,54
18–24 години	64,49
25–30 години	12,15
Над 30 години	14,02
Няма данни	2,80

Източник: Данни, публикувани от МОМ; МОМ статистика на международната миграция¹⁷²

Според Регионалния център в Белград, който ползва данни както от МОМ, така и от други помагачи организации (български неправителствени организации и неправителствени организации, които помагат на жертви на трафика в чужбина), почти половината от случаите за 2002 г. включват момичета под 18 години, а една трета са млади жени между 18 и 24 години. През 2002 г. сред жертвите на трафик преобладават момичета, които са непълнолетни (48 %). Случаите, разгледани от М. Статева за периода 1997–2000 г., също включват непълнолетни момичета и млади жени на възраст под 21 години¹⁷³. Като потвърждение на повтарящия се възрастов профил 15–21 години идва и заключението на НСЛС от 2005 г. Според обобщени данни на НСЛС средната възраст на жертвите е между 18 и 25 години и като цяло се забелязва тенденция към намаляването ѝ¹⁷⁴.

Според Регионалния център (2003 г.) 10–15 % от пострадалите момичета и жени през 2002 г. имат деца (няма данни дали са имали преди попадането им в трафика, или са родили впоследствие), а според МОМ 27 % от българките, подпомогнати от техни програми между 2000 и 2004 г., имат деца, като 82 % от тях са самотни майки.

¹⁷¹ ЮМ, 2005; Според данните на НСЛС едва 5% от жертвите на трафик са момчета или мъже. (НСЛС, 2005).

¹⁷² ЮМ, 2005.

¹⁷³ Статева, М. *Изследване на случаи на трафик на жени в България*. С., 2001.

¹⁷⁴ НСЛС. Цит. доклад, 2005.

Образование

Голяма част от пострадалите българки, включени в базата на МОМ, имат само завършено начално или основно образование – съответно 30,8 % и 22,4 %, а 4,7 % нямат никакво образование. Така 57,9 % от всички пострадали български жени и момичета са без средно образование, а 28,9 % са завършили гимназия¹⁷⁵. Според по-стари данни за България подобен е образователният профил на жените, станали жертва на трафик, през периода 1997–2000 г., където 37,5 % имат само основно образование, а 33,4 % са ученички¹⁷⁶. Според данни на Регионалния център от 2003 г. повечето пострадали жени през 2002 г. също имат сравнително ниско образование (данните са противоречиви спрямо това колко от тях са завършили средно и колко имат само основно образование).

Семейна история

Данните за семейната история на пострадалите от трафик през периода 2000–2004 г. са оскъдни. Семейната история на жените, въввлечени в трафик между 1997 и 2000 г. и посетили Центъра за рехабилитация на „Асоциация Анимус“ през този период, показва, че 10 от тях, за които има данни (43,5 %), са израснали в семейства с жестоки форми на домашно насилие, а шест са били обект на сексуално посегателство в семейството¹⁷⁷. Международни изследвания на трафика на жени, както и на проституцията свидетелстват, че сред жените и момичетата, въввлечени в проституция като цяло, немалко са жертви на някакъв вид насилие в семейството (включително сексуално) или на сексуално насилие извън семейството. Например от жертвите на трафик (интервюирани от проекта „Попи“ за помощ на пострадали от трафик) във Великобритания през 2004 г. 75 % от жените идват от Източна Европа, 38 % са били подложени на различни форми на насилие преди въвличането им в трафика, 46 % са жертви на сексуално насилие и/или изнасилване, 31 % – на сексуално насилие в детството, а 46 % – на домашно насилие в семейството (най-често като деца, живели в семейство, в което има домашно насилие)¹⁷⁸. В допълнение, според данните от 1997–2000 г. на „Асоциация Анимус“, 13 % от пострадалите от трафика са деца на разведени или разделени родители, 25,7 % имат само един родител (при някои от момичетата/жените става дума за майка с повече от три други деца в семейството), а 4,3 % от включените в изследването са сираци.

Райони, от които идват жертвите

Според Националната следствена служба сред най-силно засегнатите от трафик на хора райони в България са Бургас, Русе, Пловдив, Пазарджик и гранични райони като Свиленград и Петрич¹⁷⁹. Данни на „Асоциация Анимус“ допълват от кои населени места идват жертвите. Варна, Добрич и Русе,

¹⁷⁵ МОМ, 2005.

¹⁷⁶ *Трафикът на жени: въпроси и отговори*. „Асоциация Анимус“, с. 46–47.

¹⁷⁷ Статева, М. Цит. съч.

¹⁷⁸ Kelly, L. *You can Find Anything You Want: A Critical Reflection on Research on Trafficking in Persons within and into Europe*. – International Migration, January 2005, vol. 43 (1–2).

¹⁷⁹ НСЛС. Цит. доклад, 2005.

граничните райони Благоевград, Кюстендил, Кърджали и Петрич, както и по-малки селища в тях са местата, от които има много пострадали жени. В анализ за трафика на български жени от 2001 г. националният координатор на програма „Ла Страда“ за България Надя Кожухарова¹⁸⁰ споменава село във Варненска област, откъдето са идентифицирани три пострадали жени. По данни на „Асоциация Анимус“ те не са единствените жертви от това населено място¹⁸¹. Такива случаи се нуждаят от по-внимателен анализ от гледна точка на начините на въвличане на момичета в трафика и ролята на организирани престъпни групи в този процес. Също така следва да се обърне внимание на места, от които изглежда, че няма трафик на хора (ако в действителност е така). Според НСЛС такива са Смолян, Монтана, Ловеч и Ямбол¹⁸².

Начини на въвличане в трафик

До 2001 г. българските граждани се нуждаят от виза, за да посещават страни от Европейския съюз. През 2001 г. изискването за визи за повечето страни от Съюза отпада. Логично е да се мисли, че с това ще последват промени в динамиката на трафика на хора и миграционните практики изобщо, тъй като пътуването в чужбина става по-лесно. МОМ съобщава, че **все по-често жертвите на трафика на хора преминават границите през официални контролно-пропускателни пунктове с редовни документи**¹⁸³. НСЛС потвърждава това и допълва, че след изтичане на тримесечния срок за пребиваване на жертвата в държава – членка на ЕС, пострадалите биват връщани в България и впоследствие извеждани повторно. НСЛС също посочва, че някои страни издават работни визи на български граждани, които пребивават с цел проституция (например Австрия)¹⁸⁴. Във връзка с възможностите, които безвизовото пътуване открива, изследователи от Холандия пък смятат, че броят на проституиращи българки в Амстердам видимо се увеличава след 2001 г.¹⁸⁵ Дали обаче се е увеличил трафикът на хора, или става дума за нараснала миграция с цел работа в сексиндустрията, няма достоверна информация.

От Регионалния център посочват безработицата и желанието за по-добър живот като основни фактори при въвличането в трафик, като 59 % от всички случаи между 2000 г. и май 2002 г. заминават с цел да работят в развлекателната индустрия и услугите (подмамани чрез обещания за работа в клубове, хотели и ресторанти), 4 % са получили покани за посещение (изследването не посочва целта), а 1 % са заминали с цел женитба¹⁸⁶.

Начините на въвличане, познати отпреди 2001 г., продължават до голяма степен да бъдат валидни и днес. Като се има предвид профилът на жертвите, разгледан по-горе, изглежда, че причините и условията, които благоприятстват

¹⁸⁰ Статева, М. Цит. съч.

¹⁸¹ *Трафикът на жени: въпроси и отговори*. „Асоциация Анимус“, 2001.

¹⁸² НСЛС. Цит. доклад, 2005.

¹⁸³ International migration data and statistics. *World Migration 2005: costs and benefits of international migration*. IOM, 2005, Geneva.

¹⁸⁴ НСЛС. Цит. доклад, 2005.

¹⁸⁵ *Trafficking in Human Beings – Third report of the Dutch National Rapporteur, Bureau NRM, The Hague*, 2005.

¹⁸⁶ *First Annual Report on Victims of Trafficking in South Eastern Europe*. Counter-Trafficking Regional Clearing Point of the Stability Pact Task Force 2003. Stability Pact Task Force: Belgrade.

трафика, малко са се променили през последните години, макар данните на нито един от цитираните източници да не са представителни. Според непубликувано изследване на Фондация „Асоциация Анимус“ 38 % от пострадалите са въвлечени в трафик чрез отвличане от улицата, 33,3 % са примамени с обещания за добра работа в чужбина, 22,2 % са продадени от роднини, 2,8 % са заминали като туристи, а 2,8 % са изнудвани поради финансови задължения. Процентите са изчислени на базата на 36 случая, за които има информация, като данните не са представителни за начина на въвлечане на българки, тъй като малка част от пострадалите, регистрирани в центъра на „Асоциация Анимус“, са български граждани. Въпреки това тези данни дават представа за начините на въвлечане в трафика на територията на България до 2000 г. Цялостният преглед на всички досегашни проучвания на трафика на жени в България от края на 90-те години до 2005 г. показва, че **най-много жертви са въвлечени в трафик чрез фалшиви обещания за работа**¹⁸⁷. Например данните на Регионалния център от периода 2000–2002 г. сочат, че българските жени и момичета основно са в трафика чрез обещания за работа. Същата констатация прави и докладът на НСЛС от 2005 г., който посочва, че предложенията за работа обикновено обхващат следните професии: сервитьорки, танцьорки, актриси, домашни помощнички или фотомодели. Предлаганото заплащане на труда многократно надвишава това в България. Позовавайки се на следствената практика, НСЛС също посочва, че **в много случаи трафикът в България се извършва със съгласие на жертвата**, като използването на насилие и заплахата е по-рядко (не е уточнено дали съгласието е информирано, или е вследствие на заблуда). Така според НСЛС повече от една четвърт от жените са наясно или предполагат, че ще работят в сексиндустрията в чужбина. Това, с което мнозинството от доброволно заминаващите да работят в нея не са наясно, са условията на труд, включващи ниско заплащане, насилие, лична несигурност, извършване на сексуслуги без предпазни средства. Според НСЛС очакванията на жените, които включват значително ниво на независимост и контрол над собствената им работа, се разминават драстично с реалността.

При механизмите на въвлечане се откроява тенденцията, че в много случаи **набиращият жертвите е познат, а понякога и роднина** (Таблица 11)¹⁸⁸. Според НСЛС участието на роднини е особено характерно при трафик на лица от ромски произход¹⁸⁹. Данните на МОМ от 2005 г., които са непълни, показват, че от случаите, за които има информация, 57,94 % от индивидите, въвлекли пострадалите в трафик, са мъже, а 30,8 % – жени. Според статистически данни от НСЛС 95 % от извършителите са мъже, като голяма част са с ниско образование и предишни осъждания за насилие.

¹⁸⁷ Counter-Trafficking Regional Clearing Point of the Stability Pact Task Force 2003. *First Annual Report on Victims of Trafficking in South Eastern Europe*. Stability Pact Task Force: Belgrade.

¹⁸⁸ Вж. НСЛС. Цит. доклад, 2005.

¹⁸⁹ Пак там.

Таблица 11. Лица, въвлекли пострадалия в трафика

	Процент
Член на семейството/Друг роднина	8,41
Партньор	3,74
Приятел	23,36
Сводник	0,93
Непознат	38,32
Друг	–
Няма данни	25,23

Източник: Данни, публикувани от МОМ през 2005 г.

Механизмите за контрол над жертвите са различни и често се прилагат в комбинация. Включват обвързване чрез дълг, при което се изисква възстановяване на силно преувеличени разходи за организацията на пътуването, отнемане на личните документи, изолиране, преместване от едно място на друго, насилие (емоционално, физическо и сексуално) и заплахи за насилие над близки на жертвата.

Ролята на организираната престъпност в трафика на хора

Според специализирани анализи на компетентните органи, потвърдени от многобройни научни изследвания през последните 15–20 години, голяма част от трафика на хора в Европа – особено с цел сексуална експлоатация, е в ръцете на организираната престъпност. Основна предпоставка за това е, че сексиндустрията е пазар, който в много страни е монополизиран от организирани престъпни групи. Уместно е да се подчертае, че **организираната престъпност има най-голямо участие тъкмо в трафика с цел проституция – поради огромните печалби, които носи този вид престъпление**. Например НСЛС съобщава, че едно момиче може да осигури приход между 12 000 и 18 000 евро чиста печалба на месец¹⁹⁰, а шест момичета са достатъчни, за да се гарантира доход от 1 млн. евро на година.

В този смисъл трафикът на жени, момичета и по-рядко мъже с цел сексуална експлоатация и организираната престъпност имат пряка връзка. Това важи в много голяма степен и за България, където проституцията се контролира от престъпни групировки и самостоятелната практика на проституиращи жени, според някои мнения, е почти невъзможна.

Същевременно твърдението, че целият трафик от и през България с цел сексуална експлоатация е свързан с организираната престъпност, изкривява реалната ситуация. От информацията за извършените разследвания на трафик в България, Централна и Западна Европа става ясно, че са налице **много-**

¹⁹⁰ Вж. НСЛС. Цит. доклад, 2005.

бройни случаи на малки групи и индивидуално работещи сводници, за които може да се твърди, че няма данни за свързаност с организираната престъпност. Повечето от информацията обаче е фрагментирана, а част от нея – и опосредствана чрез журналистически разследвания и медийни публикации. По тази причина е трудно да се оцени каква е реалната тежест на организираната престъпност.

Общото при **организираната престъпност, груповата престъпност и индивидуалното криминално престъпление** е, че най-често трафикът на хора с цел проституция започва много преди фазата на сексуална експлоатация, тъй като придвижването и безпрепятственото преминаване през граничния контрол, уреждането на легални визи или фалшиви документи, финансирането на пътуването и други необходими формалности, свързани с процеса на емиграция, също са сфера на действие, в която се осъществява престъплението. В този процес може да участват както национални престъпни организации, така и престъпни мрежи, включващи няколко организации, които си сътрудничат по конкретни проекти, а също и регионални индивидуални участници.

Модели на организация на трафика на хора от престъпни групировки

Въпреки факта, че съществуват различни форми на трафик с цел сексуална експлоатация, несвързани с организираната престъпност, всички данни дават основание да се предполага, че тя има **структуроопределящо място**. По тази причина моделите на организираната престъпност при трафика на хора представляват специален интерес при анализа на проблема в България.

Според Монцини¹⁹¹ **престъпните групи**, въввлечени в трафик на жени, могат да се обособят в три основни категории: **малки и свободно свързани групи, средни по размер групи и сложни транснационални престъпни организации**. При първия вид лицата, които участват в набирането на жертви, също участват в придвижването и експлоатацията. Често те са приятели или познати на бъдещите жертви. В чужбина се свързват с местни престъпни мрежи (за предпочитане от същата националност), които са въввлечени в най-ниските нива на нелегалната проституция. Като примери Монцини посочва чешки групи в Австрия, албански в Италия и полски в Германия. Следващата група се характеризира с това, че предимно се занимава с набиране и транспортване, като „продава“ жертвите на посредници в определени пунктове (обикновено столични градове или гранични зони). Някои такива групи също са ангажирани с т.нар. мобилна страна на трафика – прехвърлят жени от един в друг град или от един в друг публичен дом. Такива групи са сравнително добре организирани и включват лица, които набират охранители, лица, занимаващи се с транспорта и с организацията на пътуването, и лидери, договарящи финансовите условия със сводници и собственици на клубове и публични домове. Последната група – на транснационалните организации – включва организирани престъпни групи, които могат да координират всяка фаза от процеса на трафика. Става дума за престъпни мрежи, които имат високо

¹⁹¹ Monzini, P. *Trafficking in women and girls and the involvement of organised crime, with reference to the situation in Central and Eastern Europe*. Paper presented at the first Annual Conference of the European society of Criminology, September 6–8, 2001.

ниво на специализация по дейности (от набиране на жертви до легализиране на средствата, спечелени чрез трафик на хора). Техните лидери обикновено участват в легален бизнес и нямат пряка и/или видима връзка с трафика на хора¹⁹².

Кели¹⁹³ разглежда моделите на организираната престъпност и на трафика на жени в Източна Европа, предложени от Луис Шели и колектив¹⁹⁴ и Службата за контрол на наркотиците и престъпността на Организацията на обединените нации¹⁹⁵. Според тези модели престъпните групи, които се занимават с трафик на хора в Източна Европа и на Балканите, имат специфични характеристики (Таблица 12).

Таблица 12. Типология на организираната престъпност и нейните действия по отношение на трафика на хора на Балканите и в Източна Европа¹⁹⁶

Типология на организираната престъпност (обобщен модел, разпространен в Източна Европа и Китай)	Типология на трафика на хора
<i>Източник: ООН Наркотици и престъпност</i>	<i>Източник: Луиз Шели</i>
<p><i>Стандартна йерархия</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Един лидер • Строга йерархия • Вътрешна дисциплина • Разпознаваема група • Социална/етническа идентичност • Интегрирано насилие • Влияние/контрол над определена територия 	<p><i>Модел на „природните“ ресурси (характерен за пост-съветската организирана престъпност)</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Основно се занимава с трафик на жени • Жертвите се използват като „природен“ ресурс • Жертвите се продават на най-близкия купувач • Висока степен на насилие и злоупотреба с правата на жертвите
	<p><i>Модел на предприемачите насилници (характерен за Балканите)</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Занимават се почти изключително с трафик на жени • Посредници на руската организирана престъпност • Все по-добре са интегрирани, тъй като превземат пазара за сексуслуги в страните дестинации • Връзки с лица от правораздаващите институции на високо ниво в страната, от която идват • Използват доходите от трафик за инвестиции в други престъпни дейности; инвестират в недвижимо имущество и бизнес извън страната • В голяма степен използват насилие

¹⁹² Ibidem.

¹⁹³ Kelly, L. Op. cit.

¹⁹⁴ Shelley, L. *Trafficking in Women: The Business Model Approach*, *Brown Journal of International Affairs*, Vol. X, Issue I, 2003.

¹⁹⁵ UN Office on Drugs and Crime, 2002.

¹⁹⁶ Kelly, L. Op. cit.

Докато моделът на Службата по наркотиците и престъпността при ООН е по-общ, моделите на Шели в някаква степен покриват видовете групи, описани от Монцини. Няма достатъчно данни, за да се оцени кой модел е приложим по отношение на трафика на жени от България. Има известни основания да се смята, че различни видове престъпни групи участват в трафика на хора в България, някои от които са регионални (например групи от Бургас, Пазарджик и Сливен)¹⁹⁷. Няма конкретни данни как е организиран трафикът за принудителен труд или с други цели.

Роли на организираната престъпност на различни етапи от трафика на жени

Независимо от вида на групата, към която принадлежат, представителите на престъпните групи имат определени роли на различните етапи от трафика на жени.

- **При набирането на потенциални жертви**¹⁹⁸ ролята на трафиканта може да бъде както да отвлече момиче или жена от улицата, така и да се сприятели с момиче/жена, на което да предложи връзка или работа (най-често в чужбина). Обикновено трафикантите на най-ниско ниво са местни хора, които познават (понякога само задочно) конкретна жена (момиче) или нейни/негови роднини и приятели. Част от процеса за въвличане в трафик включва и набиране на информация за жертвите и техните семейства, която да се използва при преценката кое момиче е подходящо, както и да бъде заплашвана и изнудвана жертвата впоследствие. Например, ако момиче/жена, въвлечено в трафик, има по-малка сестра, то бива заплашвано, че ако не се подчинява на трафиканта или сводника си и прави опити да избяга, сестра му също ще бъде принудена да проституира. Такива случаи са познати на организациите, които помагат на пострадали от трафик. Информацията не е без значение и при подбора на жертва – ако семейството на момичето е много бедно, ако то идва от дисфункционално семейство, ако майка му проституира или баща му е алкохолик, ако живее само с възрастната си баба, понеже родителите му са го изоставили (примери от най-тъжните истории на трафик) – колкото по-малко ресурси има жертвата да се защити (към момента на въвличане и впоследствие), толкова по-лесно е да бъде примамена и въвлечена в трафик. В някои ромски метагрупи (особено преди няколко години) много разпространен метод, използван от престъпни групи за въвличане в трафик, са обещанията за брак и много момичета биват официално сгодени за трафиканти със знанието и одобрението на семействата им¹⁹⁹. Случаи, в които близки, роднини, познати или приятели продават своя близка, също са познати. Най-често те също са свързани с организираната престъпност. Не на последно място следва да се спомене отвлечането на момиче или жена от улица-

¹⁹⁷ Вж. НСЛС. Цит. доклад, 2005; 168 часа, 1–7 апр. 2005.

¹⁹⁸ В този случай думата жертва се използва единствено и само в значението ѝ като жертва на престъпление.

¹⁹⁹ Подобни практики са описани за Албания – става дума за одобрение спрямо годеща, а не непременно знание, че ще бъдат въвлечени в трафик; Davies. *Aspects of Albanian trafficking methods: reinventing the Kanun as the extreme of co-dependency*, A briefing document prepared for the French Court of Appeal. Migration Research Centre, University of Sussex, 2000.

та, което също се върши от организирани престъпни групи. Конкретни случаи на отвлечане са познати на организациите, които помагат на пострадали²⁰⁰.

- **При пречупване на жертвите** – най-често тези, които първи упражняват физическо и психологическо насилие над жертвата, са членове на престъпни групи. Това може да включва сексуално насилие, мъчения, бой, унижения, глад и изолация. Често насилие се прилага още на територията на страната, като немало са случаите, при които преди да бъде изведена извън България, жертвата е принудена да проституира тук, обикновено на територията на друг град²⁰¹.
- **При уреждане на пътуването и транспортирането на жертвите** също участват престъпни групи. Важен елемент е набавянето на необходимите документи, уреждането на транспорт и други подробности, свързани с пътуването. Преди 2001 г. се използват предимно фалшиви визи или паспорти, докато след 2001 г. при първоначален трафик към повечето страни от Западна Европа те не са необходими. В случаите, при които момичето се транспортира, без да знае целта на пътуването или възможните рискове, то може да съдейства с поведението си да бъде преведено успешно през граничния контрол. Има случаи, при които на момичета и жени, които се съпротивяват, се дават наркотици, за да не създават проблеми при пътуването, а и такива, при които преминаването на границата става с помощта на корумпирани служители на граничните служби. Голяма група са случаите, при които момичета и жени сами избират да проституират извън България.
- **При пристигането** в страната – дестинация на пътуването, жените се посрещат от посредник или сводник. Крайната цел е нощен клуб, публичен дом, частен дом или улицата, контролирани в различна степен от криминално проявени лица. В редица случаи жертвата може да бъде продадена от една на друга престъпна група, различна от въвляклата я първоначално в трафика.
- **Контролиране на проституцията** – в много страни и особено в тези, в които проституцията не е легализирана, но и в такива, в които е легална, голяма част от индустрията за сексуслуги се контролира от престъпни групи.

Тъй като трафикът е процес, **организираните престъпни групи и техни представители може да участват само на някой от изброените етапи**. Но пострадали или посредници може и да не са имали контакт с организирани престъпни групи – например при емиграция, подпомогната от близки или роднини, която впоследствие завършва като трафик, или при емиграция с помощта на легитимна фирма, познати или приятели, която завършва като трафик.

²⁰⁰ Такъв случай е описан и във в. Труд, 8 авг. 2001.

²⁰¹ Вж. *Трафикът на жени: въпроси и отговори*, с. 5, 34.

Еволюцията

Описаните етапи при организирането на трафика в много отношения отразяват периода до 2001–2002 г.

В този контекст се има предвид и развитието в Източна Европа и балканските страни, създаващо нарастващ риск за сводническите мрежи, които принудително използват момичета. Ако в първите години на преход в страни като Чехия, Унгария, Полша и Словакия българските и международните своднически мрежи систематично прилагат насилие, след икономическата и политическата стабилизация там следват серия от операции на техните правоохранителни органи, които разбиват десетки структури, използващи български момичета. Подобна е ситуацията и в балканските страни с края на режима на Милошевич и изчезването на зоните на военни действия. В България „силовите структури“ започват да избягват насилието още през 1997–1998 г. (първите усилия за намаляването му са през 1995 г.), а след началото на преговорите с Европейския съюз и особено с повишаването на въпроса за българската организирана престъпност преди присъединяването дори самостоятелно работещите сутеньори започват да приспособяват криминалната си дейност към новата ситуация. Очертава се по-ясно изразената ориентация към пазарните модели на доброволно проституиране.

Според оценките на полицейски служители и следователи, работещи по направлението трафик на жени с цел сексуална експлоатация, потвърдени и от анализа на НСЛС през последните 3–4 години, се очертават следните основни тенденции:

- Използването на насилие и заплахата, особено при международен трафик, става по-рядко.
- Търсят се лица, които изпитват икономически и социални затруднения.
- Пострадалите знаят за естеството на работата, но са заблудени за условията на труд²⁰².

Националната следствена служба също констатира еволюция в отношенията трафикант–жертва. Според нея насилието и заплахите са изместени от уговорки за заплата, намалявана с глоби. Също така има случаи, в които жертви са издигнати в позицията на доверено лице. Така те едновременно с това, че проституират, контролират други жертви на трафик и работят при по-изгодни за тях условия²⁰³. Наченки на тази тенденция се наблюдават още през 2001 и 2002 г. в Холандия, където според холандския докладчик за 2003 г. Ван Дайк 26 % от трафикантите са жени и по-голямата част от тях са жертви на трафик²⁰⁴. В печатата се споменават конкретни случаи, при които контролът над проституиращите българки в страната дестинация е изцяло поет от жени, спечелили доверието на сводниците, тъй като за тях става все по-трудно да пребивават дълготрайно в чужбина, като не всички прехвърлени жени са бивши жертви²⁰⁵.

²⁰² Вж. НСЛС. Цит. доклад, 2005.

²⁰³ Пак там.

²⁰⁴ Холандски докладчик, доклад за 2003 г.

²⁰⁵ 168 часа, 1–7 апр. 2005.

Износът на проституция извън трафика на хора

Вниманието на чужди правителства, както и на български и международни неправителствени организации към проблема трафик на хора оставя встрани изключително сериозно социално явление с непредвидими последици за България – масовия износ на проституция от страната и българското участие на пазарите за сексуслуги в Централна и Западна Европа. От интервютата, проведени в рамките на настоящото проучване, изследвания в Западна Европа и оперативни анализи на полицейски служби в различни европейски страни става ясно, че **доброволната проституция извън страната е всъщност типичното явление, а насилствената проституция е със значително по-малка разпространеност.** Данните показват, че принудителната/насилствената проституция извън страната е типична практика от началото и средата на 90-те години, когато износът е силно ограничено явление, засягащо много малък процент от населението. С масовото навлизане на българи в пазарите за сексуални услуги в Централна и Западна Европа практиките започват да се променят. Проституирането започва да се разбира като „много добре платена работа на Запад“, а сводническата професия – като необходима инфраструктурна роля.

Същевременно от изследването става ясно, че обвинението в трафик и сексуална експлоатация се е превърнало в ефективен инструмент, ползван при конкуренцията между различни своднически мрежи. Самоопределянето като жертва на трафик в много страни от ЕС се оказва добра възможност за легализиране на трудовия пазар в Западна Европа, включително за продължаване на безпроблемното проституиране там. При опитите да се проследи каква е съдбата на жертвите на сексуална експлоатация в огромен процент от случаите се оказва, че момичетата продължават да работят за друга сводническа мрежа, личен сводник или за себе си.

Вниманието към трафика на жени с цел сексуална експлоатация и откритието, че това е малък процент от българското участие в европейския пазар на сексуслуги, поставя въпроса за мащаба на феномена.

Опит за оценка на износа на проституция

Според основните български участници на пазара за сексуслуги извън страната (проституиращи, проституиращи, сводници и собственици на публични домове) **недоброволната проституция** (т.е. свързаната с различни форми на принуда) **е в рамките на 5–10 %**. Подобни са данните от изследването „Женският алианс за развитие“, проведено през 2006 г., според което 92 % от проституиращите извън България са предлагали сексуални услуги доброволно²⁰⁶. Не е ясно каква е методиката на това изследване и макар представителни изследвания в областта на проституцията да са невъзможни, тези данни дават отправна точка за оценка на българската проституция извън страната.

Съотношението принудителна–доброволна проституция позволява да се определи коефициентът, с който да се умножат данните за трафика на

²⁰⁶ Цит. по: Труд, 6 авг. 2006.

жени с цел сексуална експлоатация и **да се изчисли приблизителният брой на проституиращите**. Ако се приеме, че коефициентът за доброволна проституция е между 10 и 20, т.е. съответстващ на 90 % или 95 % доброволна проституция, и се използват данните за трафика на четири страни – Гърция, Белгия, Холандия и Германия, през периода 2002–2005 г., където средният брой жертви е 200–250 годишно, общият брой на проституиращите, влезли в тези страни само за една година, би трябвало да възлиза на 2000 до 5000 (в зависимост от това дали се умножава по 10 или 20). Ако се приеме оценката на трафика, получена чрез метода „засичане–повторно засичане/хващане–повторно хващане“, при данните за 1436 жертви на трафик през 2003 г. и 781 през 2004 г., може да се направи оценка за 8000–14 000 проституиращи момичета годишно. Проблемът при този подход е, че времевият разрез от една година не е достатъчен, за да се оцени размерът. От интервюта с бивши проституиращи и сводници става ясно, че продължителността на работата на пазара на сексуслуги обикновено е под 10 години, но средно над 5 години. Следователно възниква въпросът какъв процент от влизащите нови участници на пазара търсят помощ и какъв процент от проституиращите търсят помощ през минималния период от 5 години. Тук трябва да се имат предвид няколко важни фактора, които обаче поради липса на количествена емпирична информация не могат да се оценят прецизно.

Единствените данни за по-дълъг период са от Гърция, Холандия, Белгия и Германия, които са за 2000–2005 г., но се разминават в годините. Общият брой на регистрираните жертви е 938 и ако бъдат умножени по посочения минимален коефициент 10, ще се получат приблизително 10 000 момичета само за четирите страни. Не е ясно обаче какъв процент от тези 938 момичета са регистрирани като жертви повече от веднъж. Данните на европейските криминални служби сочат, че 30–50 % от жертвите са работили в друга страна²⁰⁷. За да намалят риска, проституиращи и сводници често сменят градовете и държавите. Освен това, определена част от момичетата са търсили помощ в две и повече страни в ЕС. В този план не е ясно какъв процент от регистрираните през периода 2000–2005 г. в Белгия, Холандия и Германия са търсили помощ в повече от една страна. Според оценки на служители от българските служби, работещи с жени жертви на трафик, не повече от 20–30 % от потърсилите помощ се повтарят. Следователно в рамките на 5 години и в четирите страни вероятният брой на жертвите, които за първи път търсят помощ, е между 600 и 700 момичета или при най-ниския коефициент 10 става дума за 6000–7000 момичета²⁰⁸.

Освен тези четири страни трябва да се има предвид, че значително българско присъствие има и в Австрия, Унгария, Чехия и особено във Франция, Италия и Испания. За съжаление, от страни като Англия, Ирландия, Португа-

²⁰⁷ *Trafficking in Human Beings*, Fourth report of the Dutch National Rapporteur, Bureau NRM, The Hague 2005.

²⁰⁸ При изчисляването на съотношението условно се приема, че всички момичета – жертви на сексуална експлоатация, са потърсили съдействие, което едва ли отговаря на действителността. Много по-вероятно е само част от жертвите да са потърсили съдействието на чуждите правоохранителни органи и специализирани организации. За съжаление, данни за потърсили и непотърсили няма.

лия, Дания и скандинавските има само фрагментарни данни. Според интервютата, проведени в рамките на изследването през периода 2002–2005 г., Франция, Италия и особено Испания са се превърнали в предпочитано направление за проституиране. Като се имат предвид демографията и фрагментарните данни от полицейските служби на изброените страни, би могло да се говори поне за два пъти повече момичета. В този план дори при консервативна оценка данните за момичетата, работещи в трите южни страни, дават основание за поне 7000–8000 момичета. Ако се прибавят по-малко популярни страни, в които има информация, че работят български проститутки, например Великобритания, бившите социалистически страни, като Чехия, Словакия, Унгария и Полша, би могло да се говори общо за 18 000–21 000 жени.

Потвърждение на тази количествена рамка са неофициалните оценки от страна на полицията за броя сводници и проститутки по градовете. Например в големите градове (с 50 000–100 000 жители) с по-малка интензивност на проституиращите – като Пазарджик – броят на сводниците се движи около 100, проститутките – около 300; в градове с по-висока интензивност – като Сливен – около 500 сводници и 1000 проституиращи. Ако се използват тези неофициални оценки от 30-те най-големи български града²⁰⁹ (с над 40 000 жители), броят на **проституиращите е 21 000–22 000**, а при 30-те големи града²¹⁰ (над 20 000 души) достига до **25 000 проституиращи**. Според тези оценки поне 70–80 % от момичетата работят постоянно или временно извън страната. При използването на полицейските оценки трябва да се имат предвид два противоположни фактора. Първият е свързан с факта, че полицията продължава да отчита проститутки и сводници, които са излезли от пазара на секс-услуги, и бройката постоянно се увеличава заради добавянето на нови лица. Вторият фактор действа в противоположната посока. Обикновено полицията на местно ниво успява да се ориентира в най-ниския сегмент на пазара – улично-магистралната проституция и част от публичните домове, но изпуска публичните домове, за които собствениците си плащат²¹¹, както и целия клас елитни проститутки. Голям брой момичета обаче не попадат в ползрението, когато са започнали да проституират направо извън страната.

Данните от жертвите на трафика дават възможност да се интерпретира както делът на българското участие в износа, така и развитието му във времето. Динамиката през годините може да се опише като „снежна топка“. От интервютата със служители в институции за вътрешна сигурност в Холандия и Белгия, а също и в България става ясно, че след първоначалното установяване на „своднически бази“ към 1993–1995 г. в Полша, Чехия, Унгария и Австрия, дейността постепенно се разширява с придвижване към Холандия и Герма-

²⁰⁹ Тези най-големи градове успяват да привлекат готовите да проституират момичета от по-малките населени места.

²¹⁰ В 30-те най-големи града на страната според официалната национална статистика живеят приблизително 4,1 млн., или 48 % от населението на страната, а в 30-те големи града – около 4,85 млн. жители, или 56 % от населението.

²¹¹ Вж. *Плащам по 15 бона месечно на СДВР и никой не ми закача бардаците*. – Монитор, 21 апр. 2007; От интервю с бивш служител на дирекция „Инспекторат“ в МВР става ясно, че съществуват различни разследвания на дирекцията за рекет и протекция на собственици на публични домове.

ния²¹², Италия и Испания, а броят на проституиращите нараства устойчиво, но бавно до края на 90-те години. С оценяването, че доходът от проституиране е в пъти по-висок в сравнение с България, възниква верижна реакция, в която към сводническите мрежи се изпращат нарастващ брой момичета, започнали да проституират в България. След падането на шенгенските визи през април 2001 г. в периода 2001–2003 г. нарастването на „снежната топка“ е като търкалянето ѝ по стръмен склон. Най-добро потвърждение на това мнение, получено от интервютата, и илюстрация на „фактора шенгенски визи“ са данните за българския трафик на хора от МОМ и Германия (големият брой случаи гарантира надеждност на данните).

От данните на МОМ и Германската криминална служба, които отчитат по-дълги периоди от време, се вижда съвпадение на тенденцията в трафика на хора. Ръстът е почти 300 % през 2001 и 2002 г. в Германия, а след достигане на пик през 2003 г. следва тенденция към понижаване. Подобна тенденция се наблюдава през 2001 и 2002 г. в Белгия и Холандия. Според интервютата с основни участници в българския износ причината за спада е по-скоро в това, че сводническите мрежи и проституиращите са се адаптирали в новата ситуация, а не че източниците на жени и момичета са се изчерпали.

Същевременно при **българското участие в пазара на проституция в ЕС се наблюдава качествена промяна**. Ако в края на 90-те години в Западна и Централна Европа това са жени, проституирали вече в България, в новата ситуация се наблюдава експлозия на участнички без опит в България, от всички социални групи – от камериерки и медицински сестри до студентки в престижни университети, които търсят емиграция, постоянна или временна работа в Европейския съюз. При това масовостта на навлизането на секспазара за кратки периоди е толкова широко разпространено, че трудно може да се направят дори приблизителни оценки на тази полупрофесионална периферия.

Масовата проституция извън страната

Оценката, че минималният брой проституиращи извън България се движи между 18 000–21 000, предизвиква въпроса и за съотношението ѝ с демографските характеристики на страната. Съпоставени с броя на българските граждани, работещи и живеещи в чужбина, тези данни изглеждат донякъде парадоксално. При приблизителна оценка, че извън страната от 1990 г. живеят около 500 000 български граждани (без изселилите се в Република Турция през 1989 г.), и при данни от изследванията, че 60–65 % от тях са мъже, става ясно, че жените извън страната са между 175 000 и 200 000. Преизчислено това означава, че 9–12 % от женската популация работи в сексиндустрията зад граница! Ако се направи оценка само на лицата във възрастовата граница 15–35 години, процентът би бил още по-шокиращ. Разбира се, вероятно съотношението е значително по-ниско поради факта, че 30 % от проституиращите в Западна и Централна Европа живеят постоянно в България и че още около 40 % се връщат редовно в страната и са регистрирани като пос-

²¹² Както бе посочено, първите своднически структури възникват около „мрежите“ от автокрадци в Централна Европа. С атаката от страна на немските служби на базите им в Германия те се придвижват към Италия и Испания. С тях се изнасят и своднически мрежи.

тояжни жители на съответните български населени места. Същевременно, ако се сравни броят на проституиращите като процент от населението по страни, става ясно, че България в никакъв случай не е страна с изключително висока интензивност на проституиращи. **Ако се приеме оценката 25 000–30 000 проституиращи (включително практикуващите в страната), 0,32–0,39 % от населението проституира**²¹³. В сравнителен план за страни като Германия и Филипините с около 400 000 проституиращи²¹⁴ съотношението е 0,49 % и 0,47 %, а в страни като Република Корея с 1,2 млн. проституиращи то достига до 2,45 % от населението²¹⁵. При сравняването на данните трябва да се има предвид, че в Западна Европа официалните оценки в резултат на специални правителствени проучвания са значително по-ниски. Например в изследване на холандското Министерство на външните работи през 2000 г. се посочват 20 000–25 000 проституиращи (при 16,4 млн. население проституиращите са 0,12 %–0,15 %), Австрия официално изчислява през 2003 г. проституиращите си на 0,21 %, Белгия – на 0,12–0,29 %²¹⁶, и т.н. Подобни официални оценки обаче са критикувани като силно занижени както от правозащитни организации, така и от изследователи от академични институции. Според критиците официалните оценки изпускат всички нерегистрирани проституиращи, които са огромен процент. Те не търсят легализиране, защото подобна стъпка би им създала семейни и професионални проблеми след като прекратят дейността си на пазара за сексуслуги.

Изследванията в тези западноевропейски страни обаче показват, че първо, това са данни, които не засягат нелегалната проституция, а тя се изчислява на 3–4 пъти повече, и второ, че между 70 % и 90 % от проституиращите са чужденци.

За да се анализира феноменът масовост на професията за платени сексуални услуги в демографски план, би трябвало да се използва по-прецизна оптика, която да увеличи детайлите. В това отношение **за мащабите на България град като Сливен е добра илюстрация за модела** на „големия провинциален град“. Случаят е особено подходящ поради публичността на фактите – достъп до почти легалната работа на сексвитрините в Брюксел. При повечето други големи градове износът на проститутки и работата в сексиндустрията са максимално скрити, процесът е непрозрачен и само криминални инциденти могат да доведат до известна публичност. В Брюксел са регистрирани около 200–210 витрини, на които се работи на две смени. Оценките са, че 90 % от момичета са от България, а 90 % от тях са от Сливен. Според български и белгийски служители този наш град е успял да завземе витринната проституция в белгийската столица от албанските сводници поради специфичната си и ефективна сводническа организация. На основата на данните за Сливен се очертава интересна демографска рамка на феномена проституция. При 100 000 жители на града женското население условно е около 50 000, а броят на момичетата и жените на възраст между 15 и 30 години е 15 000–17 000.

²¹³ Според НСИ броят на населението възлиза на 7 679 290 през 2006 г. (<http://www.nsi.bg/Population/Population06.htm>).

²¹⁴ Вж. <http://www.hydra-ev.org>

²¹⁵ *Sex Work in South Korea*, Asia Monitor Resource Center. Accessed on February 10, 2006 (<http://www.amrc.org.hk/Arch/3309.htm>).

²¹⁶ <http://www.ex.ac.uk/~watumpan/undergrad/aac/index.htm>

Както вече бе казано, сводниците се движат между 400 и 500, а проституиращите – между 800 и 1000 души. Следователно на 15–17 жени вероятно една е проституираща. Ако се редуцират момичетата и жените до такива с „продаваем външен вид“, както се изразяват интервюираните сводници, вероятно съотношението може да достигне 5–6 към 1. Следва да се има предвид и това, че проституиращите вече не се набират само от социално слаби слоеве. Например представителките от изключително голямото ромско етническо малцинство в града (над 20 % от населението) са не повече от 30–40. Масовизирането на професията проститутка води и до масовизиране на професията сводник.

За разлика от Сливен в останалите големи градове обикновено по-прозрачни са сводниците с криминални досиета и проституиращите от ниските социални слоеве. Най-често регистрираните в полицията момичета са от ромски произход, от екстремно социално слаби семейства, от проблемни семейства или с девиантно поведение преди навършване на пълнолетие. Данните показват, че обикновено в населените места, от които идват проституиращите и сводниците, не се знае почти нищо за тях след напускането на града. В повечето от случаите местните полицейски служители знаят легендата, която е известна на роднините и приятелите. Обикновено, ако лицата се връщат в страната, те купуват собственост извън населеното място, в което са живели (изключение правят тези от ромски произход и най-ниските социални групи). В този план например, ако за градове като Добрич, Пазарджик, Видин и други с над 40–50-хилядно население, на полицията са известни около 300–400 проституиращи, в този брой не се включват лицата от средните социални слоеве, за които се знае, че работят в друг град на България или извън страната.

Ако предложените изчисления са верни, **високата интензивност е свързана с редица социални и криминологични въпроси**. В дългата история на проституцията са известни градове, в които половината от женското население е проституирала. Знае се, че страни като Република Корея, Тайланд, Филипините и някои в Централна Америка, днес са с висок процент проституиращи жени спрямо населението. Въпросът е какви са причините в България, която в най-новата си история, включително до 1989 г., е страна с преобладаващи консервативни нрави и проституцията е много ограничено явление, в периода 2000–2001 г. тя вече да се възприема като нормална професия от средния български гражданин, а в настоящия период да е масово явление.

До 2001 г. проституцията извън страната повече или по-малко преминава през каналите на българския криминален контингент – в много случаи пряко или непряко контролирани от организираната престъпност. Уреждането на излизането извън страната поради законовите ограничения изисква специални усилия (осигуряване на легални или нелегални документи), на транспорт, квартири, разрешителни за престой (с редовни или фалшиви документи) и т.н., осъществявано чрез добре развития пазар за криминални услуги, при които освен че се работи на принципа на икономическия интерес, често се стига и до лична зависимост. След падането на шенгенските визи обаче възможността за **свободен достъп без криминални посредници до сивия трудов пазар на ЕС води до откриването и на**

високодоходния европейски пазар за сексуслуги. Според проучването на Женския алианс за развитие 12–13 % от проституиращите са с висше образование, а 34 % – със средно²¹⁷. Това е много по-различен профил на проституиращите от момичетата, станали жертва на трафик. Възможностите за доход от 15 000–20 000 евро спрямо 1000–2000 евро при типичен нискоквалифициран труд се превръща в огромно изкушение за 90–95 % от българските емигранти, които масово напускат страната през периода 2000–2003 г. и работят в най-ниския сегмент на западноевропейския трудов пазар. Каква точно е „химичната реакция“ при превръщането например на момиче, работещо като детегледачка, в проститутка или на момче, работещо в строителството, в сводник е трудно да се каже. Вероятно специализирано изследване би могло да даде по-точни отговори. Може да се констатира, че **през 2002 г. моделите на българската проституция извън страната се променят** – вместо момичета, които са започнали да проституират в България и са изнесени от собственици на клубове или сводници, вече преобладават „дребен и семеен бизнес“ и „самонаемане“, които са започнали за първи път в чужбина – на територията на Европейския съюз.

Най-ясното и общоприето обяснение на процесите на масовизиране е позоваването на тежкия български преход и дълбоката икономическа криза през последните 17 години, но при толкова силна социална деформация има нужда от много по-конкретни отговори. За съжаление, повечето от очерталите се при проучването обяснения са резултат от относително малко интервюта и журналистически разследвания и анализи. Изглежда много от факторите са действали едновременно във времето между икономическата криза през 1996–1997 г. и падането на шенгенските визови ограничения. По-долу е направен опит схематично да се опишат някои от тях.

При интервюта в рамките на изследването най-често изтъкваната причина за визането в професията (на проституиращи и сводници) са **безработицата и липсата на доход**, осигуряващ минимален жизнен стандарт. Данните за безработицата след 1990 г. потвърждават това твърдение. Натискът върху по-голяма част от населението е особено силен в периода 1998–2001 г. До 1997 г. реформите на трудовия пазар са бавни, а радикалните съкращения се отлагат. Едва с изострянето на кризата под външен натиск, особено от страна на МВФ, започват драстичните съкращения и ликвидациите на предприятия. За сравнение, ако през лятото на 1996 г. броят на безработните се движи около 10 %, през пролетта на 2001 г. те са вече 19,3 %²¹⁸. Според проучвания на неправителствени организации дори са повече и достигат 23,6 %²¹⁹. При това нарастването не е равномерно – в определени райони в страната безработицата е 30–40 %. Последницата от радикалната и хаотична ликвидация на предприятия след 1997 г. е, че огромен брой малки населени места, в които има по едно-две предприятия, са оставени без никаква възможност за работа, а големи градове губят от една втора до две трети от работните си места.

²¹⁷ Вж. *Пазарът на сексуслуги се развива, обществото се прави на изненадано.* – Труд, 6 авг. 2006.

²¹⁸ Данните са от Агенция по заетостта, вж. "<http://www.az.government.bg>

²¹⁹ Вж. *Ранно сигнализиране*, януари–февруари 2001 г., UNDP.

Подобна е ситуацията с **равнището на доходите**. България е може би единствената в Източна Европа (с изключение на страни в зони на военни конфликти като Сърбия, Грузия и Армения), където свиването на доходите в домакинствата е драстично. Според различни оценки средният доход през 1997 г. е около 30 % от това, което домакинството получава през 1989 г. Макар че в края на 90-те години в Европа има страни като Албания, Молдова, Украйна с по-нисък среден доход, България, освен че е сред най-бедните европейски страни, е и с най-рязък контраст при спада на доходите²²⁰.

Тежката и продължителна икономическа криза има драматични последици за основните институции, отговорни за социализацията на децата – семейството и образованието.

През периода 1990–2003 г. **българското семейство преживява изключително тежки разрушителни процеси**. Ако през последната предкризисна година – 1989 г., броят на браковете годишно е 63 000, в края на 90-те спада до 35 000, а през периода 2001–2002 г. – под 30 000 годишно. Ако през 1989 г. процентът на извънбрачните раждания е 11 %, през 1995 г. достига 25,8 %, през 2000 г. – 38,4 %, а през 2003 г. – 46,1 %.

Подобно по тежест е въздействието на кризата през 1996–1997 г. и последвалата стагнация през 1999–2001 г. и това може да се проследи и в средното и висшето образование. В сравнение със страните в Източна Европа през 1996–2000 г. България има най-голям процент отпадащи ученици във възрастовата група 15–19 години – средно около 38–39 % при 16 % в Полша и 19 % в Унгария и Чехия²²¹. Изследвания през този период показват, че средният брой отсъстващи ученици в средното училище се движи около 20 %²²². При съпоставянето на данните от международни сравнителни изследвания за състоянието на средното образование от Института за статистика на ЮНЕСКО и TIMSS (за математика и природни науки) стигат до извода, че България е уникална в спада на образователното си равнище²²³. Според изследването на TIMSS от 5-о място по природни науки през 1995 г. страната пада до 17-о през 1999 г. и е на 24-то през 2003 г. Подобен спад не регистрира нито една от 40-те изследвани страни²²⁴. Тези данни дават основание да се предположи, че **сривът в ключовата институция – средното образование**, след известно движение по инерция през първите 3–4 години на 90-те, **започва да се ускорява след 1996–1997 г.** Много от разказите за началото на личния опит в проституирането сред интервюираните са свързани с личния опит от средното училище именно от този период.

Като част от кризата на българските семейство и общество, която предпоставя масовизирането на проституцията, би трябвало да се посочи и **от-**

²²⁰ Контрастът е сравним само със страни, които са във военни действия в Кавказ и Югославия.

²²¹ *Education at a glance OECD Indicators*, OECD, 2002; НСИ.

²²² Вж. Колев, К., А. Райчев, А. Бунджелов. *Училището и социалното неравенство*. Фондация „Фридрих Еберт“, Социално-демократичен институт, 2000.

²²³ *A Policy Note, Bulgaria – Education and Skills for the Knowledge Economy*, World Bank 2006; вж. също: *Преглед на публичните разходи – Образованието: състояние, проблеми и възможности*. Министерство на финансите, 2004.

²²⁴ Вж. <http://nces.ed.gov/timss/>

падането на традиционните културноценностни сексуални ограничения. След началото на 90-те години броят на сексуалните партньори рязко нараства. Един от най-често използваните количествени индикатори за тези процеси в останалите източноевропейски страни е броят на заразените със сифилис. Например в Чехия, където броят на проституиращите се оценява между 10 000 и 25 000, се посочва рекордният ръст на заболяемост – от 1,6 през 1990 г. на 13,7 на 100 000 жители през 2001 г. За сравнение в България се говори за епидемия от сифилис²²⁵, като през 1990 г. броят на болните е 4,3 и достига 32,6 на 100 000 души през 1998 г. Въпреки подобните нива на заболяемост в Румъния – 34,7 случая на 100 000 души през 1998 г., там динамиката е значително по-ниска, защото нарастването започва от 19,8 случая на 100 000 души през 1989 г.

С края на шенгенските визови ограничения през април 2001 г. българите, желаещи да работят в Европейския съюз, получават огромно конкретно предимство спрямо останалите балкански страни (в Румъния визите отпадат почти година по-късно) и бившия Съветски съюз. **Съчетанието от рекордна безработица, свръхниски доходи и достъп до шенгенското пространство създава модела на масовата емиграция.** Ако в периода 1991–2001 г. средно около 19 400 напускат страната, през 2000–2003 г. процесите може да се опишат като природно бедствие, при което средният годишен брой на заминалите за ЕС и незавърнали се е близо 100 000 души.

Макар че не е ясно защо масово се преминава от търсене на работа извън страната в проституиране и сводничество, някои интервюта на участници и участващи в процеса дават известна представа за случващото се. Лошото образование и липсата на квалификация се сблъскват с ограниченията за труд в Европейския съюз. Българските временни или дългосрочни емигранти влизат на трудовия му пазар със закъснение спрямо тези от Полша, Чехия, Унгария, Словакия и балтийските републики. Тези трудности насочват огромна част от търсещите работа български граждани към дейности, изискващи най-ниска квалификация и съответно заплащани ниско.

От интервютата става ясно, че именно през периода 2000–2003 г. пазарът на сексуални услуги предлага в пъти по-високо заплащане в сравнение с всеки нискоквалифициран труд и от икономическа гледна точка се оказва неустойчиво изкушение. Най-масово регистрираните мнения, обясняващи този феномен, сочат като главна причина **изключително високия размер на доходите** и сигурността им. Тези мнения са почти идентични в целия диапазон – от най-ниския сегмент на пазара в лицето на ромски момичета, работещи по улиците на Италия и Южна Франция, до проституция във високия сегмент в Холандия и Германия. За ромските момичета „това е най-добрата циганска работа – за един ден се докарват повече пари, отколкото в България за цял месец“, „имаш повече пари от лихваря на махалата“ и пр. Това се повтаря и при български студентки, работещи в два различни холандски града като момичета за ескорт – „Единствената наистина високоплатена работа, до

²²⁵ Dencheva, R., G. Spirov, K. Gilina, D. Niagolova, G. Pehlivanov, N. Tsankov. *Epidemiology of syphilis in Bulgaria, 1990–1998*. – International Journal of STD & AIDS, Volume 11, Number 12, 1 December 2000, pp. 819–822.

която имаш достъп тук, е тази на проститутка". Другото най-често повтаряно обяснение е контрастът между реалното потребление при нискоквалифициран труд и възможното потребление при проституиране. Момиче, започнало да проституира след шест месеца работа като чистачка в Лондон обяснява: „Като имаш възможност да прескочиш седмици безсмислен труд, за да си купиш свята дреха, унижението лесно се преглъща”²²⁶.

В редица случаи това се оказва единственото решение за момичета и жени, напускащи страната без осигурена на работа в ЕС, където не могат да получат редовно дори нискоквалифицирана работа. В много от интервютата за прехода към проституиране се посочва и натискът на средата. Типични са разказите на принудени да проституират, за да не загубят работата си в ресторант, бар, магазин и дори като помощнички за гледане на деца и възрастни хора. Липсата на ценностни ограничения поради кризата в семейството и образованието, както и на религиозност безспорно улесняват икономически рационалния избор.

При търсенето на отговор на въпроса, защо българското участие на пазара на сексуални услуги нараства един от най-важните фактори е **съществуването на българска инфраструктура за участие на европейския пазар на сексуални услуги**. Възникналите в средата на 90-те години своднически мрежи през 2000–2001 г. имат капацитет да поемат рязко нарасналото предлагане. В някои случаи се използва също и инфраструктурата на турски, албански и сръбски своднически мрежи в страни като Германия, Белгия и Холандия. Там не само български граждани, които са етнически турци, но и роми, знаещи турски език, използват тези канали.

Освен българските вътрешни фактори трябва да се отчитат и изменилите се реалности в Европейския съюз.

Важни промени са свързани с **рязкото нарастване на търсене на сексуални услуги в Западна Европа**. На най-големия пазар – Германия, от началото на 90-те години се смята, че проституиращите са между 50 000 и 200 000²²⁷, но днешните оценки са за 400 000, които обслужват 1 500 000 клиенти дневно²²⁸. Във Великобритания, която е вторият по големина пазар на сексуални услуги в Европа, се отчита, че за периода 1990–2000 г. оборотът на сексиндустрията се е увеличил два пъти²²⁹. Показателно е, че това нарастване не е свързано със забележим спад в цените на предлаганите сексуслуги, което говори за повишено предлагане и търсене. Причините за явлението трябва да се потърсят в редица социални, политически, технологични, географски и

²²⁶ Dencheva, R., G. Spirov, K. Gilina, D. Niagolova, G. Pehlivanov, N. Tsankov. *Epidemiology of syphilis in Bulgaria, 1990–1998*. – International Journal of STD & AIDS, Volume 11, Number 12, 1 December 2000, pp. 819–822.

²²⁷ Leopold, B., E. Steffan, N. Paul. *Dokumentation zur rechtlichen und sozialen Situation von Prostituierten in der Bundesrepublik Deutschland, Schriftenreihe des Bundesministeriums für Frauen und Jugend*, Band 15, 1993.

²²⁸ Polzer, W. *German Prostitution Law Has Failed, № Reduction in Crime Through Improved Legal Status* (<http://www.spcm.org/Journal/spip.php?article5939>).

²²⁹ Изследване на „Империял Колидж” от Лондон с 11 000 респонденти установява, че ако през 1990 г. 1 на всеки 20 е плащал за секс, през 2000 г. вече го е правил 1 на 10 (<http://news.bbc.co.uk/1/hi/health/4482970.stm>).

дори фармакологични фактори, които влияят както върху търсенето, така и върху предлагането на сексуслуги.

Вероятно най-важната промяна е свързана с **вълната от законови промени, легализиращи проституцията**. В Холандия от октомври 2000 г. публичните домове (brothels) стават напълно легални, а в Германия законодателни промени са направени през 2002 г.

С постепенното отпадане на ограниченията за движението на работната сила в Съюза все повече хора мигрират в търсене на по-добре платена работа. Приемането на новите държави от Централна и Източна Европа отбелязва апогея на този феномен. Както в цялата история на човечеството, търсещите сексуслуги са предимно млади мъже, които невинаги имат възможност да бъдат със семейството си (ако имат такава) или да установят продължителна сексуална връзка с жени от приемащата страна.

Наблюдава се и по-интензивно търсене на сексуслуги от специфична група – мъже на възраст над средната. Те обикновено са по-добре обезпечени и демонстрирането на сексуална активност, най-вече с млади жени, често се възприема като престижно. Доскоро възможностите на мъжете над средна възраст да консумират желаната от тях „стока“ бяха ограничени не толкова от икономически, колкото от чисто биологични фактори. Появата на пазара на т.нар. лекарства срещу еректилна дисфункция (след виагра²³⁰ последваха левитра, сиалис и други фармакологични средства) драстично увеличи тяхната сексуална активност и търсенето на сексуслуги.

Основни типове организации при проституиране

Очертават три основни типа организация на проституиране.

- **Проституиращи за себе си, „самонаемащи се“** – проституират самостоятелно или в група (обикновено две или три момичета) за своя сметка и на свой риск. Този модел до 2002–2003 г. се смята за рисков, особено в ниския пазарен сегмент (улици, паркинги и пр.) на сексуслуги в Западна Европа. Той се прилага предимно сред елитните проститутки, но през последните 2–3 години все повече започва да се налага – особено при ескортната проституция и успелите да получат легални разрешителни за работа в страни, където проституцията е легализирана. Тази група може да ползва услугите на „сводническата инфраструктура“ – квартири, транспорт и дори защита, като заплаща според договорени цени.
- **Проституиращи в партньорски отношения** – обикновено са сводници, които се договарят с едно или повече момичета да им осигуряват закрила от клиенти и местната конкуренция, да се грижат за „инфраструктурата“ на редовното проституиране, да помагат за преодоляване на административните бариери в чуждите страни (разрешения за работа, медицински осигуровки, застраховки и т.н.) и пр. При този модел проститутките заплащат договорена цена за услугата (процент от клиент, процент от

²³⁰ Медикаментът получава достъп до пазарите на Западна Европа и САЩ през 1998 г.

дневния, седмичния или месечния доход или дори фиксирана сума за определен период); често деловите партньори са в интимни отношения, като нерядко тези отношения са формализирани със законен брак²³¹. Схемата една проститутка–един сводник като че ли е най-разпространена сред момичета, идващи от малки и средни български градове. Тези „семеини фирми“ често работят в „приятелски мрежи“, като по този начин си осигуряват лесна мобилизация срещу конкуренцията (включително създаване на наказателни бригади, организиране на големи групи от 20–30 души, които демонстрират готовност за насилие), гарантират си информация и сътрудничество при преодоляването на бюрокрацията в България и Евросъюза. Създават мобилност при откриване на по-добри пазарни възможности или оттегляне от рисков пазар, участват в съвместни инвестиции (обикновено придобиване на собственост в България). По отношение на финансовите рамки най-често заработеното и разходите се делят между сводника и момичето (момичетата) 50 на 50. При сводници, които се смятат за по-добри в занаята, т.е. осигуряващи по-високи приходи, са възможни пропорции до 30 % на 70 % в полза на сводника и прехвърляне на разходите за сметка на момичетата. При този модел на неравнопоставеност е възможно да има злоупотреба с личната зависимост на момичетата (включително използване на насилие), осигуряваща контрол, но и пазарно предимство – сигурни по-високи доходи в сравнение с други сводници. Практиката показва, че подобни отношения поставят сутеньора в рисковата ситуация момичето да прекрати неизгодните отношения и дори да потърси помощта на правоохранителните органи с всички последващи резултати.

- **Проституиращи като наемни работници** – както при нормалния бизнес, отношението е наемане от работодател на работещ. Работодателят може да е физическо лице (сводник, собственик на заведение и пр.) или юридическо лице (агенция за работа, транспортна фирма, заведение, масажен салон и пр.) Официална или неофициална структура наема проститутката, като се договаря за условията за работа извън страната (често много неясни). Работодателят предлага услуги, които осигуряват работата – място в заведение в Западна или Централна Европа, защита, квартира, транспорт, документи и пр. Заплащането следва модела на партньорството, като може да се движи от 10 % до 90 % за момичето и допълнително заплащане на разходите от негова страна. Най-типичното съотношение обаче е 30–40 % за момичето, като 30–40 % се вземат от българския предприемач, а 30 % се дават на чуждия партньор.

Обхватът на „предприятията“ може да бъде различна: от едно момиче, при което трудно може да се направи разлика с партньорските сдружения, през средните структури с персонал от 3–4 работнички, а като „големи“ в сводническите мрежи се определят собствениците на 10–15 момичета. Известни са варианти с по 40–50 момичета, при които се работи с предприемачи.

²³¹ Пред европейските правоохранителни и правораздавателни институции легалният брак има сериозни легитимиращи предимства. Логично е съдът в европейска държава по-трудно да приеме, че съпругът е сводник на съпругата си и че тя проституира принудително за него.

3.4. ОРГАНИЗИРАНАТА ПРЕСТЪПНОСТ ПРИ ИЗНОСА НА ПРОСТИТУЦИЯ

Пазарните принципи на работа при износа на проститутки, малките „семейни фирми“, „приятелските мрежи“ и останалите описани по-горе форми, свързани с предприемачество на дребно при проституцията, не предполагат отсъствие на организираната престъпност. Точно обратното – масираното българско присъствие във високодоходните пазари за сексуални услуги в ЕС е приоритетна нейна област за дейност, която предлага безпрецедентни доходи при минимален риск. От интервюта с изявени представители на българския криминален контингент става ясно²³², че **в настоящия момент проституцията, заедно с бизнеса с недвижима собственост, вероятно е най-привлекателният пазар, който превъзхожда пазарите на наркотици, контрабанда на стоки, фалшиви пари и т.н.** Основният проблем обаче, който трябва да се реши от структурите на организираната престъпност, е как да си осигурят редовен и максимално висок доход от проституиращите и техните сводници. Тази задача се усложнява, след като през 2001 г. достъпът до Европейския съюз става свободен, а след 2003–2004 г. институциите, отговорни за вътрешната сигурност там, обръщат специално внимание на трафика на хора от България и като цяло успяват да получат нарастващо сътрудничество със съответните български институции.

При интервютата се очертаха различни **преки или непреки форми на влияние от страна на организираната престъпност**. Както бе посочено при анализа на трафика на хора, участие на организираната престъпност е възможно на всички етапи – от набирането на момичета, през преминаването на границата до организирането на сексуални услуги в чуждата държава. Подобна е ситуацията с участието и получаването на доход от проституция извън страната и при трите форми на организация (самонаемане, партньорство и наемане), както и при трите етапа на организация в участието на чуждия пазар (набиране на момичета, достъп до чуждия пазар, предлагане на сексуални услуги). В много от случаите е изключително трудно да се направи преценка къде точно свършва услугата на доброволно проституиращите, семейните и малките фирми и къде започват монополното контролиране на определени услуги, рентата, рекетът и т.н. от страна на организираната престъпност. При разглеждане дейността на българската организирана престъпност много от характеристиките на представените по-горе типологии за трафик на хора са разпознаваеми при описанието на конкретни структури на организираната престъпност, свързани с пазарите на проституцията във и извън България. В отделните градове/региони може да се открият както **йерархични модели** с различна сложност и големина на структурите, така и **ресурсни модели**, при които самонаеманите, семейните фирми и малките фирми се разглеждат като ресурс или стока, както и примери за **предприемачески модел**, където криминалните босове действат като предприемачи на някои от етапите или на всички етапи на участие. За разлика от трафика с цел сексуална експлоатация обаче принудата и насилието почти липсват. Проституиращите работят срещу доход или плащат, за да работят, на лица от организираната престъпност, като при това схващат проституирането си като свободен избор и нормална професия.

²³² Тази оценка бе споделена от шестима респонденти, които са сред най-известните автокрадци в страната, и един от живите шефове на „силова застрахователна“ компания.

За механизмите, чрез които българската организирана престъпност функционира извън страната, има само фрагментарна информация, която макар да не дава пълен отговор как действат те, разкрива няколко важни закономерности.

- **Разпределение на европейските пазари.** Подобно на вътрешните пазари, сводническите мрежи и сводниците разпределят „постовете“, т.е. работните места на европазара (независимо дали са улици, хотели, барове, витрини и пр.). Контролирането и получаването на нови „постове“ са показател за влиятелността на съответния сводник. При съпоставянето на данните за произхода на проституиращите (регистрирани, екстрадирани и интервюирани лица) се очертават българските градове/региони, които покриват определени градове/региони в Европа (също няколко града в САЩ), като например:
 - **Пазарджик, Стара Загора и Хасково** изнасят момичета за Австрия, Франция и Германия;
 - **Пловдив** изнася за Италия, Франция и Белгия;
 - **Сливен, Варна и Бургас** – за Белгия, Холандия, Германия и Франция;
 - **Кюстендил, Плевен, Благоевград и Русе** – за Италия, Испания и Гърция.

Освен регионалната специализация съществуват и свързвания град–град за определен период. Например Сливен с Брюксел, Добрич с Манхайм, Габрово с Валенсия, Варна с Лион и т.н.

Може да се предположи, че основната причина за това териториално разпределение е, че формиралите се по места в България криминални структури пренасят своята организация в съответния регион в Западна Европа. Вероятно е също сводническите структури да са само част от криминалните градски/районни мрежи. Те се доверяват на същите момичета като в района, в който работят в България, и дори помагат на конкуренти, с които договарят цени и ограничения на територия. Съществува хипотезата, че този модел на „райониране на Европа“ е резултат от наученото в началото на 90-те години как да се избягват конфликти. Обикновено инцидентите (убийства, сбивания, избягали момичета и пр.) водят до активизиране на правоохранителни и правораздавателни органи и фокусиране върху българските своднически мрежи.

- **Скачени съдове.** Разпределянето на западноевропейските територии в много отношения се предопределя от необходимостта да се поддържа постоянна връзка с градовете/районите, откъдето идват сводниците. На практика европейският град/регион, в който работи сутеньорската мрежа, е като резервоар, който е скачен с този на българския град/регион. Пълненето на европейския резервоар става за сметка на българския. На равнище граничен пункт всекидневно се виждат стотици момичета, заминаващи (доброволно) в чужбина да работят като проститутки. Причината за този поток е, че до януари 2007 г. законово разрешеният период на пребиваване за шенгенските страни е три месеца, след изтичането на който те се връщат в България, като се заменят от колежка, чакала в България. Микробуси, които пътуват редовно по определени маршрути са като „совалки“, обслужващи схемата на тримесечния престой

в държави от Европейския съюз. За нивото на организация е показателна съгласуваността на графици за замяна на проституиращите и разписанията на микробусите – тръгващи от определени български градове в определени часове и пристигащи в определени часове в определени европейски градове. (Например микробус тръгва от бензиностанция на 50-хиляден град в Северна България и преминава през три-четири града във Франция и Испания.) Необходимо е да се уточни, че българският „резервоар“ обикновено е голям град или няколко малки града, които от своя страна се „пълнят“ почти задължително от други градове. Причината е в малкия размер на българските градове – с изключение на 3–4 най-големи града (София, Пловдив, Варна и Бургас), а и показването на обвързване със сводническите мрежи в собствения град е невъзможно поради семейните познанства. Ето защо „резервоарите“ в България работят на принципа на „размененото пълнене“ от други населени места. При необходимия престой извън държави от Европейския съюз момичетата в повечето случаи не работят на българския вътрешен пазар, защото ако се изключат София, Варна и курортните градове през туристическия сезон, пазарът е много малък. Това е особено вярно за новата вълна проституиращи, навлезли в професията след края на 90-те години. Значителен процент от тях не са имали практика в България и не се опитват да работят в страната.

- **Специализация.** Сред основните факти, които подкрепят оценката, че износът на проституция е организирана престъпност, са декомпозираният процес на износа и специализацията. Съществуват различни роли, някои от които са модификация на свързаните с трафика на момичета (възможно е едни и същи лица да са и трафиканти на момичета с цел сексуална експлоатация, и участници в огромния пазар за сексуални услуги извън България). В резултат на специализацията се обособяват няколко основни категории действащи лица.
 1. **„Ловец на нова плът“** – лице, което набира момичетата в България. Това е същият тип роля като при трафика, но при „износа“ е ясно предлагането на работа, свързана с проституиране (дори да не е само проституиране). Намирането на момичета е тема на много криминологични изследвания в Западна Европа и САЩ, но в България напълно отсъстват. Съществуват различни схеми за работа в този модел. Първата е свързана с преминаване на намереното момиче („прясно месо“) през българския вътрешен пазар, т.е. не бива изнасяно веднага от страната, а „се учи“, работи поне няколко месеца в България. При новите условия обаче проституцията тук е значително по-нискодоходна и престоят в страната се разглежда като загуба на пари. През последните години се наблюдава масово практиката на директно изнасяне. Втората схема е за набиране на момичета („ловът“) в съответната европейска страна, където момичето работи или учи. Там шансът лицето да е попаднало в кризисна ситуация (липса на пари, загуба на работа, проблеми с намиране на квартира, задължняване, административни проблеми с властите, дребни криминални престъпления и пр.) е значително по-голям и възможностите да се „хване“ са много големи. И при двете схеми „ловецът“ трябва

да прецени правилно икономическите и психологическите проблеми. Възможно е той да не извърши никакви действия, а само да предаде информацията. При този процес първият сутеньор е ключов – той е и основният износител. При по-примитивните мрежи „ловецът и първият сутеньор“ са едно и също лице. Честа практика е при ниския сегмент на пазара (уличен, магистрален) проститутките да се продават от един на друг сводник, като цената им в Западна Европа е в пъти по-висока, отколкото в България. При фамилените и малките фирми намирането на момичето и наемането (партньорството) се извършват от едно лице, което след това осъществява всички роли и плаща за услугите в системата.

2. **„Мулета“** – водачи, които транспортират проституиращите до съответната страна, като най-често това става с микробуси, но понякога се налага да се ползват и редовни автобусни линии. Шофьорите и водачите обикновено придружават момичетата. Ако шофьорите работят за някоя голяма структура, е възможно да извършват услуга срещу заплащане на фамилените и малките фирми.
3. **Сутеньор** – лице, което поема момичетата в чужбина и ги разпределя по предварително уговорените места за проституиране. Тази роля може да предлага и услуги за малките фирми, и „поста“ на нови включващи се на пазара.
4. **Контролиращи** („мадам“, „първо момиче“) – обикновено са издигнали се проститутки, които наблюдават колко печели всяко момиче, което работи за дадената сутеньорска структура, дали отчита всичко, има ли „черни курсове“, „рискови клиенти“ (чрез които да се измъкне от професията) и т.н., както и какви са печалбите на независимите малки фирми, за да се знаят възможностите им за плащане на съответното отчисление („криминална рента“).
5. **Пренасящ парите.** Характерна особеност за търговията с български проститутки в чужбина е, че заработените пари се връщат в България. За изпращането им на шефовете има няколко основни начина, като през 90-те години най-често използваният е чрез шофьорите на колите, микробусите и автобусите (включително шофьори и стюардеси на редовни автобусни линии от чужбина за България) или чрез момичетата, които се ползват с доверие. Най-често парите се връщат чрез системата за международно разплащане „Уестърн Юнион“, при която изпращачът остава анонимен, а в повечето случаи шефовете, които ги получават, използват свързани с тях финансови къщи и обменни бюра, които не записват личните данни на получателя, като по този начин всички участващи лица остават неизвестни. По-сложните мрежи може да имат и финансов екип, който организира и променя схемите за пренос през различни финансови институции.
6. **Инвеститори-легализатори** – често са доверени бизнесмени и юристи, които са отговорни за влагането и легализирането на върнатите средства. В зависимост от това колко голяма е структурата е възмож-

но да обслужват една или повече организации. Съществуват случаи, в които счетоводни и юридически фирми с легална дейност активно участват в този процес. На „малките фирми“ може да се предложи включване в изгодна инвестиция срещу процент или като услуга (заради рентата).

7. На най-високото ниво е **босът**, който се намира в България и контролира другите участници в схемата. Заедно с изнесените от него проститутки той може да получава „рента“ (да му се отчитат) и за проститутките и сводниците в съответния район в България. Босът много често се занимава и с друг бизнес – легален или нелегален: например трафик на наркотици и крадени коли.

Описаните механизми предопределят в много отношения структурата и начина на функциониране на външния пазар за сексуални услуги. **Еволюцията, която претърпява българската организирана престъпност** – от големи йерархични структури към малки мрежи, свързани помежду си със слаби връзки, **не означава, че йерархичните структури са изчезнали**. Те са по-малки, но продължават да съществуват и зависят от повече или по-малко известни знакови фигури (бивши представители на силови групировки, местни и национални олигарси).

При този тип **йерархии** обикновено човекът на върха има напълно легален бизнес и не се занимава с оперативна дейност. Често собственик или управляващ на европейския бизнес с проститутки е някое от доверените лица, което е оторизирано да притежава определен брой момичета, да отчита вноските на по-малки предприемачи, гравитиращи към структурата, а също да събира рента от малките свободни предприемачи. Обикновено проституцията – „вътрешна“ и „външна“, е само едно от направленията, които влизат в структурата. Този тип йерархии работят като своеобразни холдинги от легални компании, както и от сивия сектор, които може да осигуряват услуги – от транспортни до квартирни. От интервюта в рамките на изследването и публикации в печата се очертава и тенденцията много сенчести лидери да имат вече хотели, заведения или участия в тях в страните в Западна Европа, където оперират. При това в различните населени места и региони може да се различат **три модела**. В най-големите градове като София, Варна, Пловдив, Бургас и някои по-малки населени места в Югозападна България тези структури контролират част от вътрешния пазар на проституцията – улична, публични домове и модни агенции, а чрез тях и гравитиращите сводници, които изнасят момичета. Обикновено независимите „семеини и малки фирми“ намират канали, за да си осигурят защита, като често не знаят кой точно им я осигурява. В по-малките градове се контролират големите сводници, а чрез тях и част от сводническите мрежи. Третият модел е свързан с личната собственост на големите местни босове. В някои случаи за тях работят 40–50 момичета²³³, като те са разпределени в различни европейски градове.

²³³ Пловдивският рапър Ванко 1 е вероятно най-широко известният случай за подобна лична структура.

Най-типичният и масов модел обаче са мрежите с десетки български сводници, имащи от едно до три момичета, да се обединяват за защита. Обикновено на принципа град/регион, от който идват. Този модел се оказва много ефективен срещу господстващите в средата на 90-те години, групирани по националност, структури на организираната престъпност в Западна и Централна Европа – албански, сръбски и турски, както и срещу новите агресивни руси, украинци и кавказци. Тези обединения не привличат вниманието на западноевропейските правоохранителни служби, защото изглеждат хаотичен сбор от българи, нямащи характеристиките на организирана престъпност. При този модел като че ли всички са равни, независимо колко момичета има един сводник. Съществуват много факти, които дават основание да се предполага, че това не са типични мрежи на равни партньори.

Зад някои мрежи от сводници и проституиращи съществува неясна структура, чиито горни етажи се намират в България или в някоя трета страна, където българските босове се чувстват в безопасност. Както бе описана вече, специализацията е действително много развита и при нея може да се открие субординация (едни роли са по-високо спрямо други, по-независими от други и т.н.). Най-горните нива – босовите, обикновено са на равнище град/регион. Например в София те са 10, във Варна – 4, в Бургас – 3, в Сливен – 3, и т.н. Съществуват големи и по-малки независими босове. Основната им роля е да гарантират сигурност за своята мрежа. Българската територия („българският резервоар“) се осигурява именно от платената защита на големите. Това означава, че всеки от сводниците по правило плаща своите вноски на шефовете на града. Ако самостоятелно работеща проститутка, семейна фирма или малка фирма не участват в приятелската или регионалната мрежа в съответния европейски град, при перманентните конфликти с конкуренти проститутки и сводници рискуват не само да бъдат изтласкани от пазара, но срещу тях да бъде приложено насилие без възможност да се защитят от него. Беззащитността не само срещу чуждите етнически мрежи, но и спрямо българските принуждава независимо практикуващите да търсят сътрудничество при вече установилите се български своднически мрежи. Честа практика е независимите проституиращи да бъдат посочвани на местните правоохранителни органи не само чрез анонимни сигнали, но и с фалшиви свидетелски показания (покъсно оттегляни), за да бъдат отстранени от местния пазар.

Освен защита навън босовите се грижат за сигурността в страната. Известни са **различни инструменти за „неутрализиране“ на представителите на реда и правосъдието**, като се започне от предоставянето на VIP карти за качествени публични домове и се стигне до плащане на образованието на децата им, вноските за ипотеката, получаването на недвижима собственост и захранването на офшорни сметки. Вероятно най-добрата илюстрация на полицейската подкрепа в центъра и по места са случаите на залавяне и екстрадиране. Няколкото опита за съпоставяне на полицейски бази данни само за две страни в Западна Европа разкриват стотици случаи на екстрадирани момичета, които са се върнали няколко дни след екстрадицията. Използва се и техниката с подмяна на името или буква от името на заловеното лице, което може да се направи и без знанието на местните органи за сигурност, като скоростта на извършената промяна показва, че става дума за добре функционираща система, свързана с много различни нива на властта. През последните 5–6 години обществото стана

свидетел на случаи с висши прокурори (в Русе) и съдии (в Плевен, Пещера), свързани с известни сводници. **Основният принцип** обаче, следван от хората, които са на най-високите нива, е **взаимната икономическа изгода**. Всеки в тези големи, размити като структура организации, участва, защото тя му дава възможност да работи. От момичетата, които знаят, че самостоятелно са подложени на много голям риск както от чужди сводници, така и от полицията, и се стигне до инвеститорите, получаващи огромни за мащабите на България „горещи пари“. Не бива да се пропуска, че инструментите на насилие неминуемо присъстват на този пазар. В мирни времена обикновено се наемат шофьор и бодигард при малките босове, но при нарастване на напрежението се стига до десетки хора. Основният подход е да се наемат криминално проявени лица, които се използват за осъществяване на наказания, защита и пр. В този тип структури има много повече субординация, но отново принципът е на взаимния интерес.

Между мрежите и йерархиите **съществува и хибридна форма**. Има няколко десетки момичета и няколко десетки сводници, но най-горното ниво е особен тип синдикат, включващ различни влиятелни лица на местно равнище. За разлика от градове/региони, където има един-трима големи босове или десетина малки, при този тип синдикат се постига контрол над целия местен пазар при покриването на българските курорти и експорта.

3.5. ПАЗАРЪТ НА ПРОСТИТУЦИЯ — СЪСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ

Опит за оценка на пазара на проституцията

Оценката на пазара на проституцията в България е направена на базата на предложените официални данни за практикуващите в страната проститутки и осреднените стойности на посочените по-горе цени.

За да се направи тази оценка, се приема, че една проститутка в България работи средно по 20 дни месечно. Приема се също, че клубните проститутки имат по трима клиенти на ден. Като се има предвид, че средното заплащане при тях е 50 лева²³⁴, сметките показват, че дневно едно момиче изкарва 150 лева, а месечно – 3000 лева. Обикновено в един клуб има между 4 и 8 момичета, което означава, че за един ден в публичен дом се изкарват 900 лева, или месечно – 18 000 лева.

При уличната проституция, където най-често дневната норма е 100 лева, изчисленията сочат, че едно момиче изкарва месечно 2000 лева.

На основата на данни на МВР²³⁵, според които броят на проститутките в България е 4611, макар според мнението на повечето интервюирани да е много по-голям, би могло да се заключи, че по най-груби сметки на пазара на проституцията в България се разпределят минимум между 9 и 14 млн. лева

²³⁴ Не е отчетено последното развитие от есента на 2006 г., когато в някои от големите градове на страната цената достига между 50 и 70 лева.

²³⁵ Вж. Труд, 31 май 2003, цитирани статии и други.

месечно. Сметките за годишния оборот показват, че става въпрос за минимум **между 110 и 170 млн. лева**. Тази сума не включва курортната и граничната проституция, където оценките са изключително трудни, нито телефоните/интернет страниците за повикване на малолетни и непълнолетни, където поради латентния характер оценката е много трудна. Според експерти от Министерството на вътрешните работи **консервативната оценка** е поне с 30 % над посочената изчислена максимална сума, т.е. **около 230 млн. лева**.

Според преобладаващите изследвания и набраната информация една проститутка в чужбина, при най-занижени оценки, заработва между 5000 и 10 000 евро на месец. Ако посочените цифри за поне 18 000 проститутки са верни, следва, че българските проститутки в чужбина изкарват между 90 и 180 млн. евро на месец, а годишно – между 900 млн. и 1,8 млрд. евро. При тази оценка се приема, че проституиращите работят средно около 300 дни годишно. Според експерти в **България се връща около една пета от тези суми, т.е. между 180 и 360 млн. евро годишно**. Тази максимално консервативна оценка изхожда от предположението, че това е осреднена стойност, включваща и нископлатената улична проституция. Консервативно определената стойност на дохода от сексуслуги обаче се критикува с аргументите, че ситуацията се е променила радикално и проституиращите българки в най-ниския сегмент вече не са толкова голям процент, колкото през 90-те години. Първо, те са се адаптирали и са се придвижили към средния сегмент на сексуслугите в Западна Европа. Второ, както вече бе посочено, за разлика от периода до 2001 г., когато участват предимно момичета от най-ниските социални слоеве и проституират на улично ниво и в евтините хотели, през последните години навлизат всички социални групи – включително проституиращи с висше образование, а услугите са в най-високите сегменти на пазара. В резултат оценките са, че месечният доход е по-скоро между 15 000–20 000 евро или дори по-висок. Ако се следва схемата за изчисляване, предложена по-горе, доходът на проституиращите извън страната може да надминава 3 млрд. евро. Съпоставката на тези финансови оценки с БВП на страната за 2006 г. показва, че **дори при консервативната оценка от 900 млн.–1,8 млрд. евро, това е между 3,6 % и 7,2 % от БВП** (25,1 млрд. евро). За сравнение подобно съотношение се среща в Република Корея, където Министерството на равенството на половете и семейството оценява южнокорейския пазар на 22 млрд. долара, или 4 % от БВП на страната²³⁶.

Съпоставянето на парите, които се „внасят“, в страната от български граждани, работещи извън страната, с идващите от проституция, и при най-консервативните оценки дава съотношение между 9 % и 18 %²³⁷.

²³⁶ *Comfort woman before and after Japanese rule – Korea's sex industry, A Youthful Mistake*, Meredith May, The San Francisco Chronicle, October 8, 2006. Second of a four-part series. Accessed on October 27, 2006.

²³⁷ Според статистиката на БНБ официално паричните трансфери на български граждани, работещи извън страната, годишно се движат между 800 млн. и 1 млрд. евро. Експертните оценки ги определят на около 2 млрд.

Тенденции в пазара на проституция

Описаните структури и функционирането във вътрешните и външните пазари за платен секс в много отношения дават статична картина на състоянието на българската проституция. Същевременно процесите в страната се развиват изключително динамично след 2001 г., а с присъединяването ѝ към Европейския съюз през януари 2007 г. много от описаните характеристики и механизми са в процес на промени.

Тенденциите, които се наблюдават през периода 2004–2007 г., биха могли да се определят като противоречиви и с непрогнозируеми последици. На първо място, **след отварянето на „европазара за сексуслуги“ (2000–2002) износът на момичета достига рекордни нива и във всички сегменти на вътрешния български пазар започва да се очертава намаляване на практикуващите.** Ако в края на 90-те години се наблюдават пълни клубове със средно по 10–12 момичета (при големите клубове понякога над 40), през последните години средният им брой спада до 5–6. Според данни от полицията значим процент от регистрираните момичета, работещи на магистрално-улично ниво, вече не са в страната. По мнение на неправителствени организации, ангажирани в областта на намаляване на риска от ХИВ/СПИН сред простикуиращите, преобладаващата част от момичетата през 2006 г. имат наложени административни ограничения за пребиваване в Европейския съюз, известни като „черни печати“. Това е основната причина, която ги задържа в страната. Все още не е ясно развитието след 1 януари 2007 г., когато ограниченията при напускане на страната значително намаляха.

Същевременно данните сочат, че вътрешното потребление на сексуслуги нараства, особено в най-големите градове на страната. Причините са както увеличената платежоспособност на населението, така и двуцифреният ръст на чуждестранните туристи след 2001 г. В резултат се наблюдава ясна тенденция към повишаване на цените.

Вторият фактор, който действа в противоположна посока и бе засегнат при разглеждането на износа на проституция, е свързан с **масовизирането на платения секс.** Освен описаните професионални вътрешни и външни канали за набиране на простикуиращи се наблюдава нов процес, който според участниците на пазара и полицейски служители придобива размери на епидемия през последните 3–4 години. Това е вълната от **аматорска и полупрофесионална проституция.** Без да се анализира въпросът какви са предпоставките²³⁸, как се осъществява и без да се правят оценки за размерите на масовостта на тези форми на проституция, може да се очертаят две основни схеми на участие. Първата е свързана с приемане на предложения за платен секс с различна интензивност – от 1–2 пъти месечно до 2–3 пъти седмично, като

²³⁸ Вероятно обяснението може да включи различни предпоставки, като се започне с изброяването на различни социално-икономически фактори, да премине през отпадането на социално-културните ценностни ограничения и да стигне до намаляването на насилието и контрола над вътрешния пазар от страна на сводническите мрежи. Подобно на феномена на превключването (преминаването) от традиционна работа или учене към простикуиране, наблюдаван в Европейския съюз, процесът на нахлуване на аматорска и професионална проституция също е неизследван в страната.

предлагането се свежда не само до осигуряване на допълнителен доход, но може да е и под формата на допълнително потребление²³⁹: подаръци, плащане на сметки и пр. Втората схема, която е по-популярна, е по-близка до азиатския тип проституция, известен като „втора жена“. Този модел се осъществява по-често с повече от един клиент (освен в случаите на много богат клиент или ниска интензивност на проституиране). Обикновено броят на партньорите се движи между 3 и 5 души. Възможни са различни конфигурации – например относително затворен модел, включващ няколко клиенти с няколко момичета, които може да са както партниращи си, така и конкуриращи се. Съществуват отворени модели с ядра от момичета и клиенти и периферии от момичета и клиенти. При тази форма на проституиране клиентите също може да плащат в натура за част от потреблението – например разходи за жилище, мобилни телефони, кола, сметки в заведения, екскурзии извън страната и т.н. Съществуват и хибридни варианти, при които постоянните партньори се допълват от случайни клиенти.

И при двете схеми достъпът до клиенти се осъществява извън съществуващите канали за професионални платени сексуални услуги, въпреки опитите от страна на различни секспредприемачи да се възползват от нахлуването на новия тип участници на пазара. **Най-често аматьорите и полупрофесионалистите намират клиенти чрез собствени социални мрежи** (приятелки, приятели, познати и други клиенти) и места за лесен достъп до подходящите социални групи, като клубове, заведения, фризьорски салони и дори специализирани магазини²⁴⁰. Безспорно е обаче, че най-бързо развиващото се място за търсене на клиенти е виртуалното пространство (вж. по-долу), където конкуренцията с професионалните мрежи видимо се изостря.

Подобно и на традиционните професии като че ли **две са отличителните характеристики** на аматьорската и полупрофесионална проституция. Първата е принципът на **правото за избор на клиента и за отказване на услугата**. Ако момичето реши, че клиентът е неподходящ, не му предлага услуга. Втората е **отсъствието на редовност в предлагането на услугата**. Клиентът не може да очаква, че ще получи същата услуга за продължителен период от време. Прави впечатление, че участниците се отказват временно или завинаги в рамките на 1–2 години. Преобладава представата, че услугите, които те предлагат, са временни. Много от интервюираните в България и извън страната заявяват, че след като завършат образованието си, изплатят апартамент, кола, върнат заем и т.н., ще излязат от пазара. Подобни лични стратегии за напускане на професията имат и професионално проституиращите, но доколкото може да се съди по наличната емпирична информация, това се случва значително по-рядко.

Допълнителна характеристика, която е много отчетлива при професионалната и полупрофесионалната проституция, е липсата на граница между нормална професия и проституиране. Подобно на азиатския модел, много

²³⁹ Изследване, направено от МБМД, по поръчка на Българския център за джандър изследвания показва, че момичетата не откриват разлика между плащането за секс и подаръците от мъже. – Вж. *Нашенци са толерантни към платената любов*. – Дума, 11 апр. 2006.

²⁴⁰ В това отношение се наблюдава учудващо повтаряне на азиатските „открития“, за достъп до клиенти, където дори кафенета са ефективно място за предлагане на платен секс.

трудно може да се различи къде сервитьорката, продавачката, медицинската сестра или друга професия, свързана с личен контакт, преминава границата на нормалното обслужване и се прехвърля в услугата платен секс²⁴¹.

Друг фактор, който вероятно в бъдеще радикално ще промени българската проституция, е навлизането на новите технологии, свързани с интернет потреблението и някои GSM технологии. В резултат на бързия ръст при достъпа на населението до интернет след 2003–2005 г. освен многобройни уеб страници за сексуслуги се появиха и интелигентни решения за предлагане на платен секс през чат форуми, интернет търсачки, online видеосървъри и пр. В този контекст може да се каже, че комуникационните технологии изглежда се оказват добра възможност за преодоляване на моралните задръжки, особено при по-възрастното поколение. До този момент предлагането или търсенето на сексуслуги е свързано с трудността да се скрие в българската среда (вероятно единственото изключение е София). В страна, където роднинските и приятелските мрежи са доминиращи във всекидневието, посещението на публичен дом рядко би останало незабелязано. Същевременно дискретните схеми за търсене на проститутки (от потенциалните клиенти) или на клиенти (от проститутките) са ограничени от техническите несъвършенства на средствата за комуникация (например обява само в специализирани медии) или изискват наличието на добре платени посредници.

В това отношение интернет технологиите предоставят неограничени възможности пред анонимното търсене и предлагане на сексуслуги – факт, който силно понижава моралната цена на въвличането в такива дейности. **Навлизането на тези технологии прави възможна не само аматорската и полупрофесионалната проституция**, но позволява професионалните проститутки в **средния сегмент** да заобикалят собствениците на публични домове и клубове, т.е. **да се работи пряко с търсещите платени сексуслуги**. Отговорът на собствениците е влизане в интернет пространството и активна реклама на публичните им домове и ескортуслужите. Нещо повече, от 2005 г., особено през 2006 г., се наблюдава инвестиране в създаване на специализирани продукти, като страници за запознанства, страници за търсене на „еднократен и редовен секс“, „насочено“ влизане от проститутки, принадлежащи към публични домове, в чатове за запознанства, форуми и пр. При новите форми на проституция съзнателно се търси размиването на границата между случайния партньорски секс, онлайн порно услугите и платения секс.

²⁴¹ Има различни модели, като общият за всички принцип се свежда до търсене и създаване на запознанства, при които се използват популярни сайтове и след това се предлага платен секс. Същевременно е трудно да се направи разлика къде точно се използват обикновени социални мрежи, в които гласуването чрез SMS води до изкачване в класацията, съответно генерира доход за собствениците на страниците, къде се предлага платен чат със сексуално интерактивно участие и къде всъщност влизането във виртуален клуб значи достъп до платен реален секс. В настоящия момент може да се твърди, че областта на виртуално-реалното е почти непозната и непрозрачна зона. Какви са методите за избиране на лицата, които получават предложения, доколко това е система, ползваща традиционните статистически методи в интернет рекламата, следяща потребителят кои страници избира, с кого разговаря и т.н., и доколко този тип услуги е още хаотичен и примитивен е трудно да се каже. Показателно е, че почти няма голям международен свободен torrent сървър, на който да не се рекламират платени сексуслуги от България.

Основният интерес на виртуалните секспредприемачи обаче са възможностите извън България. Прави впечатление, че нарастващ брой български компаньонки на най-големите секспазари на Западна Европа се предлагат чрез хибридни виртуални услуги – интернет сървъри, координиране на поръчки по телефони и български шофьори, които возят, пазят момичета и вземат парите от клиента. Чрез новите технологии се прониква на пазара за сексуслуги в европейски държави, в които проституцията е легализирана, но достъпът до витрини, легални публични домове, клубове и други регулирани форми е умишлено силно ограничен, а влизането в него е недостъпно скъпо за българските предприемачи в сферата на сексуслугите. Чрез новите технологии ограниченията се преодоляват – при това без да се нарушава законът на съответната държава. Поръчката по интернет или телефон за ескортни услуги се прави извън страната, т.е. сървърът и телефонната централа са в различни страни с подходящо законодателство, а доставената услуга се води за интернет услуга. Всяко разследване на подобни международни схеми води до сложни юридически казуси, ако полицията се опита да противодейства на материализирането на виртуалния сив пазар. Поради все още малките размери и невидимостта му правоохранителните и правораздавателните органи в Западна Европа предпочитат да избягват тази тъмна зона.

Влиянието на новите комуникационни технологии и масовизирането на проституцията като професия съвпадат с новите възможности, които се откриват пред страната с присъединяването към Европейския съюз. Освен значителното улесняване на пътуванията от и до България след отпадането на контрола по вътрешните граници на Съюза трябва да се обърне специално внимание на присъединяването на страната към споразумението „Открито небе“ и на бързия ръст на нискотарифните авиолинии. В резултат цената на пътуването до България става съпоставима с междуградските пътувания в Западна Европа. Като се има предвид и огромната туристическа база, която е построена в страната през периода 2001–2006 г., може да се прогнозира, че **секстуризмът** като бизнес вероятно **ще започне да конкурира експорта на проституция**. България има вече известна традиция в развитието на този тип услуга в Югозападна България²⁴². Според предприемачи в сексиндустрията внасянето на клиенти е по-добра алтернатива от износа на момичета. Рисковете са по-малки заради възможността да се влияе върху българските правоохранителни и правораздавателни институции, а дневните разходи (хотели, храна и пр.) са значително по-ниски. За конкурентните икономически предимства на вноса на секстуристи е показателно сравнението с Гърция. Проституиращите предпочитат да предлагат платен секс близо до гръцката граница, а не в Гърция. Може да се прогнозира, че ако част от туристическата индустрия потърси запълване на хотелските си бази извън сезоните при ниските цени на самолетните билети, българските морски, планински и особено спа селища ще се превърнат в сериозни конкуренти на пражките и будапещенските хотели, специализирани в секстуризм.

²⁴² В средата на 90-те години селскостопански производители в Северна Гърция се превръщат в първите организирани секстуристи в мъртвия зимен сезон. В резултат 30-хилядните градове като Сандански и Петрич стават основни гръцки дестинации за секстуризм, обслужвани от няколкостотин момичета. През последните 5–6 години се наблюдава подобна специализация и в най-големите градове на страната, където фирми организират чартърни полети, в които пътуват само мъже, предлагат „компаньонски услуги на студентки“ в чужди специализирани сайтове и т.н.

Каре 5. Пазарът на проституция – тенденции и прогнози

От описаните нови тенденции в българската проституция на национално и международно равнище и при съществуващите законови рамки могат да се формулират следните прогнози в краткосрочна и средносрочна перспектива:

- Проституцията ще продължи да бъде приоритетна сфера на дейност за организираните престъпни групи в България.
- Най-вероятно след влизането в Европейския съюз износът на български проститутки за страните членки ще се увеличи.
- Вероятно е да се появят нови канали и дестинации за износ на проститутки.
- Структури на организираната престъпност ще търсят специализация в различните типове секстуризм.
- Проникването и взаимодействието между местни структури на организираната престъпност и международни организации ще се засилва.
- Предвижда се увеличаване на опитите за пране на пари от проституция и инвестирането им в легалната икономика.
- Ще продължи вероятно свързването на проституцията с други престъпни дейности.
- Ще продължат прикриването на проституиране зад легални форми на бизнес и избягването от данъчно облагане.
- Ще продължи експлоатирането на непълнолетни момичета за сексуслуги.
- Ще продължава и вероятно ще се разширява проблемът с ромската проституция.
- Ще остане силно ограничена възможността за противодействие от страна на полицията при запазване на съществуващото законодателство.

4. ПАЗАРЪТ НА КРАДЕНИ АВТОМОБИЛИ

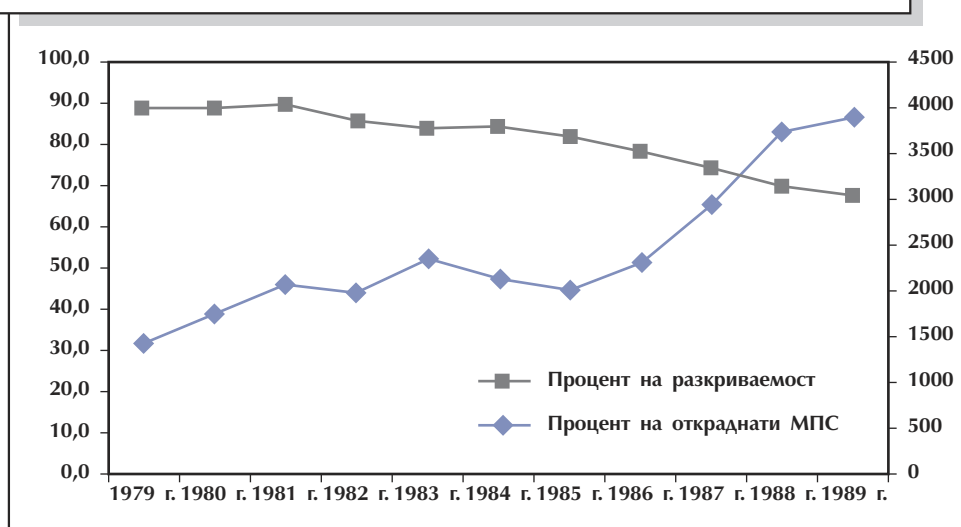
4.1. ОТ ИКОНОМИКА НА ДЕФИЦИТА КЪМ ЧЕРНА ИКОНОМИКА

За България пазарът на крадени автомобили е нещо много повече от криминално явление. Той е своеобразна история на организираната престъпност, но представлява и специфична метафора на българския преход. Корените на появата на пазара на крадени коли през 90-те години вероятно са далеч преди това време. Още в момента, когато след собственото жилище автомобилът се превръща в най-желаната вещь за притежаване. Колата добавя социален статут и различен стил на живот. По тази причина комунистическите елити гледат на автомобила като на луксозна, т.е. излишна стока, развъртаваща със създаването на „западни консуматорски потребности“, за които обществото няма достатъчно ресурси. Така се включва в действие съветският модел на планирано потребление със сложна система от регулации, при която средният български гражданин чака за правото на покупка в продължение на 6–10 години. Освен че автомобилът е сред най-дефицитните стоки в Източна Европа и България, неговата цена е равна на от 10–15 години спестявания на средностатистическо семейство.

Една от възможностите за запълване на разминаването между желанието за притежаване и устойчивия дефицит е криминалното придобиване на автомобил. Данните от криминалната статистика потвърждават, че кражбата на коли е едно от най-често извършваните престъпления преди 1990 г., но откраднатите автомобили се намират в почти 100 % от случаите, а разкриваемостта се движи между 85 % и 90 %. Обяснението на разследващите институции в този период е, че престъпленията се извършват предимно от девиантни младежи, търсещи забавление и силни усещания, като от откраднатите моторни превозни средства (МПС) не се извлича икономическа полза и в огромната част от случаите те просто се изоставят.

Променилите се показатели от втората половина на 80-те години обаче са основание за известен скептицизъм. Ако през периода 1980–1985 г. откраднатите автомобили са средно около 2000 годишно, след 1985 г. се наблюдава значително нарастване от 18 % годишно, а от друга страна, има спадане в разкриването на престъпленията (*Фигура 16*).

Фигура 16. Брой на откраднати автомобили през периода 1979–1989 г.

При тоталния контрол от държавата до 1990 г. е изключително трудно да се продаде открадната кола без риск операцията да бъде разкрита при регистрацията на новия собственик. Този контрол води до прозрачност на всяко домакинство и прави невъзможен пазара на крадени автомобили.

Следователно дори да е имало продажби и покупки на крадени МПС това вероятно са инцидентни прояви и е трудно да се приеме, че е имало устойчив пазар на крадени автомобили преди 1990 г. Фактът обаче, че след 1990 г. един от най-бързо появилите се субпазари е на резервните части, дава основание за хипотезата, че търговията с автомобилни части се е превърнала в основен фактор за ръста на автомобилните кражби след 1986–1987 г. В подкрепа на това предположение е и фактът, че тогава – в резултат на либерализацията и разрешаването на определени видове частно предприемачество – се появява специфично търсене на автосервиси, таксиметрови услуги и т.н. Логично е пазарът на части от крадени автомобили да се е оказал важен за начевация частен бизнес в страдащата от постоянни дефицити българска икономика.

От фрагментарните данни, останали от началото на българския преход, може да се направи извод, че криминалният автопазар се появява почти веднага след амнистирането на първите около 4000 криминални затворници в средата на 1990 г. и началните признаци на хаос в държавната система през есента на с.г. Трудно е да се прецени какъв процент от излезлите на свобода се насочват към кражби на коли, но безспорно това се превръща в най-типичното престъпление. Обикновено в групите автокрадци има някой с опит в кражби на коли още от средата на 80-те години²⁴³. Излезлите от затворите

²⁴³ Добър пример за това е първото залавяне на един от най-известните български автокрадци Радослав Цукровски, известен с прякора Чичо Цък. Според разказ на бивш полицай от Първо столично РПУ в началото на 80-те години двама катаджи по време на смяна виждат лада, която се движи по пътя без шофьор. Започват да махат с палките, но колата не спира, догонват автомобила и намират зад волана десетинагодишния тогава Цукровски. Краката му едва стигали до педалите (вж. Труд, 14 септ. 2004).

се разделят на две основни групи. Първата група се отправя към Западна Европа, но не стига дотам и се установява в централноевропейски страни като Чехия и Унгария. Причината е, че достъпът до бившите социалистически страни е по-лесен, включително поради хаоса в органите им за сигурност, за разлика от Западна Европа. Кражбите на коли се превръщат в основна дейност на възникващите там български криминални групи. Възможността да се краде и бързо да се напусне страната с откраднатото прави Централна Европа изключително удобна база. Именно там групите на автокрадците се превръщат в ядро, около което започват да се изграждат изключително силните своднически мрежи, създали име на българската проституция в Централна Европа. По-късно към групите на автокрадците започват да гравитират и трафиканти на наркотици. Стигането до позиции в криминалния свят на Централна Европа се осъществява в конкуренция с местните групи и значително по-силните криминални структури от бившия Съветски съюз. Основното конкурентно предимство на българските автокрадци, освен техническите умения, е и възможността да се осигурят канали за изнасяне на откраднатите автомобили към Балканите и Близкия изток. Втората група бивши затворници остава в страната и много бързо създава българския пазар за крадени коли. Всъщност двете групи се превръщат в различни части на цялостна система.

Още в края на 1990 г. първите откраднати коли от Западна Европа се прехвърлят в България. През 1992 г. дейността на крадците на автомобили създава огромни проблеми в Унгария и Чехия и най-отявлените български рецидивисти биват екстрадирани в България да изтърпят присъдите си²⁴⁴. Сред тях най-често се споменава Иво Карамански, който се превръща в претендент за позицията „кръстник“ на българската мафия. Заедно с него в страната се завръщат още около 30 квалифицирани автокрадци, сред които се срещат имената на по-късните легенди в автокражбите като Митко Турчина и Едноръкия²⁴⁵.

Освен възникването на устойчиви структури на организираната престъпност в България и свързането им с българските групи в Централна Европа **експлозивното развитие на пазара на крадени автомобили има по-широк контекст.**

Въпреки сериозните ограничения за външнотърговска дейност, съществували до февруари 1991 г., още в края на 1989 г. многобройни вносители – физически лица и малки компании, започват да доставят автомобили втора употреба. Съществуващото напрежение между търсене и предлагане в страната преди 1990 г. поражда желание да се притежава автомобил тук и сега. Предлагат се различни употребявани автомобили като цена, марка, възраст, произход и пр., които обаче почти до 2002–2003 г. не успяват да задоволят търсенето. Острият дефицит и масовият хаотичен внос се оказват изключително добра хранителна среда за първите групи за кражби на автомобили.

²⁴⁴ Няма точни данни кой и с какви присъди е върнат в България. По-късно от средствата за масово осведомяване става ясно, че много от върнатите никога не са излежавали присъдите си.

²⁴⁵ Интервюирани служители на полицията сочат, че в страната има няколко автокрадци с прякор Едноръкия, но в случая става дума за лице, работещо предимно на софийския пазар.

В началото на 90-те години експлозията на престъпността, свързана с крадени автомобили, достига невиджани мащаби за Европа. Падането на Берлинската стена създава „единен европейски пазар“ с над 5 млн. откраднати коли годишно²⁴⁶. Подобно на България, в цяла Източна Европа съветската система на дефицит е создала вакуум при пазара на автомобили. С премахването на разделението и с либерализацията на националните пазари Източна Европа е залята от коли втора употреба. В този експоненциално растящ пазар огромен процент от автомобилите са в сивия сектор. За да намалят крайните цени, търговците се опитват да спестят колкото може повече данъци, мита и такси. В тази среда на полулегалност **черните канали на крадени автомобили с лекота се прехвърлят от Запада към Изтока**. В началото на 90-те години в Централна Европа възниква значителен резервоар от крадени коли, който се попълва от Западна Европа и изпомпва към Балканите – Турция – Близкия изток – бившия Съветски съюз (Русия, Украйна и кавказките републики).

Правоохранителните и правораздавателните органи в Източна Европа и България се оказват напълно неподготвени за организирания тип престъпност при кражбите на автомобили. Организацията е сложна и декомпозира кражбата до 5–6 операции, извършвани от групи по веригата. Типичната структура включва групи с участие на автокрадци от няколко държави в различни фази на трафика, сътрудничество на полицаи и гранични служители.

Много интересен и ключов фактор за бързото развитие на автомобилните кражби е **появата на показното потребление** след 1990 г. Автомобилът, който по времето на социализма е демонстрация на социален статут, през първите години на прехода получава по-силно символно значение. Превръща се в основен изразител на успеха – по-явен и по-лесен за демонстриране от офиси и жилища, от дрехи, часовници и други скъпи форми на показното потребление.

В резултат в началото на 90-те години купуването на представителен автомобил се превръща в нещо като бизнес стратегия. Колата е първото нещо, което се купува след успешна сделка на новата фирма или за нея се похарчва половината от сумата на получения банков кредит, като подобни разходи се правят независимо от финансовото състояние на компанията. Типична е стратегията да се купуват луксозни лимузини като последна надежда, че това ще вдъхне доверие в успешността на бизнеса. Последницата е, че колите, които са най-търсени от българските компании и граждани, са в най-високия ценови клас и значително над техните финансови възможности, като основен източник на луксозни коли става европейският пазар на крадени автомобили. Той предлага коли на цени с 50–70 % по-ниски от реалните.

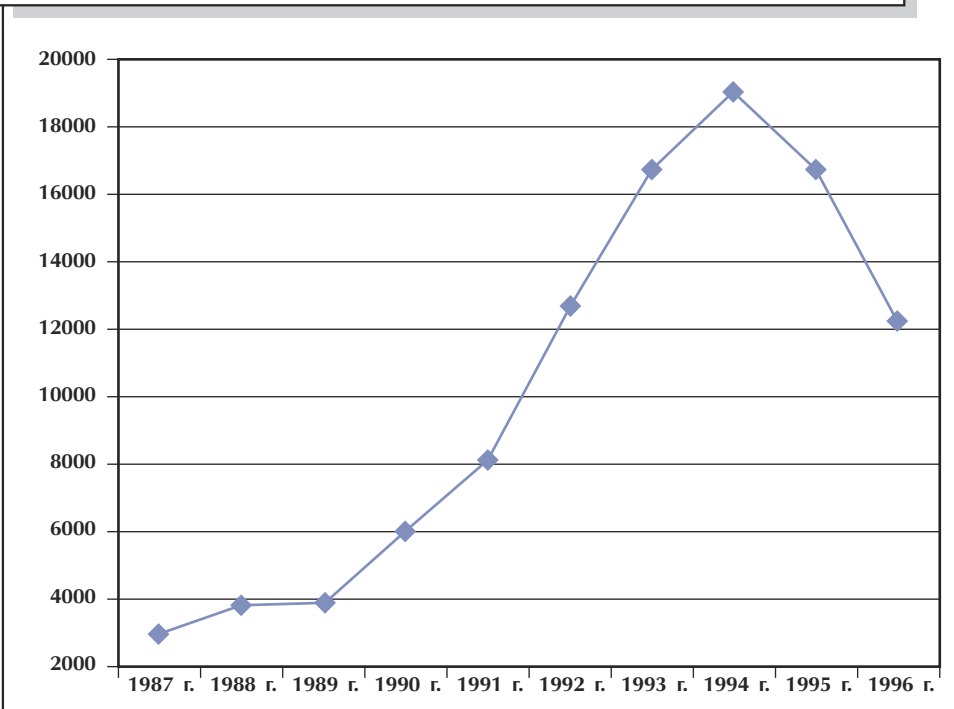
През периода 1991–1992 г. бързо се очертават два основни черни автопазара. Първият е на резервни части, които се продават предимно чрез многобройните магазини на араби. Основният движещ фактор при този пазар е появилият се остър дефицит на резервни части след разпадането на СИВ. Всички стари междудържавни споразумения за доставяне на автомобилни части престават да се изпълняват. Създава се абсурдна ситуация, при която

²⁴⁶ *An Overview of Motor Vehicle Crime from a European Perspective*, January 2006.

намирането на легално внесени автомобилни части за произведени автомобили в Източна Европа е почти невъзможна задача. Продадените на части започват да носят в пъти повече доход от продаването им като цели. В обслужването на това търсене се развива огромна инфраструктура, включваща сервиси, складове на едро, магазини на дребно, монтьори, които разглобяват, и групи, които крадат. Парадоксът е, че кражбите на автомобили социалистическо производство започва да се определя от търсенето на части.

Вторият пазар, който се превръща в основен, е за крадени автомобили. С разпадането на тоталния контрол от страна на държавата над автомобилния пазар става възможна регистрацията на откраднат автомобил и **крадената кола се превръща в масова стока**. Първоначално това са малко на брой откраднати от Западна Европа автомобили среден клас, но започва да нараства с увеличаването на вноса втора употреба. Печалбата от един среден клас автомобил достига до 200 %, като отново има добре организирана структура, включваща българските автокрадци в Централна Европа, шофьори, които придвижват колите, митничари, полицаи, търговци на коли втора употреба и пр. Паралелно с продажбите на западни автомобили започва да се развива вътрешен пазар. Завърналите се от Централна Европа автокрадци прилагат придобитите си умения спрямо около 100 000 западни автомобила, влезли в България към 1992 г. Данните от криминалната статистика показват, че кражбите на автомобили в периода 1987–1996 г. е 224 % (Фигура 17).

Фигура 17. Полицейски регистрации на автомобилни кражби (1987–1996)

4.2. СИЛОВИЯТ ПЕРИОД

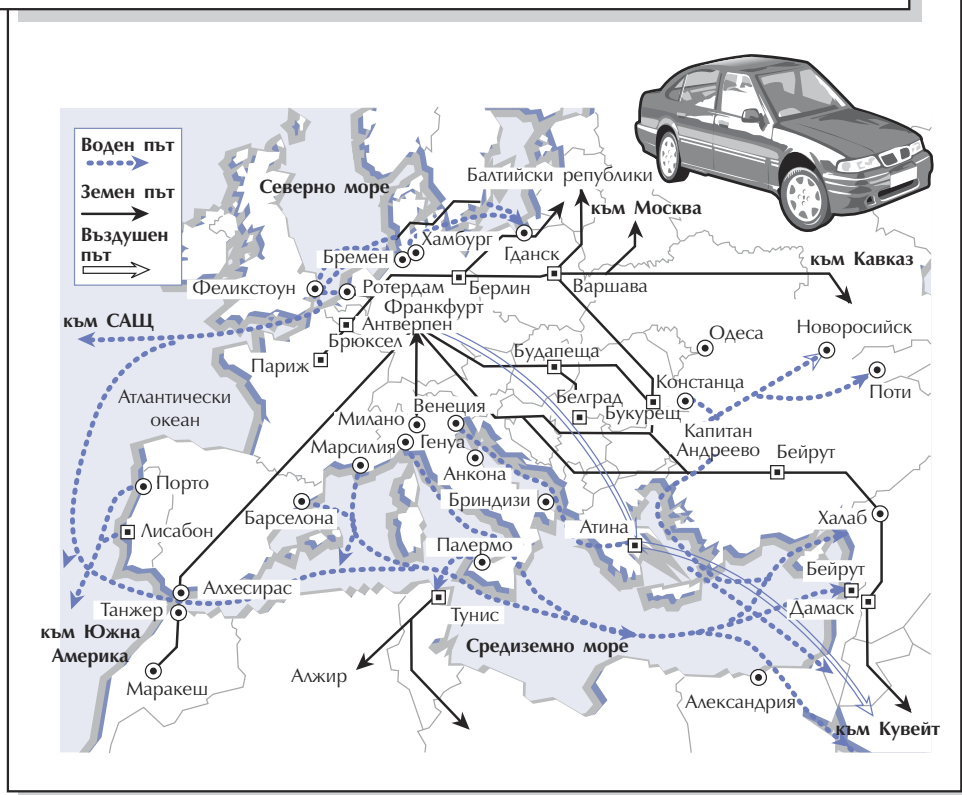
През 1992 г. полицията официално регистрира 12 711 откраднати МПС, но според интервюирани следователи и офицери от полицията на две обявени коли за откраднати една не се обявява. Обяснението за нерегистрираните коли е свързано с появилата се услуга „връщане“. Това означава, че ако собственикът плати процент от стойността на автомобила, той се връща. Така се появява трети субпазар – на откупите на крадени автомобили. Към 1992 г. пазарите на крадени автомобили и криминалните структури на автокрадците започват да привличат интереса на силовите групировки. Периодът 1992–1994 г. вероятно е най-драматичният за развитието на черния автопазар. В рамките на една година поне половината от по-големите мрежи на автокрадци попада, под контрола на основните силови охранители. Интересът е предимно към пазара на западни автомобили от горните класове. Започвайки да покровителстват, защитават или наказват, известните автокрадци практически създават протопазара на силовото застраховане. В охранителния си период силовите групировки продават „защита на колата“ като допълнение към охрана на офиса. Тук се включват отнемане, връщане при плащане на обявената глоба, увреждане, унищожаване (взривяват, подпалват и т.н.) на колата. Резултатът е симбиоза между утвърдените и известни мрежи на автокрадците и силовите групировки.

Благодарение на насилието, на достъпа си до полицията, специалните служби и следствието, а на по-късен етап и до прокуратурата силовите охранители успяват да превърнат групите на автокрадците в подчинени звена на своите разрастващи се структури. В някои средни градове това се случва бързо и без особени затруднения. В най-големите, като София, Пловдив и Бургас, се прилагат екстремни форми на насилие. Най-често използвани похвати да бъдат подчинени автокрадците, известни от началото на 90-те години, са кражбите на коли на криминални босове и на техни близки. Известни са многобройни случаи, когато открадната кола на известна фигура от подземния свят води до седмици търсене на виновниците. След откриването и наказването ѝ групата автокрадци трябва да приеме, че ще работи за силовата групировка с години, за да се издължи. Бързият ръст на откраднатите коли в България през този период и разширяването на пазара идват и от самите силови охранители. Някои от работещите за техните низови звена – „бригадите“ – започват също да участват в разрастващия се пазар на крадени МПС. Те обаче използват предимно сила за отнемане на по-скъпи лични коли – при спирания на светофари, паркинги и дори пред домове на жертвите. Продажбата на крадени коли е без особени предпазни мерки, като смяна на номер на двигател, на рами и пр. Регистрацията на очевидно открадната кола струва около 5 % от стойността ѝ.

През 1993 г. с бързото разрастване на каналите за откраднати автомобили в Западна Европа силовите групировки са привлечени от огромната печалба, сравнима единствено с контрабандата на горива за Югославия и на цигари и алкохол в България. **Може да се каже, че 1993 е ключова година за организираната престъпност при автопазара.** Освен общите фактори, разглеждани в първа глава, при структурите, свързани с автокражбите, се наблюдават специфични допълнителни фактори – външни и вътрешни. При външните,

освен описаните промени в Източна Европа, през 1993 г. отпадат митническият и граничният контрол между страните – членки на ЕС. Става възможно открадната кола в Португалия да премине през Испания, Франция, Германия и да стигне до полската граница, без да бъде проверена нито веднъж²⁴⁷. В резултат възниква своеобразен единен криминален автопазар в общността. Транснационалните криминални структури се възползват от несъответствията на националните законодателства, неподготвеността не само на институциите, отговорни за вътрешната сигурност, но и на частния бизнес, най-вече в областта на застраховането²⁴⁸. Тази европейска възможност се използва изключително ефективно от българските силови групировки – те действат по създадените канали от контрабандата с ембаргови стоки за Югославия, а в обратната посока организират канали за крадени автомобили (Фигура 18). На практика контролират почти напълно българските граници – митници, гранична служба, специални служби и пр. Показателен за контрола е типичният случай, когато обикновените вносители на МПС още на границата биват регистрирани от криминалните структури и проследявани до подходящо място, за да им бъде отнето превозното средство. Вероятно това се оказва важно конкретно предимство за българските автокрадци спрямо други криминални групи, имащи дългогодишни позиции в Западна Европа още преди 1990 г.

Фигура 18. Основни европейски канали за трафик на крадени автомобили

²⁴⁷ An Overview of Motor Vehicle Crime from a European Perspective, Europol, 2006.

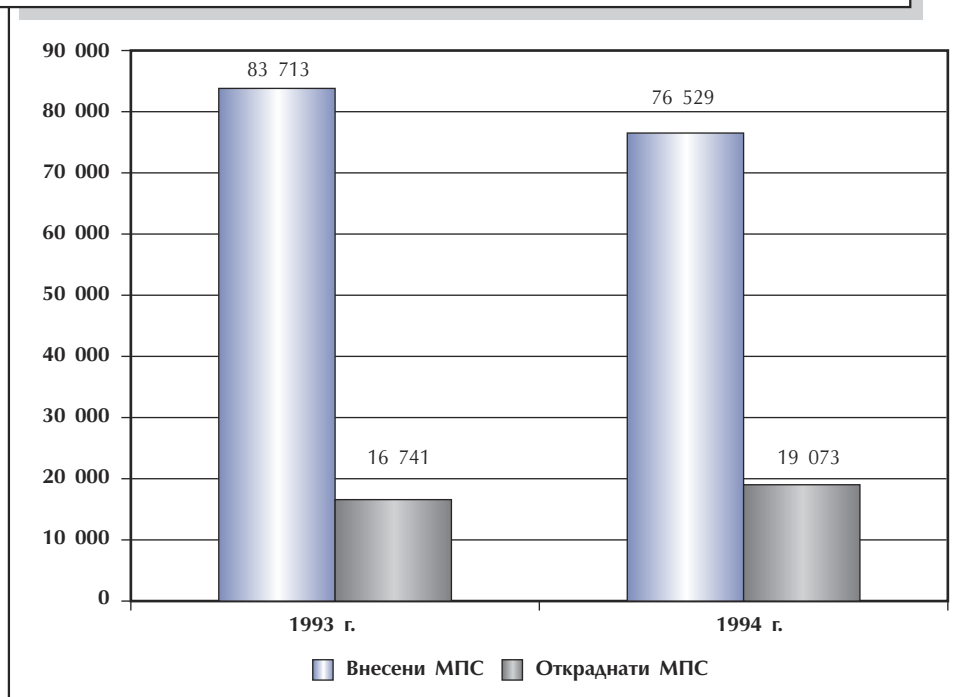
²⁴⁸ Бърз ръст бележат престъпленията, свързани със застрахователни измами, когато се продават МПС на криминалните мрежи и се обявява кражба, след като колата е пресякла националната граница.

Във вътрешен план се наблюдават два интересни специфични процеса. Първият е в началото на свързването на локалните пазари, възникнали около най-големите градове в страната. Той в много отношения се предопределя от стремежа на големите силови групировки към национално покритие и контрол, но и от новите „услуги“, като охрана на собствеността и връщане на откраднатото. Признак за способностите на силовия охранител е осигуряването на защита в цялата страна, а не само в отделния град. Основният проблем при опита да се постигне максимално покритие за клиента е, че конфликтите и разделението сред силовите структури е трудно да бъдат преодолені. Независимо от групиранията по видове спорт – каратисти, борци, боксьори, или по географски принцип – перничани, пазарджиклии, хасковлии, конфликтите циклично се разрастват и затихват. Водят се преговори, сключват се коалиции, но принципът, който започна да взема връх, е този на пазара: „колко ще платиш, за да се върне колата на клиента“.

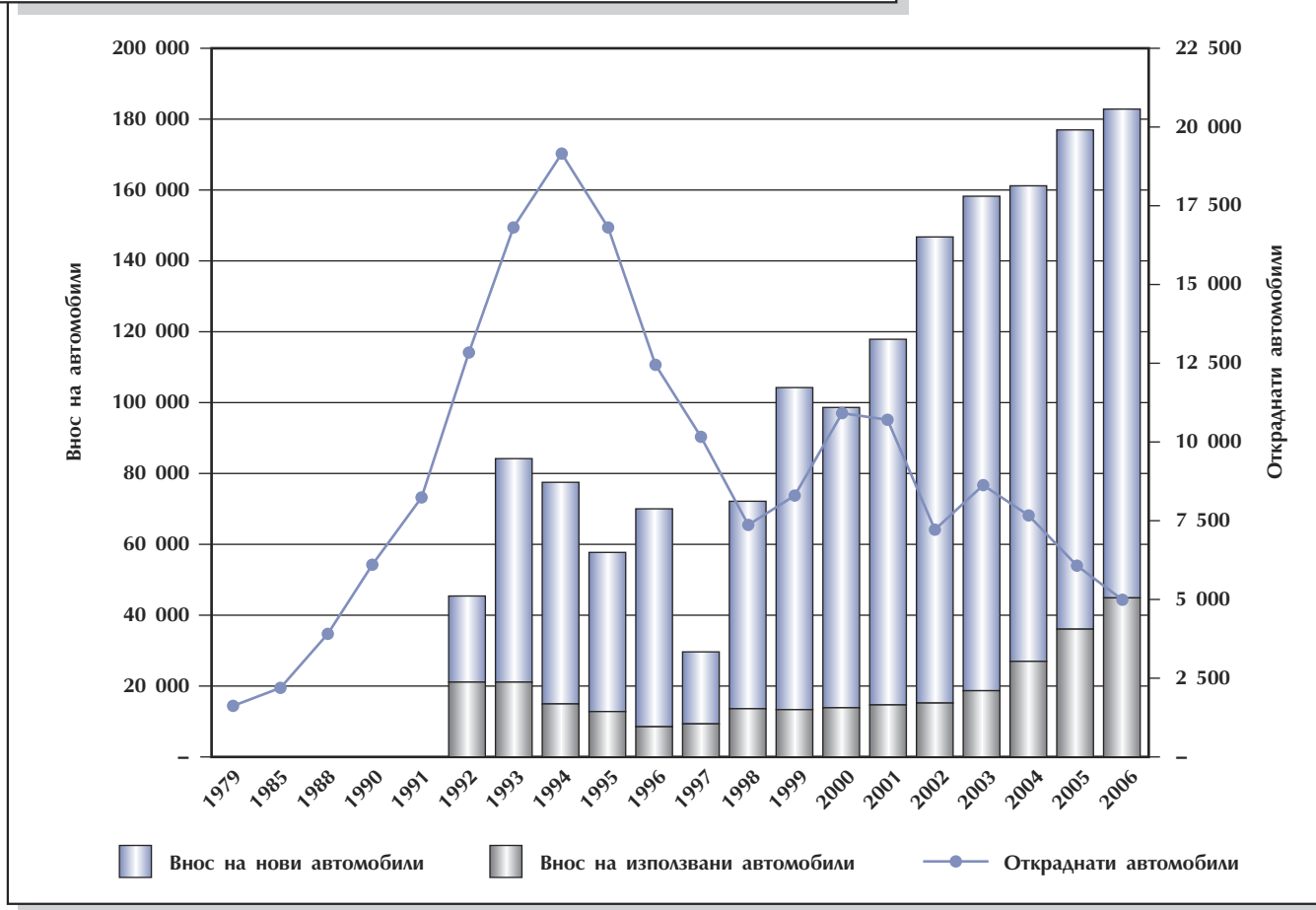
Вторият процес е свързан с опита на силовите групировки да ограничат хаотичното насилие, което техните низови структури прилагат при рекета на фирми и частни лица. Забраната „да се бие“ води до процес, в който бригадите са принудени да сменят дейността си от масов уличен рекет към отнемане на МПС.

Вследствие на тези процеси периодът 1993–1994 г. разкрива редица характерни за българския преход явления. Ако се сравнят данните за внесените официално нови и втора употреба автомобили с полицейската статистика, за откраднатите МПС се вижда, че броят им възлиза на 20–25 % от този на внесените (Фигура 19).

Фигура 19 а. Внесени и откраднати автомобили

Фигура 19 б. Внесени и откраднати автомобили

Реалната картината е много по-мрачна. Според офицери от полицията, работили в сферата на кражби на коли, броят на откраднатите превозни средства е поне два пъти по-голям. Основната причина е, че жертвите не обявяват престъплението пред полицията. Развиващият се пазар на връщане поставя условието да не се замесва полицията, „за да няма усложнения“. От интервюта с полицаи и жертви става ясно, че на около 20-ата минута от кражбата се телефонира на жертвата, като често собственикът на откраднатото превозно средство научава за събитието от това обаждане. Мотивът на автокрадците за развитието на този пазар е, че разходите по транзакцията за продажба на колата са значително повече и сделката е по-бавна във времето – намиране и доставяне при определен продавач, чакане дълго, докато се появи клиент, процедура за регистриране и прехвърляне на превозното средство и т.н. Към 1994 г. пазарът на авточасти от източноевропейски страни започва да се свива²⁴⁹ и по различни оценки обхваща не повече от 20 % от откраднатите автомобили. Това дава основание да се допусне, че вероятно всяка трета кола, внесена през периода 1990–1994 г., вероятно е била открадната.

²⁴⁹ Платежоспособното население се е насочило към западни автомобили, броят на източноевропейски автомобили, които се продават на части, нараства. Появяват се и официални вносители на най-разпространените марки източноевропейски автомобили.

4.3. КОНСОЛИДАЦИЯ НА ПАЗАРА

През 1994 г. срастването на локалните пазари е факт. Първата национална структура на силовите групировка е ВИС-1. Появяват се и няколко с регионално покритие, като „Клуб 777” в Южна България (Пловдив, Сливен и пр.), ТИМ във Варна и Първа частна милиция в Бургас, които имат ясни интереси на автопазара. В края на годината и в началото на 1995 г. ситуацията се променя качествено. Както бе посочено в първа глава, с приемането през 1994 г. на Наредба № 14 за издаване на разрешения за осъществяване на дейност за охрана на обекти и лица от физически и юридически лица се въвежда изискването за лицензиране на охранителните фирми от МВР, както и забрана те да имат национално покритие.

Тази стъпка води до възникването на идеята за принудителна – или известна като „силова” – застраховка. Основният обект на застраховане е нарастващият брой западни автомобили, изложени на риск от кражби. Същевременно българското автозастраховане практически отсъства. В този момент преобладават държавните застрахователни дружества (които почти не застраховат коли), но и няколкото новопоявили се частни застрахователни дружества нямат желание да застраховат превозни средства, чијто шанс да бъдат откраднати през годината е 30 %.

Идеята на лидерите на ВИС-1 да превърнат силовата охранителна фирма в силова застрахователна ВИС-2 е изключително печелещо решение. Така те заобикалят ограничението за охранителна дейност и намират огромен нов пазар. Отново се продава сигурност, но при застраховането има допълнителна „премия” за неопазена собственост – ВИС-2 предлага да плаща на жертвата. За ефективността на новата услуга се говори не само на подходящите места (автосервиси и паркинги, където се появяват продаващите новите застраховки), но и в националните медии, където основният аргумент е, че на 10 откраднати коли само една е застрахована при ВИС-2. Рекламата продължава с предлагането на статистика, че от 10-те застраховани при ВИС-2 само 1–2 остават ненамерени.

Изключителният успех на ВИС-2 му създава проблеми с неговите структури в страната. В началото на 1995 г. се появява друг силов застраховател – СИК, чиито структури се формират предимно от напуснали недоволни членове на ВИС-2. В рамките на година страната е поделена между двете силови застрахователни компании. Те създават национални мрежи, като се конкурират както за включването на местните силови структури (в конкретния град и/или регион), така и за контрол над мрежите на автокрадците и влияние върху държавните органи. Границите на влиянието се очертават със символи като лепенки на предните стъкла на превозните средства, лепенки и табели на откритите застрахователни офиси, паркинги и сервиси. Използването на модела застрахователна компания за организиране на хаотичните до този момент силови структури създава уникални отношения на координация и субординация. За да функционират новосъздадените компании, трябва да се наемат много професионалисти в застраховането, както и редови администратори. Възникват структури, в които в част от отделите работят застрахователни експерти – счетоводители, юристи, касиери и др., а в друга – специализирани

„наказателни бригади“, бригади за доставка на коли, специалисти по връщане на коли и т.н.

През 1995 и 1996 г. успехът на СИК и ВИС-2 кара още няколко обособили се по-малки силови структури да създадат застрахователни компании. Така се появяват „Аполо Болкан“, „Корона Инс“, ЗК „Левски Спартак“, „Зора Инс“.

Българският модел на силово застраховане има още няколко уникални черти.

Първата е свързана с контрола на каналите за внос на крадени коли от Западна и Централна Европа²⁵⁰. Вниманието продължава да е насочено преди всичко към коли над средния клас. През 1995–1996 г. системата за доставяне на коли работи като мултинационална корпорация, включваща няколко десетки групи в Западна Европа, които осигуряват намиране на търсените марки и модели, организиране на получаването (включващо различни подходи – от кражба до застрахователна измама), фалшифициране на документи (лични и на колата), доставяне в Централна Европа, промяна на идентичността на колата (на номера на шаси, двигател и пр.), доставяне до България с цел продажба или транзит за трети страни. Превозното средство се внася и продава в България, след известно време отново бива вкарано в оборот, т.е. откраднато и препродадено или върнато срещу откуп. За равнището на координация е показателен фактът, че кражбите се извършват най-често в периода, когато застраховката изтича, а нова още не е направена.

На практика възниква модел, при който контролът над кражбите на коли е част от системата на силовото застраховане. За разлика от началото на 90-те години (когато ако не се приеме предложената услуга „охрана“, се нанася щета на собственика) сега **моделът изключва прякото насилие**, но използва непреки методи на убеждаване – като осигуряване на достатъчен брой инциденти на хора, които не са склонни да се застраховат или се бавят със сключването на нова застраховка. Системата от скачени съдове с пазарите за крадени автомобили, започваща в Западна Европа, продължава в България до почти всеки голям град и района около него. Типична схема за увеличаване на застрахователния пазар на всички силови застрахователи става откраднат автомобил от Западна Европа, продаден в София, препродаден след няколко месеца в страната, откраднат там и изнесен за съседни балкански страни. По този начин се осигурява двоен доход на структурите – от застраховка и от кражби на превозни средства.

Втората черта на силовото застраховане е специалното място, което то получава благодарение на контрола си над пазара на крадени автомобили. Функционирането на силовите застрахователни компании е невъзможно без граничните служби и полицията, затова за тяхното „интегриране“ се полагат специални усилия. „Ние имаме много добри връзки на контролно-пропускателните пунктове. Аз съм работил в полицията. Освен това поддържахме много

²⁵⁰ За контрабандата на крадени автомобили съществуват различни източници: от книги като „Война на групировките“ от Кристи Петрова, издадена в София през 2006 г., до малко известни разследвания на Агенция „Митници“ и НСБОП, прекратени по различни причини и на различни нива.

добри контакти с регионалните дирекции. Те ни помагат много, дори по-скоро те издирват... Всеки, който издири откраднат автомобил, получава 1500 германски марки. Независимо каква длъжност изпълнява..." – така Големия Маргин, един от най-влиятелните хора в СИК, обяснява фирмената тайна на успеха през 1995 г.²⁵¹ По това време заплатата на един полицаи у нас е около 200–250 германски марки²⁵². В годините на преход открадването на кола на важен политик или бизнесмен обикновено създава огромни рискове за ръководствата на полицейските структури. Ако собственикът реагира по-остро, дългогодишни директори на РПУ или РДВР могат да загубят поста си, поради което бързото намиране на колата се превръща в решаващо при спасяването на кариерата им. Откриването на кола за часове се превръща в услуга, която се връща до края на службата.

Третата черта, която е невъзможна без втората, е контролът над българския криминален контингент. Произходът на силовите застрахователи и голяма част от основната им дейност са свързани с този контингент, поради което всеки местен клон на силовите застрахователи чудесно познава кой кой е в града и района, колко са групите автокрадци, от колко членове се състоят, има ли гастролъори (групи и лица от други части на страната), къде са „ятаците“ им, кои са близките им автосервиси, паркинги, автокъщи и т.н. Картата на автокрадците се сверява периодично с полицията, а при нарушаване на териториите и правилата се изпълняват наказателни операции от силовите застрахователи. За целта се пускат „наказателни бригади“, които упражняват контролирано насилие. Полицията също се използва в случаите, когато е необходимо да се отчете успешност на местното ръководство или като определена форма за наказание.

Може би най-забележителната черта на силовите застрахователи през този период е възможността им за **неограничен достъп до новите елити**. Изключителната ценност на колата и неясната граница между законно и незаконно кара политици, магистрати, предприемачи, банкери и дори дипломати от западни държави да нямат никакви скрупули в търсенето. Типична практика е при открадване на личната кола – на фирмата или на семейството, да се търси помощта на известните по това време местни или национални лидери на силовите застрахователи. Така контролът над пазара на крадени автомобили създава контакти и постоянен достъп до повечето силни на деня²⁵³. Тези позиции вероятно дават възможност при последвалите трудни времена за силовите застрахователи те да получат максимално добри възможности да трансформират и легализират натрупаното богатство.

Двете мегагрупировки – ВИС-2 и СИК, се опитват да разширят влиянието си, като разчистват значителния брой „свободни бойци“, т.е. групи, които работят за себе си. В този период бюлетините на МВР са пълни с хора, задържани в БМВ-та с пистолети, бухалки и служебни карти на СИК и ВИС. „Някои хора работят по договор с нас и злоупотребяват с картите, които сме

²⁵¹ Вж. Труд, 5 май 2006.

²⁵² Най-често използваната валута в средата на 90-те години е германската марка.

²⁵³ В средствата за масово осведомяване може да се намерят стотици примери за контакти на представители на правителството и опозицията през този период.

им издали..." – казва Красимир Маринов и дава списъци на своите хора в МВР с молба да не се злепоставя компанията. „Тези не са наши“ – отбелязва изпълнителният директор на СИК, уважаваният застраховател от кариерата Димитър Попов²⁵⁴.

Най-сериозни проблем за силовите застрахователи в контрола над автопазара създават не независимите играчи, а конфликтът помежду им. Въпреки постоянните опити за договаряне на национално и регионално равнище типични са случаите автокрадците на ВИС да крадат коли, застраховани при СИК, и обратно. Често конфликтите стигат до открити сблъсъци, при които има не само тежко наранени и големи материални щети, но и убити участници. Войните се прекратяват с преговори, след което цикълът се повтаря.

Въпреки конфликтите, търсенето на двоен доход и хаоса, създаван от имитатори и свободни играчи, силовите застрахователи трябва да печелят клиенти с доказване на ефективност. Данните от полицейската статистика показват, че през периода 1995–1996 г. силовите застрахователи успяват да повлияят върху кражбите на коли. През 1995 г. спадът на откраднатите превозни средства е с 12 %, а през 1996 г. достига до 26 %. За разбирането на златния период за българските силови застрахователи е важно да се оцени колко голям е бил този черен автопазар, в който кражбата и застраховането са двата източника на доход, функциониращи на принципа на скачените съдове. Същевременно при описанието на структурата и функционирането на модела „застраховане–кражба“ трябва да се отчита, че черният пазар първоначално започва с ВИС-2 и е монополен, след това е олигополен – разделен между ВИС-2 и СИК, а накрая започва да се „нормализира“ с включването на 4–5 нови по-малки застрахователи („Аполо Болкан“, „Корона Инс“, ЗК „Левски Спартак“, „Зора Инс“). Към това трябва да се добави, че въпреки контрола, който успяват да постигнат силовите застрахователи, остават значителен брой независими групи, отказващи да се подчинят.

При оценката на размера на черния автопазар за основна година може да се вземе 1995 г.²⁵⁵ Ако се използват официалните данни за 16 700 откраднати превозни средства и се приемат няколко допълнителни оценки – че около 60 % от колите през този период не се регистрират и че средната цена на откраднатия автомобил е 2500 лева²⁵⁶, се получава сумата от 66 млн. лева. Оценката се усложнява от факта, че заедно с нормалния пазар съществува и този на луксозни автомобили, където цените на колите се движат между 20 000 и 40 000 германски марки. Данните от полицейските регистрации на автокражбите, преизчислени и за необявените коли, дават основание да се предположи, че са около 500 превозни средства годишно, или още около 15 млн. Към този сегмент се появява и се развива и застрахователният пазар след 1995 г., когато силовите охранители се заместват със силови застрахователи. Интервюирани бивши служители на полицията твърдят, че ВИС и СИК държат около 15 % от общия премиен приход, който през 1997 г. е около

²⁵⁴ Вж. Труд, 5 май 2006.

²⁵⁵ От март 1996 г. може да се говори за икономическа криза в страната, която добавя нови фактори в общата картина и би изкривила оценката.

²⁵⁶ Изчисленията по-долу са в деноминирани левове, като при тях не се отчита инфлацията.

250 млн. лева. Следователно в периода 1995–1997 г. около 40 млн. лева са доход от застраховането, а от него поне 70 % е автомобилното застраховане. Следователно към 66 млн. лева от откраднати коли трябва да се добавят още 28 млн. лева.

По-сложно е да се оцени колко получава черният пазар на превозни средства от европейския трафик. Съществуват различни оценки, като според най-екстремните през България през този период са минавали около 10 % от откраднатите автомобили в 15-те страни – членки на ЕС, или около 200 000 превозни средства. При среден приход за прекарване или продаване на българския пазар между 500 и 1000 германски марки се получават около 150 млн. лева. Вероятно това е силно преувеличен приход, но дори действителните обеми да са били една трета от тези оценки, черният автопазар в средата на 90-те години би могъл да се оцени на 150–160 млн. лева. Трябва да се има предвид, че това е огромен пазар от гледна точка на тогавашната икономика, достигащ почти 1 % от БВП на страната.

4.4. ПОЛИТИЧЕСКА СТАБИЛИЗАЦИЯ И ПЕРЕРАЗПРЕДЕЛЯНЕ НА ПАЗАРА

Краят на златния век за силовите застрахователи идва с политическата промяна през февруари 1997 г. Победилата дясна политическа сила – ОДС, формулира като една от своите основни цели да „отвоюва държавата от престъпността“. Въпреки че и СИК, и особено ВИС-2 са инвестирали сериозни финансови средства както в сини политици, така и в цели регионални структури на СДС, след лятото на 1997 г. става ясно, че на големите структури на организираната престъпност, каквито са силовите застрахователи, няма да бъде позволено да функционират. Изчистването на застрахователния пазар от силовите групировки започва с **процеса на лицензиране** след приемането на Закона за застраховането²⁵⁷. Самото прочистване на застрахователния пазар от силови групировки също става до известна степен силов. С приетите през 1997 г. поправки в Закона за застраховането се въвежда забрана за лица, извършващи охранителна дейност, да са акционери в застрахователни компании²⁵⁸.

Показателно за силовия подход на държавата е, че символичната война, която води МВР със забраната да се поставят стикерите на застрахователите на видими места (предни стъкла на автомобили, витрини на магазини, врати на складове и пр.) преминава в различни форми на незаконна принуда спрямо обикновени граждани.

Периодът на преход, в който старите силови застрахователи се надяват да договорят получаване на лиценз от новите управляващи, и процесът на прочистване в МВР от служители на различни нива, свързани както със старите политически елити, така и с нововъзникналия криминален контингент,

²⁵⁷ Вж. по-подробно в първа глава.

²⁵⁸ Вж. „Чл. 9 (9) (Нова – ДВ, бр. 58 от 1997 г., предишна ал. 5, бр. 96 от 2002 г.) Физическо или юридическо лице, както и съдружник или акционер в юридическо лице, упражняващи охранителна или сходна с нея дейност, не могат да притежават акции от застрахователно дружество, пряко или чрез свързани лица“.

създават уникална ситуация на изключителен натиск върху пазара на крадени автомобили. Показателно е, че броят на откраднатите автомобили през 1998 г. спада до равнището от 1991 г.

Показателно е обаче, че в този период няма съдебни процеси срещу известните лидери на силовото застраховане. Политиците, които имат позициите да вземат решения в тази сфера, предпочитат вместо да преследват бившите силови застрахователи да се договорят с тях. С приключването на процеса на прелицензиране през 1998 г. силовите застрахователи се преориентират. Лидерите на ВИС-2 решава да излязат от застраховането, а от СИК успяват да намерят застрахователна компания, на която да прехвърлят клиентите си, а и да получат собственост и влияние в ръководството ѝ. Последницата е, че през 1999 г. броят на откраднатите автомобили нараства с 13 %, а през 2000 г. – с още почти една трета.

Съществуват много хипотези какви са причините за ръста на кражбите през периода 1999–2000 г. Най-разпространеното е, че през 1997–1998 г. в очакване на края на силовото застраховане силно спада мотивацията да се обявява кражбата пред полицията, за да се получи документ пред застрахователя. От своя страна поради политическия натиск върху районните подразделения полицията предпочита да не регистрира чувствителни престъпления като кражби на коли.

При анализа на полицейските данни по месеци прави впечатление, че вероятно факторът прелицензиране на застрахователните компании е основен. В рамките на 2–3 месеца броят на регистрираните автомобили рязко нараства. Едно от най-популярните предположения е, че ако кражбите на превозни средства продължават да спадат със същото темпо както през 1997–1998 г., стимулът за автомобилно застраховане би изчезнал. Силовите застрахователи вече са получили легализацията и пазенето на реда не е нужно. Доколко това е реален фактор, доколко автокрадците се адаптират към новите полицейски и прокурорски отговорни фактори, е трудно да се прецени. Факт е обаче, че застрахователната компания приемник на СИК успява да се превърне в номер едно на пазара. През периода 1999–2000 г. много от застрахованите автомобили прехвърлят застраховките си от бившата ВИС-2. Статистиката от този времеви период показва, че откраднатите автомобили, застраховани при наследника на СИК, са значително по-малко. Автокрадците и полицаите твърдят, че новият застраховател използва старите наказателни бригади, които „продължават да бият“. Златните времена от 1995–1996 г. обаче безвъзвратно са отминали и в автозастраховането почват да разширяват дейността си и компании, които работят според добрите световни практики. Въпреки че в тях се наемат бивши офицери от полицията, имащи контакти както със силовите застрахователи, така и с автокрадците, дейността е по-скоро информационна. През този период застрахователните компании успяват да наложат принципа, че за да се изплати застраховка, колата трябва бъде регистрирана в полицията.

При новата вълна на автокражби се очертават няколко специфики. По данни на Асоциацията на българските застрахователи към 2000 г. около 50 % от откраднатите в страната автомобили се демонтират за резервни части. Според полицейски доклади от този период продажбата на частите или дори

на цели автомобили, сглобени от части на разфасовани коли, се извършва в легално съществуващи автокъщи и сервиси, контролирани от престъпните групировки. Според Асоциацията 25 % от автомобилите пред този период се откупват и 25 % се изнасят.

Бившият заместник-директор на тогавашната НСБОП, полковник Венелин Великов, официално заявява, че застрахователите, неполучили лиценз и насочили се към износ, работят по три основни канала: първият е към бившите съветски републики, при което действат съвместно с руски, грузински и украински мафиоти, пребиваващи у нас; вторият е към Близкия изток, като дотам автомобилите се прекарват с кораби и се работи заедно с араби; третият канал е през Македония за Албания, като по него се работи с пребиваващи в България албанци и македонци.

С края на силовите застрахователи и намаляващия брой кражби от Западна и Централна Европа **се променя и структурата на вноса на крадените превозни средства** от Европа. Масовите коли вече не са добър източник на приходи. При ситуацията преди 1997 г. преминаването на границата не е проблем поради факта, че полицаи и митничари пропускат колите, а в страната служители на КАТ и нотариуси завършват процеса. Корумпирането на държавните служители е стигнало дотам, че черните вносители не плащат за конкретното крадено превозно средство, а за период (обикновено месец) – „втора заплата“. С промените в митниците и граничната полиция започва и сътрудничеството с основните западни институции за сигурност – контрол на застраховките, електронен обмен между национални бази данни и пр. Последницата е, че внасянето на откраднато превозно средство изисква все по-сериозни разходи – смяна на идентификационните характеристики на колата, започващи от номера на двигателя и шасито и стигащи до маркировка на стъкла, седалки, огледала, колани и пр. Освен това трябва да се фалшифицират серия от документи на колата, на застраховките и дори личните документи на шофирацията както в страната, където колата е открадната, така и на територията, където се продава. Разходите по маскирането на една кола се движат между 2000 и 3000 германски марки, което е равностойно на евтиния стар автомобил от Западна Европа. В резултат големите трансферни разходи правят кражбата и трафика на масови коли неизгодни. В края на 90-те години фокусът започва да се измества към високия клас коли, които се продават за 20 000–30 000 германски марки и тази тенденция продължава до днес. Двете основни трасета, по които се внасят откраднати автомобили, са Калотина и Русе, като каналите се приспособяват към новите условия. Същевременно по неясни причини през 1998 г. е закрит специализираният отдел за трафик на коли в НСБОП.

Представа как работи канал за внос на крадени коли показва разкритие, направено от новосъздаден отдел към Регионалната митническа дирекция в Русе. Местният екип се възползва от възможностите да получава пряко информация за откраднати коли в Европа от Интерпол. Прескачайки структурите в държавните институции, през които до този момент минават исканията за международни справки, те изненадват организаторите на каналите и за първи път след 1990 г. започва разследване на добре функциониращ канал за скъпи автомобили. В русенския отдел съпоставят данни за коли на стойност между

50 000 и 200 000 германски марки, влезли през периода 1996–2000 г. през техния пункт, с коли от същия клас, откраднати в Западна Европа. По този начин фокусът на разследването се стеснява от около 1,5 млн. коли, крадени годишно, до няколко десетки хиляди. Установява се, че през митическия пункт Русе са минали скъпи спортни коли (включително „Ферари“ и „Порше“), скъпи джипове, лимузини, както и някои по-екзотични марки. При разследването става ясно, че в канала участват едни от най-високопоставените служители в Районната митническа дирекция – Русе и КАТ – Русе²⁵⁹. Каналът през Русе е на бившия силов застраховател СИК, като представител на бившия русенския филиал на СИК е отговорен за ГKKП – Русе и пререгистрацията в Русе. Прави впечатление, че шофьорите са едни и същи чужди граждани (сърби, косовари, босненци и др.), които вкарват по няколко десетки автомобила. След завършване на легализирането те се продават на вътрешните структури – предимно на автокъщи в София²⁶⁰. По-нататъшното разследване показва колко сериозна е протекцията на канала. След намесата на НСБОП и районната прокуратура²⁶¹ разследването на случая се прекратява. Лицата, които осигуряват канала, запазват високите си административни позиции. Подобна е ситуацията с второто международно трасе Европа–Калотина²⁶². През 2006 г. излизат фрагменти от стари разследвания, в които са прикрити данни за трафик през ГKKП Кулата и Златарево²⁶³.

4.5. СЪВРЕМЕННИЯТ ПЕРИОД

Периодът 2001–2002 г. е преломен за пазара на крадени автомобили, подобно на повечето черни пазари. Няколко са специфичните фактори, които определят облика на сегашния пазар.

На първо място, това е бързият ръст на автомобилните продажби след 2001 г. От около 100 000 внесени нови и стари автомобила през 2000 г. броят им се увеличава до 180 000 през 2005 г. За първи път от превръщането на автомобила в масова стока през средата на 60-те години в България предлагането надвишава търсенето. Предлагането във всички ценови групи е голямо, но най-важната промяна е, че то води до рязко снижаване средната цена на колите втора употреба и превръща купуването на евтина кола в икономически неизгодно, поради риска да е крадена.

²⁵⁹ Анализ на документи от разследването на МРР към РМД – Русе.

²⁶⁰ Според разследващи журналисти има данни, че част от „ръкавите“ на русенския канал завършват в автокъщата на застреляния през 2003 г. Фатик. – Вж. Петрова, К. Цит. съч.

²⁶¹ Окръжният прокурор Люлин Матев в този момент е „покриван“ от завеждащия отдел „Военен“ към ВКП, бившия окръжен прокурор на Русе Николай Ганчев, един от най-близките на главния прокурор по това време Николай Филчев. При разследване през 2006 г. става ясно, че е имал контакти с шефа на русенската структура на СИК, известен с прякор Мацола и живеещ в Испания. Това кара Люлин Матев да подаде оставка, след като през 2006 г. негови действия започват да се разследват. Заместникът му през периода 1999–2000 г., участвал в прекратяването на делото, продължава да е районен прокурор на Русе. – Вж. Капитал, 8 юли 2006, 15 юли 2006; 24 часа, 17 юли 2006; Банкер, 9 юни 2007.

²⁶² Вж. Сега, 11 дек. 2001.

²⁶³ Около две години през митница Кулата и митнически пункт Златарево е преминавал канал за внос на крадени коли от Испания. През април 2006 г. РДВР – Благоевград задържа 13 автомобила. – Монитор, 26 окт. 2006.

Вторият фактор според офицери от полицията, работещи по престъпленията, свързани с кражби на коли, е значителното подобряване на граничния контрол през 2002–2003 г. Българската интегрирана митническа информационна система (БИМИС) – обменът на информация с европейските митници, улеснява справките за внесени и изнесени МПС. Граничната полиция също засилва значително контрола по граничните пунктове, което затруднява обмена между европейския „резервоар“ на крадени коли и българския. Става труден както вносът на крадени коли в България от ЕС, така и износът им за традиционните дестинации, преминаващи през Балканите.

Свиването на потоците крадени западноевропейски коли е повлияно и от устойчивия спад на кражбите. От над 2,074 млн. през рекордната 1993 г. до 918 000 през 2004 г. (вж. Таблица 13). При това най-популярният пазар за българските автокрадци – Германия, се свива от 276 000 автомобила през 1993 г. до рекордните 35 000 през 2004 г., спадайки дори под нивото на полския пазар, който през същата година е 51 000.

Таблица 13. Откраднати автомобили в Европейския съюз (1990–2004)

	1990	1993	1995	1997	1999	2000	2002	2004
Австрия	9 078	8 593	7 514	7 043	6 992	10 541	5 099	5 973
Белгия			37 603	35 242	35 780	33 395	25 050	19 104
Дания	42 697	35 696	36 737	42 701	35 195	33 730	27 677	9 838
Финландия	18 233	21 059	19 772	22 015	29 611	26 391	12 264	12 353
Франция	433 494	506 888	453 525	417 360	395 947	401 057	252 084	186 430
Германия	106 973	276 745	262 620	190 585	140 636	127 750	57 402	35 034
Гърция	6 845	9 660	12 678	16 555	17 091	16 550	17 889	15 010
Ирландия	12 182	13 244	11 754	13 589	14 851	15 964	14 598	9 065
Италия	313 400	311 256	305 438	301 233	294 726	243 890	203 694	221 925
Люксембург	589	1 145	1 196	675	626	542	519	526
Холандия	49 814	44 044	40 902	37 309	37 831	38 320	30 785	22 989
Португалия		15 542	17 334	22 792	28 163	26 428	22 173	14 832
Испания	135 559	107 698	98 847	133 330	138 961	134 584	106 524	122 248
Швеция	88 687	73 782	70 299	78 826	78 216	86 820	45 160	38 058
Великобритания	537 354	649 346	553 848	443 975	414 700	375 840	328 186	214 000
ОБЩО	1 754 905	2 074 698	1 930 067	1 763 230	1 669 326	1 571 802	1 149 104	918 843

Подобряването на дейността на автомобилните застрахователи, които започват без значителни закъснения да изплащат дължимите застраховки при кражба, кара жертвите да са по-малко склонни към откупуване на откраднатите коли. При кражба на автомобил или плащане на тотална щета собственикът вече получава парите си до три месеца. До 2002–2003 г. жертвите на

автомобилно престъпление чакат средно по 6–9 месеца за обезщетение. В допълнение при по-скъпите автомобили застрахователните компании изискват максимални мерки за защита – ефективни алармени инсталации, GPS системи, маркиране на компоненти от колата, електроника за блокиране и пр.

Отчитайки проблемите с ефективността на полицейските звена за автокражби, МВР създава големи специализирани структури в градовете, като по този начин се натрупва и запазва експертиза, засилва се контролът над служителите, работещи в този сектор, а така се ограничават възможностите на криминалните мрежи да използват полицейски служители на ниско ниво (каквато е практиката в районните полицейски управления).

Променени са някои от нормативните разпоредби, които създават проблеми при връщането на откраднати превозни средства. До този момент коли, намерени след кражба или иззети по дела като веществени доказателства, се пазят в полицията с месеци (пред и в дворовете на районите полицейски управления). Практиката е да се плащат подкупи на полицаи и прокурори (от 200 до 15 000 лева), за да се върнат. Особено скъпи стават превозните средства, които са с подправени идентификационни номера на рамите и двигателите. Това са предимно луксозни автомобили с интервенция върху идентификационните номера поради атрактивната им цена.

С отпадането на шенгенските визи през 2001 г. и последвалата емигрантска вълна към Западна Европа се наблюдава и напускане на страната от българския криминален контингент, като сред него са и голям брой известни автокрадци. Основното направление е Испания, а частично – Италия. Там българските общности са най-големи и органите за сигурност нямат опит в нашия подземен свят.

В резултат **пазарът на крадени автомобили съществено се променя**. През 2002 г. година се наблюдават 30 % спад на откраднатите автомобили и въпреки покачването през 2003 г. започва трайна тенденция към намаляване през следващите години, която средно за пет години е 12,8 %.

Изброените фактори водят не само до свиване на черния автомобилен пазар, но и до сериозни структурни изменения. Ако в края на 90-те години продажбата и препродажбата на цели превозни средства, откраднати в България и извън нея, са най-големият сегмент (субпазар) на черния пазар, след 2001 г. подобни продажби стават все по-сложно и скъпо действие. Пазарът постоянно се свива и достига до предимно специфични групи МПС, а дейността на мрежите от автокрадци се пренасочва към по-трудно уязвимия субпазар на „връщачите“.

Структура на българския черен автопазар

Адаптирането към новите условия води до уникална в много отношения за Европа организация на българския черен автопазар. От интервютата с офицери от полицията и участници в мрежите на автокрадците би могло да се очертае следната **структура на българския черен автопазар**. Основната ѝ характеристика е, че старият йерархичен модел от времето на силовите

застрахователи е изчезнал и е заменен от специализирани мрежи, в които участват освен крадци и различни изпълнители, имащи специфични поддържащи роли. Анализът на престъпленията показва, че групите от автокрадци са всъщност част от мрежата, като в нея могат да работят няколко групи, ползващи обща инфраструктура, чрез която тяхната дейност става възможна – посредници, технически експерти, адвокати, автокъщи, полицаи информатори и т.н. Тези мрежи са много динамични и възникват според „проектите“, често се препокриват, преливат се една в друга и се разпадат при загуба на конкурентоспособност. Възможно е голям автокрадец да смени 4–5 пъти групата си за една година, без да напуска мрежата.

Страната е разделена на няколко по-големи регионални пазара, чиито центрове са най-големите градове София, Пловдив, Варна и Бургас, около които гравитират по-малките градове. На всеки от тези регионални пазари има различен брой ударни групи, които работят в една или повече мрежи от автокрадци. Причината за специализацията са конкурентните предимства на групите, действащи на един пазар. Работейки само на определена територия, крадците имат сериозни конкурентни предимства спрямо чуждите групи, защото познават много добре трасетата за придвижване, имат база за укриване, модифициране, разглобяване, препродаване на автомобила, преговаряне с клиента и не на последно място, добре са се адаптирали към местните правоохранителни и правораздавателни органи. Пазарджишка група например не може да си позволи да краде в София, тъй като не познава града, а придвижването на превозното средство до своя територия е рисково – пътищата между градовете са с малко алтернативи за бягство и укриване. Познаването на терена е толкова важно, че дори част от най-известните софийски групи се специализират по райони. Същевременно извън столицата бригада от автокрадци не може да си позволи да работи само в един град поради малкия размер на пазара и възможността лесно да бъде идентифицирана. Поради това може да се види как варненски групи работят и в Шумен, и в Добрич, като стигат и до Плевен. За да са ефективни обаче, тези групи участват в мрежи, които покриват цялата страна, като едновременно си сътрудничат и се конкурират. Кола, открадната в Бургас например, може да бъде върната на пазарджишкия собственик в резултат на свързаността на бургаската и пазарджишко-пловдивската мрежа²⁶⁴.

При съпоставянето на регионалните пазари се вижда, че **София доминира над останалите регионални пазари**, като концентрира над половината от кражбите в страната (вж. Таблица 14). Останалите региони на страната, които не могат да се сравняват със столицата по обем и стойност на пазара, разчитат на свързаност с големите градове. Където има достатъчно свързани големи градове, черният автопазар е в добро състояние (Южна България – Пазарджик, Пловдив, Стара Загора, Северна България – Варна, Шумен, Добрич); където няма добра пътна инфраструктура и големи градове, нещата замират след края на 90-те години – Русе, Видин, Монтана, Кърджали, Смолян и т.н.

След София най-голямата мрежа работи по оста Пловдив–Бургас, а магистрала „Тракия“ (включително пътищата около недостроеното трасе) може

²⁶⁴ Интервю с респондент D.

да се определи като условен принцип на свързване. От едната страна, около Пловдив, гравитират групи автокрадци от Пазарджик, Асеновград, Хасково, Стара Загора, Сливен и дори Ямбол, а от другата страна, Бургас, трасето се покрива от Ямбол, Сливен, Хасково. Към тази зона може да се прибави и подбалканският път, където традициите на черния автопазар са особено силни. Като по-малка мрежа, различавана от гледна точка на територията, може да се определи тази около Варна, която включва Добрич, Шумен и Плевен. И двете мрежи обаче след 2001 г. рязко свиват дейността си поради описаните по-горе фактори, но най-вече заради масовата емиграция към Западна Европа.

В мрежите се наблюдават няколко различни типа участници, които (вж. *Фигура 20*) могат да се разграничат според етапите на кражбата. Първата роля е на **съгледвачите**, работещи в повечето градове из страната. Това са хората, които съобщават, когато видят „добра стока“. Те проучват професионално обектите (цвят, точен модел, аларма и пр.), навиците и движението на набелязаните за жертви. Особено важно през последните години е да се разбере дали автомобилът не е по някакъв начин нередовен, т.е. да стане лесен за откуп, дали е застрахован, да се оцени склонността на собствениците да плащат. След като предизвикат интерес, те следят превозното средство, чакайки група за действие. Тяхната услуга се заплаща след успех на операцията. Съгледвачите може да се занимават и с организацията за намиране на гараж, осигуряване на неучастие на полицията и пр., за което получават допълнително заплащане. Обикновено съгледвачите работят за групи, които не действат постоянно в града или района.

Друга роля, извън групите на автокрадците, е тази на гарантиращите сигурност при кражбата. Най-популярният термин, който се използва за тези изпълнители, е **„отцепка“**. Може да е друга група или част от друга група, ако бригадата, която отнема колата, е малка. Практиката показва, че тази роля нерядко се изпълнява от полицейски автопатрули от съответното РПУ на територията, на която се извършва отнемането на МПС. Същият автопатрул може да е изпълнил преди това и съгледваческа роля²⁶⁵, но основната му функция е да осигури спокойствие на групата, особено при добре защитени автомобили.

Безспорно най-важната роля на черния автопазар е тази на **крадците** (на софийски жаргон „бомбета“). Според полицейски източници през периода 2003–2006 г. на територията на страната професионалните автокрадци са около 200–300 души²⁶⁶, които са организирани в 50–60 групи, т.е. активната част от описаните по-горе мрежи, която осъществява отнемането на колата. Самите автокрадци наричат групите си „бригади“, останал етикет от времето на силовите групировки. Една бригада има от 3 до 6–7 души, като преобладават малките групи.

Условно могат да се различат два основни типа групи на основата на сътрудничеството между крадците. Затворени, в които членовете работят заедно

²⁶⁵ Парадоксално е, че хората смятат присъствието на полицейски патрул за гаранция за сигурност. Същевременно полицейските патрули са мобилни и добре познават разпределението на силите в града.

²⁶⁶ Интервю с респонденти А и Б.

от години и нови лица се приемат рядко, и отворени²⁶⁷, в които около ядрото на групата от 1–2 известни автокрадци гравитират различни повече или по-малко опитни крадци, включително от други градове. След 2001 г. динамиката сред групите значително се засилва. Типична става миграцията към Европа и дори към САЩ и Канада. Смята се, че поне половината от известните автокрадци имат опит с кражби извън България. При някои процесът напускане–връщане се повтаря няколко пъти годишно²⁶⁸.

Архитектура на престъпните мрежи

Групите могат да се класифицират и според капацитета и специализацията си. Най-елитните се фокусират предимно в отнемането на луксозни коли, като „Мерцедес“, БМВ и „Ауди“. Най-масови и многобройни са специализираните в кражби на среден клас автомобили, които не изискват прекалено висока квалификация, но са бързооборотни и не трябва специални усилия при отнемането – „Фолксваген“, „Опел“, „Рено“ и пр. Съществува и профилиране за микробуси, малки камиони, камиони ТИР и дори за автомобили съветско производство.

В зависимост от специализацията и капацитета на групата се използват различни техники на кражба. По-ниско квалифицираните групи прилагат груби методи – прониква се в превозното средство с щанга, „меча лапа“ или други несложни инструменти. При задействане на алармата, в зависимост дали е автономна или се прекъсват кабелите, или сирената се разбива с чук. Към грубите методи би могло да се причисли използването на електрошокова палка, като с нея могат да бъдат обезвредени за секунди повечето охранителни системи на българския пазар. Тя е способна да генерира за кратък период от време много високо напрежение. Електрошоковата палка изгаря електрониката на алармата, ако бъде ударен например светодиодът на арматурното табло. Сирената спира и двигателят може да бъде запален.

Средносложни методи. При кражба на масови коли освен описаните по-горе методи влиза и разбиването на кода. При масовите алармени системи в България, за да бъде ниска цената им, се използва твърд код, т.е. кодът на алармата е един и същ и лесно се прехваща, като след това алармата се деактивира.

Методи, изискващи висока квалификация. При тях може да се използват различни подходи, но като цяло групите проучват дълго жертвите си и планират внимателно действията си. Проучването може да се извършва както от „съгледвачи“, така и от членове на групата. Например след няколко умислено предизвикани инцидента за ориентация за типа аларма се намира технологично решение – от декодиране на алармата до демонтиране. След като сирената е спряла, се пристъпва към търсенето на системите, които блокират двигателя. Подобни техники обаче са по силите само на малко групи от висококвалифицирани автокрадци. Обикновено оборудването на

²⁶⁷ Интервю с респондент А.

²⁶⁸ За съжаление, информация за причините, поради които известните фигури на черния пазар заминават и се връщат, няма.

групите, крадящи скъпи превозни средства, достига няколко хиляди евро и е по-силите на ограничен брой крадци. Основният проблем при този подход е изискването да има достатъчно дълго време за достъп до колата. Затова при такива кражби се предполага и отцепване на района, в който се краде превозното средство.

Високият клас нови коли обикновено имат сложни системи за защита, специално защитени аларми, имобилайзери, блокиращи двигателя поне на три места, GPS системи и друга защитна електроника. Опитът през последните 1–2 години показва, че въпреки скъпите системи за защита, без свръхкомпетентност и изключителни технически умения елитните крадци успяват да отворят повечето такива автомобили. Въпреки че когато е необходимо, се използват сложни технологични решения, основният принцип е икономичност. Вместо да се опитват например да разбият код с трилиони комбинации, те успяват да изработят фалшиви ключове, заглушават GPS системите с мощно електромагнитно устройство или просто проникват в колата и докато единият от групата я кара, други намират GPS устройството и го изтръгват. Типични са случаите, когато GPS устройства се намират хвърлени по дърветата и дори залепени за други автомобили. При коли с вградена сложна електроника за блокиране се сменя целият панел с електроника и т.н. В този случай групите няма как да не инвестират в специално скъпо оборудване. Те от години сериозно проучват технологиите за преодоляване на новите автомобилни защити и изразходват значителни средства за нова техника. Известни са случаи на залавяне на цели микробуси с електроника и механични инструменти, но обикновено апаратурата е с големината на куфарче, включващо лаптопи, в които се намират специализирани програми (за разбиване на кодове на аларми, деблокиране на електроника и т.н.), различни електронни устройства за блокиращи GPS устройства, имобилайзери, различни вградени защити от производителите и други защити, свързани с електрическото захранване.

Работата след проникването се свежда до няколко техники, като обикновено групата работи на две части. Докато първите проникват²⁶⁹, другите – един или двама души – могат да бъдат с една или две коли. Те охраняват колата по време на проникването, следят фона (полицейската активност, реакцията на съседите и пр.). Ако участва повече от една кола (при кражба на „стойностна кола“), едната може да бъде пилотна – да се движи пред откраднатата кола, като целта ѝ е да предупреди партньорите си при риск по маршрута. Втората кола, „работната“, обикновено почти задължително е мощен джип (с голяма предна броня), който кара зад откраднатата кола. Целта е тя да бъде осигурена, ако в резултат на съвременните защити блокират двигателят, ходовата част, електрониката и т.н., като при спиране на откраднатата кола работната започва да я бутва. По този начин откраднатите коли се избутват с километри. Тази техника е проста и подходяща. При теглене на колата например и инцидент бягството е много трудно заради сложността да се откачи втората кола.

Освен кражбата на кола чрез проникване автокрадците използват и два други подхода за отнемане, които са свързани най-вече с избягване на слож-

²⁶⁹ Заглушаването на GPS може да продължи ограничен период от време.

ните модерни защити. **Първият** изисква кражбата на оригиналните ключове заедно с устройствата, изключващи алармите и имобилайзера, като по този начин се избягват всички разходи за проникване в колата и премахване на защитата. **Вторият** подход е свързан с различни форми на отнемане в присъствието на шофиращия, включително грабеж. Особена популярност през 2004–2005 г. имат т.нар. испански методи – закача се консервна кутия за превозното средство, което кара водача да спре и слезе, за да провери какво се случва. Тогава автомобилът се подкарва от крадците. Подобен е и подходът с предизвикване на лека катастрофа или препречване на мястото за паркиране. При всеки от тези подходи кражбата може да премине в грабеж и да се приложи насилие.

След отнемането основен проблем е укриването на колата. Смята се, че ако е придвижена на 2–3 километра от мястото, където е открадната, е в относителна безопасност при град с размерите на София или Варна²⁷⁰. Местата, където се оставят откраднатите коли, могат да са платен паркинг, уличка в центъра на града, което до този момент се пази от специално поставена кола, и пр. За най-ценните коли обикновено се наемат гаражи. Това се осъществява през фалшиви лични карти, подставени лица и т.н. При много ценни коли има повече от едно място и колата периодично се мести. Често колата остава на едно място – докато бъде или откарана, за да бъде прекупена за части, или изнесена зад граница. Ако е решено да се укрие на по-сигурно място, се преминава към фаза преместване. Тя е изключително рискована, защото колата вече е обявена за търсене и коли с подобен профил се спират активно от пътната полиция. Ако колата се мести, обикновено времето е критичен фактор, но не трябва и да се кара с висока скорост.

Бивши и настоящи автокрадци твърдят, че специална стойност има справянето с трудни ситуации и инциденти при работа. Изключителна ценност в тези среди на подземния свят е бягството при преследване от полицията. Освен няколкото инцидента през 90-те години през последните години не са известни случаи полицията да е използвала огнестрелно оръжие при преследване. Тя предпочита да не рискува: „Качи ли се в колата, не рискувам живота на хората си“. Автокрадците познават много добре този подход и знаят, че преследването е в рамките на нормалния риск.

Същевременно преследването е сред най-митологизираните теми. Съществуват многобройни истории как кола се е измъквала в продължение на цяла нощ няколко пъти с висока скорост, каране в малки улици, насрещно движение и пр., как в продължение на седмица се налага да се изоставят 4–5 коли и цялата група бяга с една „изключителна кола“. Подобно на известни български криминални авторитети, които имитират холивудската представа за мафията, известните автокрадци се опитват да наподобят образите от екрана. Основните схеми на имитиране са свързани не само с начина на каране, но и с организацията на кражбата. В този смисъл колите имат изключителна ценност, като в средите на автокрадци е широко разпространена гледната точка, че колата

²⁷⁰ „Аз не крада коли, а само обичам да карам. Премествам автомобилите от един квартал в друг“ – казва една от легендите в автокражбите Радослав Цукровски с прякор Чичо Цък. – 24 часа, 7 май 2005.

е по-важна от жена, семейство, приятели и т.н. Главната причина, която изтъкват, за да продължават да „работят“, е, че кражбата на забележителни коли е като наркотик. Често крадци, които вече са достатъчно богати и са се отказали от този тип престъпления, започват отново при появяването на някоя „изключителна“ кола.

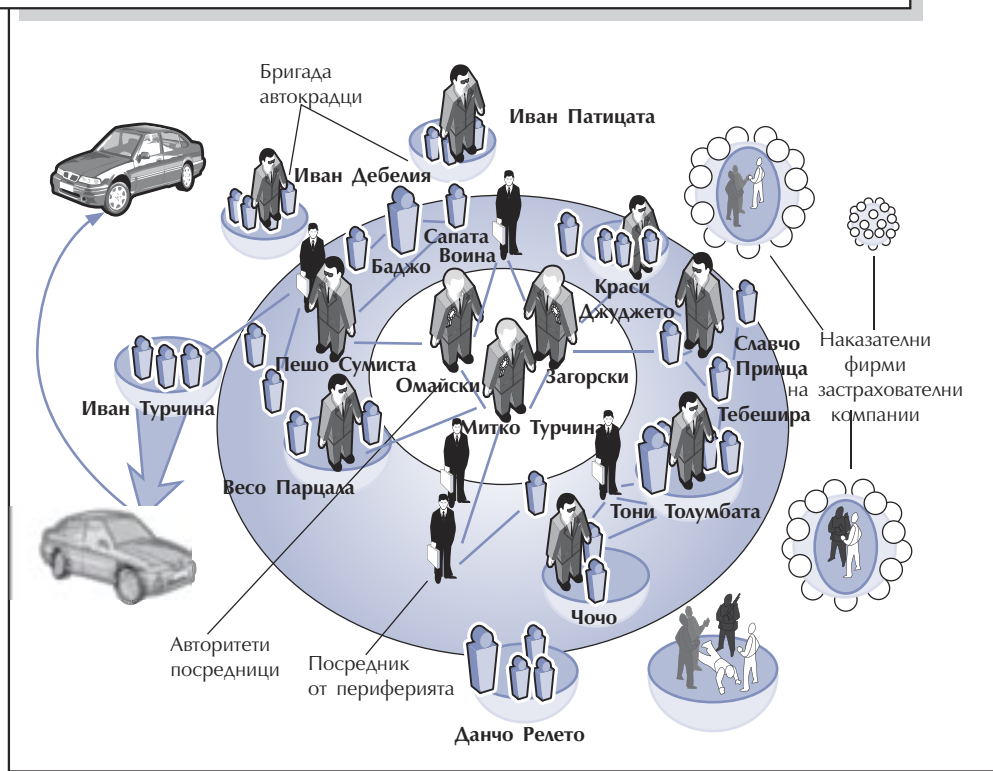
За да функционира черният автопазар, важно място имат хората, които най-общо могат да се нарекат **майстори** – автомонтъори и специалисти по фалшиви документи. Най-примитивната фаза е свързана с нискоквалифицирани автомонтъори, работещи в обикновени гаражи, където освен че колата се скрива, се правят модификации като смяна на табелите, пребоядисване и пр. Най-известната група сред майсторите са „чукачите“. Те променят идентификационните номера на колите, като изчукват новите номера. В тази група – както при автокрадците – има специалисти с различна квалификация: от стари и съветски автомобили до сменящи идентичността на коли с десетки сложни защити, вложени от автомобилния производител и допълнително добавени от застрахователни компании (номер на рамата, номер на двигателя, на скоростната кутия, имобилайзера и пр.). Докато при първия начин на работа модификацията се извършва в малки автороботилници и се разчита на масовост²⁷¹, при най-скъпите и съвременни автомобили промяната на идентичността на колата изисква изключителни способности и апаратура заради модерните технологии, които са вградени в автомобила, особено в двигателя и електрониката. Ролята на специалистите по тази техника е да направят откраднатия автомобил напълно различен и неразпознаваем. За сигурността си най-квалифицираните „чукачи“ полагат специални усилия. Почти няма случай на заловени висококвалифицирани автомонтъори в момент на работа. Автосервизите, където извършват интервенцията си, са собственици на трети лица. Че колата е намерена в работилницата, а те са били в нея, много трудно може да се свърже с престъплението. След 2001 г. се наблюдава миграция на най-квалифицираните автомонтъори към Западна Европа. Съществува практика майсторът да отиде до колата, а не да му я докарат, да избягва една и съща работилница и да променя на място откраднатия автомобил. Показателно е, че въпреки многобройните залавяния на български автокрадци, няма хванати майстори. В групата на автомонтъорите влизат и разглобяващите коли, за които е решено, че ще отидат за части, като съответно и сглобяват автомобили от части на откраднати коли.

Освен автомонтъорите „майстори“ се наричат и **фалшификаторите на документи**, които осигуряват нова идентичност на откраднатата кола. Документите са с различна степен на защита и лошото им фалшифициране води до загуби за всички по веригата. Процесът изисква не само добра техническа изработка, но и сериозни проучвания, за да се осигурят точните документи. Съществува схема, при която могат да бъдат включени истински документи на катастрофирала кола, на откраднати истински документи на кола някъде в Европа, за да се създаде „двойник“ в България или в някоя европейска страна, различен от мястото на извършената кражба.

²⁷¹ Съществуват многобройни почти анекдотични майстори, като специализирали се по марка „Жигули“ монтъор с прякор Толиатито. Капацитетът му в средата на 90-те години е 10–15 автомобила за една нощ.

С префокусирането на пазара на крадени автомобили към връщане срещу откуп ключова фигура става „връщачът“ – посредникът между крадците и жертвата. Вероятно това е един от най-интересните феномени на българската организирана престъпност. Ударната група автокрадци почти винаги успява през мрежата от „връщачи“ да стигне до жертвата, на която се предлага да даде откуп. Принципът на small world²⁷² и на този български черен пазар действа свръхуспешно. Може да се предположи, че за да работи моделът с такава ефективност, допринася броят на участващите – крадци, „връщачи“, монтьори, полицаи, вносители на автомобили, продавачи (в автокъщи) и прочие посветени, като те общо за страната не надхвърлят жителите на голямо село (2000–3000 души).

Фигура 20. Мрежа на автокрадци

След успешно приключила кражба извършителите обикновено се обаждат на някого от известните „връщачи“ – в момента би могло да се каже, че съществуват трима-четирима големи авторитети във връщането. Те са в центъра на черния автопазар и повечето мрежи от крадци и посредници преминават през тях. Освен това има няколко по-малко познати и не толкова успешни посредници координатори. Най-известните имена образуват нещо като **ядро на системата**. Там са възлите, които съединяват всички мрежи в страната. На софийския пазар през последните 4–5 години са хора като Митко Турчина, Загорски, Омайски. Те са неуязвими за подвеждане под наказателна отговор-

²⁷² За първи път описан в статията на Milgram, Stanley (1967). *The Small World Problem*. Psychology Today 2: 60–67.

ност, тъй като работят като телефонни централи и не пипат нито пари, нито коли. Позицията на тези авторитети се дължи преди всичко на доверието. Още в средата на 90-те години, когато практиката на откупуването започва да се разраства, доверието се превръща в основен ресурс за „връщача“. **Авторитетът** гарантира с името си, че срещу платените пари жертвата ще получи колата си. Случаи на неуспешни сделки правят „връщача“ по-малко търсен. Допълнителните мерки, които авторитетът предприема, е да не се знае, че участва в схемата на откупуването²⁷³ – така при провал неговото име не се компрометира.

Важно е да се отбележи, че на черния автопазар след края на 90-те години няма много насилие. Саморегулирането на този пазар води до това, че както групите автокрадци, така и участниците в мрежата, включително периферните, които не изпълняват ангажиментите си, изпадат от него. Като се има предвид, че услугата откуп е основна за този пазар през последните години, това означава маргинализиране на некоректните.

При мрежите за връщане специфично е свързването на социалната мрежа на жертвата (приятели, познати, и пр.) с мрежите на черния автопазар. От интервюта с лица, които имат личен опит в откупуването на коли, се оказва, че в повечето случаи предават парите на много близки лица. Най-типичната схема е търсене на „приятел с опит“ („вече са му крали кола“). **Принципът на доверието** и тук има ключова роля. Голяма сума пари се дава без гаранции само на човек, на когото се има доверие. Обикновено довереното лице познава някой посветен – автомобилен монтьор, познат от автокъща, полицай или престъпник от местно значение, т.е. дори да не е участник в периферията на мрежата, той е човек, който има достъп до „връщачите“. „Услугата“ се извършва така, че жертвата след сделката обикновено се чувства задължена, но много вероятно е довереното лице да получи някакво заплащане от страна на автокрадците за участието си.

След като колата се обяви пред някой от известните „връщачи“, той „разклаща паяжината“, като обявява, че знае за нея. За разлика от 90-те години, когато на жертвата направо се предлага сделка от извършилите кражбата, процесът вече е значително опосредстван, като обикновено се изчаква тя да е активната страна. След като се стигне до „връщача“, който е във връзка с групата, извършила кражбата, започва фазата на преговорите, при които посредникът и жертвата договарят цената. При неуспех на преговорите са възможни различни варианти. Първият е да бъде изнесена извън страната, ако е достатъчно скъпа и не крие големи рискове при придвижването. Вторият е разглобяване и препродаване на части. Третият е колата да се запали демонстративно. Заслужава да се отбележи, че лице, което се противопостави на системата на откупите, може да стане обект на отмъщение за дълъг период от време. Известни са случаи на повреждане на няколко поредни коли на отказали да платят. Възможно е при натиск от страна на полицията или при коли с по-ниска стойност, паркирани на отдалечена улица, те просто да се изоставят (минават месеци преди случайно да бъдат открити).

²⁷³ Интервю с Х (един от най-известните „връщачи“).

При договаряне на сделка следва фазата на предаване на парите. Този процес преминава през няколко лица. Целта е да се направи трудно проследяването на откупа. Използването на много хора в процеса е отговор на създадените специални отдели в полицията, работещи по автокражбите. След като става практика полицията ефективно да проследява парите за откуп, се вземат специални мерки. При новата схема има поне 3–4 участници и доказването на престъплението е изключително трудно. Най-уязвим е първият във веригата, който взема парите. При залавянето му обаче аргументът е, че прави услуга на потърпевшия. Вторият във веригата също може да бъде установен, но отново е трудно да се докаже, че участва в престъплението. След втория участник веригата се проследява изключително трудно. За по-голяма сигурност вторият или третият в мрежата обикновено обръща парите в друга валута. Една типична инструкция е да се сменят парите в еди-кое си обменно бюро. Така дори участникът във веригата да сътрудничи на полицията, рискът от белязани банкноти²⁷⁴ се премахва.

Този механизъм прави изключително трудно доказването на престъплението. Разговорите, които води посредникът с автокрадците по време на договарянето, е безобиден: „жълто, селско, пастет“, т.е. жълт „Фолксваген Пасат“ от провинцията или друга държава; „синя олимпиада“ – синьо „Ауди“ от предишната вечер, и т.н. Дори при стотици подобни телефонни разговори, записани със специални разузнавателни средства за една и съща група автокрадци, трудно може да се убеди съдът, че се говори за престъпление.

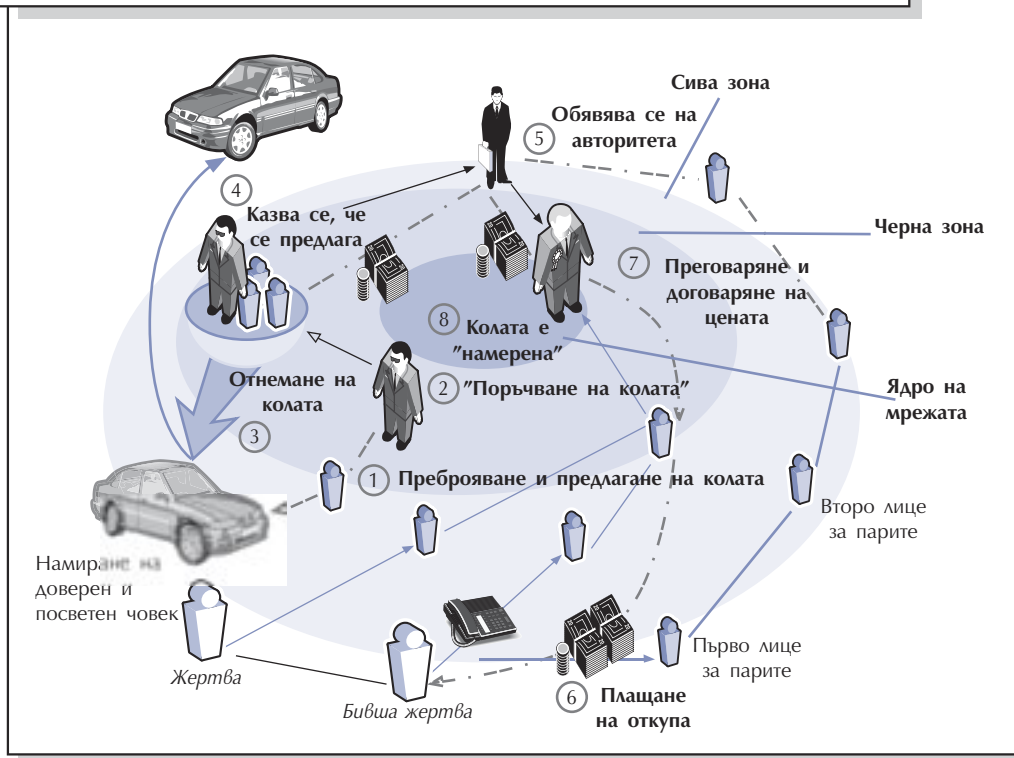
Дългите вериги от посредници обаче правят автокражбите значително по-малко изгодни. При 100–200 лева на участник и процент за главния посредник получената сума за групата на автокрадците може да се окаже ниска. Както показват Изследването на жертвите на престъпността в България през 2004 и 2005 г. и интервюта с полицаи и автокрадци, откупът е една трета от сумата на откраднатата кола. При средна цена от 6100–6200 лева²⁷⁵ това означава, че групата извършители, които са поели всичките рискове, остават често с не повече от 1000 лева при успешна сделка. През 2005–2006 г. обаче се наблюдава нова тенденция – с намаляването на броя на откраднатите и върнатите коли средната цена рязко се увеличава. В този план отново може да се говори, че черният автопазар отново търси адаптация към новите условия.

Към описаните схеми на автокражбата и откупа трябва да се прибавят още две много важни роли. Първата е на **„мулето“**, което има различни функции: от прекарването на кола от Испания, Италия, Чехия, Унгария и т.н. до пренасяне на парите в края на веригата (обикновено участват до 3–4 мулета/носачи, за да не може да се стигне до автобандата. Втората е на **„организатора“** – този, който може да е поръчал колата или типа коли, които търси. Той може да е създавал цялата верига от проучването на съгледвача в Испания, през майсторите и мулетата в Централна Европа до автокъщата и службите, издаващи документи в България. Според интервютата, въпреки

²⁷⁴ Известни са случаи, при които у посредника е намирана ултравиолетова лампа, с която той проверява банкнотите дали не са белязани.

²⁷⁵ Вж. *Тенденции на престъпността в България 2000–2005 г.* Център за изследване на демокрацията. С., 2006.

Фигура 21. Схема на автокражба с откуп

важността на „връщачите“, най-високо в йерархията са организаторите, които са също толкова недосегаеми като „връщачите“, но са значително по-активни в насочването на операцията.

Важна роля в дейността на мрежите имат и доверените адвокати. На тях се възлага да редуцират щетите при грешка на автокрадците или успешна операция на полицията. Те са се специализирали по делата за автокражби, откупи и фалшифицирани коли и осигуряват клиента си на всички нива – от полицейско дознание до достъп до съдебния състав.

При анализа на съществуващата структура на черния автопазар трябва да се отдели специално място на **автомобилните застрахователи**. Според интервюираните в настоящия момент има три компании, които са със специални структури за т.нар. мокри методи, т.е. насилие и откупуване. Тези структури, известни сред обикновените застрахователни служители като „етажа с мутрите“, обикновено формално нямат нищо общо с компаниите. Работещите в тях са на граждански договор, обикновено бивши полицаи или спортисти, или са регистрирани като еднолични фирми и с тях са сключени договори. Според данните от застрахователния пазар тези три компании държат почти 50 % от автомобилните застраховки, но трябва да се каже, че част от останалите застрахователи използват техните специални структури чрез договори. При оценката на ролята на мокрите методи на застрахователите обаче е необходимо да се има предвид, че те се оказват успешни предимно извън столицата.

При анализа на мрежите на автокрадците трябва да се има предвид още един аспект на дейността им – връзката с други дейности на организираната престъпност. Показателно е, че при всички знакови убийства през последните 15 години използването на открадната кола е задължителна характеристика на престъплението. Това показва, че автокрадците са силно интегрирани в структурите на почти всички български черни пазари, тъй като убийствата са свързани с наркобизнес, контрабанда, ДДС измами, проституция и пр. Същевременно през последните 6–7 години насилието почти липсва в мрежите на автокрадците. Изключения правят убийството на Драгомир Илиев – Драшко през август 2006 и Николай Петров – Колята през декември 2003 г. Според познаващи бранша тази асиметричност между осигуряване на логистика при убийства и избягване на насилие показва колко голямо е влиянието на мрежите от автокрадци.

Динамика на пазара и нови методи

Описаният модел на посредници, големият брой участници в едно връщане, спаданият доход на автокрадците, силният натиск от страна на застрахователи и полиция сериозно променят географията на черния автопазар. На практика през последните години зоните, които предлагат някаква сигурност за автокрадците, са столицата и малките населени места около нея. Данни от криминалната статистика показват, че въпреки спада на кражбите в столицата, като относителен дял спрямо страната те имат все по-голяма тежест и за 2006 г. достигат 55 % (вж. Таблица 14).

Причините за това развитие са няколко.

- Поради малкия размер на населените места извън София възможността за големи мрежи от посредници и анонимност са силно ограничени. Обикновено в среден български град с население между 30 000 и 100 000 жители през последните 3–4 години активните групи автокрадци са не повече от двама-трима, поради което проследяването на сделката е относително лесно.
- Различна е ситуацията в полицейските и съдебните институции. При съответния натиск от страна на полиция и местните клонове на застрахователите, при наличие на доказателства, които в софийски съд никога няма да бъдат признати, извън столицата като правило се стига до относително висока осъдителна присъда.
- Използване на твърди методи от страна на трите описани застрахователни компании. Във Варна например според интервюта с автокрадци двама от техните среди са убити.
- След 2001 г. се наблюдава значителна емиграция към Западна Европа (предимно в Испания и Италия), която се обяснява освен с новите възможности на огромните автопазари и с изброените проблеми в по-малките български градове.

Таблица 14. Разпределение на кражбите по населени места

	1995 г.			2001 г.			2006 г.		
	Извършени престъпления	Разкриване спрямо регистрирани престъпления	Процент спрямо извършените в страната	Извършени престъпления	Разкриване спрямо регистрирани престъпления	Процент спрямо извършените в страната	Извършени престъпления	Разкриване спрямо регистрирани престъпления	Процент спрямо извършените в страната
СДП – София	6 208	6,75	39,29	5 450	6,15	50,31	2 796	7,30	55,03
ОДП – Бургас	550	20,36	3,48	647	8,96	5,97	473	12,90	9,31
ОДП – Варна	1 899	9,58	12,02	1 137	7,30	10,50	350	22,00	6,89
ОДП – Пловдив	1 280	14,38	8,10	630	12,54	5,82	220	20,00	4,33
ОДП – Стара Загора	451	21,29	2,85	318	21,70	2,94	152	35,53	2,99
ОДП – София-окръг	354	32,49	2,24	296	16,22	2,73	101	26,73	1,99
ОДП – Пазарджик	266	31,58	1,68	230	13,04	2,12	87	25,29	1,71
ОДП – Благоевград	352	24,43	2,23	52	48,08	0,48	84	42,86	1,65
ОДП – Добрич	361	27,42	2,28	189	15,34	1,74	73	27,40	1,44
ОДП – Велико Търново	310	28,39	1,96	115	17,39	1,06	72	36,11	1,42
ОДП – Враца	242	21,07	1,53	227	15,42	2,10	71	21,13	1,40
ОДП – Плевен	572	20,63	3,62	154	20,13	1,42	71	30,99	1,40
ОДП – Шумен	278	27,34	1,76	180	24,44	1,66	52	23,08	1,02
ОДП – Перник	573	7,85	3,63	319	16,93	2,94	50	30,00	0,98
ОДП – Сливен	125	28,80	0,79	77	36,36	0,71	47	29,79	0,93
ОДП – Ямбол	138	34,78	0,87	53	35,85	0,49	45	51,11	0,89
ОДП – Търговище	88	38,64	0,56	49	40,82	0,45	41	63,41	0,81
ОДП – Русе	376	19,15	2,38	74	22,97	0,68	39	46,15	0,77
ОДП – Ловеч	210	28,57	1,33	73	31,51	0,67	36	41,67	0,71
ОДП – Габрово	162	28,40	1,03	56	41,07	0,52	33	45,45	0,65
ОДП – Монтана	149	28,86	0,94	72	30,56	0,66	33	48,48	0,65
ОДП – Разград	131	44,27	0,83	81	19,75	0,75	33	48,48	0,65
ОДП – Хасково	215	28,37	1,36	149	18,12	1,38	33	42,42	0,65
ОДП – Кърджали	58	46,55	0,37	19	36,84	0,18	26	92,31	0,51
ОДП – Кюстендил	144	31,94	0,91	60	33,33	0,55	24	50,00	0,47
ОДП – Силистра	110	48,18	0,70	50	12,00	0,46	16	37,50	0,31
ОДП – Видин	140	56,43	0,89	67	23,88	0,62	14	64,29	0,28
ОДП – Смолян	38	65,79	0,24	6	66,67	0,06	6	83,33	0,12
Отдел ТП – НСП	19	42,11	0,12	2	50,00	0,02	3	33,33	0,06
ОБЩО	15 799	15,51	100,00	10 832	10,98	100,00	5 081	16,71	100,00

Източник: Министерство на вътрешните работи

Не е трудно да се види, че след емигриране или влизане в затвора на някоя от групите автокрадци се наблюдава спад от 30 % до 50 % за съответния град/регион.

Когато се оценява свиването на черния автопазар чрез данните на полицейската статистика, се пропуска голям сегмент, проблемен през 90-те години – откраднатите автомобили, идващи от Западна Европа. При интервютата с автокрадци и търговци на автомобили се очертава предположението, че този сегмент на фалшифицираните коли не е малък, а след 2001 г. устойчиво нараства. Според интервютата с офицери от полицията има марки като джипове BMW X5, „Ауди Q7“, „Мерцедес“ GL и M клас и дори редки джипове като „Порше Кайен“, при които над 30 % са „с интервенция“²⁷⁶. Според интервюта с представители от черния автопазар при някои от моделите процентът е поне 50 %. Тези данни обаче е трудно да бъдат проверени²⁷⁷. В сравнение със златните времена на 1992–1998 г., когато канали за крадени автомобили през границата работят безотказно, а регистрацията в КАТ е безпроблемна, след серията от мерки за подобряване на контрола през 1998, 2002 и 2003 г. вносът и легализацията на крадена кола в България са много по-трудни. Същевременно мрежите, които се занимават с този тип трафик и продажби, също се адаптират към промените, като изучават мерките, които полицията и застрахователите ползват не само в България, но и в цяла Европа.

Бързото развитие на този сегмент се дължи на **проблеми при разкриването и доказването на престъплението**. От интервюта със служители от полицията става ясно, че поради нормативни и административни пречки те предпочитат да не изразходват ресурсите на своите екипи по такива случаи. Бе посочено, че за една кола отиват около 5–6 месеца работа поне на един полицейски служител, като няма гаранция за успех. Типичната последица е блокиране на колата, при което нито моментният ѝ притежател, който може да няма никаква вина при покупката, нито собственикът, от когото е открадната, могат да я ползват. Често старият собственик вече е получил застраховката и няма никакъв интерес да ползва колата. Застрахователната компания е приключила финансово с изплащането на щетата и също няма интерес да прави нови разходи. В резултат полицията предпочита да избягва работата по направление фалшификации и да концентрира ресурсите си върху традиционния сегмент. Този процес е изучен в детайли от предприемачите на черния автопазар, които са се адаптирали към новата ситуация.

Основният подход, който се използва при този сегмент, е схемата на „двойниците“, осъществявана в няколко фази. Първата е свързана с автокъщи и вносители, които имат клиенти, убедени, че подобна луксозна и нова кола може да се намери на „специална за тях цена“ – например с 10–20 %

²⁷⁶ Отново намираме изключителни сходства с руския пазар. – Вж. Gerber, J. and M. Killias. *The Transnationalization of Historically Local Crime: Auto Theft in Western Europe and Russia Markets*, – European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice, Volume 11, Number 2, May 2003.

²⁷⁷ За разлика от почти стопроцентната регистрацията при традиционните автокражби, регистрацията на открити коли с интервенция обикновено не се прави или пък се смесва с различни проблемни регистрации от митниците, данъчните служби и пътната полиция.

по-ниска от тази на нормалния пазар²⁷⁸. Другата група клиенти са с ясното съзнание, че купуват крадена кола, защото са готови да платят само половината или дори по-малко от пазарната цена, която им е много добре известна. Съществуват клиенти, които поръчват точно определен модел, с определен двигател и екстри. Като се изхожда от представата за средния брой коли, които може да се продадат за даден период, се прави поръчката. Основният проблем на този подход е бройката на тези рискови коли да е достатъчно малка, така че да не изпъква на фона на другите продавани автомобили.

Втората фаза е свързана с намирането на колата. Според данни от Европол²⁷⁹ и полицията в страни като Испания, Италия и Франция заради сложните защити, използвани от производителите, все по-често подобни коли се отнемат чрез насилие, кражби на ключове и други методи, не изискващи специални технически умения.

Третата фаза има две разклонения. При първото колата се качва в контейнер, като се издават серия нормални документи за транспортиране на нерискови стоки. Тази процедура носи сериозни рискове заради стабилния контрол на контейнерните превози. Второто разклонение е пътят на двойника и намирането на подходяща кола, която да бъде копирана. За целта тя трябва да е легална и да ѝ се вземат всички идентификационни данни – номер на рамата, номер на двигателя, номер на скоростната кутия, номер на имобилайзера и дори маркировки на стъклата, огледалата, датите на производство на седалки, колани и пр. Подходящият двойник може да бъде тежко катастрофирала кола, която се откупува от собственика, или подходящата кола в оказионен магазин или автокъща някъде в Европа, където се имитира, че тя ще се купува и се свалят всичките необходими данни. При малкото случаи на разкриване на подобни автомрежи се вижда, че се използват всички възможности, които съвременните технологии дават: обмен на данни за търсенето чрез интернет, изпращане на снимки с идентификационните характеристики на колата (заснети с мобилен телефон например) и т.н. Накрая прецизно се сменят номера и кодове на откраднатата кола така, че само със специална апаратура да може да се установи проблемът. Поради факта, че подобна кола съществува законно и не се издирва, възможността да се стигне до разкриването на фалшивия двойник е изключително малък. Практиката наистина показва, че подобни случаи рядко се регистрират и трудно може да се прецени колко е голям този скрит сегмент на крадени автомобили. Данни от кражбите в Западна Европа също потвърждават подобна хипотеза – процентът на намерени коли е изключително малък. Възниква въпросът, защо не се продават някъде в Европа, а се предпочита българският пазар. Възможният отговор е, че в страни като нашата съществуват достатъчно потребители, вярващи, че има специална цена за тях или че са склонни да рискуват с карането на кола, която при нормални обстоятелства не могат да си позволят.

Към описаната схема за износ от Западна Европа трябва да се имат предвид и още две – една стара и една нова. Старата е свързана със застрахо-

²⁷⁸ В този модел има различни допълнителни вариации – например при катастрофа на колата се поръчва същият модел с ясната представа, че е крадена в Западна Европа.

²⁷⁹ *An Overview of Motor Vehicle Crime from a European Perspective*, January 2006.

вателни измами. През 90-те години собственикът обикновено продава колата си на черните автомрежи за една трета от застрахователната ѝ стойност – при 30 000 германски марки например продажбата е за 10 000. В резултат застрахователният измамник има 40 000 марки и съобщава за кражбата два месеца по-късно, когато прехвърлянето е приключило²⁸⁰. След взетите мерки от западноевропейските застрахователи срок от два месеца вече е невъзможен и участниците в застрахователната измама могат да закъснеят само до няколко часа. По тази причина единствено границата на страната, в която се прави сделката, може да се премине безпроблемно. Всяка следваща граница без смяна на идентификацията е проблемна. Затова осъществяващите застрахователни измами започват да преминават към схемата на двойника или на контейнера. Другата схема, станала изключително модерна през 2006 г., е тази на „фалиращата“ фирма. Основният принцип е основаване или купуване на фирма, като се вземат на лизинг определен брой коли. След това колите се изнасят легално до страната, където трябва да се продадат. При фалирането на фирмата спира плащането на лизинга, а колите изчезват.

Освен намирането на двойник в Европа се използва и клониране на скъпа кола от България. Това става с помощта на собственика, който осигурява всичките идентификационни данни, включително табелите и документите на колата, застрахователните документи, които се изнасят до Западна Европа, и т.н. След като бъде внесена колата с променена модификация при всяко минаване на преглед отива легалната кола, а след това се издават фалшиви копия на двойника. Известни са случаите, когато една кола има 4–5 двойника.

Обем на черния автопазар

За разлика от средата на 90-те години през последните години само 1–2 % от жертвите на кражби не се обаждат в полицията. В настоящия момент, според оценки върху данните от полицейската статистика, на над 60 % от жертвите се предлага връщане на колата срещу заплащане. Обикновено това са коли без застраховка срещу кражба. Ако колата е застрахована (според експертни оценки такива са около 30 %), подобна сделка се предлага на застрахователя. Това означава, че при 5900 откраднати МПС през 2005 г. и 5000 през 2006 г.²⁸¹, е искан откуп на около 3500 души през 2005 г. и на 3000 през 2006 г. Според експертни оценки около 90 % от жертвите плащат²⁸². В около 10 % от случаите, когато се иска откуп, става дума за измами, т.е. откупът се иска от лице, което е узнало за кражбата и се представя за крадец, за да получи парите.

²⁸⁰ Интервюта с респондент А, С, Н, подобни данни има и за други източноевропейски страни и Русия. – Вж. Gerber, J. and M. Killias. Op. cit.

²⁸¹ Около 10–15 % са случаите на фалшиво заявени кражби с цел освобождаване на собственика от старата или проблемната кола, която не минава регистрация. Обикновено това е предварителна продажба на колата за старо желязо и изчистване по този начин на глоби и такси.

²⁸² Според проучването на жертвите, проведено от Витоша Рисърч през ноември 2006 г., на 31 % от жертвите им е поискан откуп, а 56 % от тях са го платили. По-малкият брой поискани и платени откупи може да се обяснят с факта, че жертвите не са склонни да признават подобно поведение, смятано за нарушение на закона.

Тези числа дават възможност да се направи предварителна оценка на големината на черния автопазар през 2005–2006 г. Според данните от Националното изследване на престъпността (НИП) средната стойност на откраднатото превозно средство е приблизително 6100–6200 лева, а средната цена на откупа е около 2200 лева²⁸³. Според данни от полицията стойността на крадените коли през 2006 г. вече е около 10 000–12 000 лева. Предполага се, че средната стойност е около 3000–4000 лева. На основата на тези данни може да се направи оценката, че средната стойност на щетите от кражбите на автомобили от 30 млн. през 2005 г. е нараснала на **55 млн. през 2006 г.** Основният сегмент на пазара за крадени автомобили – суми от връщане – е нараснал от 7,7 млн. през 2005 г. на 10,5 млн. лева през 2006 г.

На основата на тази оценка може да се направи опит за определяне приходите на една група автокрадци. Ако се приеме, че около 60 % от кражбите се извършват в София, годишно от откупи през периода 2005–2006 г. са получени между 4,6 и 6,3 млн. лева. Според експертната оценка на представители на СДВР – в проведени лични разговори, при действащи около 10–20 групи автокрадци една група би могла да прави 230 000–630 000 лева годишно. При 80–100 участници в тях средният доход би могъл да е между 45 000 и 80 000 лева средно на година.

4.6. ВЪЗМОЖНИ СЦЕНАРИИ

При сравняването на оценките на пазара от 1995 г. с тези от 2006 г. се вижда, че като стойност се е свил поне 5–6 пъти, а броят на откраднатите МПС е спаднал до нивото отпреди 1990 г. Тези оценки пораждат въпроса, дали има връщане към нивото на сигурността от времето на социализма и дали кражбите на коли още са приоритет за организираната престъпност. Въпреки спадания брой на автокражбите (*Таблица 15*), неразкритите кражби остават над 50 % и може да се говори за организирана престъпност. В този план България е с едни от най-високите равнища на неразкрити автокражби.

Преплитането на описаните по-горе фактори – бързо общо намаляване на автокражбите, запазваща се ниска разкриваемост, неуязвима мрежа на автокрадци, установяване на известни автокрадци в Европа, невидим пазар на двойниците – очертава следните възможни сценарии на развитие на този пазар:

Оптимистичен сценарий, което е условно наименование. При него броят на откраднатите превозни средства ще продължи да намалява, защото производителите ще създават все по-добри защити срещу кражби. Електрониката при новите модели ще е недостъпна извън фирмените сервиси и сивите автоработилници ще изчезват. Поради все по-големия брой застраховани коли (покрай съчетаването на ниска цена на застраховката гражданска отговорност с автокаска) мотивацията за откупуване на МПС ще спада. Полицията ще се

²⁸³ Тенденции на престъпността в България 2000–2005 г. Център за изследване на демокрацията. С., 2006.

Таблица 15. Откраднати автомобили в Европа през 2004 г.

	Откраднати автомобили	Разкрити кражби на автомобили	Процент на разкриваемост
Австрия	5 973	3 536	59,2
Белгия	19 104	8 173	42,8
България	7 569	1 109	14,7
Дания	9 838	1 391	14,1
Финландия	12 353	2 469	20,0
Франция	186 430	116 472	62,5
Германия		35 034 ²⁸⁴	
Гърция	15 010	6 468	43,1
Ирландия	9 065	5 399	59,6
Италия	221 925	115 641	52,1
Люксембург	526	238	45,2
Холандия	22 989	9 598	41,8
Португалия	14 832	9 222	62,2
Испания	122 248	85 001	69,5
Швеция	38 058	3 304	8,7
Великобритания	214 000	85 000	39,7
Кипър	427	225	52,7
Чехия	24 230	3 786	15,6
Естония	1 209	625	51,7
Унгария	9 065		
Латвия	3 306	1 865	56,4
Малта	825	238	28,8
Полша	51 319		
Словакия	4 801	1 107	23,1
Словения	1 026	380	37,0

Източник: Европол

модернизира и новите методи за тотално видеонаблюдение, големи електронни бази данни и ефективност при събирането на доказателства ще правят лесно разкриването на тези престъпления. В резултат на тази тенденция известните автокрадци ще продължават да напускат пазара.

²⁸⁴ Европейски криминолози изтъкват, че съществува известен скептицизъм относно реалния брой коли, откраднати в Германия, поради особеността на методиката да се регистрират само тези, за които има повдигнати обвинения пред съда.

Реалистичен сценарий. Вероятно след като се достигне стабилно ниво от около 4000 автомобила годишно, ще е много трудно спадът да продължи. В момента България има едни от най-ниските нива на кражби на глава от населението в ЕС. Същевременно страната се намира в рисков район – Балканите и Черноморския басейн, където хаотичните пазари на кавказките страни, Близкия и Средния изток остават, а с това и възможностите за доход от кражби и трафик на коли. Може да се очаква, че с премахването на границите между България и другите страни – членки на Европейския съюз автокражбите ще получат нови международни перспективи.

Песимистичен сценарий. Данните от българската и европейската статистика показват, че има цикличност при кражбите на автомобили. След дълъг спад следват периоди на нарастване. Възможно е в бъдеще с нарастването на броя на по-скъпите и новите коли българските автокрадци да се насочат предимно към тях и да развият по-добре контактите си с работещите извън България колеги.

5. БИЗНЕСЪТ С АНТИКИ²⁸⁵: ТЪРГОВЦИ, ТРАФИКАНТИ И ЦЕНИТЕЛИ

За разлика от бизнеса с наркотици, който строго се преследва от закона, този с антиките покрива **целия периметър от дейности** – от нелегалните разкопки на иманярите до легалните продажби в аукционните къщи, магазините за антики и експонирането им в реномирани музеи и частни колекции. В рамките на този процес се използват механизми за легализиране на аукционните разпродажби, при които съответните антики се снабдяват с фалшиви документи за произход. За други движими паметници на културата дори не се налага подобна мимикрия. Според проучване на британските археолози Кристофър Чипиндейл и Дейвид Гил от 1999 г. 75 % от антиките в анализирания от тях извадка на големи частни музейни колекции нямат документи за произход²⁸⁶. Не правят изключение и националните музеи с международно

²⁸⁵ За удобство в разработката се използва придобилото гражданственост понятие **антики**, съответстващо на възприетото в първия български Закон за старините от 1911 г. Антики са движимите паметници на културата, предимно стари артефакти и монети, които са основни за черния пазар. Използва се и правният термин според сегашното българско законодателство – **паметник на културата** (респективно „движим паметник на културата“ и „недвижим паметник на културата“). Законът за паметниците на културата и музеите дефинира, че това е „всяко недвижимо и движимо автентично материално свидетелство за човешко присъствие и дейност и за процесите в природата, което има научна и/или културна стойност и притежава обществена значимост“. По-ценните движими паметници на културата принадлежат към категорията „национално богатство“. В някои държавни институции (например в МВР) се използва понятието **културно-исторически ценности**, което е наследено от миналото.

Мимоходом трябва да се отбележи, че терминът „паметник на културата“ не съответства на възприетата международна терминология. Например в Конвенцията на ЮНЕСКО за мерките, насочени към забрана и предотвратяване на незаконен внос, износ и прехвърляне правото на собственост на културни ценности, от ноември 1970 г. се използва терминът **културни ценности**, дефиниран като „ценности от религиозен или светски характер, които се определят от всяка държава като значими за археологията, доисторическия период, историята, литературата, изкуството и науките, и принадлежат към следните категории: а) редки колекции и образци на флората и фауната, минералогията, анатомията; предмети, представляващи интерес за палеонтологията; б) ценности, отнасящи се до историята, в това число и историята на науката и техниката, историята на войните и обществата, а също така и живота на националните ръководители, мислители, учени и художествени дейци и събитията от национално значение; в) находките от археологически разкопки (редовни и нелегални) и археологическите открития; г) съставните елементи на разделени на части художествени и исторически паметници и на археологически обекти; д) старинни предмети с давност повече от 100 години, като надписи, сечени монети и гравирани печати; е) етноложки материали“.

²⁸⁶ В някои страни като Германия например всеки артефакт може да бъде сертифициран и по този начин да придобие легалност, като в документите към него се споменава: „произход – неизвестен“. Това означава, че до съд се стига едва в случаите, когато може да се докаже, че въпросният предмет е бил откраднат от законна колекция, а предишният му собственик е предявил претенции.

реноме. Според директора на нюйоркския „Метрополитън“ „почти всички антични предмети, които са внесени в Америка през последните десет-двайсет години, са в нарушение на законите на страната, от която идват“²⁸⁷.

Отчитайки голямата политическа чувствителност на проблема със запазването на историческото наследство в редица страни, през втората половина на XX век международната общност предприе първите конкретни мерки срещу трафика на движими паметници на културата²⁸⁸. Все още обаче търсенето на антики в западните държави създава предпоставки за незаконен трансграничен трафик както в Европа, така и в световен мащаб.

Що се отнася до националното законодателство, в страните – членки на Европейския съюз, липсва единен модел за опазване на антиките. Съчетанието между легални, полулегални и криминални аспекти на този тип бизнес позволява различни, а понякога и противоположни подходи при неговото регулиране. Най-общо може да се говори за **два основни модела**, условно обозначавани като „консервативен“, или **южноевропейски**, и „либерален“, или **северноевропейски**²⁸⁹. Пример за първия е гръцкият Закон 3028/2002 за защита на античните предмети и културното наследство. В другия край на спектъра е Холандия, за която са характерни либерално законодателство и широк диапазон от публично-частни партньорства. **Основните различия** между двата модела са предимно в **режима на собствеността, параметрите на движението на антики** на вътрешния и международния пазар и в **ролята на държавата**. Обща характеристика е съществуването на частни културни организации и частни музеи, организирането на аукциони и търговия с антики, съществуването на частно колекционерство във всичките държави – членки на ЕС²⁹⁰. Своеобразна е ситуацията в България, където наследените от комунистическия период проблеми в тази област се задълбочиха в условията на разпадането на държавността в годините на прехода.

В настоящата разработка са анализирани някои основни аспекти на незаконното придобиване, търговия, колекциониране и трансграничен трафик на антики в България в контекста на международния пазар на паметници на културата.

5.1. ВЪТРЕШНИЯТ ПАЗАР НА АНТИКИ

В условията на полицейска държава преди 1989 г. компетентните органи с лекота се справят с проблема с иманярството²⁹¹ и контролират трансграничния трафик на антики, като същевременно организират отделни показни акции

²⁸⁷ Archeology, May/June 1993, p. 17.

²⁸⁸ По-подробно вж. параграф 3 от настоящата разработка.

²⁸⁹ Вж. по-подробно: Чобанов, Т. *Анализ на чуждестранното законодателство и практика, свързани с правната уредба в сферата на културно-историческото наследство*. – В: Сравнително законодателно изследване на правната уредба в България и в някои европейски държави в сферата на културно-историческото наследство. С., 2006., с. 45.

²⁹⁰ Пак там.

²⁹¹ През разглеждания период иманярите са предимно търсачи на съкровища от стар тип – т.нар. маджии. Техните „разкопки“ често са в запустели местности, за които съществуват предания за заровено „имане“, поради което нанесените щети на археологични паметници са сравнително малки.

срещу колекционери, които не са в близки отношения с управляващата номенклатура (показателен в това отношение е казусът с известния колекционер на златни монети Желязко Колев – Императора). Законът за паметниците на културата и музеите от 1969 г. е по вкуса на основните групи участници в процеса – държавни институции, колекционери и местни музеи. Всичко се променя след 1989 г., когато в резултат на дълбоката институционална криза на прехода държавата се оттегля от своите функции в тази област и започва златният период на българското иманярство, търговията и трансграничния трафик на антики.

Иманярството и първичният пазар на антики

През първата половина на 90-те години заниженият контрол от страна на правозащитните органи, социално-икономическата криза и бедствената икономическа ситуация в някои региони на страната насърчават масовото разгръщане на иманярското движение, което претърпява нормалното за подобно положение развитие чрез специализиране и йерархично структуриране. Фактическата безнаказаност на иманярството, прекупуването и търговията/трафикът с антики продължават и през втората половина на десетилетието. Трябва да се посочат **два основни фактора**, които още повече улесняват незаконната „археологическа дейност“ и бизнеса с движими паметници на културата.

Каре 6. Казусът „Арчар“

Като пример за постоянен интерес и престъпни посегателства спрямо археологически обект от национално значение може да бъде посочен античният римски град Рациария, разположен край с. Арчар, община Димово. На неговата територия постоянно се констатират случаи на иманярски набези на местни лица и групи. През 2006 г. са констатирани 15 случая на заловени лица или престъпни групи, действащи на територията на архитектурния обект. Впоследствие са организирани бързи полицейски производства и дознания, като по седем случая има осъдителни присъди, а по останалите работата продължава (из справка на Национална служба „Полиция“ от 25 януари 2007 г.).

Първият е, че **голяма част от престъпленията**, свързани с антиките, са **латентни, нямат видимо проявление в обществото** и не нанасят непосредствени вреди на отделната личност, поради което обществеността и властите са склонни да проявяват по-голяма търпимост към тях. Вторият е свързан със **сензационните археологически открития** в началото на това десетилетие, предизвикали необикновена активност на иманярите, които често обсаждат местата на археологическите разкопки в открита конкуренция с археолози и историци.

Според експерти от МВР досега иманярите са претърсили голяма част от „културния слой“ на почвата в страната (споменават се 80 %). Тук влизат и част от хилядите недвижими обекти на културата в страната – главно тракийски могили, гробове и други обекти, датиращи от древни времена до средните векове. Що се отнася до броя на иманярите, оценките варират от 100 000 до

250 000 души²⁹². Трябва да се има предвид обаче, че по-голямата част от тях са аматьори или „инцидентни иманяри“, докато професионалистите са не повече от няколко хиляди души. Втората половина на 90-те години е периодът на **професионализиране на иманярството** чрез използване на усъвършенствани металотърсачи (някои са в състояние да определят вида метал на метри под земята, както и да представят триизмерно изображение на археологическите предмети) и изкопни машини (булдозери, трактори, багери и др.).

Престъпните групи, занимаващи се с „теренни проучвания“ и незаконни археологически разкопки, имат висока подвижност. Характерно е, че иманярската дейност се активизира през летния сезон. Констатирани са случаи на незаконни разкопки в земеделски земи и земи от горския фонд. Част от иманярите купуват обработваема земеделска земя в близост до паметници на културата и без да се съобразяват с особения режим в зоната, извършват дълбочинни разкопки. Не са редки случаите, когато подобни земи се вземат под наем или се сключват договори със собствениците за безплатно изораване, докато всъщност се извършват теренни проучвания с металотърсачи²⁹³. Трябва да се отбележи обаче, че осъждането на иманярството не бива да засенчва **престъпленията на друг тип рушители на паметници на културата – строителните фирми**, особено онези, които строят в близост или на територията на защитени от закона земи.

Експерти окачествяват вътрешния пазар на антики като „малкия трафик“ в сравнение с износа на културно-исторически ценности, който представлява „големият трафик“²⁹⁴. Друга **отличителна черта на вътрешния пазар** е изтъкнатото по-горе обстоятелство, че за разлика от трансграничния трафик, **той не е изцяло престъпен сектор**, а по-голямата му част се намира в сенчестия диапазон на бизнеса. Характерен за колекционерските транзакции е и вторичният пазар на монети/археологически предмети, при който артефактите се търгуват и разменят между колекционерите. Тоест първичният пазар „иманяри–дилъри–колекционери“²⁹⁵ води до оживяване на вторичния пазар, който остава в рамките на нумизматичната/колекционерската общност. През последните години се активизират и **производството и търговията с фалшификати**, което все повече се утвърждава като самостоятелен бизнес. Вече може да се говори за съществуването на частни нелегални монетарници, чието производство захранва предимно американския пазар на монети. Не са редки случаите, когато иманяри и дилъри се занимават и с фалшифициране на намерените или откраднатите от тях древни монети²⁹⁶.

²⁹² Интервю с представител на сектор „Контрабанда на културно-исторически ценности“ към Главна дирекция „Борба с организираната престъпност“.

²⁹³ Доклад на Национална служба „Полиция“ – МВР. Главна дирекция „Противодействие на престъпността, опазване на обществения ред и превенция“, 25 ян. 2007, с. 2.

²⁹⁴ Интервю с експерти от Министерството на културата, 18 ян. 2007 г.

²⁹⁵ Трябва да се отчита голямата разлика между дилъра прекупвач и колекционера. Докато за първия артефактите и монетите са само средство за печелене на пари, за втория антиките са самоцел, която може да се изтъргува единствено срещу по-ценен предмет за съответната колекция.

²⁹⁶ В печата бе изнесена информация за разкриване на група от шестима иманяри от Шуменския регион. Те разкопавали незаконно стари могили, гробове и пещери, а след като откривали антики, ги предлагали за продажба, като успоредно с това произвеждали фалшификати на предлаганите от тях антики (News.Plovdiv24.com, 10 авг. 2006).

Най-общата схема на **първичния вътрешен пазар** е предлагането на антиките от мрежата на иманяри и дилъри, което се балансира с търсенето на предмети и монети от хиляди нумизмати, разпръснати из цялата страна²⁹⁷. Това означава, че в страната съществуват нелегитимни частни сбирки, някои от които се конкурират с музейните. Освен на нумизмати и елитни колекционери на артефакти има и колекции на частни банки.

По експертни оценки **прекупуването на антики се извършва на няколко нива**, докато те достигнат до частни колекции и/или международни трафиканти и техните босове. Броят на големите колекционери и трафиканти е няколко десетки души²⁹⁸. Те са хората, които дърпат конците на върха на пирамидата. Повечето пребивават постоянно в чужбина, където имат антикварни магазини. В зависимост от търсенето са в състояние да „поръчат“ определен вид монети и други антики, които се набавят чрез обيري или допълнителни иманярски разкопки в страната. Дилърите от среден калибър действат на регионален принцип и предлагат подбраната „стока“ на босовете.

Любопитна подробност е, че напоследък в този бизнес са се включили и чужденци – основно **германски и гръцки дилъри**, които са и посредници при незаконния износ на антики. Гърците специализират в трафика на църковна утвар, с което могат да се обяснят и зачестилите грабежи на църкви и манастири, извършвани от български бандити. Очаква се, че след като България е в ЕС и фактическото отпадане на граничния контрол по вътрешните граници с Евросъюза, в страната да дойдат още повече чуждестранни поръчители и дилъри.

Тук може да се говори за „принципа на ситото“ – първата „цедка“ при получаване на антиките от иманярите и техните „бригадири“ предлага на пазара масовата „стока“, т.е. монети и предмети без особена стойност. При „втората цедка“ дилърите предлагат на колекционери по-скъпи артефакти, докато най-скъпите и уникатите са за големите босове/колекционери, които са в състояние да платят по 100 000 лв. за старинен предмет или монета. Трите пресявания на предмети и монети могат да се илюстрират с месечните търгове във Велико Търново: „първа цедка“ е срещата на колекционери през първата събота на всеки месец, „втората цедка“ е предшествашкото я с един ден събиране на дилъри и колекционери в „по-тесен кръг“, а „третата цедка“ е при големите босове.

Вътрешният пазар е структуриран около **легалната мрежа на нумизматичните срещи**, които се организират в определени дни в редица градове (официално няма бизнес, а само обмен между колекционери). Най-известното подобно събитие е споменатата среща, чийто домакин е великотърновското нумизматично дружество – всяка първа събота на месеца в дискотека „Полтава“. Тя е издигната в ранг на национална среща на нумизмати, марколюбители, антиквари и други колекционери²⁹⁹. Напоследък подобна среща се организира и в столицата, където в района на градинката на бившия „Кристал“ се събират нумизмати и други колекционери. Антики се търгуват и в нумизма-

²⁹⁷ Пак там.

²⁹⁸ По оценка на експерти от ГДБОП.

²⁹⁹ По технически причини сбирките във Велико Търново са прекратени през есента на 2007 г.

тичните клубове (например в София, Пловдив, Монтана и др.), по-рядко – в антикварните магазини и, като естествено всичко е на четири очи.

Таблица 16. Обща схема на бизнеса с антики

Етапи	Дейности	Актьори	Правна квалификация	Тип пазар	
I	Иманярство	„Бригадири“, иманярски бригади, инцидентни иманяри	Престъпно деяние	Черен	Национално равнище
II	Прекупвачество; колекционерство	Прекупвачи на дребно, регионални дилъри, големи дилъри/колекционери	Продажби – криминални; покупки – де факто легални	Сив	
III	Трафикиране	Каналджии, длъжностни лица, големи дилъри	Престъпно деяние	Черен	Международно равнище
IV	Крайна реализация	Международни дилъри/колекционери	Легална дейност	Бял (легален)	

На нумизматичните срещи може да се наблюдава съжителство между легални колекционерски покупки-продажби (с предмети, които не спадат към „паметниците на културата“) и незаконни сделки с антики, които очевидно принадлежат към тази категория. Сред последните сравнително по-редки са случаите, когато самите иманяри предлагат стоката си. По-често срещаният типаж е на дилърите, които предлагат по-големи количества монети и артефакти, както и на самите колекционери, продаващи отделни антични предмети и монети. Могат да се открият два типа купувачи – индивидуални колекционери и прекупвачи/дилъри, които изкупуват скъпи антики и/или големи количества артефакти и монети за поръчители и босове. Всеобщо е мнението, че **сериозните сделки** се извършват на четири очи и извън нумизматичните тържища. С предприемането на рестриктивни действия от страна на органите на реда, какъвто е случаят с акцията на МВР срещу търновската сбирка на 2 декември 2006 г., **се засилва тенденцията към изнасянето на тези сделки извън територията на легалните тържища**. А това на свой ред означава и ограничаване на възможността да се следи този тип търговия.

Нова тенденция през последните години е активното използване на интернет мрежата за предлагане и продажба на антични предмети и монети, което значително улеснява процеса. Конкретни антики се предлагат на специализирани интернет страници с подробно описание, придружено със снимков материал. МВР е проследило и редица случаи на организиране на своеобразни търгове в специализираните нумизматични сайтове³⁰⁰. Част от откраднатите от

³⁰⁰ Доклад на Национална служба „Полиция“ – МВР. Главна дирекция „Противодействие на престъпността, опазване на обществения ред и превенция“, 25 ян. 2007, с. 3.

Великотърновския музей антични монети се предлагат за продан точно в тях. Интернет търговията е и най-подходяща за пласирането на фалшификати.

Частична информация за разпространението на иманярството може да бъде получена от следната справка на Национална служба „Полиция“ (Таблица 17)³⁰¹:

Таблица 17. Разпространение на иманярството

Година	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Регистрирани престъпления с културно-исторически ценности	368	349	298	280	224	204	206

През 2006 г. разкриваемостта на тези престъпления е 30,1 %, или 61 престъпления, като са заловени 76 извършители, предимно български граждани³⁰².

Друг източник на антики както за вътрешния, така и за външния пазар са **музеите**. През годините на прехода са регистрирани и получават публичност редица случаи на ограбване на музеи. Констатирани са и липси на експонати от музейни сбирки и/или тяхното заменяне с по-малоценни (смисълът на подобни често трудно установими замени е във факта, че стойността на една древна монета може да варира много в зависимост от нейната запазеност) или с фалшификати. Пример в това отношение е започнатата през есента на 2006 г. проверка на музеи от прокуратурата, в рамките на която са констатирани липси в два важни археологически музея – варненския и бургаския. Това е изключително тревожно явление, тъй като кражбите обикновено се извършват от служебни лица, които притежават съответната квалификация и са призвани за опазват националното богатство. Тяхната престъпна дейност е дори по-укорима от тази на иманярите.

Както откровените кражби, така и дискретното подменяне на експонати се улесняват от съчетаването на занемарено документиране на експонатите в повечето музеи с размити отговорности и липсата на ефективен контрол над дейността на техните директори. Според информация от Върховната касационна прокуратура от 15 години не е правена инвентаризация на основните фондове на големите музеи, което на практика означава абдикиране на държавата от задълженията ѝ в тази сфера. В повечето български музеи не се спазват международните стандарти за регистриране и идентифициране на антиките (т.нар. object ID). Често те фигурират с най-общо текстово описание, което не позволява в случай на кражба съответната антика да бъде издирена, идентифицирана и върната в музея. Подобно трагично състояние на регистрационно-документационната база предварително обрича на неуспех и усилията за международно издирване на откраднати монети и други антики.

³⁰¹ Пак там, с. 3–4.

³⁰² Пак там.

Старите икони и утвар са също предмет на незаконна търговия и износ (предимно за Гърция)³⁰³. Обстоятелството, че те принадлежат на Синода обаче, не позволява на правозащитните органи да направят пълна документация на този вид стари паметници на културата. На практика митниците не се занимават с пресичането на трафика на икони поради липсата на квалифицирани кадри и сложността на процеса на идентифициране на тези антики³⁰⁴. Трябва да се отбележи обаче, че търговията с икони е предимно в рамките на страната, тъй като колекционерският интерес към тях в чужбина е малък.

* * *

Напоследък в България преобладава тенденция към щедро **завишаване на ориентировъчните цени на конфискуваните антики**, с което обикновено правозащитните органи валоризират действията си за пресичане на иманярството, незаконната търговия и трафика. Тя се подхранва и от съществуващите хипотези за големи различия на ценовите равнища на антиките у нас и в чужбина. Обективна представа може да се придобие от съпоставяне на цените при **нумизматичните аукциони**, представляващи най-добре разработения както вътрешен, така и международен пазар на старини (Древна Гърция, Римската империя и Византия³⁰⁵). Тук са валидни **следните характеристики**:

1. В огромното си мнозинство монетите са „масова стока“. Големите тиражи на отсичане и традициите в търговията и колекционирането правят от много антични монети старинни предмети с относително ниска пазарна цена, без това да поставя под каквото и да било съмнение историческата и естетическата им стойност.
2. Търговията с монети се е превърнала в подчертано международна дейност, доколкото историческите, политическите и търговските кръстопътища на съвременните нации представляват истински лабиринт на събития и културни наслоявания.
3. Поради предпочитанията на водещите колекционери – частни лица и музейни сбирки – да имат само първокласни екземпляри в сбирките си, се наблюдава голяма ценова разлика при оценката и покупко-продажбите на един и същ тип монети. Разликите могат да бъдат в пъти.
4. Монетите подлежат на силно обезценяване при намиране на следващи екземпляри – например при откриване на масова находка (съкровище), която може да доведе цените на скъпи дотогава монети до истински пазарен срив.
5. Локализирането на първоначалното отсичане и разпространяване играе голяма роля при оценяване на монетите, като само определена част може да има еднакъв ценово-икономически статус на т.нар. световен пазар. Казано иначе, ако една качествена монета на средновековен

³⁰³ По информация от прокуратурата има дори случай на сваляне на средновековен стенопис от църковен интериор с цел изнасянето му в чужбина.

³⁰⁴ Интервю с представител на Агенция „Митници“.

³⁰⁵ Тракийските монети фактически липсват на международните пазари.

български цар бъде предложена за продажба зад граница, може да се очаква значително по-ниска оценка от цената, която би била постигната при продажба на същата монета в България.

6. Поради насищане на потребителското търсене с основните екземпляри от трите споменати по-горе групи антични монети и поради минималната възможност да бъдат открити и описани нови и неизвестни типове се наблюдава общ спад в ценовото равнище на монетите в световен план, който се очаква да се задълбочи въпреки разширяването на възможностите за търговия – например чрез интернет. Очертава се известна тенденция единствено да се запази или даже леко да се повиши нивото на много качествените екземпляри („превъзходно качество” или *extremely fine*), но предимно за сметка на осезаем спад в цените на монетите на по-ниските качествени нива.
7. Съществува национално и регионално „ценово профилиране”. Това означава, че един и същ тип антична монета при сравнимо качество на запазеност може да струва в България (или примерно в Сърбия, Македония, Румъния и т.н.) по-скъпо (но понякога и по-евтино) на европейския пазар, а най-често още по-скъпо – на пазара на САЩ. Тази зависимост обаче е подходяща икономическа илюстрация на обстоятелството, че като „масова стока” монетите имат предлагане, намиращо се в пряка връзка с равнището на доходите на потребителите в различните региони³⁰⁶.

Въз основа на тези изводи, както и на съществуващите емпирични данни могат да бъдат направени следните **обобщения, засягащи по-специално съпоставянето на цените на монетите на вътрешния и международния пазар**, както и евентуалното влияние на тези ценови разлики върху нелегалната търговия с монети в страната и върху техния трансграничен трафик.

- Безусловно може да бъде констатирана разлика в цените на монетите на вътрешния и външните за България пазари, като тя е обективно обусловена предимно от различните жизнени равнища. Този факт обаче не позволява автоматично извода, че при специфични и продаваеми по определен (специален, доверителен) начин стоки от рода на монетите това неминуемо засилва посегателствата спрямо културното наследство и незаконния износ на монети зад граница.
- Доста от намираните при нелегални разкопки монети срещат предимно локален колекционерски интерес и/или са с невисоко качество. Често те могат да постигнат абсолютни и относителни цени на вътрешния пазар, по-високи от тези, на които могат да бъдат реализирани на аукциони в чужбина в случай, че бъдат изнесени.
- Хипотезата за търговска изгода от придобиването в чужбина на интересни за местните колекционери монети с тяхното последващо внасяне в България не е лишена от икономически основания.

³⁰⁶ Пъчев, П. *Особености на ценообразуването на античните монети като елемент на културно-историческото наследство (анализ)*, с. 2–3.

- Съществуващите понякога големи разлики между „вътрешни“ и „външни“ цени за определени монети предполагат „специализация“ на търговците, които в нарушение на действащото законодателство биха пренебрегнали всички рестрикции в закона, за да реализират свръхпечалби от продажби в чужбина. При този подход обаче максимални печалби могат да бъдат очаквани единствено на пазара на САЩ, който е със значителна покупателна способност и голям обем в сравнение с пазарите в развитите индустриални държави.
- Спецификата на търговията с културни ценности и антични монети – като например изискването за доверителност, градено през годините между партньорите, склонност на купувача, понякога също противозаконно, да си затвори очите при сделки с антики и не на последно място – опасенията на клиента да не бъде заблуден чрез продажба на фалшификати от България, прави евентуалния трафик на монети занимание за малцина³⁰⁷.

5.2. ТРАНСГРАНИЧНИЯТ ТРАФИК ОТ БЪЛГАРИЯ

„Каналджи“ и „мулета“

Не съществуват точни данни за обема и развитието на незаконния износ на антики от България. Приложените данни от Агенция „Митници“ позволяват да се направи приблизителен профил на дестинациите, физическите преносители на антиките и техните количество и вид.

Таблица 18 дава количествена представа за разкритите опити за незаконен износ на антики през последните години.

Таблица 18. Трафикът на антики

Година	Разкрити опити при износ	Брой на антиките
2003	17	1 799
2004	12	517
2005	16	4 435
2006	15	6220 плюс 66 кг монети и артефакти

Що се отнася до организацията на трафика, тук се открояват няколко ключови фигури:

- „Мулелата“, подобно при трафика на наркотици, са физическите извършители, които пренасят антиките срещу заплащане и в много от случаите не са наясно със стойността и характера на „стоката“. Често това са шофьори, които карат собствените си коли.

³⁰⁷ Пак там, с. 7.

- **„Каналджиите“** са организаторите на трафика, които наемат преносителите и в някои случаи подкупват служителите по митницата (митничари, гранични полицаи). Нерядко „каналджии“ и дилъри на антики са едни и същи лица, които обслужват международните дилъри/колекционери. В други случаи дилърите прибягват до услугите на каналджии, чийто традиционен „поминък“ е трафикът на хора.
- **Международните дилъри** са колекционери и търговци на антики, които в повечето случаи имат български паспорти, но постоянното им местожителство е в западни държави (те са между 30 и 50 души). Някои от тях са бивши служители на сектора за сигурност или техни роднини, разполагащи с вътрешна информация за движението на антиките. Те осигуряват паричните преводи за купените от дилърите антики, както и за обезпечаването на каналите на трафика. Впоследствие международните дилъри организират продажбата на изнесените незаконно антики чрез аукционна търговия или чрез собствени магазини за антики.

Каре 7. Казусът „Ангел Филчев“ – дати и цифри

На 1 април 1994 г. е издадено постановление за образуване на дознание срещу Ангел Борисов (брат на бившия главен прокурор Никола Филчев) и свързани с него лица за контрабанда на антични монети и други културни ценности. Три години по-късно – на 22 декември 1997 г., е издадено постановление за привличането му като обвиняем по следствено дело за контрабанда с антични ценности. Случаят е определен като „особено тежък“ от водещия делото следовател. На 13 май 1998 г. Ангел Борисов е арестуван на граничния пункт Калотина във връзка със същото следствено дело. Наложена му е мярка за неотклонение „задръжане под стража“. Само осем дена по-късно, на 21 май 1998 г., прокурорът от Софийска градска прокуратура Кирил Иванов без мотиви отменя тази мярка. Обвиняемият получава международния си паспорт и веднага напуска България.

На 23 март 1999 г. на летище Франкфурт е задръжана пратка с антични монети и други ценности с подател и получател едно и също лице – Ангел Борисов. Започнато е разследване от митническата криминална служба на Бавария, което установява, че „в минал период осем последователни пратки са били изнесени през Германия в САЩ“ и че общото им количество е било „над 1000 кг – антични монети и погребални дарове“. Ангажираното с пратката за Ангел Борисов лице е парадирало с факта, че неговият поръчител е брат на главния прокурор на България.

Делото за контрабанда на монети и антики на стойност 3 136 112 лв. е изискано от Висшата касационна прокуратура (ВКС) и оттогава съдбата му не е известна. Впоследствие от прокуратурата са заявили, че проверката срещу Ангел Борисов продължава. Тя разполагала с данни, че негова фирма предлага антични монети в интернет сайтове.

„Медиапул“ съобщава, че под обява в интернет за продажба на антични монети, за които се предполага, че са откраднати от Великотърновския музей, стои името на Ангел Борисов, който от години живее във Флорида.

България си търси незаконно изнесени антики в различни страни. Проверката срещу брата на Филчев продължава, 21 март 2007 г., Mediapool.bg

Същевременно през последните години зачестяват опитите за използване на международните куриерски услуги, които предлагат „Български пощи“ ЕАД, както и чрез частни куриерски фирми. Например през 2005 г. са предотвратени 108 опита за пощенски пратки, в които са били укрити антични предме-

ти или монети. Те са били адресирани към страни от Западна Европа и САЩ. Обикновено изпращачите се опитват да прикриват предметите чрез увиване в станиол или индиго³⁰⁸.

Каре 8. „Лондонската чиния“ от Пазарджик

Един от най-нашумелите примери за трудностите по връщането на незаконно изнесени антики е казусът с византийска сребърна чиния от аукциона на лондонския „Кристис“ през есента на 2006 г. Въпреки усилията на главния прокурор и на министъра на културата на България търгът е проведен, но за късмет наддаването не постига очакваната минимална цена от 300 000 лири. Тезата на българските власти е, че става дума за нелегално изнесен от България предмет с изключителна художествена стойност. Чинията е част от византийска колекция от 13 съда, намерена в околностите на Пазарджик през 1999 г. Тя е втора част от т.нар. Пазарджишко съкровище, открито през 1903 г. За съжаление, откривателят на колекцията Найден Блангев не разполага с нужния фотоматериал, с който да се подкрепи българската версия.

От своя страна „Кристис“ твърди, че „Лондонската чиния“ е открита, заедно с останалите 13 или 14 съда, именно през 1903 г. Впоследствие 11 от тях са били закупени от британския търговец на килими А. Бари. През 2003 г. 9 от блюдата са придобити от частния гръцки музей „Бенаки“. „Лондонската чиния“ пък е препродадена няколкократно, за да се окаже понастоящем собственост на тръста, оглавяван от сър Клод Ханкес-Дриелсма. Датирането на чинията от 1903 г. означава, че спрямо нея не може да се приложи Конвенцията за връщане на нелегално изнесени културни ценности от 1972 г.

24 часа, 4 април 2007 г.

Дестинации

Основни дестинации за незаконния български трафик на антики са **Германия, Австрия, Швейцария, Великобритания и Холандия, както и САЩ и Канада**³⁰⁹. Антиквариатите в Мюнхен, Виена, Женева и други западноевропейски градове са главните бенефициенти на българските антики, които впоследствие отиват в частни колекции или се предлагат на аукционите в лондонското Сити, преди някои от тях да поемат за САЩ, но вече като западноевропейски колекции и антики³¹⁰. Тези маршрути се обуславят не само от търсенето, но и от опростените процедури на легален внос на антиките с български произход. Например доскоро при внасянето на паметници на културата в Германия е достатъчно те да бъдат декларирани и да се плати съответната такса, без допълнителни въпроси за техния произход. Подобна е процедурата и за легализирането им чрез излагане в антикварни магазини и търгуването им на аукциони.

Въпросните основни дестинации се потвърждават и от регистрираните от митниците опити за незаконен износ на антики. На митническите пунктове в Калотина и в по-малка степен на Връшка чука и Брегово са регистрирани

³⁰⁸ Доклад на Национална служба „Полиция“ – МВР. Главна дирекция „Противодействие на престъпността, опазване на обществения ред и превенция“, 25 ян. 2007 г., с. 3.

³⁰⁹ Пак там, с. 2.

³¹⁰ Разкритата през октомври 2007 г. мрежа за складиране и последващо изнасяне на придобити от иманярите монети и други антики на Георги Загорски и други „колекционери“ е ориентирана към незаконен износ на антиките към Западна Европа (Германия, Франция и Великобритания) и към САЩ. За целта са използвани тайници в леки автомобили по каналите за трафик на цигари и дрога. – Вж. Стандарт, 27 окт. 2007 г.

най-много трафиканти на антики. В Калотина през 2003 г. са констатирани 23, през 2004 г. – 5, през 2005 г. – 5, а през 2006 г. – 3 случая³¹¹. Очерталата се тенденция се потвърждава и от пресечените през 2006 г. четири опита за износ на антики през летищата Варна и Пловдив със самолети за Западна Европа.

През есента на 2006 г. на митнически пункт Връшка чука е осуетен най-мощният опит за трафик на антики. В кашони в шофьорска кабина на камион са открити 4484 антични монети, 54 върха на стрели, 27 антични апликации, 57 пръстена, 12 земеделски сечива, 14 костни предмета, 2 оловни печата, 375 други антични предмета, т.е. общият брой на артефактите е 5040. Само няколко дена по-късно във вагон на митнически пункт Калотина са намерени антични предмети и монети, разпределени в 24 кутии от натурални сокове и прясно мляко, с тегло 66 кг.

Типичният трафикант е български гражданин, а превозното средство обикновено е лек автомобил или автобус. Например през периода 2003–2004 г. 60 % от нарушителите са български граждани (43 души), а в седем от случаите извършителят не е известен (антиките са скрити в предмети в пощенски пратки, куриерски пратки, в общодостъпни помещения на автобуси или изоставени/изхвърлени в района на съответната митница, където е извършено разкритието). Нелегалният износ на антики значително превишава нелегалния внос – 78 срещу 11 за 2003–2004 г. Все пак вносът свидетелства за съществуването на сериозно колекционерство в страната.

След влизането на България в Европейския съюз и редуцирането на постоянния граничен контрол по вътрешните му граници дестинациите при незаконния износ на антики търпят съществени промени. Това налага да се въведе механизъм за селективни проверки и за по-добро координиране между държавните институции във връзка с разкриването на международния трафик на антики, което би позволило да се предприемат ефикасни мерки за неговото пресичане.

5.3. ПЕРСПЕКТИВИ ЗА РЕГУЛИРАНЕ НА ПАЗАРА С АНТИКИ

Както при международното движение на антики, така и при регулирането на техните пазари в рамките на отделните държави през последните няколко десетилетия се налага **обща тенденция към въвеждане на по-строги правила** в борбата срещу трансграничния трафик и на ефикасни мерки срещу иманярството и музейните кражби. Нейното начало е поставено с историческата *Конвенция на ЮНЕСКО за мерките, насочени към забрана и предотвратяване на незаконен внос, износ и прехвърляне правото на собственост на културни ценности* от 1970 г. Целта на Конвенцията е създаването на система за международно сътрудничество и въвеждането на регламенти за международното движение на антиките. До 1996 г. тя е ратифицирана от 86 държави, към които наскоро се присъедини и Франция, която е важен пункт на трафик на антики. Великобритания все още не е страна по Конвенцията.

³¹¹ Незаконен трафик с културни ценности – справка от Агенция „Митници“.

Други важни международноправни инструменти са *Конвенцията за опазване на световното културно и природно наследство* (1975 г.), *Европейската конвенция за опазване на археологическото наследство* (1992 г.) и *Европейската конвенция за защита на архитектурното наследство на Европа* (1985 г.) на Съвета на Европа, *Конвенцията относно откраднати или незаконно изнесени културни предмети* (UNIDROIT) от 1995 г., както и Етичният кодекс на Международния съвет на музеите от 1986 г. Кодексът въвежда стриктни правила за придобиване и трансфер на колекции, както и лична отговорност по отношение на запазването на колекциите. През 1994 г. на свой ред и Интерпол разпространява „Призив за действие“ с подписа на генералния му секретар към правителствата за противодействие на разрасналия се незаконен трафик. В рамките на Европейския съюз е в сила Директива 93/7/ ЕЕС от 16 март 1993 г. за връщането на предмети на културата, взети незаконно от територията на държава членка. Директивата засяга само антиките в категория „Национално богатство“.

През последните няколко години страни като Германия въвеждат по-строги изисквания за вноса на антики на своя територия, а дори законодателството на либерална Великобритания става по-рестриктивно. По-добро международно сътрудничество срещу незаконния трафик на антики е постигнато и с участието на страни от южноевропейския пояс, като Гърция и Италия, от една страна, и централноевропейски държави, като Швейцария, от друга. Един от най-обнадеждаващите успехи в ограничаването на международния трафик на антики е т.нар. Италиански пакт, сключен между музея „Метрополитън“ в Ню Йорк и италианското правителство, по силата на който музеят връща на Рим 21 артефакта³¹², откраднати от италиански археологически разкопки, в замяна на което Италия предоставя на „Метрополитън“ експонати от свои антични колекции. „Италианският пакт“ се използва като модел при продължителните преговори на властите в Рим с управата на друг американски музей – „Пол Гети“ в Лос Анджелис – за връщането на италианска статуя на Афродита³¹³.

5.4. ВЪВЕЖДАНЕ НА ЕВРОПЕЙСКИ СТАНДАРТИ ЗА ДВИЖЕНИЕТО НА АНТИКИТЕ В БЪЛГАРИЯ

България е страна по редица международни правни актове, с които световната общност защитава от посегателства паметниците на културата³¹⁴. С влизането си в ЕС България прилага пряко законодателството му в областта на защитата на културното наследство и по-конкретно разпоредбите на регламентите относно износа на културни ценности 3911/92/ЕИО и 752/93/ЕИО.

³¹² По-подробно за казуса вж. Peter Watson and Cecilia Todeschini, *The Medici Conspiracy*, New York, 2006.

³¹³ По същото време бившият куратор на музея „Пол Гети“ – Марион Тру, е обвиняема за трафик на антики в италианската столица – PND Philanthropy News Digest, 24 February, 2006.

³¹⁴ Сред тях са Конвенцията относно мерките за забрана и предотвратяване на незаконен внос, износ и прехвърляне на правото на собственост на културни ценности, Конвенцията за опазване на световното културно и природно наследство, Европейската културна конвенция, Конвенцията за защита на архитектурното наследство на Европа, Европейското споразумение за асоцииране между Европейските общности и техните страни членки, от една страна, и Република България.

При това трябва да се отбележи, че Регламент 3911/92/ЕИО позволява всяка страна да въведе национална мярка за защита на културното наследство.

Още през 2004 г. в *Закона за паметниците на културата и музеите* е въведена специална глава (VI а към член 33), третираща износа и временния износ на движими паметници на културата. Приложението към член 33а от Закона, в което е определен техният обхват, е в пълно съответствие с приложението към Регламент 3911/92³¹⁵. А въведените в практиката три вида разрешителни, които трябва да придружават митническата декларация при износ на културни стоки, са аналогични на тези в Регламент 752/93³¹⁶.

Що се отнася до **трансграничното движение на паметници на културата**, съществува общоевропейско законодателство, което дава възможност за легален износ на антики. Общото правило е, че за антики, които не са национално богатство, се издава удостоверение, че не са културни паметници. С други думи, износ и временен износ на движими паметници на културата са възможни единствено, ако те са част от легитимни, т.е. регистрирани в съответствие със съществуващата правно-регулаторна рамка, колекции от антики.

Каре 9. Европейското законодателство и движението на антики

В рамките на ЕС съществуват три вида разрешения за износ:

Стандартно разрешение

- Издава се при временен или окончателен износ за отделни движими паметници на културата или пратки.
- При износ на няколко движими паметника на културата с едно разрешение стоките трябва да попадат в една и съща категория, да са част от една пратка към едно и също местоназначение, а в случай на временен износ да бъдат върнати в една пратка към страната изпращач. Ако се отнася за различен случай, се издават няколко разрешения.
- При представяне на движими паметници на културата на изложба или панаир се изисква разрешение за временен износ.
- Разрешението е валидно за период от 12 месеца от датата на издаването му.

³¹⁵ Вж. Митническа хроника, 2006, № 5, с. 10.

³¹⁶ В съответствие с разпоредбите на Закона и Наредбата за износ и временен износ на движими паметници на културата митническите органи следва да изискват представянето на един от следните документи: За движимите паметници на културата, включени в приложението по чл. 33а на Закона – стандартно разрешение, специално отворено разрешение или общо отворено разрешение, издадени от директора на дирекция „Музеи, галерии и изобразителни изкуства“ (ДМГИИ); За движимите паметници на културата, представляващи национално богатство – разрешение за временен износ, издадено от министъра на културата; За движимите паметници на културата, които не попадат в приложението по чл. 33а на Закона и не представляват национално богатство – сертификат, издаден от директора на ДМГИИ.

Каре 9. (продължение)*Специално отворено разрешение*

- Отнася се за повтарящ се временен износ от Европейския съюз на движими паметници на културата с цел тяхното използване или представянето им пред публика от лицата, които притежават правото на собственост или ги владеят (например музикален инструмент).
- При връщането на предмета в изпращащата страна въпросните лица са длъжни да гарантират за доброто му състояние.
- Срокът на валидност на разрешението не може да бъде по-дълъг от 24 месеца.

Общо отворено разрешение

- Използва се за повтарящ се временен износ на движими паметници на културата от Европейския съюз от лица или организация с цел ползване или представяне пред публика в трета страна.
- Предметите представляват музейни сбирки и колекции, както и части от тях.
- При кандидатстване за разрешение трябва предварително да е известно кои движими паметници на културата ще останат извън пределите на Европейския съюз през следващите 24 месеца.
- Разрешението може да бъде използвано за всеки временен износ на който и да е движим паметник на културата, обявен в него, представляващ част от постоянната колекция. Разрешението може да се използва за различно групиране на паметниците, които ще бъдат изнесени последователно или едновременно.

Лицата, осъществяващи износа, трябва да гарантират, че предметите ще бъдат върнати в страната износител в добро състояние.

Легалният временен износ на антики дава възможност на България да развива сътрудничество с европейските културни центрове, като споделя българското културно наследство с другите европейски народи. Същевременно той допринася за осигуряване на допълнително финансиране на българските музеи. През периода 2005–2006 г. се осъществява най-често временен износ на движими паметници на културата, регламентирани от Министерството на културата като най-ценни. Това става главно при организиране на музейни изложби в чужбина или за реставрация и консервация на техни експонати в Западна Европа и САЩ. Например през 2005 г. са издадени 535, а до октомври 2006 г. – 296 разрешителни, а очакването е било до края на годината да бъдат издадени още 500 разрешителни. Това означава, че в сравнение с минали периоди увеличението на този вид износ е 1,5 пъти³¹⁷.

Същевременно сред колекционерската общност се изказват критични мнения за **дългото отсъствие на предмети от културното ни наследство** с национално значение **срещу сравнително ниски приходи** от излагането им зад граница. Очевидно е, че в тази област трябва да се следва балансирана политика, която да съчетава успешното популяризиране на българските съкровища в чужбина с показването им в страната, което ще допринесе и за насърчаването на туристическата индустрия у нас.

³¹⁷ Вж. Митническа хроника, 2006, № 5, с. 11.

Каре 10. Скандалът „Великолепието на България“

Организираната в началото на януари 2007 г. по случай влизането на България в ЕС изложба в Брюксел на антични предмети, принадлежащи на колекционера Васил Божков, се превърна в медиен скандал, след като част от българските депутати в Европейския парламент бойкотираха събитието и агитираха евродепутатите срещу провеждането му в кулоарите на тази институция. В българските медии този казус стана емблематичен като първи опит за легално експониране в чужбина на частна колекция, принадлежаща на Васил Божков – един от босовете на игралния бизнес и смятан за най-богат българин. По думите на директора на Националния исторически музей Божидар Димитров Васил Божков е предоставил документи за произхода на своите антики, като около 50 % от тях са били купени в чужбина, а останалите – от български собственици. Експозицията разкри и тясната обвързаност между археологическата общност и основаната от Божков Фондация „Тракия“. Видният експерт професор Иван Маразов и световноизвестният художник Светлин Русев са сред организаторите на изложбата, включила 40 от регистрираните 132 предмета. Според информация в печата желанието на Васил Божков е колекцията да стане част от постоянна експозиция в бъдещия му частен музей. Въпреки че е дала разрешение за изнасянето на колекцията в чужбина, прокуратурата предприема разследване за законността на нейните експонати. Мнозина колекционери изразяват тревогата си, че политическите скандали, свързани с бизнес дейността на Божков, могат да се отразят неблагоприятно върху процеса на легализиране и социализиране на частните колекции. Сериозни критики са отправени и поради избора на конкретната сбирка от Министерството на културата за отбелязване на българското членство в ЕС.

5.5. ПЕРСПЕКТИВИ ЗА РЕГУЛИРАНЕ ОПАЗВАНЕТО И ДВИЖЕНИЕТО НА АНТИКИ В СТРАНАТА

Българското законодателство съчетава по парадоксален начин **елементи на консервативния и либералния модел на регулиране** на въпросите, свързани със собствеността и търговията с антики. Наследеният от комунистическия период многократно изменян и допълван *Закон за паметниците на културата и музеите* (ЗПКМ), приет през 1969 г., отразява етатистката логика, по силата на която всички паметници на културата са държавна собственост³¹⁸. От друга страна обаче, ЗПКМ не забранява изрично частната собственост върху антиките, като същевременно игнорира въпроса за пазарните отношения в тази област. Това позволява да се разгърне добре структурирано колекционерско движение, да се основават нумизматични и други колекционерски клубове в

³¹⁸ В него паметниците на културата се обявяват за общонародно достояние, но собствеността върху тях може да бъде държавна, общинска, както и на юридически и физически лица. Всички паметници на културата, които са били открити при археологически разкопки, са собственост на държавата (чл. 16, ал. 1 от ЗПКМ). Според юристите става дума за частна държавна собственост, което означава, че въпросните паметници на културата могат да бъдат отчуждавани в полза на юридически и физически лица и да престанат да бъдат държавна собственост. Що се отнася до другите паметници на културата, които са били заровени в земята, зазидани или скрити по друг начин, така че техният собственик да не може да бъде установен, с откриването им те също стават частна държавна собственост. Отнася се за т.нар. съкровища, за които трябва да се отбележи, че липсва държавна политика за насърчаване на откритите ги (според юриста Красимир Манев „Законът за собствеността и ЗПКМ решават по различен начин въпроса, а на практика често не се изплаща никакво възнаграждение, което демотивира гражданите да предават намерените от тях ценности, дори и да ги декларират в съответните музеи. Горното е съществен криминогенен фактор“). – Пак там, с. 15.

повечето български градове. Колекционерите на монети не само са толерирани от държавата, но и са стимулирани да участват в съвместни експозиции с държавни музеи. Същевременно неясният правен статут поставя тези лица и тяхното „хоби“ в силна зависимост от политическата конюнктура.

В средата на настоящото десетилетие общественият дебат за необходимостта от ограничаване на криминалния бизнес с антиките все повече се фокусира върху **необходимостта от изваждане „на светло“ на частните колекции**³¹⁹. Под натиска на все по-критичното обществено мнение през януари 2005 г. е приета Наредба № 1 на Министерството на културата (Наредба № 1 от 28 януари 2005 г. за реда за извършване на оценка на декларирани движими паметници на културата, собственост на юридически и физически лица, публикувана в „Държавен вестник“ на 8 февруари с.г.), чиято основна цел е регистрирането, а отгук – легализирането и социализирането на частното колекционерство на антики. Според нея всяко юридическо или физическо лице – собственик на движим паметник на културата, е длъжно да подаде декларация по определен образец на регистрация в най-близкия регионален или специализиран национален музей (без обаче да е посочен срокът за това). В подадените досега документи за произхода на антиките обикновено колекционерите прибягват до легалната вратичка на „откупките“ от аукциони и антикварни магазини в чужбина. Досега са регистрирани ограничен брой колекции, сред които и нашумелите сбирки на Васил Божков и Димитър Иванов.

Критиците на Наредбата изтъкват редица **причини, които възпрепятстват регистрирането на частните колекции**³²⁰. Преди всичко колекционерите нямат доверие в правозащитните органи и в държавните служители в областта на музейното дело. Според интервюираните, въпреки че регистрирането на колекциите се извършва от комисии към съответните музеи, липсват сериозни гаранции, че ценни монети няма впоследствие да бъдат подменени с по-евтини образци и присвоени от недобросъвестни музейни работници³²¹. Друг контрааргумент е изискването всеки предмет/монета да бъде придружен от съответния снимков материал, чиято стойност следва да се заплати от собствениците на колекции (както и стойността на самата регистрация и на експертната оценка). Това според тях допълнително ще оскъпи разходите за поддържането на сбирките, без никаква възвръщаемост за колекционерите. Не на последно място нумизматите изтъкват, че легализирането на колекциите е оправдано преди всичко за големите колекционери на антики (статуи и артефакти), но ще затрудни притежателите на антични монети, поради големия оборот в този сектор³²².

³¹⁹ Има различни спекулации за броя на тези колекции – от 1000 по-големи сбирки до 30 000 колекции/колекционери, често притежаващи само няколко предмета или старинни монети. – Вж. Лазарова, Б., Н. Александрова. *Колко всъщност са колекционерите в България?* – Дарик Нюз, 17 ян. 2007. Повечето колекционери членуват в над 120 нумизматични организации в страната, обединени в Съюз на нумизматичните дружества в България.

³²⁰ Сведенията са от няколко интервюта с видни колекционери нумизмати в периода декември 2006–януари 2007 г.

³²¹ Колекционери споделят съмненията си, че някои грабежи на частни нумизматични колекции в миналото са организирани от недобросъвестни служители на МВР или на други правозащитни институции.

³²² С този и други подобни аргументи нумизматите отдавна отстояват идеята за либерализиране пазара на монети в страната.

Най-важната причина за нежеланието на колекционерите да излязат на светло се корени в **начина на придобиване на антиките и монетите** (при липсата на амнистия за миналия период³²³), както и в **неясните перспективи за законодателно уреждане** на пазарните им отношения. Очевидно е, че дори след регистрирането на дадена колекция, при липсата на законни документи за нейното придобиване (особено когато антиките са придобити в страната) и на правни възможности за нейното обогатяване в бъдеще съответният колекционер ще се окаже в некомфортната позиция на човек, раздвоен между легалния и черния пазар.

От направените интервюта става ясно, че позициите на различните заинтересувани групи – политици, колекционери, музейни сътрудници и археолози³²⁴ – остават силно раздалечени, а компромисът помежду им е малко вероятен при съществуващите условия, характеризиращи се с ниска култура на диалогичност държава–гражданско общество–медии. Поради това е налице реална **опасност от налагане на едностранен подход от страна на законодателите**, което да се съпътства с изолиране на колекционерската общност и превръщането ѝ в обект на наказателноправни действия. Най-вероятният сценарий при възприемането на подобен подход би бил ограничаване на легалните пазари от типа на великотърновското тържище, засилване на трафика за страни от ЕС (който и без това е улеснен от фактическото снемане на граничния контрол по вътрешните граници на Евросъюза) и съчетаване на селективни процеси срещу колекционери с фаворизиране на близки до съответния режим фигури. С други думи, при подобна перспектива се засилват рисковете от допълнително политизиране на проблема, особено при евентуална промяна в баланса между политическите сили.

Възможността за ускоряване и разширяване процеса на регистриране на частните колекции, започнал плахо през 2005 г., изисква далеч по-енергични и консенсусни мерки за изграждане климат на доверие и диалог между различните общности в областта на културно-историческите ценности. По-добрият подход би бил разгръщането на общонационален **диалог между институциите и гражданското общество по проблемите на регулирането** на опазването и движението на антиките още преди приемането на нов *Закон за паметниците на културата*³²⁵. Въпрос, който често се заобикаля поради неговата сложност, е този за завареното положение, в което се оказват нумизматите, а отпък и за целесъобразността от амнистиране на нелегално или полулегално придобити колекции.

³²³ Една от правните вратички при евентуално легализиране на колекции е обстоятелството, че деянието „вещно укривателство“ има давност 10 години, т.е. достатъчно е колекционерът да заяви, че представените от него антики са негово притежание по-дълъг срок, за да избегне по-сурово наказание.

³²⁴ Някои музейни сътрудници и археолози обаче са раздвоени между дълг и материална заинтересуваност, появила се с привличането им като експерти оценители от различни фондации и колекционери, както и поради факта, че част от тях са и колекционери.

³²⁵ Важна стъпка в тази насока бе проведенният на 21 февруари 2007 г. в Червената къща в София дебат по проблемите на новия Закон за паметниците на културата. Той обаче илюстрира дълбоки противоречия между представените в него политици, държавни служители, експерти, колекционери и журналисти, както и липса на традиции при обсъждането на подобни актове с участието на гражданското общество.

Сегашната липса на модерна нормативна уредба на опазването на антиките свидетелства за отсъствието на заинтересувано „лоби“ на защитниците на културно-историческото наследство в рамките на властта, което да балансира мощния интерес на корумпирани чиновници и „експерти“, както и на иманяри, дилъри и трафиканти от запазването на наследеното статукво на хаос и безнаказаност.

Липсва и ефикасно взаимодействие между МВР, местната власт, Министерството на културата, археологическите институции (Института по археология на БАН), следствието и прокуратурата. Нещо повече, в контраст със засилването на правозащитните действия за пресичане на други форми на организирана престъпност черният бизнес с антиките продължава безпрепятствено през втората половина на 90-те години и в началото на настоящото десетилетие. По това време прокуратурата като цяло пренебрегва посегателствата срещу паметници на културата, което на свой ред демотивира действията на МВР и другите държавни органи. Не е случаен и фактът, че през 1999 г. е закрит секторът на НСБОП, който се занимава с пресичането на трафика на културно-исторически ценности. Тази необяснима за здравия разум стъпка е окачествена от запознати прокурори и полицаи като „огромна грешка“, която не само е в интерес на криминалния контингент, но и развързва ръцете на корумпирани служители на МВР по места. Секторът е възстановен едва през 2006 г. Междувременно е създадена друга сходна структура в полицията (в рамките на Главна дирекция „Противодействие на престъпността, опазване на обществения ред и превенция“), но правозащитните органи са принудени да започнат от нулата, без да е осигурена приемственост на усилията срещу иманяри и трафиканти. Безвъзвратно е загубен и агентурният апарат, без който не е възможно успешното противодействие на иманярството, търговията и трансграничния трафик.

Проблемите в тази област обаче са резултат не само на пасивност и незаинтересуваност, но и на активно участие на корумпирани служители – особено в местните структури на МВР, в схемите на разпределение на печалбите от черния пазар с антики. Според експерти съществуват **три основни форми на корупционна обвързаност между полицаи и иманяри/дилъри на антики**: 1) осигуряване на полицейски чадър на иманярите срещу заплащане; 2) включване на офицери от МВР на средно равнище в нелегалната търговия с антики; 3) колекциониране на антики от самите служители, призвани да пресичат посегателствата срещу паметниците на културата³²⁶. Не бива да се пренебрегва и обстоятелството, че иманяри, дилъри и псевдоколекционери често прибегват до услугите на „експерти“, подготвени в рамките на двуседмични курсове на Агенцията по приватизация и имащи съвсем бегла представа за предмета на експертната си дейност. Според запознати практиката на изготвяне на фалшиви експертизи обезсмисля действията на разследващите органи, дори когато те са мотивирани да постигнат осъдителни присъди.

³²⁶ Твърде показателен е фактът, че през 2003 г. е отстранен от длъжност шефът на отдел „Културно-исторически ценности“ към дирекция Национална служба „Полиция“ полковник Георги Гетов. Според информация в медиите той е оглавявал един от трите основни канала за трансграничен трафик на антики в страната и е имал за съучастници прокурори, служители на НСБОП, директори на археологически музеи и други служители, които са контактували пряко с иманярите. – Вж. Марица днес, 7 май 2003.

Каре 11. Прокуратурата срещу мафията

От 2006 г. се наблюдава активизиране действията на Върховната касационна прокуратура за пресичане на посегателствата над паметниците на културата. По разпореждане на новия главен прокурор е създадена Междуведомствена група с участието на прокурори и експерти от държавни ведомства, чиято задача е както анализ на досегашните действия на правозащитните органи, така и изготвяне на стратегия за ефективно пресичане на посегателствата срещу паметниците на културата. В самата ВКП се сформира прокурорско звено. Музейните кражби и иманярските престъпления са главна цел в неговите действия. Прокуратурата дава охранителни предписания за охраната на 480 културни обекта. Прегледът на заварените дела води до отменянето на 11 прокурорски разпореждания за прекратяване на дела. Констатирано е, че от 2001 г. насам са влезли в сила 14 осъдителни присъди, свързани с посегателства над паметници на културата. Годишният брой на делата срещу иманяри и трафиканти през последните години надвишава 200.

Сложната ситуация в областта на опазването на паметниците на културата, характеризираща се със съжителство на криминални, полулегални и легални отношения, изисква достатъчно балансирана модерна правно-регулаторна рамка, която да съчетава стимулирането на частното колекционерство като нормална европейска практика с максималното опазване на културно-историческото наследство на страната. При благоприятното хармонизиране на различните публични и частни интереси би било възможно да се създаде ефикасен механизъм за ограничаване черния пазар на антики, както и на трансграничния им трафик.

Каре 12. Какво предлагат колекционерите?

- Равнопоставено участие в работата за създаване на новия проектозакон за паметниците на културата на експертна група, излъчена от Съюза на нумизматичните дружества в България.
- Равнопоставеност на културните ценности, съхранявани в обществените и частните колекции, включително огромното количество културни ценности, намиращи се сред останалите наследствени вещи на почти всички български граждани.
- Гарантиране правата на гражданите върху притежаваните от тях културни ценности; въвеждане на нова държавна политика за коректно оценяване на стойността им, както и провеждане на разумна политика за купуване на намиращите се у гражданите антики и създаване на условия за размени и покупко-продажби на културни ценности чрез специализирани магазини и търгове.
- Класифициране на движимите паметници на културата. Това ще позволи само малка част от намиращите се в частните колекции екземпляри със световно и национално значение да бъдат задължително регистрирани, а останалите антики да се разглеждат като масово срещани движими културни ценности, които свободно могат да се разменят или придобиват чрез покупко-продажби между гражданите.
- Възобновяване с държавна подкрепа на организираното частно колекционерско движение и на частните експозиции в страната, което би допринесло за развитието на туризма и бизнеса, както и за културния възход на регионите.

Из предложения за обсъждане на дебата в Червената къща на 21.02.2007 г., изготвени от инж. Ставри Топалов, председател на експертната комисия към Съюза на българските нумизматични дружества

Особено важно е при изработване на стратегическа визия и на конкретни политики да се отчита фактът, че в тази област съществува проблемът на

скачените съдове. Ограничаването или забраната на легалния пазар на антики в страната води до ниски цени на черния им пазар, което пък е предпоставка за засилване на трансграничния трафик. Противоположен риск е легализирането на вътрешния пазар на антики, без засилване на преследването на иманярството, което ще насърчи незаконните разкопки и ще доведе до съпътстващи ги щети за археологическите паметници на културата.

Може да се предложи следната формула:

- Приемане на съвременен закон за паметниците на културата и музеите, както и нови текстове в Наказателния кодекс, с което да бъде създадена **модерна законова рамка за опазване на антиките и за противодействие на черния пазар**, която, от една страна, да урежда основните нерешени въпроси (за собствеността и ползването, правото на наследяване, покупко-продажбата и движението на антики, концесионирането на недвижими паметници на културата, по-прецизното диференциране между паметниците на културата, съставлящи културното богатство на страната, и утилитарните предмети – основен обект на колекционерско търсене и обмен), а от друга, да въведе по-строги санкции за посегателство срещу паметниците на културата.
- Засилване действията на МВР и съдебната власт за пресичане и наказване на незаконните разкопки и вандализма (особено на територията на недвижимите паметници на културата), което в съчетание с въвеждането на ограничителен режим за използването на металотърсачите би довело до **ограничаване на иманярството**. Подобен ефект би имало гарантирането на парични възнаграждения за инцидентни находки на паметници на културата, както и възможността за преференциалното им изкупуване от обществените музеи.
- Качествено подобряване на **международното сътрудничество** за предотвратяване продажбата на изнесени незаконно антики от България на западните аукциони. Това би допринесло за **ограничаване на трансграничния трафик на паметници на културата**.
- Провеждане на национална кампания за документиране паметниците на културата в музеите в съответствие с международните стандарти, като допълнение към засилване на мерките за охрана на музеите, което би довело до **рязко намаляване на музейните кражби и незаконни замени на монети** и би направило възможно връщането на незаконно изнесените антики от чужбина.
- **Трансформиране на полулегалния пазар на антики** в страната чрез неговото **легализиране** и чрез строго дефиниране ролята на участващите в него лица.

Създаването на модерен регулаторно-правозащитен механизъм изисква и преодоляване на сегашната изолираност между отделните звена, специализирани се в противодействието на иманярството, незаконната търговия и трафика на антики. Трябва да се обърне внимание на следните **нива на ко-**

ординация, необходими за по-ефикасната намеса на компетентните власти за опазване паметниците на културата:

- вътрешноеведомствено ниво – например обмен на информация и координиране на дейността между различните служби на МВР (Национална служба „Полиция“ и ГДБОП);
- междуведомствено ниво – Министерство на културата, Агенция „Митници“ (Министерство на финансите) и МВР (особено чрез създаване на обща база данни и оперативен обмен на информация);
- централна–местна власт (Министерството на културата да поеме по-категорично своята отговорност, в частност по отношение на регионалните музеи, както и да си сътрудничи с кметовете и управата на местните музеи);
- продължаване на успешното начало от 2006 г. насам на сътрудничеството между Министерството на вътрешните работи и Главната прокуратура за по-активни мерки срещу иманярството и трафика;
- публично-частно сътрудничество – между държавни институции, местни власти, Светия синод и други религиозни власти, неправителствени организации и медии за по-активното включване на гражданското общество в дебата за законодателството и политиките в тази област.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Подобно на другите публикации на Центъра за изследване на демокрацията, предлаганият анализ не е самоцел, а част от по-мощно усилие за експертна оценка на организираната престъпност в контекста на прехода. **Недостатъчното рационализиране на наличната информация за процесите в подземния свят е характерна слабост на правозащитната система,** произтичаща от фрагментарния подход, ведомствените ограничения и „институционалната амнезия“ за предисторията и закономерностите в еволюцията на организираната престъпност. Същевременно публичният дискурс по най-травмиращите криминални деяния често се ограничава от късия хоризонт на медийния интерес и затъва във взаимните обвинения на политическите централи, без да произведе реалистични алтернативи. Тази епизодична злободневност на проблематиката, съчетана с напълно обяснимото нетърпение и неудовлетвореност на Европейската комисия от хода на реформите и техните резултати, допълнително замъгляват обективната картина и отдалечават перспективите за реален напредък.

Едно от несъмнено положителните явления в противодействието срещу организираната престъпност и корупцията е утвърждаването през последното десетилетие на **публично-частното партньорство** като ефикасен модел на сътрудничество между публичните власти и гражданското общество. Неправителственият терен се оказва най-подходящ за диалога между институциите, освободен от политическа опека и ведомствена конкуренция. Същевременно публично-частното партньорство предоставя добър шанс за самите институции в процеса на тяхното „отваряне“ към обществеността и утвърждаването им като прозрачни демократични структури. Това обаче е дългосрочна задача в съвместните усилия за утвърждаване на нов тип институционална култура, която има своите противници и често се натъква на традициите на бюрократичния егоцентризъм и предубедеността. Кратката история на това взаимодействие преодолява стадия на скептицизма, за да разкрие сериозен експертен потенциал, особено при **мониторинга и оценката на различните пазари на организираната престъпност и тенденциите в тяхното развитие,** въпреки неизбежните промени в политическите и административните екипи. Затова е особено важно на сегашния етап на реформата на сектора за сигурност публично-частното партньорство да бъде доразвито и в сферата на необходимите институционални промени, и при изработването на съвременни политически и професионални решения в тон с най-добрите европейски практики.

ПРИЛОЖЕНИЕ

**Паметници на културата, приложение
към чл. 33а на ЗПКМ**

№ по ред	Категория	Възраст	Стойност в левове от 01.01 до 31.12.2005 г.	Стойност в левове от 01.01.2006 г. до пълноправното членство на Република България в Европейския съюз	Стойност в левове при пълноправното членство на Република България в Европейския съюз
1.	Археологически предмети с произход от: – земни и подводни разкопки и открития; – археологически местности; – археологически колекции	Датиращи от повече от 100 години	Независимо от стойността	Независимо от стойността	Независимо от стойността
2.	Елементи, които са съставна част от художествени, исторически или религиозни паметници и произхождат от разчленяването им	Датиращи от повече от 100 години	Независимо от стойността	Независимо от стойността	Независимо от стойността
3.	Други картини и рисунки освен включените в категории 4 и 5, изпълнени изцяло на ръка, върху всякакъв материал, с всякакво средство	На повече от 50 години и не принадлежащи на своите автори	Над 100 000	Над 200 000	Над 300 000
4.	Акварели, гваш и пастели, изпълнени изцяло на ръка, върху всякакъв материал	На повече от 50 години и не принадлежащи на своите автори	Над 20 000	Над 40 000	Над 60 000
5.	Мозайки освен тези, които попадат в категория 1 или 2, и рисунки, изпълнени изцяло на ръка, на всякаква основа и от всякакъв материал		Над 10 000	Над 20 000	Над 30 000
6.	Гравюри, щампи, сериграфии, литографии оригинални клишета и съответните им матрици, както и оригинални афиши	На повече от 50 години и не принадлежащи на своите автори	Над 10 000	Над 20 000	Над 30 000
7.	Оригинални пластични произведения или скулптури и копия, получени по същия начин като оригинала, освен тези, които попадат в категория 1	На повече от 50 години и не принадлежащи на своите автори	Над 60 000	Над 80 000	Над 100 000

Приложение (продължение)

№ по ред	Категория	Възраст	Стойност в левове от 01.01 до 31.12.2005 г.	Стойност в левове от 01.01.2006 г. до пълноправното членство на Република България в Европейския съюз	Стойност в левове при пълноправното членство на Република България в Европейския съюз
8.	Фотографии, филми и техните негативи	На повече от 50 години и не принадлежащи на своите автори	Над 10 000	Над 20 000	Над 30 000
9.	Първи печатни книги, свитъци и ръкописи, включително географски карти и музикални партитури, отделно или в колекции	На повече от 50 години и не принадлежащи на своите автори	Независимо от стойността	Независимо от стойността	Независимо от стойността
10.	Книги, отделно или в колекция	Датиращи от повече от 100 години	Над 60 000	Над 80 000	Над 100 000
11.	Отпечатани географски карти	Датиращи на повече от 100 години	Над 10 000	Над 20 000	Над 30 000
12.	Архиви, части от тях, от всякакъв вид, независимо от основата	Датиращи отпреди 50 години	Независимо от стойността	Независимо от стойността	Независимо от стойността
13.	а) Колекции и образци от колекции по зоология, ботаника, минералогия, анатомия; б) Колекции от исторически, палеонтоложки, етнографски или нумизматичен интерес		Над 60 000	Над 80 000	Над 100 000
14.	Транспортни средства, представени самостоятелно, детайли и възли от тях	На повече от 50 години	Над 60 000	Над 80 000	Над 100 000

Приложение (продължение)

№ по ред	Категория	Възраст	Стойност в левове от 01.01 до 31.12.2005 г.	Стойност в левове от 01.01.2006 г. до пълноправното членство на Република България в Европейския съюз	Стойност в левове при пълноправното членство на Република България в Европейския съюз
15.	Други антикварни предмети, които не са включени в категориите от 1 до 14: – играчки, игри; – стъклария; – бижутерия; – мебели и предмети за обзавеждане; – оптически, фотографски или кинематографски апарати; – геодезически уреди; – предмети на техниката; – музикални инструменти; – часовници – различни видове и части за тях; – изделия от дърво; – керамика; – художествен текстил; – килими; – тапети; – оръжия	На възраст между 50 и 100 години	Над 60 000	Над 80 000	Над 100 000
16.	Други антикварни предмети, които не са включени в категориите от 1 до 14	Над 100 години	Над 60 000	Над 80 000	Над 100 000

Забележки:

1. Предмети за колекции по категория № 13 са тези, които притежават необходимите качества, за да бъдат приети в дадена колекция, т.е. предметите, които са относително редки, обикновено не се използват според тяхното първоначално предназначение, обект са на специални сделки извън обикновената търговия на подобни използваеми предмети и имат висока стойност.
 2. Пощенските картички спадат към категория № 6.
 3. Книгите, съдържащи ръкописни анотации, с изключение на посвещенията, се смятат за ръкописи и се причисляват към категория № 9.
- (Ново – ДВ, бр. 55 от 2004 г., в сила от 1 ян. 2005 г.)

CSD АНАЛИЗИ/REPORTS

1. България и структурните фондове на Европейския съюз С., 1999.
ISBN 954-477-050-X
2. Структурните фондове на Европейския съюз: кратко ръководство С., 1999.
ISBN 954-477-036-4
3. Социални проблеми на присъединяването на България към Европейския съюз С., 1999.
ISBN 954-477-052-6
4. Подготовка за преговори за членство на България в Европейския съюз С., 1999.
ISBN 954-477-056-9
5. Присъединяването на България към Европейския съюз: ролята на политическите партии С., 1999.
ISBN 954-477-054-2
6. Българският капиталов пазар в контекста на присъединяването към Европейския съюз С., 1999.
ISBN 954-477-058-5
7. Корупция и контрабанда: мониторинг и превенция С., 2000.
ISBN 954-477-077-1
8. Корпоративно управление и контрол в България С., 2000.
ISBN 954-477-083-6
9. Корупция и контрабанда: мониторинг и превенция.
Второ преработено и допълнено издание С., 2000.
ISBN 954-477-086-0
10. Контрабандните канали в Югоизточна Европа С., 2002.
ISBN 954-477-098-4
11. Корупция, контрабанда и институционална реформа С., 2002.
ISBN 954-477-100-X
12. Пазарът на наркотици в България С., 2003.
ISBN 954-477-111-5
13. Партньори в престъпността: Рисковете от симбиозата между сектора за сигурност и организираната престъпност в Югоизточна Европа С., 2004.
ISBN 954-477-114-X
14. Българският износ на оръжие: Оценка на контролния механизъм върху експорта на малки оръжия и леко въоръжение С., 2004.
ISBN 954-477-116-6
15. Транспорт, контрабанда и организирана престъпност С., 2004.
ISBN 954-477-118-2
16. Корупцията при данъчното облагане. Предизвикателства пред данъчната политика и администрация С., 2005.
ISBN 954-477-131-X
17. Полицейски проверки и използване на етнически профили в България С., 2006.
ISBN 10 954-477-141-7
ISBN 13 978-954-477-141-6
18. Корупцията при обществените поръчки. Рискове и противодействие С., 2007.
ISBN 987-954-477-148-5
19. Корупцията в здравеопазването в България С., 2007.
ISBN 978-954-477-153-9
20. **Организираната престъпност в България: пазари и тенденции С., 2007.**
ISBN 978-954-477-151-5

